

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 13604

FUN A VELT VOS IZ NISHTO
MER

Israel Joshua Singer

•

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פּוֹן אַ וועלט וואָס איז נישטאַ מער

191

י. י. זינגער

פאַרלאַג ניו יארק

1946

אַרויסגעגעבן פון
פאַרלאַג מתנות
ביים שלום עליכם פּאַלק אינטערנאַטיוו

Fun A Welt Wos Iz Nishto Mer
(Of A World That Is No More)
By I. J. Singer

Copyright, 1946, by
Genie Singer
New York, N. Y.

Published by
FARLAG MATONES
22 E. 17th St., New York 3, N. Y.

Printed in U.S.A.

POSY-SHOULSON PRESS
New York, N. Y.

דאָס בוך, וואָס מיר גיבן איצטער אַרויס, איז דאָס לעצטע
ווערק וואָס י. י. זינגער האָט אָנגעשריבן.

דאָס ווערק האָט זיך געדרוקט אין „פאַרווערטס“ נאָך
י. י. זינגערס טויט, אונטערן נאָמען „אמתע פאַסירונגען“. אָבער
י. י. זינגער אַליין האָט זיין ווערק אַ נאָמען געגעבן „פון אַ וועלט
וואָס איז גישטאַ מער“.

דאָס בוך ווערט געדרוקט פון י. י. זינגערס כתב-יד, און
טראַגט דעם אַריגינעלן נאָמען.

לויט י. י. זינגערס פּלאַן האָט דאָס ווערק געזאָלט אונדז
געבן אַ ברייט קינסטלעריש בילד פון זיין לעבן, און איבער-
הויפט פונעם לעבן פון זיין סביבה, פון די קינדער יאָרן ביז
זיין קומען קיין אַמעריקע. עס האָט געזאָלט זיין אַ ווערק פון
דריי דיקע בענד, אַרום פופצן הונדערט זייטן.

דאָנערשטיק אין דער פרי, דעם 10טן פעברואַר, 1944,
איז אַלץ איבערגעהאַקט געוואָרן. דער פּלוצלונדיקער און פרי-
צייטיקער טויט פון גרויסן פּראָזע-מיסטער האָט צונישט גע-
מאַכט דעם אָנגעצייכנטן פּלאַץ, און נאָך אַ סך, אַ סך וויכטיקע
פּלענער.

אָבער דאָס, וואָס י. י. זינגער האָט יאָ באַוווּזן אָנצושרייבן
פון זיין געפּלאַנטן ווערק, איז פון אַזאַ קינסטלערישער קוואַל-
לײַטעט, אַז עס פאַרנעמט גאַר אַ באַזונדער אַרט אין זיין רייכער
ײַטער־אַרישער ירושה.

פאַרלאַג מתנת

ר. זינגער

י. זינגער, דער מענטש און דער קינסטלער

1

א סך לעבנס האָט געלעבט ישראל־יהושע זינגער אין די קורצע פופציק יאָר פון זיין ערדישער עקזיסטענץ, — פון דעם דרייסיקסטן נאוועמבער 1898, ווען ער איז געקומען אויף דער וועלט אין בילגאריי — אַ פּויליש שטעטל אין לובלינער געגנט — ביז דעם צענטן פעברואַר 1944, ווען ער איז פּלוצלינג געשטארבן אין ניר־יאָרק.

וואָס פאַר אַ גילגולים ער האָט אַלץ נישט דורכגעמאַכט! דער זון פון דעם לענטשינער רב איז געווען אַ פרומער בית־מדרש בחור, האָט ביז זיבעצן יאָר נישט געקאָנט קיין צורה פון אַ גויאישן אות, נישט געוואוסט ווי מע שרייבט אָן אַן אַדרעס. ער לערנט אין איין ישיבה, אין אַ צווייטער, ווערט אָן איבערשרייבער פון תּורות ביים ראַדזימינער רבין. באַלד אָבער נעמט ער זיך צו אַנדערע תּורות. ער קומט קיין וואַרשע און ווערט אַן עקסטערן, אַ מין משכיל, אָבער נאָך אָן השכלה. ער קלאַפט אָן אין פאַר־שידענע טירן. דער סאַרקאַסטישער דוד פּרישמאַן גיסט אָפּ דעם יונגן זוכער מיטן קאַלטן וואַסער פון זיין שפּאַט און זיין דייטשמעריש. דער וואַרעמער י. ל. פּרץ שמייכלט צום פאַרלוינדענעם פּראָווינצער בחור און איז אפילו זיך מפּלפּל מיט אים אין לערנען. דעם בחור פאַלט איין, אַז ער דאַרף ווערן אַ מאַג־לער. ער פילט, אַז ער האָט אַ נייגונג דערצו. טרעפט ער צו מאוריצ טרעמ־באַטשן, אַ יידיש־פּוילישן מאַלער מיט אַ נאַמען, פאַלט אַריין צו אים אין בודעם שטיבל און דערזעט אים אין אַרעמקייט און אין גוים. טרעמבאַטש שטייט אָן אַפּגעריסענער און שייט קאַרטאַפּל. ווען דער בלייכער בן־הרב שטאַמלט אויס אַ פאַרלוינדענער אַז ער וואָלט וועלן זיין אַ מאַלער ביי יידן, לאַזט טרעמבאַטש אויס זיין גאַנץ ביטער האַרץ פון אַ קונסט־אַרעמאַן, אַזוי צו זאָגן, צו דעם איבערגעשראַקענעם פּראָווינציאַל. ער לאַכט אַזש, טרעמ־באַטש. ער לאַכט מיט יאַשטשערקעס.

— אַ קינסטלער ווילט זיך אים זיין... אַ קינסטלער ביי יידן! וואָס איז, בחור? ווילסט האָבן אַזאַ פנים ווי איך? וואוינען אויף אַ בודיעם און אַריינשיידן קאַרטאַפּל אין אַ שיסל? זינגער פּראווט אויס אַלערליי מלאכות. ער איז אַ העפטער, אַן אַנגע־שטעטער, אַ פאַטאַגראַפּיסט. ער צייכנט, ער פּראווט שרייבן, ער פּראווט

ווערן אַ לערער פון העברעאיש, ער טוט שוואַרצע אַרבעט. ער הונגערט, וואַלגערט זיך אויף בוידעם־שטיבלעך, טראַכט וועגן זעלבסטמאָרד און הונגערט ווייטער. איינמאָל אין אַ זומערדיקן פאַרנאַכט, בעת איך בין געזעסן מיט אים אויפן באַקאָן פון מיין דירה אין וואַרשע, אויף שעננע 69, האָט ער, דעמאָלט שוין אַ באַרימטהייט, אַן ערשט צוריקגעקומענער פון אַמעריקע, וואו זיין „יאָשע קאַפּ" האָט געמאַכט אַ פּוראַר, אַ זאָג געטאָן אַ פאַרטראַכטער, מיט דעם פּלוצימדיקן אומעט פון דערמאַנונג :

— אַמאָל, בחורווייז, האָב איך געוואוינט טאַקע דאָ אין דעם הויז, שעננע 69, אין אַ צימערל צום הויף אַרויס . . . אי. האָב איך דעמאָלט געהונגערט !

צוערשט לעבן, דערנאָך פּילאָזאָפּירן, — איז פאַראַן אַ ווערטל. זינגער האָט מקיים געווען עפעס ענגלעכס : צוערשט לעבן, דערנאָך שרייבן. ער איז שוין געווען אַ מענטש מיט אַ היפּשן, גאָר היפּשן באַגאַזש פון דערפאַרונג, ווען ער איז געוואָרן אַ שרייבער. (אז איך זאָג : געוואָרן אַ שרייבער, רעכנ איך נישט זיינע סאַמע ערשטע ליטעראַרישע פּראַוואַן, וואָס איינער פון זיי, אַ הומאַרעסקע, איז אין 1915 געדרוקט געוואָרן אין אַ וואַרשעווער צייטונג). ס'האַט אויסגעזען, ווי דאָס לעבן אַזיין וואָלט אים ביסלעכווייז צוגעגרייט צו זיין באַרוף, אים כסדר צוגעשטעלט דאָס רייכע און גאַרנישט פּריילעכע וויסן, וואָס פון אים האָט ער געשעפט בעתן שרייבן סיי די גרויסע שטייגער־ראַמאַנען מיט זייער פאַרביקן טיפּאַזש און שפע פון קאַנ־פּליקטן און סיטואַציעס, סיי די קלענערע פּסיכאָלאָגישע דערציילונגען.

נאָך דער אַקטאַבער־איבערקערעניש איז זינגער אַוועק קיין רוסלאַנד, איבערגעלעבט בלאַקאָדע און בירגערקריג, געטאָן די שוואַרצסטע אַרבעטן, געווען אפילו אַ טרעגער אין אַ פּאַרט, זיך צוגעקוקט פון גאָר נאָענט, ווי עס ווערט צוגעגרייט דאָס געקעכץ פון דעם, וואָס מען רופט געשיכטע. אין קיעווער אויסגאַבן פאַרעפּנטלעכט ער אַ סעריע דערציילונגען. ער פאַרט דערנאָך קיין מאַסקווע, פון וואָנען ער קערט זיך אום — סוף 1921 — קיין פּוילן.

אין פּוילן ווערט ער גאָר אינגיכן איינער פון די אַנגעזעענסטע מייסטערס פון דער יונגער יידישער פּראָזע. ער ווערט אויך אַקטיוו זשורנאַליסטיש. אין „רינגען", אַ וואַרשעווער זשורנאַל, פאַרעפּנטלעכט ער זיין דערצייל־פּונג „פּערל", וואָס ער האָט אַנגעשריבן נאָך זייענדיק אין קיעוו.

עס באַמערקט די דערציילונג אב. קאַהאַן. ער דרוקט זי איבער אין „פאַרווערטס" און פּאַרט איין זינגערן, וואָס לעבט אין וואַרשע „אויף צרות", מיטצואַרבעטן אין זיין צייטונג.

זינגער ווערט אייראפעאישער קאָרעספּאָנדענט פון „פּאַרווערטס“, דרוקט דאָרטן, אַ חוץ קאָרעספּאָנדענציעס, אויך דערציילונגען, פּאַרעפּנטלעכט דאָרט זיין ערשטן ראָמאַן „שטאַל און אייזן“ און פּאַרבינדט זיך אַלץ ענגער מיט אַמעריקע.

נאָך דעם איבערראַשנדיקן דערפּאָלג פון זיין ראָמאַן „יאָשע קאַלב“ וואַנדערט ער אויס קיין אַמעריקע מיט זיין פּרוי, דער איידעלער, פּיינער, אייביק שטילער געניע, און יאָסען, דעם יינגערן זון.

דער דערפּאָלג פון „יאָשע קאַלב“ איז אַן איבערראַשונג קודם-כל פאַר זינגערן גופא. וואַרים זינגערס דערשלאַגנדיקייט, — אַ רעזולטאַט פון נאָענטן, צו-נאָענטן צוקוקן זיך צו וועלט און מענטש, — רויבט צו פון אים אין יענע יאָרן אויך יעדע פּערזענלעכע האַפּענונג. די ערשטע ווייטע דונערן פון דער וועלט-קאָנסטראַפּע וואַרפן אַן אַן אימה אויף וואַכע געמיטער. די לאַגע פון יידן אין פּוילן ווערט ערגער פון יאָר צו יאָר. דערצו קומט נאָך די טיפע אַנטוישונג אין דער לײַטעראַישער סביבה און איר „מענטשן-מאַטעריאַל“. זינגער „זאָגט זיך אָפּ“ אין יענע יאָרן פון דער לײַטעראַטור, — אין אַ קורצן בריוו, וואָס ער דרוקט אָפּ אין וואַרשעווער טאָג-צייטונגען. עס וואַקסט אין זינגערן גופא. וואַרים זינגערס דערשלאַגנדיקייט, — אַ רעזולטאַט פון נאָענטן, געץ — אַנטלויפן באַדיי פון זיך אַליין, אַבי אַנטלויפן.

אין אַט אַזאַ שטימונג פון וועלן אַנטלויפן אַרבעט ער אויף זיין ראָמאַן „יאָשע קאַלב“ (אגב, יאָשע, דער הויפּט-העלד פון דעם ראָמאַן, איז איינגעטלעך אויך אַ מין אַנטלויפער). דער קינסטלער אין אים פּאָדערט דאָס זייניקע — אויך נאָך דעם כּלומרשטן איבעררייס מיט דער לײַטעראַטור. ווען ער שיקט דעם ראָמאַן צום „פּאַרווערטס“, איז ער לחלוטין נישט זיכער, צי עס וועט גע- דרוקט ווערן. ער איז בכלל שטאַרק דערשלאַגן. ס'איז אים ענג. עס ווילט זיך לויפן, לויפן...

פון יענער צייט געדענקט זיך מיר זיינס אַ פּראָזע: „מיר זענען פאַר- לײַרענע מענטשן, צייטליך; פּאַרלײַרענע מענטשן“.

דער פּאַרלײַרענער איז גאַרנישט געווען אַזוי פּאַרלײַרן, ווי ער האָט בשעת מעשה געמיינט. פּערזענלעך האָט ער נאָך געהאַט אויף וואָס צו האַפּן. און ס'איז געווען נאָטירלעך, אַז אין אַ קורצער צייט דערנאָך זאָל דער אומ- געריכטער דערפּאָלג פון דעם ראָמאַן „יאָשע קאַלב“ אים אויפהייטערן, וועקן דערוואַרטונגען און ווייזן דעם וועג וואוהין אַוועקצוגיין, וואוהין זיך אַרויס- צורייסן: אַמעריקע. און נישט נאָר אַמעריקע, נאָר די וועלט בכלל, „די גרויסע וועלט“...

אין זינגערן, וואָס האָט קינסטלעריש אַזויפיל געוואוסט און דערקענט, וואָס האָט געהאַט, וואָלט איך געזאָגט, דעם געבוירענעם חוש פאַר דעם טראַ-

גישן, אין אים וועקט זיך דאן אויף עפעס, וואָס איך וואָלט אָנגערופן: די נאַאיוו־משכילישע אמונה אין דער „וועלט“. אַ קורצע וויילע דאַכט זיך אים, אַז זי, די אַזויגערופענע ברייטע וועלט, וועט אים ראַטעווען פון זיך אַליין, ראַטעווען פון דעם טראַגישן, ראַטעווען פון יענעם יאוש, וואָס דער מאַדערנער ייד, — נאָך דעם ווי ער האָט פאַרלוירן זיין גאַט, — זוכט אייביק אַנטרינונג פון אים.

די אויסערלעכע באַדינגונגען פון יענער צייט אין זינגערס לעבן, — די דערפאַנג־צייט פון „יאָשע קאַלב“, — זענען אַזעלכע, וואָס האַלטן אויף און פאַרשטאַרקן די פּרִוצימדיקע אמונה אין דער „ברייטער וועלט“. ס'איז דאָ, ס'איז דאָ וואוהיין צו אַנטוויפן! די וועלט איז גרויס...

אַן אויפגעהייטערטער קערט זיך זינגער אום קיין וואַרשע פון ניו־יאָרק, וואו „יאָשע קאַלב“ האָט אַזאַ דערפאַנג, סיי אין דער צייטונג, וואו ער ווערט געדרוקט, סיי אין מאַריס שוואַרצט טעאַטער. אַרום יענער צייט ווערט אויך אויפגעפירט אין פּוילישן טעאַטער אין וואַרשע זינגערס פּיעסע „סאַווינקאַוו“ (געדרוקט אין וואַרשעווער חודש־זשורנאַל „גלאַבוס“, 1932). די פּיעסע ווערט אויפגעפירט אונטער דער רעזשי פון לעאַן שילער (דעם פּוילישן ריינהאַרדט, ווי מ'רופט אים). מאַקס ריינהאַרדט גופאַ, דער אויטענטישער ריינהאַרדט, קויפט ביי זינגערן צוויי פּיעסן, איינע פון זיי אַ קאַמעדיע („צוריק צו דער נאַטור“). די פּיעסן ווערן נישט אויפגעפירט צוליב דער ברוינער מגפּה, וואָס פאַרכאַפט דייטשלאַנד.

זינגער קלייבט זיך, אַ האַפּערדיקער, קיין אַמעריקע. אָבער די טראַג־געדיע לויערט, ווי זי וואָלט ביז געווען, הלמאי מע גייט זי „פאַרראַטן“. עס ווערט פּרִוצים קראַנק יאַשאַ, זינגערס בכור, אַ בחורל אַ קלוגס, אַ שיינס, אַ פּעאיקס, צאַרט, שוואַרץ־אויגיק, וואוקסיק, דער נחת פון טאַטע־מאַמע. עס העלפט גאַרנישט: דער מלאַך־המוות האָט זיך אויסגעקליבן יאַשאַן. זינגער איז צעשמעטערט. עס האָט איצט גאַרנישט קיין זין מער, — זאַגט ער מיר. און ער וויינט. דער שטאַלצער, מענלעכער זינגער וויינט ווי אַ קינד. דער גורל פאַרגינט נישט, אַז אַ מענטש זאָל זיך מאַכן אידויעס. אַליץ קאַפּוט.

— די ריזע קיין אַמעריקע, — זאַגט ער, — ווער דאַרף עס? יאַשאַן דאַרף איך... כ'האַב אים אַזוי געוואַטיק ליב געהאַט. אָבער בלייבן אין וואַרשע, וואו די ערד פון גענשער בית־עולם האָט פאַרשונגען יאַשאַן, קען ער אויך נישט. אַ פאַרצווייפלטע טראַציקייט כאַפט אים אַרום. ער וועט אים אַנלערנען, דעם גורל! ער פאַרט... ער פאַרט קיין אַמעריקע.

די „ברייטע וועלט“ חנדלט זיך ווידער צו אים. — בעסט-סעלעריש, אזוי צו זאגן. ער איז באַרימט ביי גויים אויך, נישט נאָר ביי יידן. זיין ראָמאַן „די ברידער אשכנזי“, אַנגעהויבן אין פּוילן נאָך, צעטראַגט זיין נאָמען איבער גאַנץ אַמעריקע, רופט אַרויס באַגייסטערונג ביי אַנגעזעענע ענגלישע קריי-טיקער, ווערט איבערגעזעצט אויף אַ ריי שפּראַכן — אויף האַלענדיש, אויף שפּאַניש, אויף סקאַנדינאַוישע שׂשונות... אַ באַוואוסטער סקאַנדינאַוישער קריטיקער פאַרגלייכט דאָס ווערק מיט דעם גרעסטן, וואָס טאַלסטאָי האָט געשאַפן, און האַלט, אַז עס קומט זינגערן די נאָבל-פרעמיע.

זינגער האַלט אין איין שאַפן, שרייבט זיינע דערציילונגען און ראַמאַנען, גרייט צו דראַמאַטיזירונגען. סטיליסטיש האָט ער שוין לאַנג, נאָך מיט יאָרן צוריק, איבערגעריסן מיט דעם, וואָס אין פּריוואַטע שמועסן רופט ער עס אַן — מיט אַן אונטערטאָן פון פאַראַכטונג — לייטעראַרישע אַרנאַמענטיק. ער באַטראַכט פאַר „חטאת-נעורים“ זיין ערשטע, כמעט עקספּרעסיאָניסטישע פּיע-סע „ערד-וויי“ (דערשיגען אין וואַרשע, אין פאַרלאַנג „קוּלְטור-ליגע“, אין יאָר 1922). ער איז מבטל אַוועקע עקספּרעסימענטאַלע דערציילונגען זיינע, ווי „דריי“, וואו אַלץ איז געווען געשריבן — לייט דער עקספּרעסיאָניסטישער מאַדע — אַן דעם אַרטיקל. אפילו זיין דערציילונג „פּערל“, וואָס האָט אזוי אויסגענומען, וויל ער איבערשרייבן. ער וויל זי מאַכן סטיליסטיש איינפאַכער. זיין אידעאָל איז: קלאַרקייט.

די אויסערזעכע באַדינגונגען פון זיין לעבן זענען גוט. כלפי חוץ זעט ער אויס ווי אַ מענטש, וואָס איז צופרידן מיט זיין דערגרייכונג. ס'איז שוין אַבער לאַנג אויסגעוועפט געוואָרן ביי דעם קלוגן זינגערן די איינזיגע מכה דער „ברייטער וועלט“, און די אינערלעכע ביטערניש וואַקסט.

וואוהין קען לויפן אַ מענטש? נישטאָ וואוהין. אין די אַלע געצן, וואָס דער מאַדערנער מענטש, ממילא אויך דער מאַדערנער ייד, גלייבט אין זיי, גלייבט ער נישט, זינגער, און פון דער אמונה פון די אבות איז ער ווייט. פון דרויסן איז אפילו אַלץ כשורה. אין דער געזעלשאַפט פון פריינד איז ער, ווי תמיד, אויפגעלייגט, מע קען זאָגן: פּריילעך. ער איז אויך אין לעבן אַ קינסטלער. פאַרברענגען מיט אים איז תמיד אַ נחת-רוח. ער האָט אַלעמאָל דאָס אויסגעצייכנטע בילד, דעם קלוגן איינפאַל, דעם ווייטיקדיקן העכערן הומאַר, וואָס דערמאַנט אין טשעכאַוון. ער איז אין זיין רעדן אַ וואונדערלע-כער מאַלער און אַ גרויסער אַקטיאָר. ווער האָט נאָך געזען אַזויפיל ווי ער? דאָס אויג זיינס האָט איינגעזאַפט אין זיך אַן אַ שיעור.

יא, אין דער קליינער געזעלשאַפט פון זיינע פריינד איז ער אַ מעיך-

המתגבר. די גרויסע פעסימיסטן קענען „פרייערד“ זיין (ס'איז דען פאראן וואס צו פארלירן?). אז ער בייבט אבער אַליין — איז אַרום אים נאכט, און ער שטייט איבער אַ ווייטן איינזאַמען קבר... יאַשאַ !

די גורלדיקע עלנטקייט פון דעם יחיד אין דער וועלט. — דער אייגנטלעך-כער הויפט-מאָטיוו פון זיין שאַפן (מיר וועלן שמועסן דערפון שפעטער), — ווערט שאַרפער, ווי אין אַנדערע זאַכן זיינע, אַרויסגעבראַכט אין דעם ראַמאַן, וואו עס איז פאַרמויערט געוואָרן אַזויפיל פּערזענלעכער ווייטיק: „חבר נחמן“. אַ פּועל יוצא פון ווייטערדיקן פאַרטיפטן פעסימיום איז דער לעצטער ראַמאַן, — דער לעצטער, וואָס ער האָט געשריבן, — „די משפּחה קאַרנאווסקי“. עס איז זינגערס רעאַקציע אויף אַ ווילדער פאַרהיטלערטער וועלט.

די צווייטע וועלט-מלחמה, און גאָר באַזונדערס די מלחמה קעגן יידישן פאַלק, אַ מלחמה, וואָס די דייטשן האָבן אַזוי „טאַטאַל“ געוואונען, זענען פאַר זינגערן אַ מוראדיקע באַשטעטיקונג פון זיין טראַגישן בליק אויף זאַכן.

מ'דאַרף אַוועק. מ'דאַרף אויך פון אַמעריקע אַוועק. מ'דאַרף בכלל אַוועק פון גלות. רעוואָלט! מ'דאַרף רעוואָלטירן קעגן דער צווייטוויזנט-יעריקער טראַגעדיע פון אַ פאַרק, וואָס איר עפּילאָג איז געווען מאַידאַנעק.

זינגער טראַכט וועגן ארץ-ישראל (און טראַגט זיך אַרום מיטן געדאַנק וועגן אַנשרייבן אַ בר-כוכבא-דראַמע). ער פאַרעפנטלעכט אַ שאַרפן אַנטי-גלותיסטישן וועק-רוף, כמעט אין סטיל פון אַ מאַניפעסט: „אַ צוויי-טוויזנט-יעריקער טעות“ (געדרוקט אין „צוקונפט“ אַקטאָבער, 1942).

ער האָט זיך איינגעשאַפט אַ ש"ס. ער פרישט אָפּ דאָס, וואָס ער האָט אַ לאַנגע צייט געוואַלט פאַרגעסן. ער ווייס: די וועלט, וואָס איז נישטאַ מער (פון א וועלט, וואָס איז נישטאַ מער, — אַזוי האָט ער גערופן דאָס איצטיקע בוך זיינס, די וואונדערלעכע אויטאָביאָגראַפישע קאַפיטלען, וואָס האָבן זיך געדרוקט אין „פאַרווערטס“ אונטערן נאָמען: „אַמתע פאַסירונגען“), אַט די וועלט — זי, און נאָר זי, איז זיינע. שעהן לאַנג קאָן ער איצט רעדן וועגן זיין שטעטל, שילדערן אַמאָליקע יידן, מיט בענקשאַפט און טרויער דערמאָנען דעם מינדסטן פרט. זיין קינסטלערישער זיכרון איז, דוכט זיך, קיינמאַל נישט אַזוי וואָך געווען. הערנדיק דעמאָלט זינגערן, האָב איך דעם איינדרוק, אַז קינסטלעריש (נישט רעליגיעז) לעבט ער צוריק אין דער וועלט פון זיין טאַטן, דעם רב. איך דערמאָן זיך אפילו ווי ער האָט, אַ טאָג אָדער צוויי פאַר ראש השנה, זיך געהאַט אַוועקגעשטעלט און גענומען אויסזינגען איין ימים-נוראים-ניגון נאָכן אַנדערן, נישט געקאַנט אויפהערן. דאָס האָט געזונגען די בענקשאַפט נאָך אַ פארלוירן לעבן, נאָך אַ וועלט וואָס איז מער נישטאַ. דער האַרבער רעאַליסט איז געוואָרן ראַמאַנטיש.

אָבער דאָס אַלץ ווערט איבערגעהאַקט אינמיטן. פּופציק יאָר איז ער אַלט, ווען דער מלאך-המוות, — דער, וואָס לאָזט קיין זאָך נישט פאַרענדיקן, — כאַפט אים אַוועק. איין האַלבע שעה פון אַ טריבן באַגינען — און אויס. אויך ער געהערט שוין צו „אַ וועלט, וואָס איז נישטאַ מער“.

אין אַ שניי-זאָווערונגע האַבן מיר אים געפירט צו דער קבורה אויף דעם הר-כרמל-בית-עולם אין גיו-יאָרק. מ'האַט שטיל אַרונטערגעלאָזט דעם אַרון. די בלומען זענען געלעגן אויף אַ הויפּן שניי.

בלומען אין שניי — אַ האַרטער לעדערנער ווינטער-הימל איבער אַ בית-עולם — און — נישטאַ מער י. י. זינגער...

3

ער איז אָבער פאַראַן אין זיינע ווערק.

דעם ענין אידייע אין דער קונסט האָט ער טעאָרעטיש אָפגעלייקנט (קונסט איז מכלומרשט נאָר „אונטערהאַלטונג“). אָבער זיין שאַפּן לייקנט אָפּ זיין טעאָריע.

פאַראַן אַ גרונט-מאַטיוו, וואָס גייט דורך דורך אַלע ווערק זיינע. עס איז די טראַגישע דערקענטעניש, אַז דער יחיד און זיין קליין לעבן זענען פון אַנהייב אָן פאַרמשפט. זיי זענען לכתחילה פאַרמשפט אין אַ וועלט, וואָס — סיי לויט איר עצם באַשאַף (מצד דעם, וואָס מענטשן רופן גורל), סיי לויט די געשיכט-לעכע כוחות, וואָס שפּילן אין איר (רעוואָלוציע, לַמשל), — איז זי קיינמאַל נישט אַריענטירט אויף דעם איינצעלנעם, נאָר אויף דעם מין, אויף דעם קאָלעקטיוו, אויף דער אַנאַנימער גאַנצקייט. סיי אין דעם קאָסמישן סדר-העולם, סיי אין דעם „סדר“ פון דער מענטשלעכער געזעלשאַפט, איז דער איינצעלנער מענטש מיט זיין לעבן, זיינע האַפענונגען, זיינע פּלענער, זיין גאַנצן יש, — נישט מער ווי אַ מיטל צו עפעס, נישט מער ווי אַן איבערגאַנג-זאָך, ברוטאַלער גערעדט: נישט מער ווי אַ נומער. דאָס דאָזיקע איז געוואָרן ביי זינגערן די צענטראַלע איבערלעבונג, וואָס פון איר, אַרום איר, איז אויסגעוואַקסן אַלדאָס ווערטפולע אין זיין שאַפּן.

ער איז זיכער ווייט, זייער ווייט געווען פון אידעאָליזירן דעם יחיד (גענוג אַנצואווייזן אויף „פּערל“ און „אַלט-שטאַט“). כאַטש ער האָט געקענט אויך ליב האַבן, צאָרט און טיף ליב האַבן. אָבער די כוחות, וואָס צעטרעטן דעם יחיד אויפן וועג צו עפעס אַן אַנאַנימער גאַנצקייט, אַ נישט-צוטריטלעכער פאַרן מענטשלעכן שכר, אַט די כוחות זענען געווען אין זיינע אויגן אַן אַן ערך ערגער און אַן ערך גרויזאַמער, ווי די בייזע כוחות, וואָס דרעמלען אין דעם יחיד גופא (אין זאָא פאַביאָן, לַמשל, דעם אומהימלעכן העלד פון זיין דערציילונג „אַלט-שטאַט“).

די דערקענטעניש פון דעם יחיד'ס מאַכטלאַזיקייט און אומבאַדייטעוודיקייט האָט אַנדערע נאַטורן — רעליגיעזע — גראַד געפירט צו טיפּסטער הכנעה און צום נעמען אויף זיך „עול מלכות שמים“ („חדלו לכם מן האדם, כי במה נחשב הוא?“). אָבער זינגער, וואָס האָט זיך אַליין אַזויפיל אָנגעליטן ווי אַ יחיד אין די יאָרן פון הונגער און שטרעבונג, און וואָס האָט אויך שפעטער, אין די יאָרן פון דערפאַלג, נישט אויפגעהערט אינערלעך צו בלוטיקן איבער די אומצאָליקע קריוודעס, וואָס ווערן באַגאַנגען לגבי דעם איינצעלנעם מענטשן, — זינגער האָט אייביק רעוואָלטירט.

קעגן די איבער-יחידישע כוחות ראַנגלט זיך לערנער, דער העלד פון זיין ערשטן ראַמאַן „שטאַל און אייזן“ (1927). קעגן גורל און געזעלשאַפט ראַנגלט זיך „יאָשע קאַלב“, דער העלד פון זיין באַרימטן ראַמאַן אונטער דעם נאָמען (1932). טראַגיש ראַנגלען זיך קעגן די איבער-יחידישע כוחות פון דער צייט די העלדן, סיי די גרויסע, סיי די קליינע, פון זיין נאָכמער באַרימטן ראַמאַן „די ברידער אַשכנזי“ (1935), וואָס איז איבערגעזעצט געוואָרן אויף פאַרשידענע לשונות. איר זעט דעם קאָמף צווישן יחיד און גורל אין אַזאַ כמותדיק קליינער, אָבער איכותדיק גרויסער, אַזוי פשוט און אַזוי שטאַרק געשריבענער דער-צייַלונג ווי „פרייַנג“, וואָס אויף איר נאָמען איז אָנגערופֿן אַ בוך דערצייַלונג גען (1937). איר געפינט דעם זעלבן גרונט-מאָטיוו זינגער'ס אין דעם רוב דערצייַלונגען, וואָס זענען אַריין אין זיינע ביכער: „פערל“ און „אויף פרעמ-דער ערד“ (1923). איר געפינט אים אין דעם קאָמף צווישן דעם יחיד און די כוחות פון רעוואָלוציע, — אין אַזעלכע שאַפונגען זיינע, ווי די דראַמע „סאַווינקאָוו“ (1932) און דער ראַמאַן „חבר נחמן“ (1938). דעם מאָטיוו, וואָס האָט זינגערן כמעט קיינמאָל נישט אָפּ, איז נישט שווער צו דערזען אויך אין דעם לעצטן ראַמאַן זיינעם, דעם ראַמאַן פון דער היטלעך-צייט — „די משפחה קאַרנאַווסקי“ (1943).

י. זינגער האָט זיך ערלעך און שטרענג געהאַלטן ביי דער גלייכער ליניע, באַוואוסטזיניק אויסגעמיטן יעדע סטיל-באַפּצונג, יעדע שפּראַכלעכע געוואַגטקייט. זיין אַפענער, דירעקטער, מענלעכער סטיל האָט געהאַט דאָס, וואָס די ענגלענדער רופן: נאָבעלע טרוקנקייט.

הינטער אַט דער נאָבעלער טרוקנקייט פון דעם אויסגעהאַלטענעם רעאַליסט און שטרענג זאָבלעכן שייַדערער האָט זיך באַהאַלטן אַ לייַדנשאַפטלעכער קריי-טיקער פון דעם, וואָס מע רופט ווירקלעכקייט; אַ גייסטיקער רעוואָלוציאַנער, וואָס האָט נישט אָנגענומען — נישט געוואָלט און נישט געקאַנט אָננעמען — דעם סדר פון דער וועלט; אַ רעוואָלטירנדיקער יחיד מיט אַ גרויס איינזאַם האַרץ, אַ דיכטער און אַ מאַטער פון דעם מענטשלעכן גורל.

אהרן ציימלין

ניו-יאָרק, אויגוסט, 1946.

פון א וועלט וואס איז נישטאָ מער

א שמחה אין שטעטל — ניקאלאי דער צווייטער ווערט געקרוינט פאר קייסער

וואונדערלעך און אומבאגרייפלעך איז דער מענטשלעכער מוח מיט זיין אויפנעמען בילדער, אפט-ניט וויכטיקע, וואָס ער באַהאַלט זיי אויף אייביק, און מיט זיין אַרויסוואַרפן בילדער, אַפט זייער וויכטיקע, וואָס ער וויל ניט האָבן ביי זיך.

פאַר גאַנצע אַכט-און-פּערציק יאָר צייט, דאָס הייסט, פון דעם טאַג וואָס איך בין געוואָרן צוויי יאָר אַלט, שטייט פאַר מייע אויגן אַ שאַרף בילד, דאָס ערשטע, וואָס האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון; אַ גרויסער, הויכער בנין, באַלויכטן מיט אַ סך ליכט און געפאַקט מיט מענטשן. מוזיק שפּילט. איך זיך אויפן אַקסעל פון אַ גרויסן בערדיקן מענטש. עס פאַלט מיר אַראָפּ אַ זאַק פון פּוס, מענטשן בייזערן זיך אויף מיר און שטילן מיך איין, איך זאָל ניט וויינען.

ווען איך האָב מיט יאָרן שפּעטער געפּרעגט מיין מוטער, וואָס אַווינס עס איז געשען מיט מיר אין מיין ערשטער קינדהייט, האָט זי מיר דערציילט אַז דער גרויסער באַלויכטענער בנין איז געווען די שול אין דער שטאָט בילגאַריי, לובלינער גובערניע, וואו איך בין געבוירן געוואָרן. די מענטשן, וואָס האָבן געשפּילט אין דער געפאַקטער שול, זיינען געווען די שטאַטישע קלעזמער פון גימפל פּידדערס קאַפּעליע. די שמחה אין שול איז געווען צוליב דעם, וואָס מען האָט אין יענעם טאַג געקרוינט דעם קייסער ניקאַל לאַי דעם צווייטן, דעם אימפּעראַטאָר פֿון רוסלאַנד און קעניג פון פּוילן. דער בערדיקער מענטש וואָס האָט מיך געטראָגן אויף אַן אַקסל, איז געווען שמואל דער בית-דין שמש ביי מיין זיידן, דעם רב פון שטאַט. ער האָט מיך מיט גענומען אין שול אַריין, כדי איך זאָל זען די צערעמאָניע, ווי מיין זיידע האָט געמאַכט אין שול אַן „הנותן-תּשועה“ פאַרן נייעם מושל, אין קעגנוואַרט פון קהל, און די שטאַטישע רוסישע באַאַמטע. די מענטשן וואָס האָבן מיך איינגעשטילט זענען געווען מייע פעטערס, יוסף און איטשע, וואָס זיינען געווען אומרואיק צוליב מיין וויינען און שטערן די פּיערלעכקייט.

דערביי האָט מיר שוין מיין מוטער דערציילט נאָך אַ געשיכטע, ווי אַזוי איך, אַ צוויי-יאָריק קינד, האָב שיר נישט פאַרשיקט מיין זיידן קיין

סיביר צוליב מיינעם אָן אַקט קעגן דעם זעלבסט־הערשער פון דער רוסישער אימפעריע. די מעשה איז געווען אַזאַ: דער נאַטשאַלניק פון דער קרייז־שטאַט (אויעז) בילגאַריי האָט איבערגעגעבן מיין זיידן אַ געשנורעוועט בוך, אין וועלכן ער האָט צונויפגענומען די חתימות פון אַלע בילגאַרייער יידן מיט אָן הסכמה אויף זייער ניי־געקרוינטן הערשער. צוליב וואָס דער גאַט־גע־זאַלבער און זעלבסט־הערשערשערישער מאַגאַרד האָט נייטיק געדאַרפט די הסכמה פון די בילגאַרייער יידן, ווייס איך ניט. אָבער אַזוי האָט די רוסישע פּאַליציי פאַרזאַנגט. פאַרשטייט זיך, אַז די בילגאַרייער באַלעבאַטיים האָבן גלייך געחתמעט זייערע נעמען. אין דעם טאַג, ערב דער קרוינונג, איז דאָס בוך געלעגן ביי מיין זיידן אויפן טיש. מיין מוטער האָט אַריינגעקוקט דערין. אין מיטן ליינענען די חתימות, איז זי אַנטשלאָפן געוואָרן. פּלוצ־לונג האָט זי זיך אויפגעכאַפט, און צו איר שרעק, דערזען, ווי איר בוך יחיד האלט עטלעכע בלעטער אין דער האַנט און אַרבעט מעשים זיי אַרויס־צורייסן. מיט גרויס פאַרזיכטיקייט האָט זי אַרויסגעראַטעוועט די הסכמות אויפן קייסער. מיין מוטער, און צוזאַמען מיט איר די גאַנצע שטוב, איז זיכער געווען אַז דאָס האָט אַ מלאך פון הימל זי אויפגעוועקט צו דער צייט, ווייל פאַר אַזאַ מאַיעסטעט־באַליידיקונג, וואָלט מיין זיידע געקענט פאַר־שיקט ווערן קיין סיביר. . . .

אָבער דאָס האָב איך ניט געדענקט. געדענקט האָב איך בלויז דאָס בילד פון דער שול. אַ צווייט בילד פון יענער צייט, וואָס האָט זיך איינ־געקריצט אין מיין זיכרון, איז אַזאַ: אויף אַ ווייס־פאַרשניטן פּלאַץ שטיל־ען יידן און ווייבער, אַנגעטאַן אין שוואַרצן. מע זעצט אַרויף אויף אַ וואָגן מיין מוטער, מיך און מיין עלטערע שוועסטער, וואָס האָלט מיך פעסט ביי דער האַנט. די מענטשן גייען־נאָך צופוס מיט דעם וואָגן. שפעטער גע־פינען מיר זיך אַלע אין שטוב, ליכט ברענען אין לייכטער; מיין פעטער, איטשע, האַלט אַ בעכער מיט וויין אין דער האַנט און מאַכט קידוש.

ווי מיין מוטער האָט מיר דערציילט, איז דאָס געווען דער טאַג, וואָס מיין פאַטער, אַ יונגערמאַן פון אַ יאָר זיבן־און־צוואַנציק, איז אויפגענומען געוואָרן פאַר רב אין דעם קליינעם שטעטלע לענטשין, וואַרשעווער גו־בערניע. די יידן און ווייבער זענען אַנטקעגנגעגאַנגען מקבל־פנים זיין זייער ערשטן רב און זיין הויזגעזינד. דער טאַג איז געווען אַ פרייטיק נאָענט צו פסח. פאַרוואָס איך האָב געדענקט דעם קידוש פון מיין פעטער איטשע, וועלכער איז מיטגעפאַרן פון בילגאַריי אונדז צו באַגלייטן, און נישט דעם קידוש פון מיין אייגענעם פאַטער, וועלכער איז דערצו נאָך געווען די הויפט־

ה'תרע"א

1910

פיגור, צוליב זיין ערשטער כסא-רבנות — דערויף קען איך קיין ענטפער ניט געבן.

נאך אַט-די צוויי אָפּגעהאַקטע בילדער, שטייען די ווייטערדיקע בילד-דער קלאַר און בולט פאַר מיינע אויגן, פון די סאַמע פּריסטע קינדער-יאָרן. דאָס שטעטעלע לעבנטיגן, אין וועלכן מײן פּאַטער איז אויפגענומען געוואָרן פאַר רב, איז געווען אַ פּיצעלע, כמעט אַ דאָרף. די הייזער זענען געווען קליינע, אָבער די דעכער זענען געווען געדעקט ניט מיט שטריו, ווי אין אַ גויאיש דאָרף, נאָר מיט שינדלען, פאַרשפיצטע אין דער הויך, אויף וועלכע עס זענען אָפט געזעסן פייגעלעך. בלויז איין הויז האָט געהאַט אַ גאַרן מיט גאַניקלעך. די ערד איז געווען ניט געפלאָסטערט, דאָך איז זי קיינמאַל ניט געווען בלאַטיק, ווייל זי איז געווען אַ זאַמדיקע. דאָס זאַמד איז געווען טיף און ווייס, ווייץ דאָס שטעטעלע איז געלעגן נישט ווייט פון דער ווייס. איבער די שטעטלשע קרעמלעך זיינען געהאַנגען קליינע שילד-לעך מיט אויסגעמאַלטע סחורות. איבער די שניטקראַמען זענען געווען אויסגעמאַלט צוויי שטיקער סחורה, אַריבערגעוואָרפן איינס איבערן אַנדערן אין דער קרום. איבער די בשמים געוועזענעלעך זענען געווען אויסגעמאַלט גרויסע היטלען צוקער אין בלויזען געהילט. איבער די אייזן-קרעמלעך זענען געווען אויסגעמאַלט טעפ, פענדלעך און פעקלעך ליכט. אויף די טירן זענען אויך געווען אַרויסגעהאַנגען קייטן און פאַדקאוועס און שניידמעסערס. אין די קראַמען, וואו מע האָט פאַרקויפט טאַבאַק און פאַפיראַסן איז תמיד אין פענצטער געשטאַנען אַרויסגעשטעלט אַ קאַטער אין לאַקירענע שטיוויל, רוי-כערנדיק אַ פאַפיראַס אין אַ פּאַנג ציגאַרן-שפיצל. וויפיל מײן מוטער האָט נישט פרובירט פאַרענטפערן מײן קשיה מיט וועלכער איך האָב זי געמאַטערט: פאַרוואָס אַ קאַטער זאָל טראָגן שטיוויל און רויכערן אַ פאַפיר-ראָס, האָט זי עס מיר נישט געקענט פאַרענטפערן. מײן געפיל פאַר רעאַליזם האָט אָפנים, שוין דעמאַלט נישט געקאַנט פאַרדייען אזאַ נישט רעאַלע דערשיינונג.

לעבן די קרעמלעך האָבן זיך געפונען די ווערקשטאַטלעך פון די יידישע באַלמעצאַקעס שניידערס, שוסטערס, און בעקערס. אויף די שילד-לעך ביי די בעקערס איז געווען אויסגעמאַלט אַ גרויסער בריווער ראַגאַץ, אין געשטאַלט פון אַ האַלבער לבנה, וואָס האָט מער דערמאַנט אין האַלץ, ווי אין געבעקס. ביי די שוסטערס איז געווען אַרויסגעשטעלט אַ שטייפער שטיוויל מיט שפּאַרן. די שניידערס האָבן נאָך קיין שילדן נישט אַרויסגע-האַנגען. עס איז אויך געווען אַ לעדער-קראַם מיט אַן אויסגעמאַטערטער שטיק טויל, וואָס האָט קיין ענלעכקייט אויף קיין זויץ נישט געהאַט, אָבער

דערפאַר איז געווען גענוי אויסגעמאַלט אַ ניי-מאַשין, אויף וועלכער אַ קליין מענטשעלע נייט אַ געוואָלדיק גרויסן שוך. דאָס איז געווען אַ סימן, אָן דער לעדער-הענדלער איז שוין אין אינוועגס אויך אַ קאַמאַשן-שטעפער. דאָס איינציקע פאַבריקל אין שטעטעצע איז געווען אַזעלכעס וואָס האָט אויס-געאַרבעט קוואַס; אַ פאַרביקע משקה, וואָס פלעגט אויסשיסן פון דער פלאַש, ווען מע האָט זי אויפגעקאַרקעוועט. דאָס ראָד פון אַט דעם קוואַס-פאַבריקל האָט שטענדיק זיך געדרייט און גערוישט. אַרום פאַבריקל האָט זיך געשפרייט אַ ווייכע, ווייסע פליסיקייט, וואָס האָט אויסגעזען ווי סמע-טענע. עס זענען אויך געלעגן אַנגעוואָרפן שטיקער פון צעבראַכענע פלע-שער, גרינע, רויטלעכע און ברוינע, דורך וועלכע מיר, יינגלעך, האָבן גע-קוקט אויף דער וועלט און געזען זי אין די שענסטע קאָלירן. פון די אויס-גענוצטע דרעטלעך, מיט וועלכע די קאַרקעס פון די קוואַס פלעשער זענען געווען צוגעפּעסטיקט, האָבן מיר געמאַכט ברילן פאַר זיך. לעבן דעם פאַבריקל, אַ ביסל אָפּגערוקט, האָט זיך אויסגעשפרייט אַ לאַגער, אין וועלכן אַ ייד האָט געהאַלטן אַלערליי מאַשינען פאַר ערד-אַרבעט — דרעש-מאַשינען, אַקער-מאַשינען. שוואַבן, דייטשישע קאַאַניסטן, וואָס האָבן גע-וואוינט אין די דערפער דערלעבן, פלעגן קויפן אַט די מאַשינען פון צייט צו צייט. אין שטעטעצע זענען אויך געווען צוויי גויאישע קראַמען, וואָס האָבן פאַרקויפט חזיר, ביר און בראַנפן. דאָס בית-המדרש און די מקווה זענען געשטאַנען אין אַ זייט. לעבן אַ לאַנקע, אויף וועלכער עס האָבן זיך געפאַשעט קי און גענוד, האַרט ביי אַ שטייענדיק וואַסער, מער זומפ ווי וואַסער, אין וועלכן די בהמות פלעגן זיך אַנטרינקען און קאַטשקעס זענען אַרומגעשוואַמען. די פרעש האָבן געאַרבעט מעשים אין אַט-דעם זומפיקן וואַסערל, וואָס איז געווען באַוואַקסן געדיכט מיט שאַווער. אָפּגערוקט פון שטעטל איז געשטאַנען דער גרויסער הויף פון פרייך כריסטאָוסקי און די „טיפלע“ — אַ רויטער גרויסער בנין מיט צוויי פאַרריסענע טורעמס און צעמרים, וואָס האָבן זיך אַריינגעשטאַכן אין ברייטן, גרויסן און רונדן הימל אַריין.

דאָס שטעטעלע איז געווען אַ יונגס, נאָר וואָס פון דער נאָדל אַרויס; די באַלעבאָטיס זענען מערסטנס געווען דאַרפס-יידן פון די אַרומיקע דערפער. די מעשה איז געווען, וואָס מיט עטלעכע יאָר פאַר אונדזער אַנקומען קיין לענטשין האָט די רוסישע פּאַַיִציי גענומען טרייבן פון די אַרומיקע דערפער די יידן, וואָס האָבן יאָרן-לאַנג געוואוינט אין זיי. אַזוי ווי לויטן געזעץ האָבן יידן געמעגט וואוינען אין שטעטלעך, האָבן די אַרויסגעטריבענע יידן אָפּגעקויפט אַ שטיק זאַמדיקע ערד ביים פרייך כריסטאָוסקי און האָבן

אויסגעבויט אַ שטעטעלע. דער פריץ, וואָס איז אויך געווען דער ריכטער פון דעם דאָרפס-געריכט, איז געווען צופרידן צו פאַרקויפן זיין זאַמדיקן באַדן פאַר גוט געלט, און ער האָט שוין דורכגעפירט, וואו מע דאַרף, אַז זיין שטעטעלע זאָל זיין כשר. די יידן האָבן אויסגעבויט הייזעך, געעפנט קראַמען, איינגעאַרדנט ווערקשטאַטלעך און גענומען לעבן ווי אַלע יידן אין פּוילן. די יידישע וואַלד-הענדלער פון די אַרומיקע געדיכטע וועלדער האָבן זיי געגעבן אַ מתנה געהילף, פון וואָס זיי האָבן אויסגעבויט אַ קליין בית המדרש מיט אַ מקווה. דער פריץ האָט זיי געגעבן אַ מתנה דאָס שטיק פּלאַץ פאַר די הייליקע בנינים. צוליב דעם האָבן די יידן געזען, אַז זייער שטעטעלע זאָל טראָגן דעם נאָמען פון פריץ. פון זיין נאָמען, לעאַן, האָבן זיי געמאַכט לעאַנטשין, און אויף יידיש: לענטשין. די צאָל יידן אין שטעטעלע איז סך הכל געווען אַ פערציק משפחות, אַדער אַרום צוויי הונדערט נפשות.

ווי אַזוי מיין פאָטער איז מגולגל געוואָרן פון בילגאָרי, ביי דער עסטרייכישער גרענעץ, ביז דעם פאַרוואַרפענעם העק, לענטשין, וואָס איז געווען אַ מהלך פון קנאַפע פיר הונדערט וויאַרסט פון דער גרענעץ שטאַט, איז אַ פאַרוויקלטע געשיכטע, וועגן וועלכער מיין מוטער פּלעגט אַפט רעדן מיט ביטערקייט.

די מעשה איז געווען אַזאַ :

מיין זיידע, ר' יעקב מרדכי, דער בילגאָריער רב, האָט מיין מוטער, בת שבע, זייער ליב געהאַט, ווייל זי איז געווען אַ גרויסע למדנית און אַליין זיך אויסגעלערנט פאַרשטיין לשון קודש ספרים, און אפילו גמרא. תנ"ך האָט זי געקאַנט ממש אויסנווייניק. ער האָט דערפאַר פאַר איר אויסגעזוכט אַ מאַן אַ למדן, וואָס זאָל קאַנען ווערן אַ רב אין אַ שטאַט. שדכנים האָבן געוואוסט, אַז אין דער נאָענטער שטאַט טאַמאַשאַוו, דובלינער גובערניע, האָט דער דיין, ר' שמואל, אַ זון פנחס מענדל, וואָס איז אַ למדן און אַ ירא שמים, און זיי האָבן גערעדט דעם שידוך און דורכגעפירט אים. מיין מוטער איז צו איר חתונה אַלט געווען זיבעצן יאָר, מיין פאָטער — איין און צוואַנציק יאָר, גלייך נאָך דעם ווי ער איז באַפרייט געוואָרן פון גיין דינען. מיין זיידע האָט צוגעזאָגט דעם איידעם זיינעם פינף יאָר קעסט ביי אים אין הויז, כדי ער זאָל דורך דער צייט זיך קאַנען צוגרייטן צו אַ רבנישער קאַריערע, דאָס הייסט, ער זאָל קריגן סמיכה אויף רבנות און ער זאָל זיך אויסלערנען רוסיש און באַלייגן אַן עקזאַמען, ווייל דאָס געזעץ האָט דעמאָלט געפאָדערט, אַז יידישע שטעט אין פּוילן זאָלן נישט האָבן קיין צוויי רבנים, אַ גייסטלעכן און קאַזיאָנעם, נאָר איין רב, וואָס זאָל דורכפירן

ביידע פונקציעס, די יידישע און די מלוכהשע. מיין פאָטער האָט די סמיכה אויף רבנות געקראָגן איינס און צוויי, אַ זון פון אַ דיין, אַן אייניקל פון דורות רבנים, אַן איידעם פון אַ רב, און אליין אַ למדן, איז עס ביי אים געווען אַ קלייניקייט אויסצולערנען זיך יורה דעה און שולחן ערוך. אָבער ער האָט ביי קיין פאַל נישט געוואָלט פֿערנען זיך רוסיש און גראַמאַטיק, כדי צו באַלייגן אַן עקזאַמען אויף פיר קלאַסן גימנאַזיע, וואָס עס האָט זיך געפאָדערט. מיין זיידע האָט געדונגען פאַר אים אַ רוסישן פֿערער, אָבער אנשטאַט גיין צום פֿערער, איז מיין פאָטער בעסער געגאַנגען אין חסידים שטיבל און געשמועסט חסידות מיט די יונגעלייט, די קעסט־איידעמלעך, געפראַוועט חסידישע סעודהלעך און אויף ימים טובים אָפט געפאָרן צום רבין קיין שינאַווע, אין גאַליציע, וואָס איז געפֿעגן איבער דער גרענעץ, אויף אַזעלכע נסיעות פלעגט ער אָפּווען וואַכן לאַנג, ער פלעגט אויך צו אָפט זיך אַריבער־כאַפּן צו זיינע עלטערן קיין טאַמאַשאָוו און פאַרברענגען מיט די חסידישע יונגעלייטלעך.

מיין זיידע האָט דעריבער גלייך געוואָרפן אַן אומחן אויף זיין איידעם, וועמענס דרכים ער האָט נישט פאַרטראָגן.

מיין פאָטער האָט זיך נישט אַריינגעפאַסט אין הויז פון מיין זיידן. ערשטנס, איז מיין זיידע געווען אַ רוסישער, דאָס הייסט, אַ וואַלינער, און אזוי איז געווען זיין הויזגעזינד. ער איז געווען אַ צייט רב אין וואַלינער שטעטלעך, פּוריצק און מאַציעוו. מיין מוטער איז געבוירן געוואָרן אין וואַלין און אַריבערגעקומען קיין בילגאָריי אין פּוילן, ווען די שטאַט האָט אויפגענומען איר פאָטער, דעם „מאַציעווער עילוי, פאַר רב. מיין פאָטער, ווידער, איז געווען אַ פּוילישער פון דורות. מיין פאָטער פלעגט רעדן מיטן ברייטן פּוילישן יידיש; מיין מוטער און איר משפּחה האָבן גערעדט וואַלי־נעריש. דאָס אַליין האָט געבראַכט צו קעגנזייטיקע קיביצערייען און שפּאַסן. דערצו איז מיין זיידע געווען אַ מתנגד, וואָס האָט געהאַלטן אַ וועלט פון לומדות און האָט נישט פאַרטראָגן קיין חסידים און זייערע גוטע־יידן, וואָס אנשטאַט פֿערנען תורה פאַרנעמען זיי זיך מיט ניגונים און טענץ און דערציילן מופתים. אין זיין יוגנט, ווען ער איז נאָך געווען דער „מאַציעווער עילוי“, האָבן חסידים אים פאַרנאַרט איינמאַל צום טריסקער רבין, ער זאל אים זען, איבערצייגן זיך אין זיין גרויסקייט און ווערן זיין חסיד. אָבער דער „מאַציע־ווער עילוי“ האָט אַ שמעק געטאַן און איז אַהיים געפאָרן, כדי קיינמאַל מער נישט צו פטרן קיין צייט אויף אַזעלכע זאַכן. ער האָט זיך נאָך מער אַריינגעוואָרפן אין לומדות. מיין פאָטער, ווידער, איז געווען אַ פּיערדיקער חסיד, אַ זון פון אַ חסיד און אַן אייניקל פון חסידים.

מיין זיידע איז געווען א מענטש פון תכלית, פון פליכט. ער האט גע- האלטן, אז מען דארף זיך פארנעמען אדער מיט תורה, אדער מיט סחורה. מיין פאטער איז געווען א פאנטאזיאַר, א גרויסער בעל-בטחון, א מענטש וואס האט פיינט געהאט צו האבן אן עול אויפן קאפ. זיין פילאזאפיע איז געווען: ס'זועט שוין, מיט גאטס הילף, זיין רעכט". כאטש דורך דער צייט פון זיין קעסט-עסן איז ער געוואָרן א טאטע פון צוויי קינדער, אחוץ פון א קינד וואס איז געשטארבן, האט ער נישט געטראכט פון קיין תכלית און בשום אופן נישט געוואלט אריינקוקן אין די רוסישע ביכלעך, וואס ער האט באטראכט פאר טומאה, טריף-פסולס. ער האט זיך געהאט זיינע חסידים און רביס און תורה און אין דער פרייער צייט האט ער געשריבן פשטלעך צו דער גמרא און חידושים אויף דער תורה. מיין זיידע האט נישט געהאַטן נישט פון זיינע פשטלעך, נישט פון זיינע חידושים, נישט פון זיינע רביס און נישט פון זיינע שמחות. נאך גרויסע סיכסוכים האט ער געפועלט ביי מיין פאטער, ער זאל אריבערפארן קיין זאמאשטש און דארטן זיך אויסלערנען רוסיש ביי א געניטן לערער, וואס איז א ספעציאַליסט אין צוגרייטן רבנים צו האלטן עקזאמען. אבער נאך אפזיצן עטלעכע וואכן אין זאמאשטש, האט מיין פאטער איבערגעלאזט דעם לערער צוזאמען מיטן געלט וואס מיין זיידע האט יענעם באצאלט אין פאראויס, און ער איז אוועק צו זיינע עלטערן אין טאמאשאָוו, אין מורא זיך צו באווייזן פאר דעם שטרענגן שווער, וואס פאדערט תכלית. ווי איינע פון די סיבות פארוואס ער איז אוועק פון זאמאשטשער לערער, האט מיין פאטער אנגעגעבן דאס, וואס מען האט געזאגט אין שטאט, אז דעם לערערס ווייב טראגט נישט קיין שייטל, נאָר זי גייט אין די אייגענע האָר.

מיין זיידע האט געזען, אז דער איידעם זיינער וועט שוין קיין לייט נישט זיין און ער האט געלאזט פאלן א ווארט פאר מיין מוטער, אז זי זאל זיך גטן מיט איר מאן. אבער מיין מוטער האט דערפון נישט געוואלט הערן. מיין פאטער איז א צייט געווען ביי זיינע עלטערן אין טאמאשאָוו, וואו קיינער האט אים קיין מוסר נישט געזאגט. זיין מוטער, מיין באַבע טעמעלע, איז געווען א יידענע א צדקה, וואס האט קיינמאל פון איר מאן, דעם זיין, קיין פרנסה נישט פארלאנגט. זי האט אים געלאזט עוסק זיין אין תורה און אין קבלה, וויפל נאָר ער האט געוואלט. זי אליין האט געפירט מסחר, פלעגט שלעפן זיך אויף בוידן קיין ווארשע איינצוקויפן סחורה און מפרנס זיין איר מאן און קינדער, ווייץ פון דינינות איז בלויז געווען וואסער אויף קאשע. זי האט טאקע געבוירן דעם טאטן מיינעם אויף איינער פון אירע רייזעס, ממש אויף דער בויד, ווייץ זי האט געקראָגן ווייען אין זיבעטן חודש פון

איר טראַגן און געבוירן אַ זיבעלע. צוליב דעם איז מיין פֿאָטער געווען אַ קליינער, אַ שוואַכער, און די באַבע האָט אים באַזונדערס געצערטלט. איר איז אפילו נישט איינגעפאלן, אַז איר זון וועט דאַרפן זאָרגן וועגן פרנסה. דאָס, האָט זי געוואוסט, געהערט צו אַ ווייב. זי האָט אים אויפגענומען מיט אָפענע אַרעמס, יעדעס מאָל וואָס ער איז אַנטלאָפן פון שווער דעם מתנגד, וואָס פֿאַרלאַנגט תּכּלית. זי האָט געקאָכט פֿאַר אים יאכלעך, געבאָקט פוטער-קיכלעך און אַרומגעהילט זיין האַלדז מיט אַ וואַרעם וואַלן טוך סיי ווינטער, סיי זומער, ער זאָל זיך, חלילה, נישט צוקילן.

אַבער מיין מוטער האָט געשריבן בריוו צו מיין פֿאָטער, געקומען צו פֿאַרן צו אים און געפֿאָדערט אַז ער זאָל טאָן עפעס, ווייל די פינף יאָר קעסט, וואָס איר פֿאָטער האָט צוגעזאָגט, האָבן זיך שוין געענדיקט. האָט מיין פֿאָטער באַשלאָסן צו לאָזן זיך אויף דער וועלט און אַרומקוקן זיך וועגן אַ פרנסה. כדי צו דעקן די הוצאות, האָט ער געהאַלטן דרשות אין יידישע שטעטלעך — דרשות, וואָס זיינען געווען אַ געמיש פון שאַרפע פּשטלעך, באַקאַנטע אויסטייטשונגען אויף דער תּורה און חסידישע מעשיות און מופתים און וואונדערלעכע געשיכטעס, וואָס האָבן ביי יידן שטאַרק אויסגענומען. צוזאַמען דערמיט האָט ער אויך פרובירט זאַמלען פרענומע-ראַנטן (אבאָגענטן) אויף אַ ספר, וואָס ער האָט איבערגעזעצט אויף עברי טייטש, וואָס מיינט, אויף מאַמע-לשון. וואַרעם כאַטש אַ למדן און אַ חסיד, האָט מיין פֿאָטער, אַ ווייכער און אַ פֿאַלקס מענטש, געהאט פֿאַרשטענ-דעניש פֿאַר פֿראַסטע מענטשן, און ער האָט איבערגעזעצט דאָס ספר „מבחר הפּנים“, אַ זאַמלונג פון קלוגע רייד, אויף פֿראַסט יידיש, אַזוי אַז אויך פשוטע בעלי-מלאכות און ווייבער זאָלן זיי קאַנען לערנען.

אַבער ער איז קיינמאָל קיין בריה אין געלט זאָכן נישט געווען און ער האָט קיין הצלחה אין זיינע פרענומעראַנטן נישט געהאַט. פֿאַרנדיק אַזוי מיט זיינע דרשות, איז ער געפֿאַרן ביז דעם קליינעם שטעטעלע לענטשין. די דאָרטיקע יידן זיינען אַזוי פֿאַרכאַפט געוואָרן פון מיין פֿאָטערס דרשות אַז זיי האָבן אים געבעטן צו ווערן ביי זיי רב. דאָס שטעטעלע האָט סך-הכל געהאַט אַן איינציקן סטראַזשניק, וואָס האָט פֿאַר אַ גילדן אין דער האַנט אַריין פֿאַרקוקט אַלע יידישע עבירות, און ער האָט אויך פֿאַרקוקט די זינד, וואָס דער לענטשינער רב האָט נישט געהאַלטן קיין עקזאַמען אויף רוסיש. מיין פֿאָטער האָט אַנגענומען דאָס רבנות אין שטעטעלע לענטשין און, אַ שטאַלצער, געקומען צום שווער, אַוועקצונעמען ווייב און קינדער מיט זיך.

מיין זיידע האָט אַראַפּגעלאָזט די נאָז, ווען ער האָט דערזען זיין איידעמס כתב-רבנות, אויף וועלכן עס זיינען סך-הכל געווען געחתמעט פּערציק בעלי-

בתים, אלע איינוואוינער פון דער קהילה לענטשין. אבער עס איז קיין ברירה נישט געווען. מיין פאטער האט דערקלערט, אז ער וועט ביי קיין פאל נישט באלייגן קיין עקזאמען. „ס'איז אומזיסט, שווער. איך וועל שוין מיטן גוברנאטאר נישט רעדן!“ — האט ער געזאגט. ס'האט זיך געפירט, אז א רב פלעגט זיך מוזן שטעלן פארן גוברנאטאר, איידער ער האט אויסגע- האלטן דעם עקזאמען.

פאר פסח האט מען געדונגען א בויד, אין וועלכער עס האבן זיך אריינגעזעצט מיי פאטער און מוטער, צוזאמען מיט זייערע צוויי קינדער: מיין שוועסטער, א קינד פון זעקסטן יאר, און איך — א קינד פון דריטן יאר. מיט אונדז איז מיטגעפארן דער פעטער איטשע, דער מאמעס יינגערער ברודער. דאס האט דער זיידע געהייסן דעם פעטער מיטפארן, ער זאל זען וואסער סארט שטעטל דאס לענטשין איז און אויך ער זאל דינען ווי א מין באגלייטער, „א סוויטע“, וואס זאל צוגעבן מיין פאטער מער אָנזען ביי די לענטשינער יידן. קיין אפיציעל געהאט האט מיין פאטער נישט געקאנט קריגן, ווייל צוליב דעם עקזאמען, וואס ער האט נישט געהאט באלייגט, איז ער אפיציעל קיין רב נישט געווען. אפיציעל האט דאס שטעטעלע געהערט קיין סאכאטשאוו און גע- דארפט צאלן „עטאפ“ (שטייערן) דער דארטיקער קהילה. אבער די פערציק באלעבאטים האבן זיך מתחייב געווען צו צאלן מיין פאטער פיר קערבלעך א וואך, אחוץ וואס עס וועט אים אריינפאלן עפעס פון א דין תורה, א חתונה, פון מכירת חמץ און פון נאך אזעלכע רבנישע קוואלן. צו דעם האט מען איבערגעגעבן מיין מוטער דעם פארקויף פון הייזן, וואס יידענעס ניצן ביים באקן זייערע חלות אויף שבת. מיין מוטער, געוואוינט צו איר פאטערס קרייז-שטאט און צו זיין אָנגעזען רבנות, האט זיך געפילט בא- ליידיקט פון איר מאַנט קליינער און אומאפיציעלער רבנות. מיין פאטער, דער אייביקער טרוימער און בעל-בטחון, איז געווען פריילעך. „סעט שוין, מיט גאטס הילף, זיין רעכט“ — האט ער געטענהט מיט פרייד.

צו דריי יאָר טוט מען מיר אָן אַ טלית און מען שפּאַנט מיך איין אין יאָך פון תורה

אין איינעם אַ פרימאָרגן, ווען איך בין אַלט געווען דריי יאָר, האָט מיין פאָטער מיך איינגעהילט אין זיין טלית, אַ געבללעך טערקישן טלית, וואָס האָט געהאַט צוויי זילבערנע עטרות, איינע אין דער הויך און די צווייטע אין מיטן, גענומען מיך אויף די הענט און מיך אַוועקגעטראָגען צו ר' מאיר מלמד אין חדר.

אַלע יידן און ווייבער זיינען אַרויס פאַר זייערע טירן, כדי צו זען ווי דער רב אַליין טראָגט זיין בן־יחיד אויף די הענט אין חדר אַריין. איינ־געהילט אין גרויסן טלית ביז איבער דעם קאַפּ, האָב איך געזען ווי טייל יידן גייען מיר נאָך און ווינטשן מזל־טוב. ווייבער האָבן מיר נאָכגערופּן, איך זאָל באַגערן צו לערנען תורה. אַרויפּטראָגנדיק מיך איבער די טרעפּ צו אַ בוידעם־שטוב, די איינציקע בוידעם־שטוב אין שטעטל, האָט מיין פאָטער מיך אויסגעהילט פון טלית און אַוועקגעשטעלט אויף אַ באַנק, אויף וועלכער עס זיינען געזעסן חדר־יינגלעך פון מיין עלטער און עלטערע. זיי האָבן מיך באַטראַכט און זיך פאַנאָדערגעלאַכט. דער מלמד ר' מאיר, אַ ייד מיט אַ געל פנים, געל בערדל און מיט גרויסע שוואַרצע און מרה־שחורהדיקע אויגן, האָט גענומען אין דער האַנט אַריין אַ קאַנטשיק, וואָס איז געווען געמאַכט פון אַ פּוקסן־פיסל מיט לעדערנע לאַקשן, און אַ קלאַפּ געטאָן איבערן טיש.

— וואָס איז דאָס געלענדער, עכברושים? — האָט ער געפרעגט. —

דרך־אָרץ פאַרן רב!

די יינגלעך האָבן איינגעהאַלטן זייער געלעכטער, אָבער די מיידע־לעך, וואָס האָבן זיך געלערנט אלף־בית ביי דער מלמדקע אין ווינקל חדר ביי דער קיך, האָבן זיך נישט געקענט אָפהאַלטן פון לאַכן, הגם די רביצין האָט זיי געוואָרנט מיט אַ שפּיזל, וואָס זי האָט אַרויסגעצויגן פון אַ זאַק אין מיטן צערעווען. דער מלמד האָט זיי געוויזן דאָס פּוקסן־פיסל און זיי האָבן זיך איינגעשטילט. מיין פאָטער האָט מיך אָנגעדונגען אויף אַ זמן פאַר פיר רובל און געגעבן דעם מלמד די האַנט. דער מלמד האָט גע־

וואונטשן, אז עס זאל זיין אין א מזלדיקער שעה, און ער האט זיך גלייך גענומען לערנען מיט מיר תורה. טייטלענדיק מיט א שפיציקן טייטעל אי-בער א פארפלעקטן אלף-בית, וואס איז געווען אַנגעקלעפט אויף א טאָוול, האט ער געזענט מיט אַ ניגון:

— זעסט, יינגלעך, דאָס ערשטע אות איז אַן אַלף... דאָס צווייטע אות, וואָס זעט אויס ווי אַ שטיבעלע מיט דריי ווענטעלעך, איז אַ בית... ווייטער, יינגלעך, איז אַ גימל... דאָס פערטע אות, וואָס זעט אויס ווי אַ העקעלע צו האַקן האַלץ, איז אַ דאלעד... זאָג דאלעד, יינגלעך, דאָלעד... נאָך יעדער אות, וואָס איך האָב נאָכגעזאָגט, האָט ר' מאיר מלמד מיך באַזויגט מיט אַ נייעם קניפ אין באַק. זיינע פינגער זיינען געווען ביינערידיק און קאַלט. ווען ער האָט דערגרייכט מיט מיר ביז דעם אות "יוד", האָט ער מיר געהייסן צומאַכן די אויגן. ווען איך האָב זיי געעפנט, האָב איך געזען, ווי דער פאַרפלעקטער אַלף-בית איז געווען באַדעקט מיט ראַזשינקעס און מאַנדלען.

— דאָס האָט דער מלאך פון הימל אַראַפגעוואָרפן פאַר דיר פאַר לער-נען תורה, — האָט ר' מאיר מלמד געזאָגט. — נעם און עס...

די יינגלעך, וואָס האָבן נישט פאַרמאַכט די אויגן און געזען, אַז דאָס האָט נישט אַ מלאך פון הימל געוואָרפן די ראַזשינקעס און מאַנדלען, נאָר מיין פאַטער, האָבן געקייכט פון געלעכטער פון מיר, דעם גלויביקן. מיין פאַטער האָט זיי אַלעמען געטיילט פון אַ פאַפירן שקאַרמיצל ראַזשינקעס און מאַנדלען און צוקערלעך. דערנאָך האָט ער מיר פאַרריכט אויפן קאַפּ די נייע יאַרמעלקע, באַזוימט מיט לייש-גאַלד, וואָס ער האָט געקויפט ביי אַ פאַקענטרעגער פאַר מיר צוליב דעם יום-טוב, און ער האָט מיר אַנגע-זאָגט, איך זאל זיין אַ גוט יינגל און באַגערן צו לערנען תורה.

— יהושעלע, מיין קינד, זאָלסט אויסוואַקסן אַזאַ גאון ווי ר' יהושעלע קוטנער, זכרוננו לברכה, נאָך וועמען מען האָט דיך אַ נאָמען געגעבן ישראל יהושע, — האָט מיין פאַטער מיר אַנגעזאָגט. — הערסט, וואָס איך רעד צו דיר?

— זאָג יא, שיעלע קוטנער, — האָט דער מלמד מיך געלערנט. ווי נאָר מיין פאַטער איז אַרויס פון חדר, האָבן די יינגלעך גלייך גענומען מיך טשעפען און רופן מיך שיעלע קוטנער. איך בין געווען דערשראָקן און שטאַרק זיך געשעמט מיטן נאָמען פון גרויסן גאון, נאָך וועלכן מען האָט מיך גערופן. איך האָב געוואַלט גלייך אַהיימגיין צו טאַטע-מאַמע. ר' מאיר האָט געקוקט אויף מיר מיט

זיינע גרויסע שוואַרצע אויגן, וואָס האָבן געגליווערט מיט זייער מרה־שחורה, און געקנייפט מיר אין דער באַק מיט זיינע קנאַכיקע קאַלטע פינגער. — זעסט דעם קאַנטשיק מיט די זעקס לאַקשן, — האָט ער מיר געוויזן, — דאָס איז צו שמייסן יינגלעך, וואָס ווילן נישט גיין אין חדר. זיך דעריבער שטיל אויף דער באַנק און לייג צו דעם קאַפּ צו דער תורה, וואָס איך וועל לערנען מיט דיר... זעסט דאָס אות, וואָס זעט אויס ווי אַ טישעלע מיט אַן אָפּגעהאַקט פּיסעלע, דאָס איז אַ היי, זאָג היי, היי... איך האָב וויינענדיק געזאָגט: היי, היי... די יינגלעך און די מיידלעך האָבן נישט אויפגעהערט שטיקן זיך פון געלעכטער.

צומאַרגנס האָב איך נישט געוואָלט גיין אין חדר פאַר קיין שום זאַך אין דער וועלט. דעם מלמדס זון, כתריאל, אַ בחור מיט אַ שאַרפן שפיציקן קנאַפּ אין האַלדז, וואָס האָט נישט אויפגעהערט אַרומצולויפן אַרויף און אַראָפּ, איז געקומען מיך נעמען אין חדר אַריין. מיין מוטער האָט פרובירט איינטענהן מיט מיין פאַטער, אָו מען זאָל מיך אָפּלאָזן אַ טאַג, ווייל איך האָב געזאַפּלט זיך אין מורא פאַר אַט דעם בחור מיטן קנאַפּ אין האַלדז. מיין פאַטער האָט געזאָגט, אָו מען מוז מיך צוגעוויינען צום חדר מיט געוואָלט.

— אַ יינגלעך דאַרף ליב האָבן גיין אין חדר, — האָט ער געזאָגט. — תורה איז זיס.

איך האָב נישט געפילט די זיסקייט, ווען כתריאל האָט מיך אָנגע־נומען ביי די הענט און פּיס און פאַרוואַרפן מיך אויף זיין פלייצע, ווי מען פאַרוואַרפט אַ געשאַכטן קעלבֿל. איך האָב אים מיט די נעגל די הענט צעקראַצט, געשטויסן אים מיט די פּיס, געמאַכט קולות איבערן גאַנצן שטעטל. יידן און ווייבער פאַר די טירן האָבן הנאה געהאַט פון דער גע־שיכטע.

— גוט אַזוי, קאַסריל, — האָבן זיי אונטערגעגעבן חשק דעם מלמדס זון, וואָס איז געווען באַהעלפער ביים אייגענעם פאַטער אין חדר, — שלעפּ אים, דעם רבס בן־יחיד... —

כתריאל האָט מיך פּעסט געהאַלטן מיט איין האַנט; אין דער אַנ־דערער האַנט האָט ער געהאַלטן אַ הילצערן קעסטל, אין וועלכן ער האָט געטראָגן מוציאס ברויט פאַר זיין פאַטערס תלמידים.

דאָס האָט זיך איבערגעחזרט טאַג נאָך טאַג. מיט אַן אויסערגע־וויינלעכער עקשנות, וואָס איז זעלטן ביי אַ קינד פון דריי יאָר, האָב איך געקעמפט קעגן חדר, וואָס איך האָב געהאַט.

דעם רבינס בוידעם־שטוב איז געווען אַ נידעריקע. די פענצטער זיינען תמיד געווען פאַרמאַכט, ווינטער און זומער. אין דער שטוב, וואו מען האָט געלערנט, זיינען אויך געשטאַנען דעם רבינס בעטן. ביים שוואַרצן אויוון, וואָס איז ממש געווען באַדעקט מיט „פּראַנצויזן“ (ווערעם), האָט די מלמדקע געקאַכט, געבאַקן, געוואָשן, געצירעוועט זאָקן, אַרויפגעצויגן אויף אַ גלאַז, געשיילט קאַרטאָפּל, לערנענדיק דערביי אַלף־בית און עברי מיט אַ כאַליאַסטערע מיידעלעך. ביים רבינס טיש, איבער וועלכן עס איז געהאַנגען אַ נאַפּט־לעמפל מיט אַ פאַרוויכערט גלעזל, תמיד פאַרלאַטעט מיט פאַפּיר אויף די געשפּאַלטענע ערטער, האָבן זיך גע־קוועטשט עטלעכע צענדליק יינגלעך, פון דריי יעריקע קינדער, ביז צען־יעריקע חומש־יינגלעך. ר' מאיר מלמד איז געווען אי דרדקי מלמד, אי חומש־און־רש"י מלמד. די גרעטערע יינגלעך זיינען דערגאַנגען די יאָרן די קליינע, וועלכע זיי האָבן גערופן מיטן בכבודיקן נאָמען „שטינקערס“. דער רבי — תמיד מיט דער פאַרפעטסטער יאַרמעלקע אויפן קאַפּ און אַן אַ קאַפּאָטע, נאָר בלויז אין אַ שפענצער, וואָס ער האָט געטראָגן סיי זי־מער, סיי ווינטער, און פון וועלכן עס זיינען אַרויסגעהאַנגען שטיקער שמוציקע וואָטע פון די לעכער — האָט זיך קיינמאַל נישט געשיידט מיט דעם פּוקסן־פיסל און די לעדערנע לאַקשן. ער האָט דאָס פּיסל אויך גע־נוצט ביים טייטלען די שורות אין סידור. זיין פנים איז געווען געל, ווי ער וואָלט געהאַט די געלזוכט. זיינע גרויסע שוואַרצע אויגן זיינען געווען די מרה־שחורה אַליין, אַ גרוי־פלעגט באַפּאַלן, ווען ער פלעגט אַנשטעלן אויף עמעצן די שוידערלעכע מרה־שחורה אויגן, אין וועלכע עס איז געלעגן דער גאַנצער צער און הבל־הבלים פון אונדזער וועלט און אירע ברואים.

די רביצין איז געווען אַ גוט־מוטיקע, אַבער אַ קראַנקע. אירע פינגער זיינען געווען אויסגעדרייט, וואָס צוליב דעם האָט זי נישט געקענט אַר־בעטן, און זי האָט געהאַלטן אין איין מאַכן שאַדנס. אָדער זי האָט צעבראַכן אַ קיימעדיק שיסעלע, אָדער זי האָט איבערגעקערט אַ טעפל ביים אַרויס־שלעפּן עס מיט דער קאַטשערע פון אויוון אַרויס, אָדער עס איז ביי איר אויסגעלאָפּן דאָס געקעכץ פון טאַפּ. דער רבי פלעגט ווערן ווילד פון צאָרן יעדעס מאָל, וואָס זי האָט געמאַכט אַ שאַדן.
— מזל־טוב, פייגע־מלכה, — האָט ער אַ געשריי געטאָן מיט אַ ניגון, ווי ווייבער באַוויינען מיט אַזעלכן אַ מת, — מזל־טוב.
פייגע־מלכה האָט געקוקט אויף אים מיט אַזעלכע שולדיקע אויגן, ווי אַ הונט קוקט אויף זיין באַלעבאַס נאָכן אַפּטאָן אַ מיאוסע זאָך.

פון אַ וועלט וואָס איז נישטאָ מער

— מאיר, די קינדער... — האָט זי געמורמלט.
ר' מאיר האָט זיך נישט גערעכנט מיט די תּלמידים און תּלמידות
און זיך פּאַרגאַנגען אין כּעס.

— אין די הייזער וועל איך מוזן גיין צוליב דיר, צויג משוגענע! —
האָט ער געוואָלדעוועט. — ברענגסט מיך אויס אויף פּונט און קווינט,
כלבטע!...

אַמאָל, ווען זי פּלעגט לאָזן אונטערלויפּן די מילך אונטער דער
פליישיקער גריץ און טריף מאַכן דאָס עסן, פּלעגט דער רבי ווערן אַזוי
ווילד פון כּעס, אָז ער פּלעגט נישט יוצא זיין בלויז מיט רופן זי משוגענע
צויג און כּלבטע, נאָר ער פּלעגט זיין צאָרן אויסלאָזן צו איר ראַטאַנדע,
אַ לאַנג סאַמעטן מלבוש אָן אַרבל, וואָס זי האָט געהאַט נאָך פון איר
חתונה און זי פּלעגט דערין גיין סיי ווינטער, סיי זומער, יעדן שבת דאָווענען
אין ווייבער-שול. דאָס מלבוש, גרין פון אַלטקייט, איז געהאַנגען אויף
דער וואַנט, איבערגעדעקט מיט אַ ליילעך. דאָס איז ביי איר געווען אַלץ
אין דער וועלט. און ר' מאיר מלמד פּלעגט דעריבער הנאה האָבן אויס-
צוצאָזן זיין ביטערן צאָרן צו אַט דער ראַטאַנדע. מיט אַ משוגע-געלעכטער
פּלעגט ער אַראַפּרייסן דאָס ליילעך פון דער ראַטאַנדע, אויסשפּרייטן דאָס
סאַמעטענע אַרבללאַזע מלבוש אויף דער ערד און טרעטן עס מיט די פּיס,
טאַנצן דערויף מיט קאַמישע שפּרונגען, צום שרעק פון די מיידלעך און
צו דעם געלעכטער פון די חומש-יינגלעך. די רביצין פּלעגט ווערן פּאַר-
שטיינערט פון שרעק, צוזעענדיק ווי מען טרעט איר ראַטאַנדע. אירע
פינגער פּלעגן זיך נאָך מער אויסקרימען. דער בן-יחיד כתריאל האָט מער
נישט געקענט פּאַרטראַגן דער מוטערס פּיין און ער פּלעגט זיך איינשטעלן
פאַר איר. ר' מאירס געל פנים פּלעגט ווערן שוואַרץ איבער דער חוצפה
פון זיין זון דעם באַהעלפּער, וואָס וואָגט אַנטקעגן צו רעדן דעם טאַטן.
— משוגע יידל, אַראָפּ! — האָט ער געוואָלדעוועט. — משוגע בופ-
לאַקס, כּיעל דיר די גערגע אויסרייסן...

די רביצין פּלעגט מיט די אויסגעקרימטע פינגער איינקלאַמערן זיך
אין זון, ער זאָל פּאַרשווייגן דעם טאַטן.
— כתריאל, שווייג, — האָט זי זיך געבעטן און געוויזן אויפן רבינס
קאַפּ, ווי מען ווייזט אָן אויף איינעם, וואָס איז נישט ביים קלאַרן זינען...
נאָך דעם פּלעגט דער רבי גיך אַנטאָן דאָס כאַטאַטל און אַראַפּלויפּן
אויף אַ צייט. דער כּעס זיינער פּלעגט צערודערן זיין תּמיד קראַנקן מאַגן.
מיט אַ טרויעריקן ניגון פּלעגט ער דערנאָך זאָגן דעם „אשר-יצר“, ווי ער
וואַלט געזאָגט קינות. זיינע טרויעריקע אויגן זיינען נאָך מרה-שחורהדיקער

געוואָרן ביים לערנען דערנאָך מיט די תלמידים. זיינע פּאַרטייטשונגען פון דער תורה האָבן אומהיימלעך זיך אָנגעשלאָגן אין די חושכע ווענט און פאַררויכערטן אויוון, באַדעקטע מיט קריכנדיקע „פּראַנצויזן“.

ביי, די תורה איז נישט געווען זיס אין אַט דעם חדר, ווי מיין פּאַטער האָט מיר געזאָגט. כאַטש איך האָב געזען, אָו עס העלפט מיר נישט, אָו כּתריאל איז שטאַרקער פּאַר מיר, האָב איך געפירט מיט אים ביטערע מלחמות יעדן פּרימאַרגן אויף ס'ניי, ווען ער איז געקומען שלעפּן מיך אין חדר. מיין מוטער פלעגט פאַרשטעלן אירע טרערן, קוקנדיק ווי מען רייסט מיך אַוועק מיט געוואָלד פון איר קלייד, אין וועלכן איך האָב זיך איינגעקלאַמערט צו זוכן שוין קעגן דעם באַהעלפער. אָבער זי האָט מיך נישט באַשיצט, ווי זי האָט עס געקענט מיט זאָגן בלויז איין וואָרט. קיין זאַך האָט נישט געקענט קעגנשטעלן זיך דעם געבאַט פון לערנען תורה מיט אַ יינגל, וואָס איז שוין דריי יאר אַלט.

ענדלעך האָט כּתריאל מיך איינגעבראַכן, אָבער איך האָב דאָס חדר קיינמאָל נישט ליב געהאַט. אַזוי האָב איך נישט ליב געהאַט די תורה, וואָס מען האָט דערין געלערנט.

עטלעכע חדשים צייט האָט ר' מאיר מיט מיר אַריינגעאַקערט אויס-צולערנען מיך „טראַף“, דאָס הייסט ווי אַזוי צו ליינען נקודות. ער האָט מיך געלערנט, אָו יעדע נקודה אונטער אַן אות דאַרף ווערן אַרויסגע-זאָגט, אַפילו די „שוא“. אָבער ווען איך האָב געקענט „טראַף“ און אַרויס-געזאָגט יעדער נקודה, האָט ער גענומען מיך לערנען, אָו די „שוא“ זאָגט מען נישט אַרויס. איך בין געווען איבערראַשט, פאַרוואָס פריער האָט מען די „שוא“ יא געדאַרפט אַרויסרעדן און פּרופּצירונג האָט מען געדאַרפט זי פאַרשלינגען. אָבער איך האָב אָנגענומען דעם רבינס באַפעל ווי אַ גזירה און קיין קשיות ניט געפרעגט. די געוואוינהייט אָבער האָט געטאָן אירס. די עטלעכע חדשים אַרבעט זיינען נישט געגאַנגען אין ניוועץ און יעדעס מאָל, וואָס איך האָב געזען אַ „שוא“ אונטער אַן אות, האָב איך דאָס אות אַרויסגעזאָגט ווי עס וואָלט געווען אַ צירה אונטער דעם. דער רבי פלעגט ווערן ווילד פון כּעס.

— גראַבער קאַפּ, כ'האַב דאָך דיר געזאָגט, אָו איצט לערנסטו שוין מער נישט קיין „טראַף“, נאָר עברי און דו דאַרפסט די „שוא“ נישט אַרויס-רעדן! — האָט ער געוואָלדעוועט.

מיך האָט ער נישט געשלאָגן, בלויז געדראַט מיטן פוקסן-פּיסל, ווייל מיין מוטער האָט אים אָנגעזאָגט, ער זאָל נישט אויפהייבן אויף מיר קיין האַנט, און מיין פּאַטער האָט צוגעשאַקלט דערצו. אָבער אַנדערע יינגלעך

האַבן געכאַפּט פּייערדיקע פעטש פון מלמדס קאַלטע הענט פאַר אַרויסזאָגן דעם „שואַ“, פּונקט ווי זיי האָבן פּריער געכאַפּט פעטש פאַר נישט אַרויסזאָגן אים.

געלערנט האָט מען פון אַכט אין דער פּרי ביז אַכט פאַרנאַכט. אייגנ-טלעך נישט געלערנט, נאָר גלאַט געזעסן אין חדר. אין דער צייט, ווען דער רבי האָט געלערנט מיט איין גרופּע, האָט די צווייטע גרופּע געמוזט זיצן ליידיק און שווייגן. דאָס שווייגן איז געווען די גרעסטע פּיין פאַר קינדער, וואָס האָבן געדאַרפט זיך באַוועגן, שפּילן זיך, רעדן, לאַכן. צו מיטאַג פלעגט דער רבי טיילמאַס אַהיימשיקן די קינדער אויף אַ האַלבער שעה, אָבער אַפט פלעגט ער אויך אַט די האַלבע שעה זיי נישט געבן, נאָר ער האָט פאַרלאַנגט, אַז מען זאָל ברענגען דאָס עסן די יינגלעך אין חדר אַריין. בלויז די מיידעלעך זיינען נאָך עטלעכע שעה לערנען ביי דער מלמדקע אַהיימגעאַנגען. ווי מקנא געווען האָב איך די מיידעלעך דערפאַר און געהאַט טענות צו גאָט, פאַרוואָס ער האָט מיך באַשאַפּן אַ יינגל.

נאָך צוויי יאָר לערנען, האָב איך געקענט זאָגן עברי אין סידור, ווי אַ וואָסער. פּונקט צו פּינף יאָר האָט דער רבי אַנגעהויבן לערנען מיט מיר חומש — די פּרשה „ויקרא“.

איך בין געווען זייער שטאַלץ ביי זיך, וואָס איך ווער אויס עברי-יינגל און הייב אָן זיין אַ חומש-בחור. חוץ דעם, האָב איך געגרייט זיך צו אַ סעודה, וואָס מיין פּאָטער וועט מאַכן פאַר מיר, אויף וועלכער איך וועל זאָגן די דרשה, וואָס מאיר מלמד האָט וואַכן-לאַנג מיט מיר איינגעזחורט.

צווישן די זייטיקע יום-טובים, וואָס מיר פלעגן האָבן אין חדר, איז געווען דאָס גיין קריאת-שמע ליענען צו קינפעטאַרינס און דאָס פּייערן חומש-אַנהייבן. יעדעס מאָל, וואָס אַ ווייבֿל איז געלעגן געוואָרן און געהאַט אַ יינגל, פלעגט כּתריאל נעמען די יינגלעך פון חדר און פירן זיי צו דער קינפעטאַרינס שטוב קריאת-שמע ליענען. די קינפעטאַרין פלעגט ליגן הינטער אַ ליילעך, וואָס איז געווען באַהאַנגען מיט „שיר-המעלותן“. ווייבער פלעגן זיצן אַרום ליילעך. כּתריאל פלעגט אַוועקשטעלן אַרע יינגלעך אַרום ליילעך און ער פלעגט זאָגן קריאת-שמע, וואָס מיר האָבן געדאַרפט נאָכזאָגן וואָרט ביי וואָרט. נאָכדעם פלעגט מען יעדן יינגל געבן מתנות: ראַזשינקעס, מאַנדלען, ניסלעך און צוקערלעך. קיין סך אַזעלכע שמחות פלעגן נישט טרעפן, ווייל דאָס שטעטעלע איז געווען אַ קליינס.

פּריילעכער נאָך פלעגן זיין די זעלטענע חומש אַנהייבעכטסן. ווען אַ יינגל פלעגט אַנהייבן חומש, פלעגן די עלטערן מאַכן אַ סעודה, איינלאַדן

דערוואַקסענע און חדר-יינגלעך. דער מלמד פלעגט אַוועקשטעלן דעם חומש-אַנהייבער אויפן טיש און פירן מיט אים אַזאַ דיאַלאָג :
— יינגעלע, יינגעלע, וואָסער סדרה האָסטו אָנגעהויבן לערנען ? —
האַט ער געפרעגט מיט אַ ניגון, וואָס האָט דערמאָנט אַביסל אין ניגון פון „אקדמות“.

— „ויקרא“, — האָט דער חומש-בחור געענטפערט.

— וואָס איז דער טייטש „ויקרא“ ?

— האָט גערופן.

— ווער האָט גערופן ?

— אדני, גאָט, גאָט האָט גערופן.

— וועמען האָט גאָט גערופן ?

— אל—צו — משה—צו משהן — דאָמור—אָזוי צו זאָגן ...

און אָזוי ווייטער און ווייטער.

אויב דאָס יינגל האָט געדענקט אַלע ענטפערס, וואָס איז נישט אַלעמאַל געווען דער פאַל, האָבן טאַטע-מאַמע זיך געפרייט, געסט האָבן געוואונטשן מזל-טוב און די שמחה איז געווען גרויס פאַר אַלעמען, און מער פון אַלץ פאַר דעם חומש-בחור און זיינע חברים. אויך מיט מיר האָט ר' מאיר איינ-געזאָרט די אויסרעדענישן. צו דעם אַלעם האָט ער מיך נאָך אויסגעלערנט אַ דרשה באַזונדער. די דרשה איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס אין דעם וואָרט „ויקרא“ אין חומש איז די אַלף נישט אַזאַ גלייכע ווי אַלע איבעריקע אותיות, נאָר אַ קליינע. פאַרוואָס איז די אַלף אַ קליינע ? דערויף האָט מיין מלמד מיך געהייסן ענטפערן אָזוי : דעריבער איז די אַלף אין ויקרא אַ קליינע, ווייל די אַלף פלעגט זיך האַלטן גרויס קעגן אַלע אַנדערע אותיות צוֹיב דעם, וואָס זי איז די ערשטע אין אַלף-בית. האָט גאָט געזאָגט, ווייל דו האָסט דיך געטאָן גרויס-האַלטן, דערום זאָלסטו געשטראַפט ווערן, וואָס אין ויקרא וועסטו ווערן געשריבן קלענער ווי אַלע אַנדערע אותיות. מיט גרויס התמדה האָב איך געלערנט די אַלע אויסרעדענישן פון ויקרא צוזאַמען מיט דער דרשה איבער דער קליינער אַלף, כדי צו באַווייזן זיך פאַרן עולם אויף דער סעודה, וואָס טאַטע-מאַמע וועלן מאַכן פאַר מיר.

אַבער טאַטע-מאַמע האָבן פאַר מיר קיין סעודה נישט געמאַכט. צי דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס פאַר די פיר רובל אַ וואָך שכירות האָבן מיינע עלטערן זיך נישט געקענט פאַרגינען צו מאַכן סעודות ; צי דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס פאַר מיין פאַטער דעם למדן איז חומש אָנהייבן נישט פאַררעכנט געווען פאַר אַזאַ גרויסע זאָך, ווי דאָס פלעגט פאַררעכנט ווערן ביי פראַסטע יידן, פאַר וועמען אַ פרשה חומש איז אַ גרויס געשעעניש.

פון אַ וועלט וואָס איז נישטאָ מער

ווי עס זאָל נישט זיין, מען האָט פאַר מיר קיין סעודה צום חומש-אָנהייבן נישט געמאַכט. בלויז דער מלמד איז געקומען שבת נאַכן שפּאַך מיך פאַרהערן ביי מיין טאַטן.

דאָס איז געווען די ערשטע גרויסע אַנטווישונג אין מיין קינדעריש לעבן. נאָך גרעסער איז געווען די בושה אין חדר, וואו די יינגלעך האָבן זיך מיט מיר גערייצט דערפאַר און געשפּאַט פון מיר.

— שיעלע קוטנער, מען האָט דיר נישט געמאַכט קיין סעודה, — האָבן זיי געזונגען און געטייטלט מיר מיט די פינגער אין די אויגן אַריין.

איך האָב געוויינט מיט ביטערע טרערן פאַר מיין פּאַטער. ער האָט געלאַכט פון מיין קינדערשער טראַגעדיע.

— וועסט קאַנען בעסער לערנען פון זיי אַלע, — האָט ער מיר פאַר-זיכערט, — וועסט אויסוואַקסן אַ למדן, אַ צווייטער ר' יהושעלע קוטנער...

איך האָב נישט געוואָלט אויסוואַקסן קיין ר' יהושעלע קוטנער. איך האָב געוואָלט אַ סעודה, מיט שטיין אויפן טיש, מיט האַלטן אַ דרשה, מיט קריגן מתנות. וויפיל מיין פּאַטער האָט נישט געווישט מיט זיין רויטער קעשענע-פּאַטשיילע די טרערן פון מיינע אויגן, האָט ער זיי נישט געקענט אויסווישן.

1917

א טראגאדיע צוליב דעם, וואָס מען האָט אין הימל פאַרביטן די יוצרות

אונדזער שטוב איז געווען אַן אומעטיקע, און איך האָב דעריבער פון קינדווייז אַן נישט ליב געהאַט די היים, נאָר די גאַס.

שולדיק אין דעם אומעט אין הויז איז, ערשטנס געווען די תורה, וואָס האָט אויסגעפילט יעדן ווינקל און געלייגט זיך שווער אויפן געמיט פון די מענטשן. עס איז געווען מער בית-המדרש ווי שטוב, אַ הויז פון גאַט, אַנשטאַט אַ הויז פון מענטשן; צווייטנס, איז שולדיק געווען אין דעם דער נישט-צוגעפאַסטער זיווג צווישן טאַטע-מאַמע.

טאַטע-מאַמע וואָלטן געווען אַ צוגעפאַסטע פאַר, ווען די מאַמע וואָלט געווען דער טאַטע און דער טאַטע — די מאַמע. אָבער דער פאַר איז געווען פאַרקערט.

שוין אויסערדעך איז יעדער פון זיי נישט געווען צוגעפאַסט צו זיין ראַלע. דער טאַטע איז געווען קליין-געוויקסיק, רונד, מיט אַ ווייך, צאַרט און שייך פנים, מיט וואַרעמע בלויע אויגן, מיט פולע רויטע באַקן, מיט אַן אַפגעטאַקטער קליינער נאָז, מיט ווייכע ווייבערישע הענט, אַזוי אַז ווען נישט זיין היפשע רויטלעך-ברוינע באַרד און טונקעלע געקרייזלטע פיאַות, גע-פאַקטע ווי קאַרקנציערס, וואָלט ער אויסגעזען היפש ווייבלעך און צאַרט. מיין מוטער איז געווען הויך-געוויקסיק, עטוואָס איבערגעבויגן, מיט קאַלטע, גרויסע, גרויע דורכדרינגלעכע אויגן, מיט אַ שאַרפער נאָז, מיט אַ לייכט אַרויסגערוקטן קיין, קנאַכיק, שאַרף, פאַרשפיצט. אַן אמתער מאַנסביל.

ווי פיזיש, אַזוי זיינען זיי אויך געווען גייסטיק שטאַרק פאַרשידן. מיין פאַטער איז, אמת, געווען אַ ייד אַ למדן און אַ מחדש; אָבער קיין גרויסער חריף איז ער נישט געווען. ער איז געווען מער מענטש פון האַרץ ווי פון מוח. ער האָט אויך גענומען זאַכן גוטמוטיק, און נישט ליב געהאַט אַרייַן-צודרינגען צו-טיף אין ענינים. ער האָט בכלל נישט ליב געהאַט אַנצו-שטרענגען זיך צופיל. ער האָט אויך קיינמאַל נישט געצוויפלט אין זאַכן. ער האָט געגלויבט מענטשן און נאָך מער גאַט, זיין גלויבן אין גאַט, אין זיין תורה און אין צדיקים איז געווען ממש אַן אַ גרענעץ. ער האָט קיינמאַל נישט איבערגעטראַכט גאַטס דרכים, נישט געהאַט קיין פאַראיביל, נישט געוואוסט פון קיין ספקות. עס איז גענוג געווען, אַז אַזוי איז געשריבן אין דער תורה. אויך אין פרנסה-זאַכן האָט ער זיך נישט געזאַרגט. ער

האַט זיך פאַרלאָזט אויף גאַט, אַז ער וועט אים שוין שפּייזן, ווי ער שפּייזט אַלע זיינע ברואים, פון וויז־טיר ביז דעם קלענסטן באַשעפעניש. זיין בטחון האָט דערגרייכט ביז נאַאויטעט.

— ס'עט שוין זיין, מיט גאַטס הילף, רעכט, — איז געווען זיין באַליבט וואָרט יעדעס מאָל, ווען עס איז געווען שלעכט. ער האָט פּיינט געהאַט דאגות, נישט געקענט פאַרטראַגן טראַכטענישן און זאָרגענישן.

מיין מוטער איז, ווי איר פאַטער, דער בילגאַרייער רב, געווען אַ גרויסע בעל־תכליתניצע, אַ זאָרגערין, אַ צווייפלערין, אַ קאַפּ־מענטש, וואָס האָט תמיד געטראַכט, אַריינגעדונגען אין זאַכן, פאַראויסגעזען זאַכן, ליב געהאַט צו פאַרטופן זיך אין ענינים, אַרױפּוואַרפן אויף זיך דאגות, טראַכטן וועגן מענטשן, וועגן דער וועלט, וועגן גאַט און זיינע דרכים, פאַרטופן זיך אין יעדער זאַך. מיט איין וואָרט: זי איז געווען דורכאויס אינטעלעקטואַל, אַ יידענע מיט אַ מאַנסבילישן קאַפּ.

זי האָט מיין פאַטער ליב געהאַט, און ווען ער פלעגט אַמאָל דערפילן זיך שוואַכעך, פלעגט זי אים „פילגעווען“, אַוועקגעבן ממש דעם לעצטן ביסן פון איר אייגן מויל. אָבער זי האָט אים נישט געקענט מוחל זיין זיין קינדערישן בטחון און לייכטזיניקייט און דאָס נישט האָבן קיין עול אויפן קאַפּ און נישט טראַכטן וועגן אַ תכלית פאַר ווייב און קינדער. ביי קיין פאַל האָט זי אים נישט געקענט מוחץ זיין דאָס, וואָס ער האָט נישט געוואַלט באַלייגן קיין עקזאַמען און ווערן רב אין אַ גרעסערער קהילה, וואו ער וואָרט געקענט האָבן כבוד און פרנסה, נאָר ער האָט זי אַראָפּגעבראַכט צום פאַרוואַרפענעם העק לענטשין, וואו זי האָט געמוזט לעבן אין דחקות, אין אומעט, פאַרוואַרפן פון איר בילגאַריי און פאַרשטעקט צווישן פראַסטע דאַרפישע אומוויסנדיקע ווייבער, מיט וועמען זי האָט קיין וואָרט נישט געקענט אויסרעדן.

אויף וויפיל זי האָט זיך נישט באַמיט צו זיין פריינדלעך מיט די ווייבער, האָט זי נישט געקענט אַנקניפן קיין אמתע פריינדשאַפט. די ווייבער האָבן גערעדט וועגן קאַכן, שפּייז, קליידער און וועגן אַלערליי אַנדערע ווייבערשע ענינים, אין דער צייט ווען מיין מוטער איז געווען פאַראינטערע־סירט אין העכערע ענינים. אירע באַליבטע ספרים זיינען געווען דער „חובת הלבבות“, דער „מסלת ישרים“, דער „ראשית חכמה“, דער „בחינות עולם“, דער „ספר הישר“ און אַנדערע. זי האָט אויך אָבער און ווידעראַמאָל געלערנט תורה, נביאים און כתובים, וואָס זי האָט געקענט אויסנווייניק, מיין פאַטער, אַ חסיד, איז קיין גרויסער בקי אין נביאים און אין כתובים

נישט געווען. ער האָט בלויז געדענקט יעדן פסוק אין תורה, און יעדעס מאָל, ווען ער פלעגט דאַרפן וויסן וואו צו געפינען אַ פסוק אין אָט די ספרים, האָט ער געפרעגט מיין מוטער און זי האָט אים געזאָגט גענוי אין וועלכן קאַפיטל עס געפינט זיך. זי האָט אויך ליב געהאַט צו לערנען די מאָדערנע ספרים, וואָס האָבן זיך פאַרוואַלגערט ביי אונדז, ווי: „ספר הברית“, וואָס איז אַ געמיש פון וויסנשאַפט און בבא-מעשיות; „שבילי עולם“, „יוסיפון“ און ענלעכע אזעלכע ספרים. זייענדיק פאַרנומען מיט לומדות, האָט זי דעריבער גאַרנישט געהאַשט וועגן וואָס צו רעדן מיט די ווייבער. קיין גרויסער בריה אין זאַכן איז זי אויך נישט געווען. ביי איר פאַטער אין הויז האָט זי קיינמאָל נישט געקאַכט, נישט גענייט, נישט גערוימט, און ווען זי האָט עס געמוזט טאָן ביי זיך, האָט זי עס געטאָן אָן קענטעניש, אָן חשק, ווי אויף יוצא צו זיין. מיין פאַטער האָט זיך קיינמאָל נישט געקלאָגט אויף די מאַכלים, וואָס זי האָט אים דערלאָנגט; אָבער איך פלעג מערקן, אַז ער האָט זיי נישט איבעריק ליב געהאַט. אַפילו איר, אַ קינד, מיט אַ היפּשן אַפעטיט, האָב פונדעסטוועגן געפילט, אַז אַנדערע ווייבער קאָכן בע-סער ווי מיין מאַמע. יעדעס מאָל, ווען מיין פאַטער פלעגט מיך מיטנעמען אויף אַ ברית, צי אויף אַן אַנדער שמחה, האָב איך ערשט געפילט ווי באַטעמט עס קענען זיין געפילטע פיש, צי געפרעגלטער מייערן-צימעס, געבראַטן פלייש און נאָך אזעלכע זאַכן. איך האָב עס איינמאָל געזאָגט מיין מוטער פרייטיק-צו-נאַכט ביים טיש. מיין פאַטער האָט מיך געהייסן שווייגן, אָבער איך האָב באַמערקט ווי ער האָט בשעת-מעשה געשמייכלט, ווי ער וואַלט אויך געפילט דאָס אייגענע. כדי צו פאַרגלעטן די זאַך, האָט ער גענומען איבערזאָגן מיין מוטער אַ חידוש אויף דער פרשה פון דער וואָך, וואָס איז אים איינגעפאַלן. מיין מוטער האָט אויסגעהערט, אָבער קיין גרויס באַגייסטערונג האָט זי נישט אַרויסגעוויזן. וויפיל חידושים עס זיינען געווען אויף תורה אין די צוויי און דרייסיק פירושים פון אונדזערע חומשים, האָט זי זיי אַלע געקענט, און זי איז נישט נתפעל געוואָרן אַזוי גיך פון אַ נייעם חידוש. מיין פאַטער איז געווען אַ בעל-מאריך, ער האָט ליב געהאַט אויסצוטייטשן אַ זאַך מיט אַ סך ווערטער, אַפטמאָל איבערחזרנדיק די זעלבע זאַך אייניקע מאָל. דאָס איז געווען זיין שטייגער אי אין לערנען, אי אין טאַג-טעגלעכע זאַכן. דערביי פלעגט ער האָבן אַ טבע צו זאָגן „פאַרשטייט איר מיך“, אַפילו ווען ער האָט גערעדט צו עמעצן, וועמען ער האָט געזאָגט „דו“. מיין מוטער, ווידער, איז אַלעמאָל געווען קורץ און שאַרף, אַ רענדל אַ וואָרט, און יעדע אויסטייטשונג און אריכות איז איר געווען דערווידער.

— כ'הער, כ'הער, — האָט זי געזאָגט מיט אַ לייכטן אומגעדולד און קיין שפור פֿון התלהבות נישט אַרויסגעוויזן, ווייל יעדע התלהבות איז איר געווען פרעמד, און זאָגן דאָס, וואָס זי האָט נישט געפילט, האָט זי נישט געקענט. דער אמת איז ביי איר דערגאַנגען ביז דער העכסטער שטופֿע. און ווען זי האָט נישט געקענט זאָגן דעם פולן אמת, האָט זי בעסער געשוויגן. מיין פּאָטער, דער ענטוואַסט, וואָס האָט ליב געהאַט זאָגן אַנדערע מענטשן גוטס און הערן גוטס, האָט זיך דערפילט אומהיימלעך פֿון מיין מוטערס שוויגן און שאַרפֿן בליק פֿון אירע גרויסע גרויע אויגן, וואָס האָבן געזען מענטשן דורך און דורך. ער פלעגט דעריבער איבערגיין צו זיינע זמירות.

„יה ריבון עלם ועלמיא“, פלעגט ער זינגען מיט ברען די קבלהיסטישע זמירות, וואָס זיינען געווען צוגעפּאַסט צו זיין געמיט.

נאָך צוריקגעהאַלטענער איז מיין מוטער געווען מיט פרעמדע מענטשן. די פּראַסטע שטעטלשע ווייבער האָבן ליב געהאַט צו באַרימען זיך מיט זייערע טאַטעס און זיידעס, וואָס זיינען געווען איינגייער ביי פּריצים, מיט אַ מלמד אָדער אַ שוחט אין דער משפּחה, און זיי האָבן דערוואַרט פֿון דער רביצין התפעלות פֿאַר זייערע מעלות און הערן וועגן איר יחוס און אירע מעלות. אָבער מיין מוטער האָט דאָס רוב געשוויגן. אַזוי האָט זי זיך נישט געקלהט אויף חתונות און בריתן, נישט געפירט די גרענדע אויף שול-פירענישן און אַנדערע שמחות, אויף וועלכע די ווייבער, זיצנדיק אין זייערע באַזונדערע חדרים, אָפּגעזונדערט פֿון די מענער, האָבן געפירט טיש מיט אַלע פיטשעווקעס, נישט אָפּצושטיין פֿון די מאַנסבילן ביי זייערע טישן. די ווייבער האָבן זיך דערפילט אומהיימלעך מיט איר, אַנטוישט און פרעמד. דאָס האָט אויסגענוצט אַ יידענע, וואָס מען האָט זי גערופן די טרייטעלעכע, אויפֿן נאָמען פֿון איר מאַן, ר' טרייטעל. אַט די טרייטעלעכע איז געווען אַ קורצע פעטע יידענע, ברייטער ווי לענגער, אַ שוואַרצע, אַ באַרעדעוודיקע. דערצו האָט זי זיך געהאַלטן פֿאַר אַ שטיק רביצין, ווייל איר פּאָטער איז געווען אַ דיין אין אַ שטעטעלע מיטן נאָמען פּיאַנטעק. זי האָט דעריבער נישט אויפֿגעהערט צו דערציילן ניסים ונפֿלאות פֿון פּאָטער אירן, דעם דיין אין פּיאַנטעק. וויפיל מאַל זי פלעגט אַריינקומען צו מיין מוטער, פלעגט מען הערן די גאַנצע צייט איין געשיכטע — פּיאַנטעק און פּיאַנטעק. אַט די יידענע האָט דעריבער גענומען פירן די גרענדע צווישן די שטעטלדיקע ווייבער, זי האָט געזאָגט דעות, געמישט זיך, אַרויסגעזאָגט מבינות, גע- פּסקנט ווייבערשע שאַרות, הגם זי האָט קוים געקענט דאווענען, און אַזוי אַריינגענומען די ווייבער אין די קורצע פעטע הענט, אַז זי איז געוואָרן די

רביצין און מיין מוטער, די למדנית, האָט מען נישט געזען און נישט געהערט. מיין מוטער פלעגט לייזן צוליב איר נישט קענען הויזן מיט מענטשן. זי איז געווען אליין, עלנט, איינזאם. חוץ דעם, האָט זי געוואוסט, אַז זי מאַכט אויך קאַליע די מערכה פון מיין פאָטער אין זיין רבנות, ווייל אַנשטאָט מאַכן פריינד, ווי אַ רביצין דאַרף, מאַכט זי שונאים. אָבער זי האָט נישט געקענט באַפריינדן זיך מיט מענטשן, וואָס זיינען איר געווען פרעמד. זי האָט פרובירט באַקעמפן עס אין זיך, אָבער אַן דערפאַלג. די ווייבער פון שטעטל, גוטמוטיקע, פראַסטע, דאַרפיש-געזונטע, האָבן נישט פאַר-שטאַנען, פאַרוואָס די רביצין צאָלט זיי נישט אָפּ מיט פריינדשאַפט פאַר פריינדשאַפט און זיי האָבן זי אַנגענומען פאַר אַ בעל-גאוהניצע, אַ גרויס-האַלטערין, וואָס אין דער אמתן איז זי עס נישט געווען אויף קיין האַר. פאַרקערט, זי איז ביי זיך תמיד געווען געפאַלן. זי האָט קיינמאַל נישט געהאַלטן פון זיך און געהאַט טענות צו זיך. זי האָט זיך אויך קיינמאַל נישט גערימט, נישט אַרויסגעוויזן קיין לומדות, נאָר גראַד באַהאַלטן זיך מיט דעם, וואָס זי האָט געקענט. מער ווי פון איר דחקות און מוזן טאָן אַרבעט אין הויז, צו וואָס זי איז נישט צוגעוואוינט געווען און קיין כוח נישט געהאַט דערצו, האָט זי געליטן פון איר עלנט אין דעם העק, איר איינזאַם-קייט איז געווען נישט איבערצוטראַגן, און זי האָט דעריבער זיך נאָך מער פאַרטיפט אין די ספרים. זי האָט געלערנט אַלע ספרים, וואָס זיינען געווען אין מיין פאָטערס שטוב, פון מוסר-ספרים ביז אַלערליי דרוש-ספרים, מדרשים, עין-יעקב, און אַפילו קבלה-ספרים. ווען נאָר זי האָט געהאַט צייט, האָט זי זיך אַוועקגעלייגט אויפן בעט און געלייענט. פון צייט צו צייט פלעגט זי אַריינפאַלן אין אַ פרומער שטימונג און נישט אַרויסגעלאָזט דעם „שבט מוסר“ פון דער האַנט. דער „שבט מוסר“ איז געווען אַלט און געל און פול מיט סימנים פון טרערן, וואָס מיין מוטער האָט אַריינגע-וויינט אין אים. איך פלעג יינגלויזיג אַמאָל אַריינקוקן אין אים, אין דעם עברייטיש טייל, וואָס איז געווען אונטער דעם לשון-קודש טעקסט. דאָס גאַנצע ספר איז געווען פול מיט מעשיות פון גיהנום, ווי מען בראַט דאַרט און מען ברענט און מען פרעגלט און מען לייגט אויף שטעך-בעטלעך די זינדיקע, וואָס היטן נישט אָפּ אַלע דינים און מצוות. דער מחבר פון „שבט מוסר“ האָט זיך געפילט אַזוי היימיש אין גיהנום, אין אַלע זיינע וועגן און שטעגן און אַפטיילונגען, ווי ער וואָלט דאַרט געבוירן און דערצויגן געוואָרן. און זיינע שילדערונגען וועגן די פיין און ענויים-קשים, וואָס מען טוט דאַרט אַן די רשעים, זיינען געווען די פאַנטאַטישסטע. גענוג אַז אַ פרוי זאָל פאַרגעסן און אַפדעקן די ברוסט פאַר אַ מאַנסביל ביים אַנזייגן איר קינד.

אַז מ'זאָג אין גיהנום זי אויפהענגען אויף אַנגעגליטע האַקנס אויף די בריסטן. פאַר איבערהיפערן איין אות אין דאָווענען, בראַט מען אין פייער, וואָס איז טויזנטער מאָל טויזנט הייסער ווי אונדזער פייער. אַפילו פאַר טראַכטן זינדיקע געדאַנקען ווערט מען אויפגעהאַנגען אויף דער צונג און געוואָרפן אין כּף-הַקלע פון איין עק וועלט ביז דעם צווייטן.

מיין מוטער פלעגט לערנען אויפן קול אויף לשון-קודש אַט די אַלע אכזריות און זי פלעגט וויינען ביטער און באַדעקן די בלעטער מיט אירע הייסע טרערן. זי פלעגט זיין אַזוי פאַרטאָן אין אַט דעם „שבט-מוסר“, אַז זי פלעגט אַפילו פאַרגעסן אַפצוקאָכן עסן אין שטוב. איך בין געווען אַ דם-שונא אַט דעם מחבר פון „שבט-מוסר“. איך האָב מיר אים אויסגע-מאַלט אַ ביזן שוואַרצן ייד מיט אַ נאָז פון אַ מכשפה, מיט אַ הויקער, אַ פאַרזעעניש, אַן אַפגעריסענעם און אַפגעשליסענעם פאַרשוין, וואָס הערט נישט אויף שילטן און זידלען און נאָכיאַגן מענטשן. איך האָב געהאַט חשק אים צוצערייסן אויף פיצלעך, ווען איך זע אים. איבערהויפט האָב איך אים נישט געקענט מוחל זיין דאָס, וואָס צוליב אים וויינט מיין מאַמע אַזוי אַפט, און צוליב זיינע געשיכטעס וועגן די פיין אין גיהנום פאַר איבער-היפערן און דאָווענען. איך האָב גענוג געהיפערט אין דאָווענען, וויפיל נאָר עס האָט זיך געלאָזט, און אויב פאַר איבערהיפערן איין אות בלויז קומט אַזאַ שווערע שטראַף, איז דער גיהנום געווען צו-קליין פאַר מיר פאַר אי-בערהיפערן גאַנצע זייטלעך.

פאַר כּעס האָב איך אַמאָל גענומען מיין פאַטערס טינט און פעדער, מיט וועלכע ער פלעגט שרייבן זיינע זידושים, און אויסגעמאַלט אויפן שער-בלעטל פון אַ „שבט-מוסר“ אַ קאַמיש מענטשעלע, וואָס טוט גאָר-נישט קיין שיינע זאַך, און איך האָב געזאָגט מיין מאַמען, אַז דאָס איז דער „שבט-מוסר“. מיין מוטער איז פאַרביטערט געוואָרן.

— דער שבט-מוסר איז געווען אַ צדיק, — האָט זי געזאָגט. — מעק עס שוין אויס, ווייל ס'איז אַ זינד צו שרייבן אויף ספרים.

אַלץ איז געווען אַ זינד: זאָגן אויף מאיר דעם מלמד, אַז ער איז אַ משוגענער, איז געווען אַ זינד; כאַפן פליגן אום שבת, איז געווען אַ זינד; לויפן איז געווען אַ זינד, ווייל עס איז נישט מעשה-ייד, נאָר מעשה-שייגעץ; שלאָפן אָן אַ יארמעלעך, אַפילו אין דער הייסער זומער-נאַכט, איז געווען אַ זינד; אַנשפאַרן זיך אויף די קניען אויף אַ בענקל, איז געווען אַ זינד; אויסמאַלן מענטשעלעך, איז אַ זינד. וואָס מען האָט נישט געטאָן, איז געווען אַ זינד. ליידיק-גיין איז אוודאי געווען אַ זינד. — וואָס גייסטו אַרום ליידיק? — האָט מיך מיין פאַטער געמוסרט

יעדעס מאל וואָס ער האָט מיר געזען זיך שפּילן. — אַ ייד טאָר נישט אַרומגיין ליידיק, נאָר בעסער לערנען.

דער "ייד" איז געווען אַ קינד, וואָס האָט צען שעה אַ טאָג זיך גע- שטיקט אין אַ חדר, אָבער דאָס איז נאָך אַלץ געווען ווייניק. אַפּילו די עטלעכע פּרייע שעהן האָט ער געדאַרפט זיין פאַרנומען מיט תּורה. די תּורה איז געלעגן ווי אַ משא אױף אונדזער הויז. פון איין זייט האָט מיין מוטער תּמיד געלערנט תּורה. פון דער צווייטער זייט האָט מיין פּאָטער געלערנט תּורה. גאַנצע טעג פּלעגט ער זיצן אין זיין סאַמעטענעס וואַטע- נעם שלאַפּראַק און לערנען אַדער שרייבן חידושים. ער האָט געשריבן די חידושים זיינע אױף בױגעלעך פּאַפּיר, אױף העפטן, און מער פון אַלץ אױף די גליונות, די ברעגען פון די בלעטער, פון אַלע ספרים. אומעטום זיינען געווען אָנגעשריבן זיינע קליינע פּערלדיקע רבנישע אותיותלעך, געשריבן אין אויסגעבױגענע שורות, ווי האַלבע בױגנס. דערביי האָט ער אויסגעטרונקען ימים מיט טיי און געפּיפקעט די לױלקע, אַ לאַנגע לױלקע מיט אַ גרויסן קאַפּ. בלויז ווען די לױלקע האָט זיך אים פאַרשטאַפּט, פלעגט ער בעטן ביי דער מאַמען אַ האַר-נאָדל פון איר העל ציגן-האַר-שייטל און אויסרייניקן דעם לאַנגן ציבעק.

און אַפּילו אום שבת, אין טאָג פון מנוחה, איז נישט געווען קיין אַפרו פון דער תּורה און אירע געזעצן. פאַרקערט, דער שבת איז נאָך געווען מער פּיין ווי אַ גאַנצע וואָך. אמת, מען איז נישט געגאַנגען אין חדר, וואָס דאָס איז געווען אַ גרויסע ישועה (איך בין געווען זיכער, אַז גאָט האָט געמאַכט דעם שבת און יום-טוב, כדי יידישע יינגלעך זאָלן נישט דאַרפן גיין אין חדר). אױך האָט מען געגעסן פּיש און פלייש און צימעס און געטרונקען ראָזשינקע-וויין. אָבער דער שבת אין אונדזער הויז איז נישט געווען אַזאַ פּרייעכער און גוטער, ווי אין אַנדערע שטובן. מיין מוטערס פּיש זיינען נישט געווען איבעריקנס באַטעמט, דער צימעס נישט צוגעברוינט, דאָס פּלייש נישט זאַפּטיק. אױך פלעגן מיר קיינמאַל נישט נעמען אַהיים אַ זעלנער פון נאָענטן פאַרט, ווי אַנדערע באַלעבאַטים פלעגן אַהיימנעמען אַזעלכע געסט צום טיש. מיין קנאה צו די יינגלעך, וואָס האָבן געהאַט אַ זעלנער ביים טיש, איז געווען אין דשער. שוין דאָס זען לעבן זיך אַ זעלנער, אַנרירן זיינע עפּאַלעטן, קנעפּ, איז געווען אַ גרויסער תּענוג. דערצו נאָך פלעגן אַזעלכע סאַלדאַטן דערציילן אַלערליי וואונדער- לעכע מעשיות פון רוסלאַנד, פון וואַנען זיי פּלעגן קומען, געשיכטעס פון דער אַרמיי, פון אַפּיצערן און אַפּיצערשעס. טייל פון זיי זיינען אױך גע- ווען מנגנים. מיין פּאָטער האָט קיינמאַל קיין זעלנער נישט גענומען, ווייל

מערסטנס פלעגן זיי גיין מיט געגאלטע בערד און עסן טריפות, און ער האָט נישט געוואָרט האָבן קיין „גאלעבראָדניק“ און „טריפהניאָק“ ביי זיין טיש. בלויז איינמאָל האָט מיין פאָטער יאָ אַהיימגענומען אַ זעלנער; אָבער דאָס איז געווען אַ ישיבה-בכור מיט אַ בערדל, אַ שלים-מזליקער זעלנער, אויף וועמען דער אונזיפאַרם איז גערונען און געשוואומען, און דערצו האָט ער נישט דערציילט קיין פריילעכע מעשיות, נאָר פעק מיט צרות, וואָס ער האָט אויסצושטיין אין פאַלק פאַר זיין נישט וועלן עסן קיין טריפות פון קעסל און נישט אַרבעטן אום שבת. ווען ער האָט אויפגעהערט קלאַנגן איבער זיין גורף, האָט ער געשמועסט אין לערנען מיט מיין פאָטער. זיין זעלנערישקייט האָט קיין ברעקף טעם פאַר מיר נישט געהאַט.

די פרייטיק-צו-נאַכטן זיינען נאָך געווען צו דערליידן. אָבער דער שבת אין דער פרי פלעגט זיין פאַר מיר אַן אַפקומעניש. מיין פאָטער פלעגט אויסטרינקען אַ גאַנצע „באַניע“ מיט טיי, וואָס מען פלעגט שטעלן ביים בעקער אין אויווען אויף שבת, און לערנען, לערנען און לערנען, און גאָר-נישט געטראַכט וועגן גיין דאָווענען. אין אונדזער בית-המדרש האָט מען געדאָווענט צוויי מאַל. די פראַסטע יידן, די אַזוי-גערופענע „מתנגדים“, האָבן זיך געשטעלט דאָווענען אַכט אין דער פרי. זיי האָבן תמיד געשיקט אַ שליח צו מיין טאַטן:

— רב, מיר בעטן אייך צום דאָווענען.

דער טאַטע האָט תמיד געענטפערט דאָס אייגענע:

— אַ יישר-כוח, שטעלט זיך דאָווענען אָן מיר.

ווען די „מתנגדים“ האָבן אָפּגעדאָונט, איז שוין געווען האַלב עלף אַזיגער. די חסידים האָבן געשיקט אַ שליח נאָך מיין פאָטער, ער זאָל קומען צום צווייטן דאָווענען, אָבער מיין פאָטער פלעגט נאָך אַלץ נישט זיין גרייט צום דאָווענען. ער איז נישט געווען פאַרטיק מיט זיינע „נקיות“, נישט מיט זיין לערנען תיקוני-זוהר, מעביר זיין די סדרה און אָן אַ שיעור אַנדערע תפילות, וואָס ער האָט געהאַט צו זאָגן און זאָגן. מערסטנס פלעגט ער קומען צום ליינען די תורה. ערשט ווען אַלע יידן זיינען שוין אַהיימגעאַנגען, האָט ער גענומען דאָווענען אַליין פאַר זיך, אַרומ-גייענדיק הין און צוריק איבער דעם פּוסטן בית-המדרש און פאַטשן מיט די הענט און פאַרגיין זיך אין התלהבות. דאָס איינזאַמע בית-המדרש מיט דעם אַנגעטריפטן חלב אַרום די ששה-נרות האָבן אַנגעיאָגט אַן אומעט. איך בין געווען הונגעריק נאָך פון באַלד אין דער פרי. מיט קנאה האָב איך געקוקט אויף די יינגלעך פון די פראַסטע יידן, וואָס זיינען נאָך דער פעטער סעודה שוין אַרויסגעאַנגען אויף דעם פעלד לעבן בית-המדרש

שפילן זיך. אבער מיין פאטער האט נישט אויפגעהערט זאגן און זאגן. ער האט געהאט א ריזיקן סידור, וואס עס האט מסדר געווען ר' יעקב עמדין. אט דער סידור האט געהאט א וועלט מיט תפילות, וואס זיינען אין קיין אנדער סידור נישט געווען, און מיין פאטער פלעגט די אלע תפילות זאגן. איך בין געווען א דם-שונא דעם ר' יעקב עמדין, וואס צוליב אים איז מיר צען מאל אין טאג דאס הארץ פארחלשט געווארן.

ווען מיר זיינען אהיימגעקומען פון דאווענען, איז שוין געווען האלבער טאג. דאס טשאַטנאט, נאך וועלכן איך בין געגאנגען צום בעקער, איז געווען ארויסגענומען פון אויוון, ווייץ דער בעקער-געזעצן האט נישט געוואלט ווארטן אזוי לאנג. עס איז געווען קאלט און קיין יידישן טעם נישט געהאט. מיין פאטער האט געהאט אין איין זינגען און זאגן, און פארשאנגט, איך זאל אויך זינגען. איך האב נישט געהאט דעם מוט צו זינגען. ווי נאך מען האט אפגעבענטשט, האט מיין פאטער זיך אריינגעלייגט אין זיין בעט, מיין מוטער איז איר בעט, און פארלאנגט, אז אויך איך זאל אריינגיין צום טאטן אין בעט אריין, ווי דער מנהג איז, אז מען דארף שלאפן שבת בייטאג, כדי צו האבן תנוג. פאר מיר איז דאס געווען א גיהנום.

— אויב דו ווילסט זיך נישט לייגן, קוק אריין אין א מוסר-ספר, — האט מיין פאטער מיר געגעבן אן עצה.

איך האב אריינגעקוקט אין די מוסר-ספרים, וואס האבן געהאלטן אין איין רעדן וועגן דעם הבל-הבלים פון דער וועלט, און איך האב זיי גע- האסט דערפאר. מיך האט געצויגן צו שפיל, צו די פרייע פעלדער, צו זון און ווינט און וואסער און יינגלעך. די וועלט איז נישט געווען קיין הבל- הבלים, נאר אומגעהויער שוין און פול מיט פרייד. יעדער בוים, יעדעס פערד וואס האט זיך געפאשעט אויף דער לאַנקע, יעדעס יונג לאַשאַקע יעדער טטויג היי, יעדער בושל, יעדע גאנדז מיט גענדזעלעך האט מיך גערופן, אַנגעפילט מיך מיט שמחה, מיט לעבן און לוסט. איך האב אפגע- ווארט די ערשטע מינוט ווען טאטע-מאמע זיינען אנטשלאפן געווארן און ווי א גב זיך ארויסגעשלייכט פון דער תפיסה פון תורה, יראת-שמים און יידישקייט.

גיד, טאטע-מאמע זאלן זיך נישט אויפכאפן און אפהאטן מיד, בין איך געלאפן צו דער פרייער, אפענער, זון-באגאסענער וועלט, וואס אלע צדיקים האבן זיך פארלייגט אויף איר צו פארמיאוסן זי אין מיינע אויגן, אבער זיי האבן זי בלויז שענער און אַנציענדיקער געמאכט.

די יינגלעך אויפן פאשע-פעלד הינטערן שטעטל האבן מיך באַגעגנט ווי אן אייגענעם.

די מלחמות צווישן ישראל און עמלק שבת נאָכן טשאַלנט

מיינע חברים זיינען קיינמאל נישט געווען די גוטע לייטישע יינגלעך פון די באַלעבאָטישע-חסידישע שטובן, נאָר די קינדער פון באַלמעלאַכעס, באַלעגאַלעס און סתם פראַסטע לייט, מיט וועלכע איך, דעם רבס בן-יחיד, האָב על-פי יושר נישט געדאַרפט זיין קיין מחותן.

שוין אין בית-המדרש פלעג איך זיך אוועקקאַפן פון דער מזרח-וואַנט, וואו מיין פאָטער האָט געהאַט זיין שטענדער לעבן חזן און די שיינע יידן, און צושאָרן זיך צו מערב-זייט, און טאַקע לעבן דער טיר, וואו עס האָבן געדאַוונט די עמיהאָרצים, די פראַסטע לייט, די סאַמע אומבכבודיקסטע.

וואָרים אויבנאָן, ביי דער מזרח-וואַנט, האָבן די יידן געהאַט אַ טבע פאַרן דאַווענען, נאָכן דאַווענען און בעת די הפסקות, צווישן מנחה און מעריב, צו רעדן אָדער וועגן תורה אָדער וועגן חסידות. ביידע זאָכן האָב איך געהאַט גענוג. די יידן ביי דער טיר האָבן גערעדט וועגן קי, פערד, יאָ-רידים, געשלעגן, שריפות, מגיפות, גולגים אין וועלדער, גיבורים וואָס האָבן אַ רייף אַרום ברוסקאַסטן, פערד-גנבים, זעלנער, ציגיינער און נאָך אַזעלכע זאָכן. ביי דער טיר פלעגן זיך אויך אויפהאַלטן אַרעמעלייט וואָס פלעגן אויסגיין אַ וועלט און דערציילן אָן אַ שיעור געשיכטעס און פאַסירונגען. אַמאל פלעגט אַריינפאַלן אַ יידישער זעלנער, אַ פאַקנטרעגער, אַ דאַרפס-הענדלער פון אַ פרעמדער שטאַט. אויך פלעגן אָפט קומען צו פאַרן שטעטל-שע בחורים, וואָס האָבן געאַרבעט אין וואַרשע און מען האָט זיי גערופן געזעלן. זיי פלעגן צוריקקומען אָנגעטאַן אין פאַפירענע שטייפּע קעלנער-לעך, הערצלעך און מאַנקעטן, מיט גלאַנציקע שיד, גענייט מיט פאַלשע שטעך. זיי האָבן דערציילט ניסים ונפלאות פון וואַרשע, וואו קאַרעטעס פאַרן אַרום אָן פערד, וואו מען צאַפט וואַסער פון די ווענט, מען ברענט לאַמפן אָן נאַפט און נאָך אַזעלכע וואונדער. איך פלעג שלינגען די רייד מיט מויל און אויערן צוגלייך מיט די באַלמעלאַכעשע יינגלעך. די גרעסטע הנאה האָבן מיר גע-האַט פון יוסף שניידערס קונדסערייען און שטיקלעך. אַ ייד מיט אַ באַרד, אַ טאַטע פון אַ פולער שטוב קינדער, האָט אָט דער יוסף שניידער ליב גע-האַט אַרומצושטיפן מיט יינגלעך און חברן זיך מיט זיי. צי דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס די גרויסע פלעגן אים תמיד מוסרן פאַר זיין גרינגן קאַפּ, פאַר זיין אַרומגיין פוסט-אוינ-פאַסט און נישט באַזאָרגן ווייב און קינדער מיט

פרנסה; צי דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס ער איז געווען נישט־דערבאַקן און געבליבן אַ יינגל ביי זיינע דרייסיק יאָר, — ווייס איך נישט. אָבער איך געדענק, ווי אַט דער ייד מיט דער באַרד, אַ טאַטע פון קינדער, האָט זיך תמיד געהאַלטן צווישן חדר־יינגלעך און האָט אָפּגעאַרבעט די סאַמע נאַ־רישסטע קונדסערייען סיי אין בית־המדרש ביים דאַווענען, סיי אויפן פעלד, וואו יינגלעך האָבן זיך געשפּילט.

אין בית־המדרש פּלעגט ער אויסרעדן אין מיטן דאַווענען, מאַכן אַלער־ליי העוויות און גרימאַסן, כדי צו מאַכן לאַכן די יינגלעך. ער האָט אויך פאַרקניפט ביי יידן די ציצית אין די טליתים, און דווקא אין מיטן שמונה־עשרה. אַזוי האָט ער ביים פאַרוואַרפן דעם טלית אויפן אַקסל תמיד אַזאַ שטיקל געמאַכט, אַז ער האָט אַ שמיץ געטאַן עמעצן מיט די ציצית אין די אויגן; אָדער ביים אַרומהילן דעם טלית איבערן קאַפּ, האָט ער שוין אין איין וועג אַרומגעהילט נאָך אַ פאַר פּרעמדע קעפּ. ער פּלעגט אויך רעדן נישט־כשרע רייד, אָנצוהערענישן וועגן חתונות און בריתן. יידן האָבן אים געזידלט, מבזה געווען, קיין עליה אים קיינמאַל נישט געגעבן, אַ חוץ שמחת־תורה אונטער איין טעית עם כל הנערים. זיין ווייב פּלעגט אים מאַכן שוואַרץ־שבת אויף דער גאַס, שילטן און זידלען אים פאַר זיין ליידיק־גיין, כאַטש ער איז געווען אַ גוטער שניידער, אַ בעל־מלאכה מיט גאַלדענע הענט. ער האָט זיך פון גאַרנישט נישט געמאַכט און אַרומגעפירט זיך מיט די חדר־יינגלעך און אָפּגעטאַן אַלערליי שקאַצערייען און שמד־שטיקלעך. עפעס אַן אומדערשעפּלעכע שמחה און חשק צו שפּילן זיך איז געווען אין אַט דעם דערוואַקסענעם פּליישיקען ייד מיט דער געדיכטער טונקעלער באַרד און ברעמען, פון וואָנען עס האָבן אַרויסגעקוקט אַ פאַר ממזרשע אויגן, פּול מיט שפּאַס און קינדערשער צעשפּילטקייט. אַפּילו אין די ימים־נוראים, ווען אַ פּיש אין וואַסער ציטערט, האָט יוסף שניידער געמאַכט זיינע ליצנותן אין בית־המדרש. ער האָט איבערגעדרייט די ווערטער פון מחזור און פאַרוואַנדלט זיי אין די קאַמישטע יידישע ווערטער, אַפּט נישט־כשרע. ער האָט ביים אויס־גיין שמונה־עשרה אָנגעטראָטן עמעצן אויף די פּיס, אָדער אַנשטאַט שלאָגן זיך על־חטא, האָט ער גאַר געשלאָגן על־חטא אַ שכן זיינעם. אַזוי פּלעגט ער אויך נאָכשעפטן די לומדים ווען זיי האָבן געלערנט אין בית המדרש, אי־בערדרייען די נעמען פון די תנאים אויפן קאַמישטן שטייגער. ווען די כוהנים האָבן זיך געגרייט צום דוכענען, האָט ער זיי אָנגעגאַסן וואַסער אויף די זאַקן, באַהאַלטן זייערע אויסגעטווענע שטיוול. שמחת־תורה, פורים און תּשעה־באַב האָט ער געקערט וועלטן. נישט אינמאַל האָבן דערצאַרנטע

באלעבאָטיים אים אַרויסגעוואָרפן פון בית-המדרש אין מיטן דאווענען, אָבער ער פלעגט צוריקקומען און ווידער פראַווען זיינע שטיקלעך.
מיין פאָטער פלעגט אַרויס פון די כלים יעדעס מאָל, ווען ער פלעגט זיך כאַפן, אָז איך געפין זיך ניט לעבן זיין שטענדער אייבנאָן, נאָר ביי דער טיר לעבן די שניידער און שוסטער-יינגלעך, וואו יוסף שניידער האָט געבוי-
שעוועט.

— שיעלע, וואו ביסטו? — האָב איך דערהערט זיין קול.

— שיעלע קוטנער, טאָטע רופט דיך, — האָבן יידן פון אַלע זייטן מיר געלאָזט וויסן, כאָטש איך האָב אַליין גאַנץ גוט געהערט דעם טאָטנס רוף, פול מיט פאַרוואַרף.

איך האָב פאַר די זאַכן געהאַט אויסצושטיין אַ וועלט מיט מוסר און פאַרוואַרפן, אָבער קיין שטראַף האָט מיך נישט געקענט אָפהאַלטן פון צו-
שאַרן זיך ווידער צו דער טיר. מיט נאָך מער חשק און ברען בין איך געלאָפן צום הפקר-פעלד הינטערן שטעטל, וואו יידן, וואָס האַלטן בהמות, האָבן דאָרט געפאַשעט זייערע קי און פערד און ציגן, און יינגלעך האָבן דאָרט אַנגעפירט זייערע שפּיערייען.

דאָס פעלד איז געווען גרויס, צעטראַטן, אָפגעגריזשעט פון פאַשענדיקע בהמות, באַמיסטיקט מיט סימנים פון פערד, קי, ציגן און גענזו, אָבער פול באַגאַסן מיט זון און געפלעקט מיט געלע און ווייסע פעלד-בלימע-
לעך, פעכערלעך, מיט ווילדע געוויקסן, וואָס מיר האָבן גערופן משוגענע קאַשע, מיט גראָזן, וואָס האָבן וואָטע אין זיך, און מיט אַלערליי קרייטעכער פון יעדער פאַרם און קאַליר. באלעבאָטיים פון בהמות זיינען געלעגן אויס-
געלייגט אויפן פעלד, מערסטנס מיטן פנים אַראָפּ, און געשמאַק געשלאָפן אויפן פרייען פעלד. זייערע שבת-רוענדיקע פערדלעך האָבן זיך געפאַשעט לעבן זיי, שפּרינגענדיק מיט געפענטעטע פיס פון די אָפגעגעסענע ערטער צו די גראַזיקע. קי האָבן געמעקעט צו זייערע קעלבילעך, וואָס האָבן זיך געלאָזט פאַרשייט לויפן, פול מיט קעלבערנער התפעלות, קיאַטשעס האָבן געהירזשעט צו זייערע לאַשאַקלעך, וואָס האָבן זיך געיאַגט איבערן פעלד אין ווידער שמחה. כאָטש די באלעבאָטיים זיינען געלעגן מיט די פנימער אַראָפּ, האָב איך לויט די שבתדיקע געהאַקטע קאַפּאָטעס זייערע דערקענט ווער עס איז ווער. אזוי האָב איך געוואוסט, אָז די ברייטע פלייצעס, וואָס צעשפאַרן שיעור נישט די נעט פון דער שבתדיקער קאַפּאָטע, געהערן צו הערשל אַרענדאָר, וואָס ביי אונדז האָט מען גערופן אַזעלכע מיט דעם נאָמען „שווייגער“. דאָס ליגט ער און שלאָפט זיין שבת-שלאָף נאָך אַ וואַך שווע-
רער אַרבעט ביים פירן קיין וואַרשע זיין מיַכיקס. זיינע פאַר פערד,

אַזעלכע ברייטע און קרעפטיקע ווי ער אַליין, פאַשען זיך דערלעבן. אַ ביסל אָפגערוקט פון אים ליגן אַ פאַר טוכענע הויזן, אַ ווייס העמד און אַ קליין ציצה-כנפּותל, אָן אַ קאַפּאַטע. כאַטש מען זעט נישט קיין פנים, און דער הינטערשטער טייל קאַפּ איז פאַרדעקט מיט אַ קליין טוכן היטעלע, האָב איך גאַנץ וואויל געוואוסט, אַז דאָס איז לייבוש בעקער, וועמעס געלע באַרד איז תמיד געווען פּויל מיט מעל. אַזוי פּויל מיט מעל איז אויך געווען דער „קאַטשאַן“ זיינער, וואָס האָט געשמאַק געגעסן גראָז פון דער הפּקרדיקער לאַנקע. אין אַ זייט ליגט יצחק שפּיליטער, וואָס מען רופט אים מיטן נאָמען „סאַמאַוואַליע“, ווייל ער האָט אָפּט לייב צו באַנוצן אַט דאָס וואָרט, וואָס ער האָט זיך אויסגעלעערט אין דער צייט, ווען ער האָט געדינט פּאַניען. ער איז אַ דאַרער אויסגעמוטשעטער ייד פון שווערער אַרבעט ביי פירן סחורות פון וואַרשע פאַר סוחרים און קרעמער. אַזוי איז אויסגעמוטשעט זיין פערדל, וואָס איז באַדעקט מיט שטויב און מיסט און האָט תמיד פאַרקלעפטע נאָדלעכער. כאַסקל בעקער ליגט נישט אויפן גראָז, ווייץ ער דאַונט אַמאָל שחרית פאַרן עמוד און דעריבער שטייט אים נישט אַן אַזאַ זאַך. אַבער זיין פערד פאַשעט זיך אונטער דער השגחה פון זיין זון נתן-מאיר, אַ הויכער בחור מיט אַ דיך-צוגעשוירן העל בערדעלע און מיט לאַנגע געטאַקטע פיס. איינגעפאַסטע אין בלוילעך טוכענע הויזן און הויכע שטייול מיט גלאַנציקע כאַליעוועס, ווי עס טראָגן אַזעלכע אָפיצערן. אַט ליגט ער טאַקע איינגעגראָבן אין גראָז, פאַרדעקט דעם קאַפּ נישט מיטן היטל, נאָר מיט אַ קליין נאָד-טיכעלע, אויף יוצא-זיין. זיינע גלאַנציקע כאַליעוועס שפילן זיך מיט דער זון. היפּשלעך אָפגערוקט פון אים זיצט זיין הויכע, דאַרע, איבערגעבויגענע שוועסטער, נעכע, אַרומגערינגלט מיט אירע גענדן און גענדזעלעך, וואָס פאַשען זיך אויפן גראָז. צווישן אַלע אירע שוועס-טער, אַ מנין אַמווייניקסטנס, מוידן געזונטע און פריילעכע און שיינע, איז זי די איינציקע געבויגענע און קרענקלעכע און תמיד פאַשעט זי גענדן אין די זומערס. גאַנצע סטאַדעס מיט גענדן פאַשעט זי אויף דעם הפּקר-פעלד, שליסנדיק דערביי פּעדערן. אַ קנאַכיקע, אַ שפיציקע, מיט לאַנגע הענט און פיס, זיצט זי אַן איבערגעבויגענע, אַרומגערינגלט מיט אירע גענדן, גאַנערס און גענדזעלעך, אַזוי אַז עס איז נישט צוצוקומען צו איר. ווי נאָר מען דערנענטערט זיך צו איר, הייבן די גענדן און די גאַנערס אַן סיקען און יאָגן זיך מיט אויסגעשטרעקטע העלדזער און ביידע שנאַכלען. די קליינע גענדזע-לעך, מאַכן אַ געוואַלדיקן ויצעקו. די שניידער-געזעץ, וואָס מאַכן שפּאַס מיט מיידלעך, וואָגן נישט צוצוטרעטן צו נעכען. אין מורא פאַר אירע צאַרנדיקע גענדן. שבת פליקט זי נישט קיין פּעדערן. זי קלייבט אויך ניט

אויף די פעדערן, וואָס די גענזו פאַרלירן אויפן פעלד, וואָס דאָס איז גע-
וויינלעך איר אַרבעט אַ גאַנצע וואָך ביים זאַמלען פעדערן אויף בעט-
געוואַנד צו אַ חתונה-אויסשטייער, וואָס זי וועט אפשר קיינמאָל נישט דאַרפן
אין איר פאַרזעסטייט. דערפאַר קנאַקט זי באַניע-קערן די גאַנצע צייט און
האַלערט צו די גענזו און גענדזלעך אירע.

— נתן מאיר — וועקט זי אָפּט דעם שיינעם ברודער אירן — נתן
מאיר, ס'פערד דערווייטערט זיך פון פעלד, יאָג עס צוריק . . .

נתן מאיר הערט נישט אין זיין זיסן שלאָף דער שוועסטערס רייד,
אַבער די יינגלעך וואַרטן נישט ביז ער וועט צוריקיאָגן זיין פערד. זיי
יאָגן עס שוין צוריק אויפן הפקר-פעלד, וואָס איז די יידישע מלוכה. איך
לויף מיט און יאָג אויך כאַסקל בעקערס פערד, וועמען עס ציט נאָר צו
די גויאישע פעלדער.

אַלע יינגלעך פון פראַסטן עולם זיינען דאָ אויפן פעלד. טייל פון זיי
טראָגן זייערע שבתדיקע קאַפּאַטקעלעך, אַבער מערסטנס טראָגן זיי זייערע
וואַכעדיקע קאַלאַטלעך און בלויו זייערע טוכענע היטלעך זיינען שבתדיקע.
צוויי יינגלעך גייען אַפילו באַרוועס אום שבת. דאָס זיינען די ברידערלעך
פיוועשל און שלמהלע, די יינגלעך פון אַרעמסטן און נבזהדיקסטן ייד אין
שטעטל, וואָס מען רופט אים הערשל סטאַק. קיינער פון די באַלעבאַטיים
ווייל מיט אַט דער משפּחה קיין עסקים נישט האָבן און פאַרווערן זייערע
קינדער צו חברן זיך מיט פיוועשלען און שלמהלען, וואָס מען רופט זיי
פאַרצויגן נישט צוליב ליבשאַפּט, נאָר אין איראַנישן זין. עס איז אויף
זיי קיין סימן פון הייליקן טאַג נישט צו זען. זייערע קאַלאַטלעך זיינען
צעריסן, זייערע הויזן צעפליקט, זייערע ציצה-כנפותלעך זיינען שוואַרץ פון
שמוץ און אנשטאַט ציצית הענגען פון זיי צוזאַמענגעקלעפטע צויטן. זייערע
היטלען האָבן עטלעכע לעכער אין מיט קאַפּ. אַזוי אַז דורך זיי זעען זיך
אַרויס די שטייפּע שוואַרצע האָר פון די קעפּ. זייערע באַרוועסע פיס
זיינען באַדעקט מיט בלאַטע, צעשניטן פון שטיקער גלאָז, אין וועלכע
זיי האָבן אַנגעטראָטן. זייערע פנימער און הענט זיינען תמיד צעביסן און
צעדראַפּעט פון די אייביקע מדחמות, וואָס זיי פירן צווישן זיך אַליין און
מיט יעדן, מיט יינגלעך ווי מיט שקצים. אַבער די יינגלעך מוזן זיך חברן
מיט פיוועשלען און שלמהלען און אַרייננעמען זיי אין קאַך, ווייל אויב נישט,
שלאָגן זיי מכות-רצה. זיי זיינען אַזוי געשיקט אין שלאָגן זיך, אַזעלכע
מזיקים און בריות, אַז זיי קאַנען אין צווייען זיך שטעלן קעגן אַלע יינגלעך
אין אַ געשלעג. זיי זיינען הפקר-קינדער, וואָס קאַנען כאַפן קלעפּ און געבן
קעפּ. זיי זיינען אויך גרויסע קינצלער אין שפילערייען. זיי קאַנען

שטיין אויף די קעפּ, גיין אויף די הענט איבערן גאַנצן פעלד. זיי קאָנען שפּרינגען הויך איבער קלעצער, איבער די ברייטסטע קאַנאַוועס. ווען מען שפּילט זיך אין פּערדלעך, לויפּן זיי אַזוי שנעל, אַז קיינער קען זיי נישט דער-יאַגן. זיי האָבן אויך נישט קיין מורא פאַר קיין הינט, ווי מערסטנס יידישע יינגלעך; אַזוי האָבן זיי אויך נישט מורא פאַר די שקצים, וואָס פירן ביטערע מלחמות מיט די יידישע יינגלעך און ווילן זיי פאַרטרייבן פון הפּקר-פעלד, וואָס איז פאַררעכנט פאַר דער יידישער מלוכה.

זיי גייען אָפּט נישט אין חדר, צוליב דעם וואָס דער פּאַטער זייערער קאָן פאַר זיי נישט צאָלן פינקטלעך קיין שכר-לימוד און ר' מאיר מלמד שיקט זיי אַהיים, ווייל ער קאָן נישט „אַקערן אומזיסט מיט קיין גוים“. זיי זאָרגן זיך נישט איבעריק איבער דעם מלמד שטראַף און לויפּן אַרום פּוסט און פּאַסט ווי הפּקר-הינט. אומעטום זיינען זיי פּול. האַקט מען ביי עמעצן האַלץ, זיינען זיי די ערשטע אַוועקצונעמען די אַפּפּאַלנדיקע שפּענער פון אונטער דער האַק. דאָס איז זייער חזקה און מען קאָן זיי נישט אַוועקיאַגן. בויט מען ערגעץ אַ הויז, טראַגן זיי אַוועק אַ ביסל שינדלעך, אַ קלעצל, אַ ברעטל. זיי שפּרינגען אויך אַריבער איבער פּלויטלעך פון אַ גערטנדל און רייסן אויס אַרבעט-שוויטן, גראַבן אויס קאַרטאַפּל, מייערן, רעטעכלעך און וואָס גאָר עס לאַזט זיך. זיי וואַרפּן מיט שטיינער אַראָפּ עפל און באָרן פון פּרוכט-ביימער. טאַמער פאַרגעסט עמעצער אַ האַק פאַר דער טיר, אַ „מאַטיקע“ צו גראַבן קאַרטאַפּל אין פעלד, אָן עמער ביי אַ ברונעם, מעג מען זאָגן קדיש דערנאָך. כאַטש מען כאַפּט זיי קיינמאַל נישט ביי דער האַנט, ווייס מען שוין, אָן פייוועשל און שלמהלע האָבן עס אָפּגע-רוימט. פּרייטיק גראַבן זיי אָן געל זאַמד און פאַרקויפּן פאַר אַ גראַשן אַ קעסטל זאַמד צו שיינע באַלעבאַטיים, וואָס שיטן דערמיט אויס די פּאַדלאַגעס כּכבוד שבת. ווען דער הינט-שלעגער קומט אין שטעטל כאַפּן הינט, העלפּן זיי אים אין דער אַרבעט. אַפּילו פּייגל קאָנען זיי כאַפּן מיט שטריקלעך, וואָס אַזוינס קאָן קיין יידיש יינגל נישט. מיט איין וואָרט, זיי זיינען ביי זיך נישט אַראָפּגעפּאַלן, ניט מיט זייער נאַמען, ניט מיט זייער קרוע-בלועה-דיקייט, נישט מיט זייער עס-האַרצות און נישט מיט זייער אַרעמקייט. זיי שפּילן זיך אַדער שלאָגן זיך ווי צוויי פּריילעכע שפּילעוודיקע הינט, אַט קושנדיק זיך און אַט בייסנדיק זיך. זיי פירן אויך די גרענדע אויפן הפּקר-פעלד ווען די יינגלעך קומען אַרויס אין אַ פּרייער צייט אין מיטן דער וואָך און אין שבתים און ימים-טובים. צי מען שפּילט זיך אין באַ-העלטעניש, צי אין יאָגעלעך, אין זעלנער אַדער אין כאַפּעניש, אין פּערדלעך, צי אין מלחמה, אומעטום זיינען זיי די ערשטע, די גרעסטע בריות, די אַנ-

פירער. מען מוז זיי פאלגן, ווייל אויב נישט, ממתן זיי. זיי האָבן אויך קנייפערלעך, פויערישע מעסערלעך אַזעלכע, וואָס כאַטש זיי האָבן זיי נאָך אין קיין געשלעג נישט באַנוצט, האָט מען אַבער מורא, אַז זיי קאָנען זיי נוצן אַמאָל, און מען מיידט אויס מיט זיי זיך אַנצוהייבן. זייער געלעכטער איז פּוּר און אַנשטעקנדיק, זייערע רייד פעט און אַנציענדיק, זייערע מעשות פון גזלנים און וואַלד-רויבער שיין און פאַנטאַסטיש, זייערע באַרימטע וועגן זייער פאַטערס גבורות צינדן אַן יינגלערישע געמיטער. נאָך פאַר-ביקער זינען זייערע מעשיות וועגן זייער עלטסטן ברודער, ירמיה, וואָס איז אַ בעקער-געזעל אין וואַרשע און קומט אַהיים נאָר אויף פּסח. זיי בעטן נישט קיין מוציא-חלה ביי אַ יינגל, וואָס האָט מיטגענומען פון דער היים שפיז אין פעלד אַרײַן, נאָר זיי באַפעלן מען זאָל זיי געבן אַ שטיקל, און מען גיט זיי.

אַבער עס איז אַלץ ווערט צו האָבן זיי אויף אונדזער צד אין די מלחמות, וואָס מיר האָבן צו פירן קעגן די שקצים.

כאַטש דאָס הפקר-פעלד געהערט צום פּריץ כריסטאָווסקי, וואָס האָט עס אַפּגעגעבן די יידן פון שטעטל פאַר זייערע בהמות, קאָנען די שקצים פון די גויאישע פעלדער נישט ליידן, וואָס מיר, יידישע יינגלעך, פירן דאָ אַן אונדזערע שפּילערייען, און זיי באַפאַלן אונדו. זייער פירער, באַליעק, דער זון פון גויאישן שוסטער ראַסצאָק, וואַקסט תמיד אויס פּלוצלונג מיט זיין מחנה, באַגלייט פון עטלעכע הינט, און גרייפט אַן די מחנה פון ישראל. כאַטש זיין מחנה איז קלענער ווי די מחנה פון ישראל, באַזיגט ער אונדו, ווייל, ערשטנס, זינען די שקצים גרעסערע שלעגערס; צווייטנס, האַבען זיי אַ פאַר הינט צו הילף, פאַר וועלכע יידישע יינגלעך ציטערן אימת-מוות. אַבער זיי גייען אַוועק מיט חרפה, ווען מיר האָבן מיט זיך פּייוועשלען און שלמהלען. אַט די יינגלעך ווערן נישט נתפעל פון קיין שקצים, פון קיין הינט. זיי האָבן אויך אַ פעסטונג פאַר אונדו ביים געהילץ, וואָס ליגט אַנגעלייגט אויפן פעלד. ר' יהושע וואַלדהענדלער, דער נגיד פון שטעטל, האָט תמיד ליגן אויף אַ ליידיקן פּלאַץ אַ סך בוי-געהילץ, קלעצער, בעלקעס, ברעטער און שינדלען, אַנגעלייגט אין קופּעס. דער פּלאַץ צווישן געהילץ אין נישט קיין איבעריק ריינער, ווייל די באַלעבאַטים קומען דאָרט אַרויס פאַר זייערע מענטשלעכע באַדערפענישן, נישט געקוקט אויף אַלע טענות פון שטעטלשן נגיד. אַבער אַט דער נישט-ריינער פּלאַץ איז אַ זעלטענע פעסטונג קעגן די אַנגרייפנדיקע שקצים. פּייוועשל און שלמהלע האַלטן תמיד דאָרט גרייט בערג מיט שטיינער, גרייט צו מלחמה, און יעדעס מאָל, ווען די שקצים באַפאַלן אונדו, שיצן מיר זיך אין דער פעסטונג, פון וואַנען מיר

וואָרפן שטיינער אויף דעם שונא. קיינער קאָן נישט וואַרפן אַ שטיין אַזוי ווייט און טרעפן אַזוי אין ציל ווי פייוועשל און שלמהלע. זיי מאַכן אָן חורבנות אין די פינטלעכע רייען. און אַפילו אַז די שקצים שיקן אַרויס זייערע הינט, ווערן די צוויי ברידער אויך נישט נתפעל און באַגעגענען די כלבים מיט די בלויוע הענט, ווי זיי וואַלטן גאָר קיין קינדער פון ישראל נישט געווען. מיר שאַפן דערנאָך מיט גרויס יובל אונדזער זיג איבער עמלק און מיר לאַכן פון זיינע געטער, מיר זינגען הויך :

דער גוויאישער גאָט איז פון שטיין.

פיס האָט ער און קען נישט גיין.

הענט האָט ער און קאָן נישט רידן.

פיר שיקטעס מזון אים פירן . . .

ווי אַ באַצוינונג פאַר זייער הערליכקייט גיבן מיר אַוועק די צוויי ברידערלעך אַלע מוציאס חלה און קיבלעך און קנעפלעך און אַלערזיי אַנדערע זאַכן. זיי נעמען אַלץ, ווי עס וואַלט זיי געקומען, זאָגן אַפילו קיין דאַנק נישט און פאַזן עס אַראָפּ אין די טיפע קעשענעס פון זייערע צע-פליקטע הויזן. אַלץ האבן זיי אין די טיפע קעשענעס שטיקער דראָט און טשוועקעס, שליסלעך, קיזל-שטינדלעך, אייזנדלעך, מעשענע הילזן פון אויס-געשאַסענע קוילן, וואָס זיי קלייבן-אויף אויף די שייס-פעלדער פון באַענטן פאַרט, פאַרביקע שטיקלעך גלאַז און ווייכן קיט, וואָס געזעצט באַנוצן ביים אַריינשטעלן שויבן, און שטיקלעך אַפפאַל פון לעדער, און וואָס נישט. מער פון אַלץ פאַרלאַנגען זיי ביי אונדז מוציאס חלה, וואָס זיי עסן אויף מיט אַ וואַלפישן אַפעטיט, און שוועבעלעך, וואָס זיי דאַרפן צום שיסן. זיי האָבן אייגענע „רעוואָלווערן“, געמאַכט פון אַ שליסל, וואָס איז צוגעבונדן צו אַ טשוואַק. זיי פילן אָן דעם הויזן שליסל מיט שוועבל פון אַפגעקראַצטע שוועבעלעך, זיי זעצן אַריין דעם טשוואַק אין שליסל-לאַך און גיבן אַ קנאַק אין אַ וואַנט, וואו נאָר זיי טרעפן אָן אַזעלכע. דער שוועבל שיסט אויס מיט אַ גוואַלדיקן קנאַץ, אויטשפייצענדיק פייער און רויך. ווייבער ווערן דערשראָקן פון דעם קנאַל, עופות, הינט און אַפילו פערד דערשרעקן זיך און לאָזן זיך לויפן. דאָס איז זייער, די ברידערלעכס גרעסטער תענוג.

איך בין געווען דער איינציקער צווישן די בעל-מלאכישע יינגלעך מיט אַ סאַמעטן היטעלע, מיט אַ רבניש זשופעצל און מיט אַ פאַר גרויסע העל-בלאַנדע פאות, וואָס זיינען מיר נישט אַראַפגעהאַנגען איבער די באַקן, ווי די פיאַות ביי מיין טאַטן, נאָר זיי זיינען געשטאַנען איבער די אויערן ווי צוויי ביגמלעך פלאַקס. איך האָב מיך נישט אַריינגעפאַסט צווישן דער חברה

באלמעלאַכישע יינגלעך מיט געשוירענע פֿיאות, טוכענע היטלעך און צייגענע כאַלאַטלעך, איך האָב אויך אָפט געהאַט צרות איבער די פֿיאות מיינע, ווייל יעדעס מאָל, וואָס איך האָב זיך צעשלאָגן מיט אַ יינגל, האָט יענער געהאַט אַ גוטע געלעגנהייט מיך אַנצוכאַפֿן ביי די בינטלעך פֿלאַקס און רייסן זיי מיט אַלע כוחות. די לאַנגע זשופּעצע איז מיר אויך געשטאַנען אין וועג ביים לויפֿן. איך האָב אויך געהאַט צרות צוליב מיינ צונאַמען שיעלע קוטנער. איך האָב געוואוסט, אַז מיינ אָרט איז נישט מיט אַט דער חברה שניידער און שוסטער יינגלעך, און אַוודאי נישט מיט פייוועשלען און שלמהלען, וואָס זיינען געווען די חרפה פֿון שטעטל. זיי האָבן אָפֿילו נישט אָפּגעהאַלטן זיך אום שבת פֿון רייסן גראַז, גראַבן גריבער אין דער זאַמדיקער ערד און הרגענען קרעטן, וועלכע זיי האָבן אויסגעפונען אין די באַהאַרטענע לעכער אין דער ערד און זיי אַרויסגעצויגן פֿון דאַרטן. איך האָב געוואוסט, אַז איך זינדיק דערמיט, וואָס איך בין מיט זיי, וואָס איך הער זייערע מיאוסע רייד, וואָס איך יאָג זיך אַרום אין הייליקן טאַג, שפּיל קליפּע, וואַרף שטיינדלעך און ריר אָן מוקצה־זאַכן; אָבער איך האָב מיך נישט געקאַנט אָפהאַלטן פֿון פֿאַרברענגען די פֿרייע עטלעכע שעה אויף גאַטס שיינער, זוניקער און פֿרייער וועלט.

צוריקקומען פֿלעג איך שפעט, ווען די חסידים, וואָס האָבן געפֿראָוועט שלוש־סעודות אין אונדזער הויז, האָבן שוין געהאַט אָפּגעדאַונט מעריב און מיינ פֿאַטער האָט זיך געגרייט צו הַבְדֵּלָה. ווי אַ פֿאַרברעכער פֿלעג איך זיך מיט מורא אַריינשאַרן אין שטוב, אַ צעהיצטער, אַ צעיאַכמערטער, אַ צעפלאַמטער פֿון אַ גאַנצן טאַג לויפֿן, שפּרינגען, יאַגען, מושטירן, שלאָגן זיך און וואויעווען. איך האָב קיינמאַל נישט געקאַנט פֿאַרלייקענען מיינע מעשים, ווייל מיינע באַקן פֿלעגן ברענען וויי פֿייער פֿון לויפֿן. דאָס איז געווען מיינ שוואַכע זייט, וואָס יעדער שפּיל איז מיר אַרויס אויפֿן פנים און מיך פֿאַרמסרט. מיינ פֿאַטער האָט געוואַלט וויסן, וואו אַ שטייגער איך האָב געדאַונט מנחה. מיטא מעריב האָב איך נאָך געקאַנט דאַווענען אַ גאַנצע האַלבע נאַכט, אָבער מנחה האָט מען שוין מער נישט געטאַרט דאווענען אַזוי שפעט.

— מנחה? — האָב איך איבערגעזאַגט און פרובירט זאָגן ליגן, אָבער עס איז נישט געגאַנגען.

מיינ מוטער האָט געוואַלט וויסן, וואו איך האָב געגעסן שלוש־סעודות. איך האָב טייער באַצאַלט פֿאַר מיינע עטלעכע שעה גליק. אמת, נישט מיט קלעפּ, ווייל מיינ פֿאַטער האָט זעלטן אויפּגעהויבן אויף מיר אַ האַנט; אָבער די שטראַף־רייד זיינען געווען ערגער ווי קלעפּ. און נישט

די מלחמות צווישן ישראל און עמלק שבת נאָכן טשאַלנט

בלויז האָבן טאַטע־מאַמע געשטראַפֿט דערפֿאַר, וואָס איך לויף אַרום מיט די ערגסטע יינגלעך און ברענג דערמיט בזיונות אויף זיך און אויף טאַטע־מאַמע, נאָר אויך פרעמדע יידן האָבן מיך געמוסרט.

— שיין, שיין פֿאַר אַ רבס אַ יינגל — האָט מען געטענהט — וואַקסט אַ תכשיט, שיעלע קוטנער . . .

מיין פֿאַטער פלעגט באַטראַכטן מיינע צעפלאַמטע באַקן, דורך וועלכע ס'גאַנצע בלוט האָט אַרויסגעקוקט, און ער האָט ביי קיין אופן נישט גע־קאַנט פֿאַרשטיין, פון וואָנען עס נעמט זיך צו אים, אַ זון און אייניקל פון דורות רבנים, מחברים און צדיקים, אַזאַ יורש.

— רחמנא ליצלן! דער יונג האָט גאָר קיין צורה נישט פון קיין ייד — פלעגט ער זאָגן צו דער מאַמען. — קוק אים אָן, דעם עשיו . . .

א דייטש מאַכט אן עלילת-דם און מען שמייסט אים לעבן באד פאר גאַנץ קהל אין די אויגן

ווי קליינע טייכלעך, וואָס זומער זיינען זיי פלאַך, נישט-אַנזעעוודיק, טריקענען אַפילו אויס אין די גרויסע היצן, נאָר צו פּרילינג ווערן זיי פּלוצלונג אָנגעשוואַרן, פּאַרוואַנדלען זיך אין שטורמישע טייכן, וואָס רייסן אויף בריקן און פּאַרפלייצן דערפּער — אַזוי איז געווען דאָס קליינע שטע-טעלע לענטשין, וואָס פּלעגט לאַנג דרימלען אין לאַנגווייטיקייט און אין מאַנאַטאַניע, ביז עס האָט פּלוצלונג אויפּגעריסן מיט אַ קנאַק.

דעם סאַמע ערשטן טומל אין שטעטעלע, געדענק איך, האָבן מיר געהאַט מיט אן עלילת-דם. פּאַרשטייט זיך, אַז ער איז אויסגעפּאַלן פּאַר פּסח, ווען דער סעזאָן איז געווען פּאַר די זאַכן. אָנגעהויבן האָט עס זיך צוליב דער מקוה.

אין אַ שיינעם טאַג צווישן פּורים און פּסח האָט דער בעדער, אַ הינקענדיקער ייד, וואָס האָט געהייסן מיטן מאַדנעם נאָמען „עבער“, איינ-געהיצט די מקוה, ווייל אַ ווייבל האָט געדאַרפט גיין טבילה. מיטאַמאַל האָט דאָס פייער זיך אַרויסגעכאַפט פּון אויוון און די מקוה האָט גענומען ברענען. ר' עבער האָט דעריבער גיך גענומען שעפּן עמערס וואַסער פּון דער מקוה און געלאָשן די שריפה, איידער זי פּאַרשפּרייט זיך. אַזוי ווי ער האָט צופּיל וואַסער אויסגעשעפּט פּון דער מקוה, האָט ער אָנגעגאַסן אין איר אַנדער וואַסער פּון שכנהשן שטייענדיקן זומפ, אין וועלכן קאַטשקעס פּלעגן זיך טובלען. ווען מיין פּאַטער האָט זיך צומאַרגנס דערוואוסט דערפּון, האָט ער געאַסרט די מקוה, ווייל אין דער אויסגעשעפּטער מקוה איז נישט געבליבן גענוג קוועלנדיק וואַסער און דאָס אַריינגעאַסענע זומפ-וואַסער איז נישט כשר, אַז ווייבער זאָלן גיין דערין טבילה. וואָס עס איז געוואָרן מיטן ווייבל, וואָס האָט זיך געטובלט אין דער נישט כשרער מקוה, ווייס איך נישט. איך בין נאָך געווען צו יונג צו וויסן וועגן אַזעלכע זאַכן. אַבער איך ווייס יא, אַז מען האָט געדאַרפט אויסשעפּן די מקוה. אין איין וועגס האָט מען שוין געלייגט אַ נייע פּאַדלאַגע אויפן באַדן פּון דער מקוה. וואָס אַזוינס עס איז דאַרט פּאַרגעקומען מיט דער מקוה ווייס איך נישט, אַבער איך ווייס, אַז מען האָט זי געמוזט כשרן און דאָס כשרן האָט פּאַרלאַנגט.

אז מען זאָל אַרײַנגיסן אין איר מילך. אַזוי ווי די קי אין שטעטל זײַנען אין דער צײַט מערסטנס געווען קעלביק און קײן מילך נישט געגעבן, האָט מען געמוזט קויפן בײ שכנהשע פויערטעס עמערס מילך צו כשרן די מקוה. דאָס האָט בײ די גוים אַרום אַרויסגערופֿן גרויס חידוש. ווען די מקוה איז שוין געווען כשר, האָט מען זי אויך שוין אַ ביסל איבערגעפאַרבעט און אָפגעשמירט מיט רױטער פאַרב, אַזוי אַז די שקצים און די חדר־ײַנגלעך זאָלן נישט קאָנען זען דורך די שוײבן ווי ווייבער גײען טבילה.

צו דער זעלבער צײַט האָט מען אָנגעהויבן באַקן מצות בײ כאַסקל בעקער, און אַזוי ווי די חסידים אין שטעטל האָבן געוואָלט נוצן פאַר דעם פסחדיקן מעל „מים שלגו“, דאָס הייסט אַזאַ וואַסער, וואָס מען שעפט נאָך דעם ווי די זון גײט אונטער, האָבן זײ אײַנגעשפּאַנט אַ פּערד און וועגעלע, אַרױפגעלייגט אַ פסחדיק פּעסל דערויף און אַרױסגעפאַרן צום נאַענטסטן לױפּנדיקן טײך און אָנגעשעפט וואַסער דערין. געפירט האָט מען דאָס הייליקע וואַסער מיט גרויס פּאַמפע. דאָס פּעסל איז געווען אײַנגעהילט אין פסחדיקע טישטעכער און מען איז נאָכגעגאַנגען נאָכדעם מיט גרויס פּײערלעכקײט. עטלעכע גוים האָבן נאָכגעקוקט מיט גרויס חידוש אַט די ייִדישע צערעמאָניע. צווישן די גוים, וואָס האָבן זיך גע־דרייט צווישן די יידן, זײַנען געווען די צוויי שוואַבן־ברידער שמידט, אַרעמע דײַטשן פון צווישן די דײַטשע קאָלאָניסטן, וואָס האָבן געוואוינט אין אונדזער געגנט. צווישן אַט די צוויי ברידער שמידט פלעגט אָנגײן אַ גרויסע קאָנקורענץ איבער דעם פּאַסטן פון אַ שבת־גוי. יעדער פון זײ האָט געוואָלט טאָן די אַרבעט פון אַראָפּנעמען די לײכטער, אײַנהיצן דעם אויוו, ווי אויך אָנצוהאַקן האָלץ אין באַלעבאַטישע ייִדישע הייזער. אָבער דער עלטערער ברודער שמידט, אַ גוי אַ רײז, מיט אַ פּוס וואָס איז בײ אים תמיד געווען אָנגעשוואַפֿן ווי אַ באַרג, האָט פאַרכאַפט אַלע ייִדישע הייזער און דעם ייַנגערן ברודער זײַנעם נישט צוגעלאָזט קײן גראַשן פאַר־דינסט. יידן האָבן בעסער גענומען דעם עפֿטערן שמידט, ווייל ער האָט נישט מער גערעדט שוואַביש, ווי די אַנדערע דײַטשע קאָלאָניסטן, נאָר ייִדיש מיט אַלע יידן צוגלייך. ער האָט אויך געקענט אַלע ייִדישע מנהגים און ימים־טובים און ער פלעגט אפילו מאַכן די ברכה „שהכל“ איבער יעדער גלעזל בראַנפֿן, וואָס מען האָט אים געגעבן. ער האָט אויך געוואוסט דעם דיין פון ייִד־נסך, און ער פלעגט וואַרענען ווייבער, זײ זאָלן אַראָפּנעמען דעם קידוש־וויין פון טיש, ער זאָל אים נישט טריפה מאַכן מיטן אויג.

— ווייבער, באַהאַלט דעם וויין, — פלעגט ער וואַרענען הינטער דער

טיר — אַן ערײַ גײט . . .

דער יינגערער שמידט האָט געהאַט אַ בייז האַרץ אויף די שטעטלשע יידן, וואָס זיי נוצן אים נישט פאַר אַ שבת־גוי, און ער האָט דעריבער גענומען פאַרשפּרייטן צווישן די גויים אַ געשיכטע, אַז די יידן האָבן פאַרנאַרט אַ קריסטלעך קינד אין מקוה, וואו גאַנץ קהל האָט זיך פאַרזאַמלט, צוזאַמען מיטן רב. דער שוחט, ר' איטשע, האָט דאָרט מיטן חלף דאָס קינד געשאַכטן און דער בעדער, עבער, האָט אַוועקגעטראָגן דאָס קריסטלעך בלוט אין אַ כלי צו כאַסקעלע בעקער, וואו מען האָט עס אויסגעמישט מיט הייליק וואַסער, וואָס מען האָט ספעציעל געשעפט אין טייך, און פאַרקנאַטן מצות. אַט די געשיכטע האָט ער פאַרשפּרייט נישט נאָר צווישן די שוואַבן אין די קאַלאַניעס, נאָר אויך אין די פּוילישע דערפער. די ידיעה האָט זיך גענומען טראָגן מיט אַ ווילדער גיכקייט פון דאָרף צו דאָרף. גראַד איז עס געווען ערב דעם קריסטלעכן פסח, ווען די גויים זיינען באַזונדערס געווען אויפגעהעצט אויף די יידן פאַר קרייציקן זייער גאַט, און דאָס פּויערישע בלוט האָט אָנגעהויבן קאַכן. באַלד האָבן זיך געפונען יאָר־עדות, גויעס, וואָס האָבן אויך געזען ווי מען האָט פאַרנאַרט דאָס קריסטלעכע קינד. אין איינעם אַ טאָג איז יעקל דאָרפֿס־גייער, אַ ייד וואָס פלעגט אומגיין איבער די דערפער אויפקויפן חזיר־האַר, צוריקגעקומען אין שטעטל אַריין מיט אַן אַפּענעם קאַפּ. דאָס האָבן אים גויים אין וועג צורעכט געמאַכט פאַר דעם קריסטלעכן בלוט. ווען לייבוש בעקער איז אַרויסגעפאַרן מיט זיין וואָגן ברויט אין די דערפער, האָט מען אים באַוואַרפן מיט שטיינער. ר' איטשע שוחט האָט מורא געהאַט זיך צו באַווייזן אין די דערפער אַרום, וואו יידן אַרענדאָרן האָבן אים אַרויסגערופן שעכטן אַ קעבלל אַדער אַן עוף. די גויים האָבן געדראָט, אַז אויף דעם יאָריד, וואָס פאַרט אויס פאַר פסח, וועלן זיי קומען מיט שנייד־מעסערס און קוילן די יידן, וואָס טרינקען קריסטלעך בלוט.

יידן האָבן געלעבט אין גרויס פחד. ביינאַכט האָט מען פאַרהאַקט טיר און טויער. די חשובע באַלעבאַטים זיינען אַוועק צום פּריץ כריסטאָוסקי זוכן שוין. דער פּריץ, וואָס איז אויך געווען דער ריכטער, האָט געלאַכט פון דער גאַנצער געשיכטע. ער איז געווען אַן אַפּיקורוס, פלעגט קינמאַל נישט גיין אין קירכע און פלעגט זאָגן די יידן, אַז יעדער וויל געלסט, נאָר נישט דעם יודזש, ווייל ער האָט צוגענעגלטע הענט. . . ווי אַ ריכטער, האָט ער אויך געוואַלט וויסן צי עס פּעלסט ביי עמעצן פון די קריסטן אַ קינד. ביי קיינעם האָט קיין קינד נישט געפעלט. דאָך האָבן די גויים געהאַלטן זיך ביי זייערס, אַז די יידן האָבן געקוילעט אַ קריסטלעך קינד. די לאַגע איז געווען אַ געפערלעכע. האָט דעריבער דער נגיד פון שטעטל, ר' יהושע

וואָרד הענדלעך, איינגעשפּאַנט זיין בריטשקע אין די פּאַר פּערד, ער האָט אָנגעטאָן אַ ברייטע נגידישע בורקע מיט אַ קאַפּישאַן איבערן קאַפּ, און אַוועקגעפּאַרן גיך קיין סאַכאַטשאָוו צום רוסישן נאַטשאַלניק פּון שטאַט, ער זאָל אַראַפּקומען קיין לענטשין מיט סטראַזשניקעס און באַשיצן די יידן פּון המון.

דער נאַטשאַלניק מיט דער רויטער באַרד האָט זיך נישט געאַייילט. אָבער ר' יהושע האָט אים אַריינגערוקט אַ פעטע מטבע אין דער האַנט אַריין איז ער געוואָרן ווייכער. ער האָט זיך גלייך אַרויפּגעזעצט אויף ר' יהושעס בריטשקע, געהייסן אַ צענדליק פּאַליציאַנטן אויפּזעצן זיך אויף אַ וואַגן און געלאָזט זיך אין וועג. אָנגעקומען זיינען זיי ערב דעם יאַריד. אין שטעטל זיינען שוין געווען פּאַרוואַמלט גרופּעס פּויערן, דער נאַטשאַלניק איז אַוועק צו דער מקוה, ביי וועלכער עס האָט זיך פּאַרוואַמלט אַ המון פּון גוים. אויך אַלע יידן זיינען געקומען. אַלע זיינע געשטאַנען מיט אָפּגע־דעקטע קעפּ פּאַר דעם רויט־בערדיקן נאַטשאַלניק. מען האָט געבראַכט דעם דייטש שמידט, דעם יינגערן, און מען האָט אים גענומען אויספּאַרשן.

דער שוואַב האָט דערציילט גלאַטיק, מיט אַלע סימנים, ווי ער האָט אַליין געזען ווי עבער האָט געטראַגן אַן עמער מיט אַ רויטער פּליסיקייט.

— וואו איז דער עמער? — האָט דער נאַטשאַלניק געפרעגט שטרענג.
— דאָס איז ער, ליכטיקער פּריץ — האָט עבער געזאָגט, ברענגענדיק מיט זיך דעם עמער, וואָס איז געווען רויט פּון דער פּאַרב, מיט וועלכער מען האָט געפּאַרבט די שוויבן.

דער נאַטשאַלניק האָט לאַכנדיק געוויזן דעם עמער דעם המון.
— פּויערן, איז דאָס בלוט, צי פּאַרב? — האָט ער געפרעגט.
— פּאַרב, ליכטיקער האַר! — האָבן די פּויערן געזאָגט.
— פעלט ביי עמעצן אַ קינד, פּויערן? — האָט דער נאַטשאַלניק וויי־טער געפרעגט.

— ביי קיינעם נישט, ליכטיקער האַר! — האָבן די פּויערן געענטפּערט אין אַ כאַר.

— ווי אזוי האָט מען געקאַנט שעכטן אַ קינד, אַז אַלע קינדער זיינען לעבעדיק און געזונט, פּויערן? — האָט דער נאַטשאַלניק געפרעגט.
— מיר ווייסן נישט, ליכטיקער האַר! — האָבן די פּויערן געענטפּערט דערשראָקן. — אָבער דער שוואַב שמידט האָט געזאָגט, אַז ער האָט אַליין מיט די אייגענע אויגן געזען, ווי די יידן האָבן דאָס קריסטלעכע קינד געשאַכטן, אין מקוה . . .

פון א וועלט וואס איז נישטאָ מער

דער נאַטשאַלניק האָט אָנגענומען דעם לאַנגן דאַרן דייטש ביי די
לאַצן פון אויסגעוואַקסן רעקל און אים דורכגעשאַקלט :

— וואָס האָסטו געזען, הינטישער זון? ווען האָסטו געזען? וואָס
האָסטו געזען?

דער גוי האָט באלד גענומען שטאַמלען. דער נאַטשאַלניק האָט
אים דערלאַנגט אַ פייערדיקן פאַטש, פון וואָס דער לאַנגער דייטש האָט זיך
גלייך איבערגעקערט.

— פאַסן וועל איך שניידן פון דיר, הינטישער זון, אַז דו וועסט נישט
זאָגן דעם אמת! — האָט דער נאַטשאַלניק געדונערט.

דער דייטש האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף די קני און גענומען שלאָגן
זיך מיט די פויסטן אין האַרץ.

— כ'האַב אויסגעטראַכט, ליכטיקער האַר! — האָט ער געזאָגט
וויינענדיק — ווייל זי גיבן מיר קיין אַרבעט נישט, די יידן. אַלץ גיבן זיי
מיין ברודער און איך שטאַרב פון הונגער.

דער נאַטשאַלניק האָט אויסגעגלייכט די ברוסט, וואָס איז געווען
באָדעקט מיט מעדאַלן.

— אין סיביר וועל איך דיך פאַרשיקן פאַר בונטעווען דאָס פאַלק!
— האָט ער געשריגן. — אין קייטן וועסטו ביי מיר פאַרפוילט ווערן,
הינטישער זון! . . .

די סטראַזשניקעס זיינען געשטאַנען גרייט מיט שטריק צו בינדן דעם
קניענדיקן דייטש. אָבער דער נאַטשאַלניק האָט זיי געהייסן אַוועקלייגן די
שטריק.

— אַריבערלייגן אים, דעם הינטישן זון, און אים אַריינצילן אַ טויף
שמיץ איבערן הוילן הינטן — האָט ער באַפוילן די סטראַזשניקעס — דער-
נאָך קאָן ער גיין.

איידער מיר האָבן זיך אומגעקוקט, איז דער לאַנגער גוי געלעגן מיטן
דאַרן נאַקעטן הינטן פאַר דעם גאַנצן המון.

— יעזוס! — האָט ער גערופן אין דייטש.
די סטראַזשניקעס האָבן מיט חשק אַראָפּגעלאָזט די „ראַפניקעס“ איבער
זיין קנאַכיקן הינטן, ציילנדיק לאַנגזאַם די שמיץ.

דער נאַטשאַלניק האָט צו יעדער שמיץ צוגעלייגט אַ פאַרציע מוסר.
— אַזוי וועל איך טאָן מיט יעדן, וואָס וועט בונטעווען דאָס פאַלק,
ליגנס פאַרשפרייטן — האָט ער געוואָרנט. — איך פאַרלאַנג, אַז עס זאָל
זיין אַרדענונג אין מיין „אויעזד“, פויערן.

קוים רירנדיק מיט די פיס, וואַקלענדיק זיך הין און צוריק, איז דער געשמיסענער שוואַב געגאַנגען אַהיים צו זיין געדונגענער שטוב, וואָס ער האָט געהאַט ביי אַ פּויער. דער נאַטשאַלניק האָט שוין אויך באַזוכט דאָס בית-המדרש, די קראַמען, צו זען אויב רייניקייט ווערט געהאַלטן אין שטעטל. נאָך קיינמאָל איז לענטשין נישט געווען אַזוי רייך, ווי דאָס מאָל. אויף גיך האָבן יידן פאַרדעקט מיט ערד דאָס אומרייניקייט אַרום די ווענט. ווייבער האָבן אויסגעשאַטן געל זאַמד פאַר די טירן, וואו זיי פלעגן אַ גאַנץ יאָר אויס-גיסן זייערע פאַמעשאַפּס. עבער דער בעדער, וואָס איז אויך געווען שמש פון בית-המדרש, האָט צו דער צייט אויסגעקערט דעם מקום-קודש, אָפּגע-פּוצט די ששה-נרות, די פאַררויכערטע לאַמפּ-גלעזלעך אויסגעווישט מיט דער פּאַלע פון זיין כאַלאַטל. דער נאַטשאַלניק האָט זיך געאַיילט צו גיין צום פּריץ כריסטאָוסקי אויף מיטאַג. דערצו האָט ר' יהושע וואַלדהענדלער אים נישט אָפּגעטראָטן אויף קיין מינוט און אים געשמייכלט אין פנים אַריין, אַ סימן, אַז ער זאָל זיין גנעדיק און מען וועט צו קיין דין תורה נישט גיין. ער איז געווען גנעדיק, דער נאַטשאַלניק.

— אַרדענונג דאַרף זיין — האָט ער געוואָרנט, גרעטנדיק זיין רויטע באַרד.

בלויז איין מאָל האָט ער געפרעגט קשיות. פון דער אויספאַרשונג איז ער דערגאַנגען, אַז אין שטעטלעך איז דאָ אַ רב, און ער האָט געוואַלט וויסן ווי אַזוי דאָס קאָן זיין אָן דעם וויסן פון דער מאַכט, וואָרעם אָפיציעל געהערט די קהילה לענטשין קיין סאַכאַטשאַוו און זי פאַלט אַרונטער אונטער יענעם רב.

מיין פאַטער, מיט די פּיאַות אַרונטערגעמאַכט אונטער די אויערן, ווייל אָפיציעל איז ער קיין רב נישט געווען און ער האָט דעריבער לויטן געזעץ נישט געטאַרט גיין מיט קיין רבנישע קליידער און פּיאַות, איז גע-שטאַנען אַ דערשראַקענער. דערצו האָט ער קיין וואָרט גויאיש נישט פאַרשטאַנען, נישט רוסיש, נישט פּויליש, ר' יהושע וואַלדהענדלער האָט פאַרענטפּערט די זאַך.

— מיר רופן אים רב, ווייל ער קען פסקענען שאַלות, אייער הויכגעבורט — האָט ער געגעבן צו פאַרשטיין דעם רויט-בערדיקן נאַטשאַלניק. — קיין אָפיציעלע זאַכן טוט ער נישט. דערמיט פאַרן מיר צום רב אין סאַכאַטשאַוו... זאָל דער ליכטיקער פּריץ נישט זיין ביין דערפאַר. מיר קענען נישט פאַרן מיט אַ יידישער שאַלה קיין סאַכאַטשאַוו, ווייל עס איז צו ווייט און דאָס עסן קאָן דערווייל קאַליע ווערן... .

דער ליכטיקער פריץ האָט אַ ממזרישן קוק געטאָן אויף ר' יהושע וואַלדהענדלער ; אַ קוק, וואָס האָט געזאָגט, אַז די זאָך איז נישט אינגאַנצן כשר, אַז דאָס איז יידישער שאַכער־מאַכער, אָבער אַז ער קאָן עס פאַרקוקן, אויב מען וועט גלאַטיק פאַרשמירן.

— דיין יידישע תורה מעגסטו לערנען וויפל דו ווילסט — האָט ער געזאָגט צו מיין פאָטער — אָבער קיין אַפּיציעלע זאַכן נישט טאָן . . . דערפאַר וועל איך באַשטראַפּן. פאַרשטאַנען ?

מיין פאָטער איז געשטאַנען אין דער בלוזער יאַרמעל־קע און איז גע־ווען איין שטיק מורא.

קיינמאַל אין מיין קינדהייט בין איך נישט געווען אַזוי פאַרשעמט צוליב מיין פאָטער און זיין הכנעה. אָבער איך האָב עס גיך פאַרגעסן אין דעם פריילעכן פּסח, וואָס יידן האָבן געפּראָוועט מיט אַ באַזונדער שמחה צוליב דעם גוטן אויסגאַנג פון עלי־ת־דם.

די פּויערן, וואָס זיינען געווען גרייט אַלעמען אויסצוקוילן, האָבן צוריק גענומען האַנדלען מיט די יידן, ווי גאַרנישט וואַלט געשען. אינגיכן זיינען אַנדערע געשעענישן געקומען.

א ייד א מלמד פארגלוסט זיך צו ווערן א מלאך און פורים און פארלירט, נעבעך, אן אויג

יעדן זמן אויפסניי, חול-המועד סוכות אדער חול-המועד פסח, בין איך געווען זייער האַפערדיק, וואָס מען האָט מיך גענומען פון איין מלמד און אַנגעדונגען צו אַן אַנדערן, גלייבנדיק, אַז דער נייער וועט זיין בעסער ווי דער אַלטער. יעדעס מאָל אויפסניי האָב איך זיך אַנטוישט אין מיינע האַפענונגען. די נייע זיינען מערסטנס נישט געווען בעסער ווי די אַלטע. די ערשטע עטלעכע טעג פון אַ נייעם זמן איז יעדער פון זיי געווען גוט, האַלטנדיק זיך, אַפנים, ביים כּלל, אַז אַ נייער בעזעם קערט גוט. ווי נאָר די ערשטע טעג זיינען אַריבער, האָבן זיי באַוויזן ווער זיי זיינען. ניין, אונדזער שטעטל האָט נישט געהאַט קיין מזל צו קיין לייטישע מלמדים. צי דאָס איז געווען דעפאַר, וואָס לייטישע מלמדים פלעגן נישט קומען אין אַזאַ העק; צי דערפאַר, וואָס עס זיינען בכלל קיין לייטישע מלמדים נישט געווען, ווייל נאָר אַ שלים-מזל און אַ טויגעניכטס, וואָס האָט צו קיין אַנדער זאָך נישט געטויגט, איז צו יענער צייט געוואָרן אַ מלמד. ווי עס זאָל נישט זיין, האָב איך זייער שלעכטע דערפאַרונגען געהאַט מיט מיינע מלמדים.

דער ערשטער מלמד, ר' מאיר, איז געווען נישט ביי די קלאַרע גע-דאַנקען. די חדר-יינגלעך האָבן עס גלייך געזען און דערציילט וועגן דעם זייערע עלטערן, אָבער די עלטערן האָבן זיך נישט געמאַכט דערפון, וואָס קינדער רעדן, און ווייטער געלאָזט די דערציאונג פון זייערע זין אונטער דער השגחה פון אַ קראַנקן מענטשן.

שוין אין זיינע אויגן, די גרויסע, שוואַרצע און טרויעריקע, איז געזעגן אַ שווערע מעדאַנכאַליע, וואָס האָט זיך געגרענעצט מיט משוגעת. נאָך מער האָט עס דער מלמד באַוויזן מיט זיינע מעשים. ער פלעגט רעדן אַפט צו זיך אַליין, נוצנדיק דערביי משונהדיקע ווערטער מיט אַ ווילד קול, וואָס האָט דערמאַנט אין מיאָקען פון קעץ. אין סאַמע מיט לערנען, פלעגט ער זיך פאַרטראַכטן, גלאַצן גלייך פאַר זיך, ווי ער וואָלט געזען פאַנטאַסטישע זאַכן, וואָס קיינער זעט נישט, און ווילד זיך פאַנאַדערלאַכן. דערביי פלעגט ער אַפט אַרויסרעדן די זעלבע אומפאַרשטענדלעכע רייד.

פון א וועלט וואָס איז נישטאָ מער

— מיניוטיק, מיקוטיק, מיקוטיק, מיניוטיק . . .

מיר פלעגן זיך שיר נישט דערשטיקן פון געלעכטער פון אַט די משונהדיקע רייד, און מער נאָך פון דעם ניגון, מיט וועלכן זיי זיינען אַרויסגערעדט געוואָרן. אָבער מיר האָבן נישט געוואָגט צו לאַכן, ווייל מיר האָבן געוואוסט, אַז ר' מאיר איז אין אַ צערייזטן געמיט, ווען ער רעדט און לאַכט זיין משוגע געלעכטער. זיינע אַרומרייסענישן מיטן ווייב און דעם בן-יחיד כתרילאָ האָבן אין זיך געהאַט סימנים פון משוגע. וואָס זיין ווייב האָט נישט געזאָגט, האָט אים אויפגערעגט, נישט אַזוי די רייד, ווי דער ניגון, מיט וועלכן זי האָט גערעדט. אַזוי פלעגט אים אויפּרעגן דעם זונט שאַרפּער קנאַפּ אין האַלדז, וואָס האָט געהאַט אַ טבע אַרומצולויפן אַרויף און אַראָפּ.

— משוגע יידל, גערגעלע! — פלעגט ער רופן דעם אומגליקלעכן בן-

יחיד זיינעם.

ווילד פון צאָרן פלעגט ער ווערן, ווען די שכנטע, עבער דעם בעדערס ווייב, וואָס האָט געוואוינט אין אַ בוידעם-שטוב קעגנאייבער, האָט געלאָזט הערן איר קול. אַט די יידענע, וואָס איז אויך געווען אַ טיקערין אין מקווה, האָט געהאַט אַ קוויטשיק קול. זי פלעגט באַזונדערס שרייען מיט אַ קוויטשל, ווען זי פלעגט רופן פון הויף איר טאַכטער, חוה, אַ יונגע מויד, שוואַרץ ווי אַ ציגיינעריק, וואָס פלעגט נישט וועלן העלפן אין דער שטוב-אַרבעט, נאָר אַרומלויפן און שפילן זיך.

— חוה, אַ בראַך נאָך דיר, וואו ביסטו? חוה, קום אַרויף, חוה! — האָט

די טוקערין געהאַלטן אין איין שרייען.

און יעדעס מאָל אויפּניי פלעגט ר' מאיר מלמד אַנכאַפּן זיך ביי די אויערן

און שפּרינגען פון אַרט, ווי מען וואַלט אים געשטאָכן מיט אַ נאָדל.

— חוה, קאווע, פּאווע, לאַווע, יאַווע, קאַנאווע — פלעגט ער נאָקוויטשען

צום גראַם דער טוקערינס קול.

אינגאַנצן פלעגט ער אַרויס פון די כלים, ווען דער הויכער דאַרער

טוקערין פלעגט כאַפּן אַמאָל איר שלוקערין. אין שטעטל האָט מען געזאָגט,

אַז די יידענע ליידט פון אַ „קראַפּ" און דערפאַר מוז זי שלוקערצן מיט הויכע

קולות, ווען אַט דער „קראַפּ" כאַפּט זי אָן. וואָס אַזוינס אַ „קראַפּ" איז, הייב

איך נישט אָן צו וויסן. אָבער דער טוקערינס שלוקערין געדענק איך ביז

היינט. זי פלעגט אַרויסלאָזן לאַנגע היסטערישע קוויטשערייען, אַ מין

ספּאַזמע, וואָס איז געווען האַלב געוויין, האַלב געלעכטער. אַט דער ווייבערי-

שער שלוקערין פלעגט טרייבן מאיר מלמד צו אַפּענער משוגע. ער פלעגט

מאכן די ווילדסטע העוויות. ציטערן און פלאטערן אזוי לאנג, ביז דער מאַגן פלעגט אים אַ כאַפּ טאָן און ער האָט זיך אַראָפּגעלאָזט פון די טרעפּ אין הויף. דערביי פלעגט ער הייסן אַלע תלמידים אַרייַנקוועטשן זיך אין אַ משופּע שטיבעלע, וואָס איז געווען אַ צוטשעפּעניש צו דער, בוידעם־שטוב. אין דעם שטיבעלע איז געווען ענג און שטיקנדיק, אָבער מיר האָבן זיך דאָרט אַלע אַרייַנגעפאַקט און געוואָרט, ביז דער רבי וועט צוריקקומען און זאָגן „אַשר־ יצר“. מיר זיינען באמת געווען דאָנקבאַר דער טוקערין פאַר איר „קראַפּ“, וואָס צוליב דעם זיינען מיר פון צייט צו צייט פּטור געוואָרן אויף אַ שטיקל צייט פון רבין און זיין תורה.

מיט דער צייט האָט דער מלמד אָנגעהויבן אַרויסווייזן זיין משוגעת אַפּענער און אַפּענער. אַפילו זיין זון האָט שוין מער גישט געקאָנט אויסהאַלטן פון אים און איז אַוועק קיין וואַרשע און געוואָרן אַ שמוקלער.

אינימאַל, נאָך סוכות, האָט דער רבי אָנגעטאָן זיין שבתדיקע קאַפּאַטע, גענומען דעם שירעם אין דער האַנט און געאַנגען פון איין באַלעבאַס צום צווייטן זיך געווענענען. ווען די באַלעבאַטים האָבן אים געפרעגט, וואוהין ער פאַרט דאָס גווייט, וואָס ער קומט זיך אַזש געזעגענען, האָט ער געענטפּערט, אַז ער פאַרט אַרויס צום וואַלד קויפּן האַלץ אויף ווינטער פאַר דער שטוב.

דער וואַלד איז געווען אַ האַלבע שעה גאַנג צופּוס פון שטעטל. אַן אַנדערש מאָל האָט ער מיך געשיקט מיט אַ מחנה „פּראַנצויזן“ צום נגיד פון שטעטל, ר' יהושע וואַלדהענדלער.

„פּראַנצויזן“ האָט מען גערופן ביי אונדז ברוינע ווערעם, וואָס די פּאַ-ליאַקן רופן זיי „פּרייסן“ און די דייטשן רופן זיי „רוסק“ און דאָ אין אַמעריקע רופט מען זיי קאקרוטשעס. אַט די „פּראַנצויזן“ האָבן זיך אויפּגעהאַלטן אין ריזיקע מחנות אין חדר, און דער רבי פלעגט פירן העלדישע מלחמות קעגן זיי. ער פלעגט זיי הרגענען מיט גרויס לוסט. ער פלעגט אויך אַוועק־שטעלן פאַר זיי צעבראַכענע פלעשער, אָנגעפילט מיט „סערוועטקע“, אַ ווייס וואַסער, וואָס רינט אָפּ פון זייערמילך, ווען מען מאַכט דערפון קעז. די „פּראַנצויזן“ פלעגן זיך לאָזן טרינקען און דערטרונקען געוואָרן. איין מאָל האָט דער רבי געהאַט גרויס דערפאַלג אין פּאַנגען „פּראַנצויזן“ אין אַ פּלאַש, און ער האָט דעריבער באַשלאָסן צו שיקן אַט די פּלאַש מיט די „פּראַנצויזן“ צום נגיד ר' יהושע וואַלדהענדלער, וואָס איז געווען דער באַלעבאַס פון הויז, וואו ער, דער מלמד, האָט געוואוינט. פאַר דעם שליח האט ער אויס־געקליבן מיך.

עס איז געווען גראַד אין מיטן טאָג, ווען דער נגיד, צוזאַמען מיט זיין ווייב, טאַכטער, זין און שנורן זיינען געזעסן ביים טיש, וואָס איז געווען געגרייט מיט כל-טוב, און געגעסן מיטאָג. איך געדענק נאָך דער טעם פון דער געבראַטענער גאַנדז, וואָס האָט געשמעקט אין דער נגידישער קיך, וועלכע איז געווען באַהאַנגען מיט גלאַנציקע מעשענע טעפּ און פּאַנען. ווי קליין איך בין געווען, האָב איך געוואוסט, אַז עס פּאַסט נישט אַריינצוגיין מיט דעם רבינס מתנה אין אַט דער צייט. אָבער איך האָב אויסגעפירט דעם רבינס באַפעל און בין אַריין אין עס-צימער. דער נגיד ר' יהושע האָט געמיינט, אַז איך בין געקומען מיט אַ שליחות פון מיין פּאַטער, דעם רב.

— וואָס וועסטו זאָגן עפעס גוטס, שיעלע? — האָט ער מיך געפרעגט.
 — דער רבי, ר' מאיר מלמד, האָט איך געשיקט „פּראַנצויזן“ — האָב איך געזאָגט און אַוועקגעשטעלט אויפן טיש די פּלאַש מיט די דערטרונקענע ווערעם.

די נגידישע, תירצה, אַ הויכע בכבודיקע יידענע, מיט אַ הויך אַנקאַרבירט שייטל, האָט געמאַכט אַ געוואָלד פון שרעק. די טאַכטער, די שנורן האָבן געקוויטשעט. די זין האָבן געלאַכט. ר' יהושע איז געוואָרן אויפגעקאַכט. ווען איך וואָלט נישט געווען דעם רבס יינגל, וואָלט מיך די דינסט מיטן בעזעם אַרויסגעטריבן פאַר דער שיינער מתנה.

יידן האָבן אָנגעהויבן מורמלען, אַז דער מלמד איז, אַפּנים, טאַקע נישט ביי די געדאַנקען. דערצו האָט ר' מאיר אויך גענומען הייבן זיך ביי אַ זאַקראַטשינער סופּר דעם מאָגן און ער האָט אויפגעהערט עסן ברויט, נאָר שפייזן זיך מיט קאַרענע פּלעצלעך, וואָס ער האָט אַליין געקנאַטן און געבאַקן. צו דעם האָט ער צוגעטרונקען ריצן-אייל, באַלעקנדיק זיך דערביי, ווי ער וואָלט געטרונקען וויין. דערביי האָט ער דעם ריצן-אייל גערופן פּאַרצויגן: ריציןאיילכען. ער האָט בכלל פאַרענדיקט ווערטער מיט אַ דייטשמערישן „כיען“. אַ שיעלע איז ביי אים געווען שיסכען, אַ מיידל — מעדכען, אַ קאַפּאַטקע — קאַפּאַטכען. אַפילו זיין קאַנטשיק האָט ער פאַרצויגן: פּוקסן-פּיסלכען. . . די מעשה מיט די „פּראַנצויזן“ האָט איבערגעפּילט די מאַס און מען האָט גענומען אָפּנעמען די תּלמידים פון אים.

די אַנדערע מלמדים מיינע זיינע קיין משוגעים נישט געווען; אָבער משוגעתן האָט זיך יעדער געהאַט זיינע אייגענע.

איין מלמד, ר' דוד, וואָס איז אַראַפּגעקומען מיט זיין זון פון ווישעגראַד, האָט געהאַט אַ טבע צו באַהאַנדלען די תּלמידים זיינע לויט דעם עסן וואָס ער האָט געקראָגן ביי זייערע עלטערן. ער האָט געהאַט איבערגעלאָזט

ווייב און קינדער אין ווישעגראד און בלויז געקומען מיט זיין זון אויף א זמן אין אונדזער שטעטל. ער האט דעריבער געגעסן ביי די באַלעבאַטים זיינע. אויב ער האט געהאַט אַ גוטן „טאַג“ מיט געשמאַקע מאכלים, האט ער באַ האַנדלט דעם תלמיד פון „גוטן טאַג“ מיט זיידענע הענטשקעס, אפילו ווען יענער האט קיין וואָרט תורה נישט געקענט. אויב ער האט געהאַט אַ „שלעכטן טאַג“, פלעגט ער דעם תלמיד פון „שלעכטן טאַג“ דערגיין די יאָרן, טשעפען זיך צו אים. מיין מוטער איז קיין גרויסע בריה'טע אין קאַכן נישט געווען, און איך האָב דעריבער געהאַט אַ שלעכטע מערכה ביי אים. איינער פון זיינע אומבאַליבטסטע מאכלים איז געווען בעבלעך. דער ייד איז ממש געווען אַ דם-שוואַ פון בעבלעך. אָבער אין שטעטל איז דאָס מאכל פון קליסקעלעך מיט בעבלעך געווען אַ פאַפולערע זאַך. ר' דוד פלעגט ווערן אַן אָנגעצונדענער, דערווענדיק פאַר זיך די בעבלעך, און ער פלעגט זייער גיך אויסקלייבן זיי פון די טייגלעך אַרויס און אַריבערוואַרפן זיי אין טעלער פון זיין זון, וועמען ער האט מיטגענומען פאַר אַן אורח אויף זיינע „טעג“. אַפנים, צוליב די בעבלעך האט ער זיך בלויז געהאַלטן איין איינציקן זמן און אַן אַנדער מלמד איז אָנגעקומען אויף זיין אַרט.

דער נייער מלמד, אַ הויכער ייד, וואָס מען האט אים גערופן ר' אשר, איז געווען אַ שטילער ייד, אַ שוויגנדיקער, וואָס אַ וואָרט איז ביי אים געווען אַ רענדל. ער פלעגט אַ סך בריוולעך שרייבן צו זיין ווייב און קינדער אין אַ שטעטל. די בריוולעך פלעגט ער שיקן מיטן שפּיליטער יצחק „סאַמאַוואַליע“. ער פלעגט די בריוולעך אַזוי קונציק אויסקנייטשן און פאַרמאַכן, אַז זיי האָבן אויסגעזען, ווי זיי וואַלטן געלעגן אין אַ קאַנווערט. דערביי האט ער אויף דער דרויסנדיקער זייט אָנגעשריבן מיט געציקלטע אותיות „לכבוד זוגתי היקרה והצנועה מרת...“ און די פיר אותיות „חודר"ג“, וואָס האט געמאַכט „חרם דרבנו גרשום“, וואָס מיינט, אַז רבנו גרשום האט פאַרווערט צו עפענען און לייענען פרעמדע בריוון. דער ייד איז געווען זיכער, אַז מיט דעם צושריפט איז זיין בריוו זיכער ווי פאַרויגלט מיט ליאַק.

אַט דער ר' אשר, וואָס איז דאָס ערשטע מאָל געווען אַ מלמד, דאָס ערשטע מאָל אַוועק פון זיין היים, איז געווען אַ ייד, וואָס האט קיין האַנט נישט אויפגעוויבן אויף קיין תלמיד. באַלעבאַטים האָבן געטענהט, אַז יינגלעך קריכן אים אויפן קאַפּ און אַז ער איז גאַר קיין מלמד נישט. דער ייד האט אויך געהאַט אַ טבע, אַז ער פלעגט אַפט פאַרלירן די קנעפלעך פון זיינע מלבושים און תמיד אונטערהאַלטן זיך מיט ביידע הענט די הויזן און די צעפאַרענע פּאַלעס פון זיין באַלאַטל. איך האָב וועגן דעם מלמד די בעסטע

עראינערונגען. איך געדענק נאָך מיין שרעק, ווען מיט אַ יאָר שפעטער, ווען איך בין געפאָרן מיט מיין מוטער צו מיין זיידן קיין בילגאריי, האָב איך פלוצלינג אין איינעם פון די אַרעמעלייט, וואָס זיינען געגאַנגען בעטן נדבות, דערקענט מיין געוועזענעם מלמד ר' אשר. עס איז געווען זומער און ער איז געגאַנגען באַרוועס איבער די הייזער. זיינע באַרוועסע פיס האָבן מיך דערשיטערט. ער איז געווען אַזוי שטיל און אומגעשיקט ביי זיין בעטלעריי, ווי ביי זיין מלמדות.

שפעטער איז אָנגעקומען אַ מלמד, וואָס זיין נאָמען געדענק איך נישט, ווייל ער איז אַוועק אַזוי גיך ווי ער איז געקומען, נאָך אין אָנהייב זמן. ער איז געווען אַ בלאַסער יונגערמאַן מיט אַ פּעך שוואַרצער באַרד, אַ דאַרער, אַ שוואַרצאויגיקער. ער האָט געקענט לערנען און יידן האָבן געהאַלטן פון אים. ער האָט אויך נישט געשלאָגן. אָבער ער האָט געהאַט אַ טבע צו פאַרהענגען דאָס פענצטער פון זיין חדר אין מיטן טאָג און הייסן די יינגלעך זיך אַריבערלייגן איבערן בענקל, הגם ער האָט קיין שלעכטס נישט געטאָן. דערביי האָט ער נישט געשמיטן די אַריבערגעלייגטע יינגלעך, נאָר פאַרקערט, געגלעט און געצערטלט זיי, קוקנדיק דערביי מיט הייסע שוואַרצע אויגן פאַר זיך. די יינגלעך האָבן גענומען דערציילן אין דער היים וועגן דעם מאַדנעם מלמד, וואָס גלעט אַנשטאַט שמייסן. יידן האָבן גענומען מורמלען צווישן זיך, סודען זיך. אין איינעם אַ פרימאַרגן איז דער בלאַסער שוואַרצ־בערדיקער יונגערמאַן אַוועק. עטלעכע טעג זיינען מיר געווען פריי. אָבער באַלד האָט מען אַראָפּגעבראַכט אַן אַנדער מלמד, ר' משה מאַקאווער, צוזאַמען מיט אַ זון, אַ קורצן בלאַנדן געפאַקטן בחור, וואָס איז געווען אַ באַהעלפער ביים פאַטער. ר' משה מאַקאווער איז געווען אַן אַלטער ייד, מיט אַ ווייסער באַרד, וואָס ער האָט געהאַט אַ טבע צו צופן זי, בייסן און רייסן און קייען. דער ייד האָט ממש נישט געקענט אויפהערן מתעסק זיין זיך מיט זיין באַרד. ער פלעגט זי עסן מיט אַ געוואַלדיקן אַפעטיט, וואַרפנדיק די אויסגעביסענע האָר אין אַלע ספרים אַריין. די באַרד האָט אויסגעזען אַפּענפליקט, אַרומגעצופט, ווי אַ קאַרן־פעלד נאָכן אַפּשניידן. די גרעסטע צרות פלעגט דער ייד האָבן מיט זיין באַרד אין די שבתים. אַלעמאָל אויפּסניי האָט ער פון אַלטער געוואוינהייט געכאַפט די באַרד, גרייט זי צו בייסן, אָבער אַלעמאָל אויפּסניי האָט ער זיך דערמאַנט, אַז אום שבת טאָר מען אַזאַ זאַך נישט טאָן, און ער פלעגט זי אַראָפּלאָזן מיט כּעס. יידן פלעגן קוקן אויף זיין באַרד מיט חידוש. ר' משה האָט זיי נישט געלאָזט האָבן קיין שלעכטע מחשבות.

י. י. זינגער מיט זיין פרוי געניע
און זייערע צוויי קינדער יאשא און יאסל

1924

— ס'איז נישט געשוירען, חלילה, ס'איז אפגעביסען — האָט ער געזאָגט גיך.

דאָס איז געווען אַ ייד אַ ברען, וואָס האָט אַלץ געטאָן מיט שטורעם. ער האָט געדאוונט מיט קולות, גערויכערט די ליולקע מיט טאָראַראַם, אָנ-פּיפקענדיק אַלעמען פּולע אויגן מיט ביטערן רויך. ער האָט געלערנט מיט אַזאַ ברען און טומל, אַז ער האָט פּאַרשריגען די תּלמידים און זיך אַליין. געברענט ווי אַ פּייער האָט ער, ווען ער פּלעגט מיט אונדז לערנען מוסר. ער האָט שטאַרק געהאַלטן פּון מוסר, און ער פּלעגט אונדז ניט קאַרגן די סחורה. אין זיין געניטקייט אין גיהנום, האָט ער נאָך איבערגעשטיגן דעם שבת מוסר. דער ייד מיט דער אַפּגעריסענער באַרד האָט געקענט יעדער ווינקעלע אין גיהנום, ווי ער וואָלט דאַרטן געבוירן און דערצויגן געוואָרן.

— הערט אויס, איר פּאַרשטאַפּטע הערצער און שאַקלאַפּטע ווידער-שפּעניקער! — האָט ער געשריגען, פּאַכנדיק מיטן רויכערדיקן ציבעק — מיינט נישט, אַז די וועלט איז הפּקר און מען קאָן אַרומגיין און טאָן בייזוויליקייט און אומרעכט, דען דאָס גיהנום שטייט אָפּן און שרייט: האָוו, האָוו, דערלאַנגט די רשעים, וואָס טוען ווידערשפּעניקן אין גאָט און אין זיינע געבאָטן. און די מלאכיים-חבלה, וואָס יעדער פּון זיי האָט טויזנט אויגן און זעען און הערן אַלץ, שטייען גרייט און פּעדערן זיך צו כאַפּן די רשעים און אַרײַנוואַרפּן זיי אין מויל פּון גיהנום, וואָס איז פיר הונדערט מייל אויף פיר הונדערט מייל ברייט. דאַרום באַזינט זיך, איר שאַקלאַפּהאַפּטע לייט...

די שאַקלאַפּהאַפּטע לייט, יינגלעך פּון זיבן ביז צען יאָר, האָבן אויסגענוצט דעם מלמדס פּאַרטוענקייט אין גיהנום און דערווייל געשפּילט קוויטלעך בגנבה מיט גרויס לוסט. איינגעשטעלט אין קאָן האָט מען קנעפּלעך, וואָס מען האָט געפּונען אין גאַס, אַדער מען האָט אַפּגעשניטן פּון די הויזן און כאַלאַטלעך. אַ זעלבערשער קנאַפּ (אַ מאַניאַק) איז ווערט געווען ווי אַ טויף פּראַסטע קנעפּ-לעך.

— כ'האַב אַן איין און דרייסיק — האָט זיך געהערט אַ שטילער מורמל אין סאַמע מיט, ווען דער רבי האָט געוואַלדעוועט וועגן מלאך דומה, וואָס שטייט מיט אַ פּייערדיקער רוט איבער אַ קבר פּון אַ גאָר-וואָס באַגראַבענעם מת און שרייט: רשע, ווי איז דיין נאַמען?

אין זיין פּאַרטוענקייט אין גיהנום, האָט ער נישט געזען וואָס די יינגלעך טוען אים אַפּ אונטער דער נאָז. זיין ליולקע האָט גערויכערט ווי דאָס מויל פּון גיהנום. דער זון זיינער האָט אונדז נישט געמסרט, ווייל מיר פּלעגן אים אַפּקויפּן מיט מוציאס ברויט, וואָס דער חברה-מאַן האָט געקאַנט אַרײַן-שלינגען אַן אַ צאַל.

— איי, געוואָלד, געוואָלד, געוואָלד! — האָט דער מלמד געזאָרעמט און געדראָט מיטן ציבעק און פאַרגאַנגען זיך אין התלהבות, ביז ער איז מיט געוואָרן און אַ דערשעפטער אַראָפּגעלאָזט זיך אויף זיין פּאַטער-שטול, אַ צעריסענער פּאַטעל, וואָס אַלע האָר און שפּרינגפּעדערן זיינען אַרויסגעקראַכן פון געזעסל. ערשט דעמאָלט האָט ער זיך געכאַפּט, אַז מיר זיינען פאַרקאַכט אין קוויטלעך און ער האָט אונדז געדראָט מיטן ציבעק, אַז אַט הייבט ער זיך אויף, וועט ער אונדז אַלעמען דורסן. אָבער ער האָט זיך נישט געקאַנט אַרויסהייבן פון צעריסענעם געזעסל, ווייל ער האָט, נעבעך, געהאַט אַ היפּשן געברייך, און ווען ער האָט זיך אַריינגעזעצט אין דער נידעריקער פּאַטער-שטול, איז אים נישט אָנגעקומען אַזוי לייכט אַרויסצוקריכן. מיר האָבן גע-וואוסט פון זיין שוואַכער זייט. איברינגט, האָט ר' משה זיך דערמיט נישט באַהאַלטן. ער האָט אַפילו אַוועקגעלייגט אויפן טיש זיין לעדערנעם ברוך-גאַרטל, אויסגעפּוצט מיט מעשענע ניטלעך. . . . מיר האָבן דעריבער נישט מורא געהאַט פאַר זיין דורסן.

יידן אין שטעטל האָבן פון ר' משהן געהאַלטן אַ וועלט, אי פון זיין לערנען, אי פון זיין פרומקייט. ער פלעגט אויך יעדן שבת צונויפרופן די פּראָסטע יידן אין בית-המדרש און דערציילן זיי וועגן גיהנום און די פּייני-קונגען. די יידן פלעגן באַוויינען זיך, הערנדיק וואָס זיי שטייט פאַר איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר, אָבער זיי פלעגן פונדעסטוועגן קומען אויף זיינע דרשות און אים נאָך צאָלן דערפאַר. יעדן פּרייטיק פלעגט ר' משה אַרומשיקן צוויי תלמידים איבער די הייזער פון זיינע צוהערער און אויפמאַנען, ביי יעדן וויפל מען האָט געקאַנט, פון אַ זעקסער ביז אַ דרייער, אָדער אַ צווייער. מיר פלעגט אויך אויסקומען פון צייט צו צייט אַרומצוגיין נאָך דעם רבינס האַנאַ-ראַר, און דאָס איז ביי מיר געווען דער גליקלעכסטער טאַג. . . .

גאַרנישט אַזוי גליקלעך בין איך געווען, ווען איך פלעג שבת בייטאַג, איידער דער רבי האָט געזאָגט מוסר פאַר די פּראָסטע לייט, קומען אין חדר אַריין, צוזאַמען מיט אַלע איבעריקע תלמידים, און לערנען ביי ר' משהן פרק. אַרומדרייענדיק זיך אין זיין סערזשענער קאַפּאַטע, וואָס ער האָט געהאַט נאָך פון זיין חתונה — און זי איז געווען אַזוי שטייף, אַז מען האָט זי גערופן נישט סערזשענע, נאָר בלעכענע קאַפּאַטע — האָט ער געלערנט פרק מיט אַ ניגון, פון וואָס עס פלעגט ווערן קיל אין די ביינער. באַזונדערס האָט ער הנאה געהאַט ביים זאַגן פאַר אונדז די רייד פון עקביה דעם זון פון מהללאל. „מאַין באת, פון וואַנען קומסטו, מטיפת סרוחה, פון אַ טיפה סרוחה. . . . לאַן אתה הולך, וואוהיך גייסטו, למקום, צו אַן אַרט רמה, ווערעם, ותולעה און ווערעם. . . .“ — האָט ר' משה געיאַמערט.

צו דעם האָט ער נאָך געלערנט דעם פירוש פון בר־טנורא, אַזוי איז מען גאַרנישט אַרויסגעקראַכן פון פרק. מיר, יינגלעך, זיינען געווען דם־שונאים דעם ר' משהן, וואָס האָט ביי אונדז די איינציקע עטלעכע פרייע שעה אין דער וואַך אויך צוגערויבט. אַזוי זיינען מיר געווען דם־שונאים דעם בר־טנורא פאַר זיינע פירושים צום פרק . . .

אַן אַפּרו פלעגט זיין פאַר אונדז, ווען ר' משה פלעגט האָבן סכסוכים מיט זיינע קינדער. ערשטנס, פלעגט ער אַפט האָבן סכסוכים מיטן זון זיינעם, דעם בלאַנדן געפאַקטן יונג, וואָס האָט געהאַט גרויס אַפעטיט צו עסן און קיין ברעקל אַפעטיט נישט צו דער תורה. חוץ דעם פלעגן פון צייט צו צייט קומען צו פאַרן צו אים פון אַן אַנדער שטעטל די טעכטער זיינע, וואָס האָבן געדינט אין באַלעבאַטישע הייזער און וואָס טאַג און נאַכט האָבן זיי געהאַט עסקים מיט שידוכים, תנאים, אַפגעלאַזענע שידוכים, און אַזוי ווייטער און ווייטער. כאַטש טעכטער פון אַ מלמד, האָבן זיי, אין זייער פאַרזעסנקייט, שוין געוואַלט חתונה האָבן אַפילו מיט בעלי־מלאכות, שוסטערס און שניידערס; אַבער עס איז זיי מיט קיין שידוכים נישט געגאַנגען, אַפנים דערפאַר, וואָס זיי האָבן קיין נדן נישט געקאַנט אַפּשפּאַרן פון דינען אין באַלעבאַטישע הייזער. כּסדר האָבן זיי געהאַט זעענישן, אַפילו אַ וואָרט שוין געמאַכט, נאָר מיטאַמאָל איז עפעס קאַליע געוואָרן און עס איז געוואָרן אויס. יעדעס מאָל אויפּסניי פלעגן זיי קומען צום פאַטער קיין לענטשין, רעדן, וויינען, האָבן טענות, פּאָדערן, און דווקא פאַר אונדז, יינגלעך, אין די אויגן, ר' משה פלעגט נאָך גערועזער בייסן די באַרד און ליאַרמען, אַז דאָס אַליץ איז דערפאַר, וואָס די קינדער זיינע גייען נישט אין גאַטס וועגן . . . פון צייט צו צייט פלעגט ער אויך מוזן אַוועקפאַרן אויף אַ טאַג אַדער צוויי, כדי צו מאַכן אַ וואָרט מיט אַ נייעם חתן פאַר איינער פון זיינע טעכטער. ער פלעגט דערביי איבערלאָזן די מלוכה ביי זיין זון, דעם געפאַקטן בלאַנדן בחור מיטן גרויסן אַפעטיט. מיר פלעגן דעמאָלט איבערקערן דאָס חדר מיטן קאַפּ אַראַפּ און די פּיס אַרויף. דעם רבינס זון האָט דערביי רואיק אויפגעזעסן אַלע מוציאס ברויט, מיט וועלכע מיר האָבן אים אַפגעקויפט . . .

ר' משה וואָרט זיך ביי אונדז לאַנג געהאַלטן, ווען ניט דאָס געבריק, וואָס איז אים אַזוי באַפּאַלן, אַז ער איז אַוועקגעפאַלן און מען האָט אים געמוזט אַרויפלייגן אויף אַ פּור שטרוי און אַוועקפירן אים אַהיים אין זיין שטעטל. נאָך אים איז אַנגעקומען דער מלמד ר' מיכל דוד, אַ פריילעך יידל, וואָס האָט, נעבעך, גאַרנישט פריילעך פאַרענדיקט דעם זמן.

ר' מיכאל דוד איז געווען אַ קליין, לעבעדיק פאַרשויןדער, מיט אַ שיטער, בלאַנד בערדל, אַ יידל אַ שטיק קוועק־זילבער. ביים לערנען האָט ער ליב געהאַט צו שניצן מיט אַ מעסערל. אָדער ער האָט אויסגעשניצט טאַבאַק־שקעטעלעך פון קאַרע, וואָס ער האָט אַוועקגעשאַנקען מתנות צו אַלטע יידן, גרויסע טאַבאַק־שמעקער; אָדער ער האָט אויסגעשניצט פון האַלץ אַן אתרוג־פושקע. היינט האָט ער געהאַט גאַלדענע הענד צו יעדער זאַך. ער האָט פאַרריכט זייגערלעך, צוגעלייט אַ קייטעלע, אויב עס האָט זיך איבערגעריסן. פון ליים האָט ער אויסגעקנאַטן פיגורן פאַר די בית־המדרש בחורים, וואָס האָבן געשפילט שאַך. אַ באַזונדער שוואַכקייט האָט ער געהאַט צו שניצן ציגאַרן־שפיצלעך פאַר זיינע געוויקלטע פאַפיראַסן, וואָס ער האָט גישט אויפגעהערט צו רייכערן. זיינע געשיקטע הענט זיינען געווען געל פון טיטון און רויך. ער האָט אויך פאַר אונדז אויסגעאַרבעט פאַרביקע לאַמטערנדלעך, מיט וועלכע מיר פלעגן אַהיימיגין אין די ווינטער־נעכט פון חדר. געלערנט האָט ער מיט אַ פריילעכן ניגון, אַפטמאַל צוקנאַנדיק מיט די פינגער פאַר שמחה. די באַלעבאַסטעס, ביי וועלכע ער האָט געגעסן טעג, האָבן אַנגעקוואַלן פון אים, ווייל אַרץ האָט ער זיב געהאַט, פון יעדן מאַכר הנאָה געהאַט. די חסידים האָבן געלעקט די פינגער פון אים, ווייל ער האָט געקענט דער־צייַלן די וואונדערלעכסטע מעשות פון צדיקים און גוטע־יידן. אויף חסידישע סעודהלעך און ימים־טובים האָט ר' מיכל געקערט וועלטן. ער האָט געוואַנגען מיט אַ הויך קוויטשיק קולכל, געקאַנט מאַכן אַ סך „לחיימס״ ווי פאַר אַ חסיד פאַסט, און ער האָט געטאַנצט גאַרנישט מיד צו ווערן. דער עיקר האָט ער ליב געהאַט צו טאַנצן אויפן טיש.

אויך פאַר אונדז, יינגלעך, פלעגט ער דערצייַלן אַ וועלט מיט מעשות, די פאַנטאַטישסטע מעשות פון צדיקים און בעל־שם, וואָס האָבן געהאַט קפיצת־הדרך, געווען רואה־זאינו־נראהס און באַוויזן נאָך אַזעלכע קונצן. אַט די בעל־שם האָבן תמיד געהאַט צו פירן מלחמות מיט גויאישע מכשפים און כומרס, וואָס האָבן זיך פאַרשטעלט פאַר וואַלקאלאקעס און געוואַלט יידן רשעות טאָן; אָבער די צדיקים האָבן זיי אַרומגערינגלט מיט הייליקע שמות און עיגולים (קרייזן) און זיי בייגעקומען. מיר האָבן געלעקט די פינגער פון אַט די מעשות. שבת בייטאַג פלעגט ער אויך לערנען מיט אונדז אַ שעה אָדער צוויי, אָבער זיין לערנען איז געווען אַ פאַרגעניגן. ער האָט דערצייילט פאַר אונדז פאַנטאַטישע זאַכן וועגן די העלדישקייטן פון די שבטים. נפתלי פלעגט אַזוי גיך לויפן איבער פעלדער, אַז אַפילו אַ הירש פלעג אים גישט קאַנען דעריאַגן. שמעון און לוי, די ברידער פון אייזן געדאַנק, האָבן

מיט די הוילע שווערדן געקאנט בייקומען אלע שונאים פון זייער פאטער יעקב. יהודה האט געברומט ווי א לייב. ווען יוסף האט פארהאלטן בנימינען אין מצרים און אים נישט געוואלט אפגעבן צוריק, האט יהודה געטאן גענענען צו אים און אזוי געזאגט: „איך בעט דיך, מיין האר, און זאל נישט צארנען דיין גרימצארן, דען דו ביסט ווי פרעה, אזוי ווי איך טו מיך נישט פארכטן פאר פרעהן, ווייל איך קאן אים אומברענגען מיטן קלענסטן פינגערל, אזוי קאן איך דיך אומברענגען.“ און יהודה האט אויפגעריסן זיין העמדל און באוויזן זיין מעכטיק הארץ, וואס איז געווען שטארק ווי ביי א לייב, און די האר אויף זיין הארץ האבן זיך אויפגעשטעלט ווי שפיזן, און ער האט א געשריי געטאן מיט א מוראדיק קול, און פרעהס קנעכט און ראטהארן האבן געמיינט, אז א לייב ברילט, און ווען זיי האבן געזען, אז דאס איז יהודה, זיינען זייערע הערצער צעגאנגען פון פורכט און זיי האבן געקניט און געבוקט זיך פאר אים און געפאלן מיט זייערע פנימער צו דער ערד . . .

אזעלכע מעשיות האט ער געהאט אלע שבת.

א פרייד איז געווען צו דערנען ביי אט דעם מיכל דוד. אבער די

פרייד האט נישט לאנג געדויערט.

פאר פורים האט ר' מיכל דוד אינגאנצן אפגעלאזט די גמרא און גע-
גרייט זיך צום פריילעכן יום-טוב. ערשטנס, האט ער אויף דער מזרח-
וואנט פון בית-המדרש אָנגעצייכנט מיט אַ חלבן ליכט גרויסע אותיות
און געמעלעכטסן. פריער האבן מיר נישט געקאנט זען, וואס אזוינס ער
האט אָנגעצייכנט, ווייל דער ווייסער חלב האט זיך נישט אָנגעזען אויף דער
ווייסער וואנט. אבער דער מלמד האט איינגעטונקען אַ שמאטע אין אַש
פון בית-המדרש אויוון און דערמיט איבערגעגאנגען איבער דעם חלב, און
גלייך זיינען די אותיות און צייכענונגען געוואָרן שוואַרץ און אָנזעעוודיק,
און מיר האבן דערזען אַ גרויסן אויפשריפט: „משנכנס אדר מרבין בשמחה“,
וואס מיינט, אז ווי נאָר עס הייבט זיך אָן דער חודש אדר, דאַרף מען אָנהייבן
זיך משמח צו זיין. אונטער דעם שיינעם אויפשריפט פון געכתיבהטע אותיות
איז געווען אויסגעמאַלט אַ פלעשֶׁר בראַנפן און צוויי הענט גיבן זיך לחיים.
געטריי צו זיין אויפשריפט, האט ר' מיכל דוד געמאַכט אמתן „לחיים“ מיט
די חסידים. אין חדר האט ער מיט אונדז געלערנט די מגילה, שניצנדיק
דערביי די שענסטע גראַפערס פאַר אַלע תלמידים.

אין ביידע טעג פון פורים און שושן-פורים האט ר' מיכל דוד ממש
איבערגעקערט דאָס שטעטלע. ווען מען האט געלייענט אין בית-המדרש
די מגילה, האט ער צונויפגענומען אַלע יינגלעך, נישט נאָר די תלמידים
זיינע, נאָר אַפילו פרעמדע, און קאַמאַנדעוועט מיט אונדז ביים גראַפערן

יעדעס מאָל, ווען מען האָט דערמאָנט המנען. ער אַליין האָט געהאַט גע-
מאַכט פאַר זיך דעם גרעסטן גראַגער. ער האָט אויך געטופּעט מיט די
פיס, און נישט נאָר ביי המנס נאָמען, נאָר אויך ווען מען האָט דערמאָנט
המנס ווייב זרש און זייערע צען זין. געאַרבעט מעשים האָט ער ווען מען
האָט דערמאָנט המנס בן־זקונימל, ויזתא . . . דאָס וואָס אַ ייד מיט אַ באַרד
גראַגערט אין בית־המדרש האָט אַרויסגערוּפּן גרויס שמחה ביי אונדז, יינגלעך.
מיר האָבן שיר נישט דאָס בית־המדרש צעלייגט. מיין פּאָטער איז אַפילו
געווען אומצופרידן, ווייל מיר האָבן געשטערט דעם בעל קורא אין ליינען
די מגילה, אָבער ער האָט זיך נישט געביזערט. מען האָט אויף דעם פריי-
לעכן מיכל דוד זיך נישט געקאָנט ביזערן. חוץ דעם איז עס דאָך געווען
פורים, ווען מען דאַרף זיך משמח זיין.

נאָך דער מגילה האָט מיכ'ס דוד גענומען גיין איבער די הייזער, פון
אין באַלעבאַטישער שטוב צו דער אַנדערער, און מאַכן „לחיימס". אין שוין-
פורים האָט ער צונויפגענומען די חסידים און געמאַכט הוליאַנקעס. די
חסידים האָט מען אַזעלכע זאָכן נישט געדאַרפט בעטן. זיי זיינען אַלע מאָל
גרייט געווען צו אַ סעודהלע, צו אַ שמחה. זיי האָבן געקויפט אַ פּאָס ביר
און געטרונקען אויף וואָס די וועלט שטייט. זיי האָבן אויך אַרויסגעגעבעט
ביי די באַלעבאַסטעס די געבראַטענע גענדזלעך און די קוכנס און די מאַר-
נירטע פיש און אַלע אַנדערע גוטע זאָכן. זיי זיינען געגאַנגען פון הויז
צו הויז, וואו זיי האָבן געגעסן און געטרונקען און געטאַנצט. די יינגלעך
זיינען נאָכגעפּאָפּן און האָבן זיך אָנגעטשעפּעט אין די גאַרטלעך פון זייערע
טאַטעס, אַריינגעשלייכט זיך אין ראַד פון האַפּסענדיקע יידן. די פּראָסטע
לייט, די מתנגדים, האָבן געקוקט קרום אויף די חסידישע הוליאַנקעס, אָבער
די חסידים האָבן זיי געהערט ווי המן דעם גראַגער און זיי אויך צו־להכעיס
נאָך העכער געזונגען און געטאַנצט. מיכל דוד האָט געטאַנצט אויף דער
גאַס. ער איז גאַרנישט מיד געוואָרן פון טרינקען און האַפּסען און זינגען
און פרייען זיך. צום־לעצט זיינען די חסידים אַריינגעקומען צו מיין פּאָטער
אין שטוב.

— רביצין, דערפּאָנגט פּלוימען־צימעס — האָט מיכ'ס דוד געשריגן.
— יידן ווילן עסן, אַ רוח אין המנען, זרשן און אין זייערע צען ממזרים . . .
מיין מוטער האָט דערפּאָנגט פּלוימען־צימעס. מיכל דוד האָט געשריגן,
אַז מען דאַרף אַ ניי פעס'ס ביר. די צוויי הוליאַנקעס צווישן די חסידים,
טרייטל שניט־קארעמער און משה מענדל קצב, וואָס האָט זיך געריבן צווישן
חסידים, זיינען אַזעק און געבראַכט אַ ניי פעס'ס ביר. דערנאָך האָבן ביידע
יידן איבערגעקערט די היטלען אויף דער לינקער זייט, גענומען שטעקנס

אין די הענט אריין, אוועקגעזעצט זיך אויף דער ערד און געזונגען בעטלער-לידער, און דוקא אויף פויליש. ווען זיי האָבן דערנאָך אויסגעשטעלט א טעלער אויף נדבות, האָבן די יידן אַרײַנגעוואָרפֿן זיי געלט צושטייער אויף דעם פעסע־ביר. טרייט־און משה מענדל האָבן דאָס געלט גענומען און געדאַנקט ווי גויאישע בעטלער, איבערקריימנדיק דערביי די הייליקע ווערטער פֿון אַ גויאישער ברכה. דאָס האָט אַרױסגערופֿן גרויס געלעכטער. מיכל דוד איז פֿייל אויס בויגן אַרױף אויפֿן טיש און גענומען טאַנצן אַ קאַנאַצקל. מיין מוטער האָט געוואָלט אַרצופֿנעמען דאָס טישטעך, אָבער מיכ־דוד האָט נישט געלאָזט.

— רביצין, פורים מעג מען טאַנצן אויפֿן טישטעך. עס זאָל אַ רוז המנען אין זיין טאַטנס טאַטן אַרײַן ביז עמלקן! — האָט ער געשריגן און געטופֿעט מיט די פֿיס.

דערנאָך איז ער אַראָפֿגעשפרונגען פֿון טיש, איינגעהילט זיך אין טיש-טעך ווי אין אַ טלית און זיך פֿאַרשטעלט פֿאַר אַ מלאַך.

— רביצין, איך בין דער מלאך מיכאל — האָט ער געשריגן — גיט מיר צוויי פֿלעדערווישן, וועל איך מאַכן פֿליגל.

מיין מוטער, אַ מתנגדישע טאַכטער, האָט דעם צעקאַכטן חסיד קיין פֿלעדערווישן נישט געוואָלט געבן. אָבער ער איז נישט געווען פויל און אַליין אַרײַן אין קיך. ער האָט אויסגעזוכט צוויי גענדזענע פֿליגל, וועלכע ער האָט מיט שטריקלעך צוגעבונדן צום טישטעך, אַזוי אַז ער זאָל אויס-זען ווי אַן אמתער מלאך. דערנאָך האָט ער גענומען אַ הויפֿן מעל און זיך אויסגעמעלט דאָס פנים. פֿאַרוואָס אַ מלאך דאַרף האָבן אַן אויסגעמעלט פנים ווייס איך נישט, אָבער אַזוי האָט ר' מיכל דוד געטאַן. אין אַט דעם הילוך איז ער אַרײַן אין מיין פֿאַטערס שטוב און גענומען טאַנצן אַ מלאכים-טאַנץ. דער ייד האָט געשוועבט ווי אַ רוז. יידן האָבן צוגעפֿאַטשט מיט די הענט און גערופֿן פֿרייעך:

— לעבעדיק, מלאך מיכאל!

מיטאַמאָל האָט דער מלאך מיכאל צעשפּרייט זיינע הענט ווי פֿליגל און אַ פֿלי געטאַן גלייך דורכן פענצטער אין דרויסן אַרויס.

אַרײַן אין שטוב צוריק איז ער שוין נישט אויף די אייגענע פֿיס. מען האָט אים געטראַגן, זיינע לעבעדיקע אויגן זיינען געווען געשלאָסן. פֿון איין אויג האָט גערונען בלוט.

עס איז נישט געווען דער פֿאַל, וואָס האָט אים פֿאַרוואונדעט, ווייל דאָס פענצטער איז געווען גידעריק, כמעט ביי דער ערד. אָבער אַ שויב האָט

זיך צעבראַכן פון דעם יידנס שפרונג און אַ שטיק גלאַז האָט אים געטראָפֿן אין לייַנקן אויג אַרײַן. אַ צעקנאדערטן, ווי אַ בינטל טויטע אברים, האָט מען אים געטראָגן אין זײַן טישטעך מיט די פֿלעדערווישן מיטן אויסגעמעלטן פנים, און מען האָט אים אויסגעלייגט אויף אַ בעט, וואָס איז געווען איבער־געדעקט מיט אַ גרינער קאַלדרע מיט געלע פֿאַנטאַסטישע לײַבן. מען האָט גלייך אַרײַנגערופן דעם גויאישן פעלדשער פֿאַוואָוסקי, וואָס האָט געוואוינט אין שכנות. דער פעלדשער, וואָס האָט זײַן מעדיצינישע חכמה געלערנט אויף דער טערקישער מלחמה בײַ פֿאַניען, און געוואוסט פון צוויי רפואות פֿאַר אַלע קראַנקהייטן — מאַכן אַ קאַנע און אויסשמירן מיט יאָד, איז געשטאַנען אָנגעבויגן איבער דעם אויסגעצויגענעם מענטש מיטן פֿאַר־מעלטן פנים און אַוועקגעמאַכט מיט בײַדע הענט.

— איך קאָן גאַרנישט טאָן, דאָס אויג רײַנט אים אויס — האָט ער געזאָגט.

אַלע יידן אַרום, אויסגעניכטערטע אין איין רגע, זײַנען געשטאַנען מיט אַראַפּגעלאָזטע קעפּ. מײַן פֿאַטער האָט זיך געבעטן ביים אויסגעצויגענעם מלמד :

— ר' מיכל דוד, איר זעט מיך, ר' מיכל דוד? . . . ענטפערט, ר' מיכל דוד . . .

ר' מיכל דוד האָט נישט געענטפערט. זײַן פנים, אויסגעשמירט אין מעל, האָט אויסגעזען ווי אַ מת. פון לייַנקן אויג איז אַלץ גערונען אַ דין שנײַרעלע בלוט. די פֿראַסטע יידן, וואָס זײַנען זיך אָנגעלאָפֿן, האָבן גע־מוסרט די חסידים :

— חסידאַקעס, שיכורים זענט איר, נישט קײַן יידן — האָבן זײ געמורמלט — אַזאַ אומגליק . . .

מײַן פֿאַטער איז געווען חושך. מײַן מוטער האָט געוויינט. אין מיטן וויינען האָט זי זיך דערמאַנט, אַז מען דאַרף צײַנדן לײַכט, ווייל שושן־פורים איז דעמאָלט אויסגעפֿאַלן אין פֿרײַטיק. זי האָט אַ וויינענדיקע געבענטשט די שבתדיקע לײַכט ווי תמיד, היפש פֿריער פֿאַר דער צײַט.

איך האָב געקוקט אויף דעם מלמד מײַנעם, וואָס איז געלעגן אויס־געצויגן אויף דער גרינער קאַלדרע מיט די געלע פֿאַנטאַסטישע לײַבן, גע־לעגן אַ שווייגנדיקער, מיט אַן אויסגעמעלט פנים, איבער וועלכן אַ דין שנײַרעלע בלוט האָט זיך געשלענגלט, און איך האָב געהאַט תרעומות צו

א ייד א מלמד פארגלוסט זיך צו ווערן א מלאך

גאט, וואָס האָט געקאָנט אָפּטאָן אַזאַ אומגערעכטיקייט, און אין יום־טוב דערצו.
דאָס איז געווען שוואַרץ־שבת.
מיין פאָטער האָט געהייסן איינעם פון די בעקער־יונגען איינשפאָנען
פערד און וואָגן אום שבת און אוועקפירן דעם פאָרוואַנדעטן מלמד קיין
זאַקאָטשין, וואו עס איז געווען אַ דאָקטאָר.
מער איז ר' מיכל דוד נישט צוריקגעקומען אין שטעטל. ווי מיר
האַבן געהערט פון יידן, וואָס האָבן אים דערנאָך געזען, איז ער געבליבן
בלינד אויפן לינקן אויג.

איך פאָר דאָס ערשטע מאָל אויף אַ באַן און די ניסים ונפלאות, וואָס פאָרלויפן זיך מיט מיר

אַ גרויס געשעעניש פֿלעגט זיין פאָר אונדז, פאָר מיר און מיין עִלְטערער שוועסטער, ווען די מאַמע פֿלעגט זומער פאָרן מיט אונדז באַזוכן אירע עִלְטערן אין בילגאָריי.

ערשטנס, פלעגט די מאַמע וועלן זען איר משפּחה; צווייטנס, פלעגט זי וועלן באַפרייען זיך פון איר עלנט און איינזאַמקייט אין לענטשין; דריטנס, פלעגט אַזאַ נסיעה אַרויסהעלפן אין דער אַרעמער פרנסה. די מאַמע פֿלעגט געוויינלעך פאָרברענגען ביים זידן עטלעכע חדשים, און דער טאַטע איז אימשטאַנד געווען צו שפּאַרן פון זיינע פיר רובל אַ וואָך שכירות און אַפּצאַלן חובות, וואָס מען האָט געמאַכט איבערן ווינטער.

דער טאַטע האָט זעט אויס, גאַרנישט געהאַט קעגן אונדזער אַוועקפאָרן. אים פלעגט שוין צו־שווער אויספאָלן אי די דאגת־פרנסה, אי דער מאַמעס אייביקער מוסר פאָר זיין נישט באַלייגן עקזאַמען. און ער האָט געוואָלט כאַטש אויף עטלעכע חדשים אַראָפּוואַרפן פון זיך דעם עול. די ווייבער אין שטעטל האָבן מיט פאָרגעניגן געקאַכט און גערוימט פאָרן טאַטן, ווען ער איז געבליבן אַליין. וואָרעם פונקט ווי זיי האָבן נישט געקענט אויסקומען מיט דער מאַמען צוליב איר צוריקגעהאַלטנקייט און פרעמדקייט, אַזוי האָבן זיי אַנגעקוואַלן פון טאַטן פאָר זיין גוטמוטיקייט און צוגעלאָזנקייט. דער טאַטע פֿלעגט גיין אויף יעדער שמחה וואָס מען האָט אים געבעטן, אפילו צו די אומבכבודסטע מענטשן. ער האָט מיט יעדן גערעדט, פריינדשאַפט אַרויסגעוויזן. און דאָס נישט צוליב געפּעלן ווערן און מאַכן זיך באַליבט, נאָר צוליב זיין גרענעצלאַזער פּשטות, גוטמוטיקייט און נאַאיוויטעט. און מענטשן האָבן אים אַפּגעצאַלט מיט דער זעלבער מטבע. די ווייבער האָבן אויך אַנגעקוואַלן פון טאַטן צוליב זיין חנעוודיקן אויסזען און קינדערישער אומבאַהאַלפנקייט, און זיי פֿלעגן אים קעכעלען און צוזען, ווען די מאַמע איז נישט געווען אין דער היים. די חסידים, וואָס האָבן זיך נישט געפילט היימיש אין אונדזער שטוב מיט דער מאַמען, דער מתנגדישער טאַכטער, האָבן אין איר אַפּוועזנקייט געפּראַוועט אַלעמאַל נייע סעודהלעך אין טאַטנס שטוב. טרייטל דער שניט־קרעמער און משה מענדל דער קצב, וואָס האָבן

זיך געריבן ביי חסידים, האבן געקאכט חסידישע גריצן און קנאבל-בארשטשן. דער נגיד פון שטעטל, ר' יהושע וואלדהענדלער, האט ממש געצוואונגען דעם טאטן צו זיין יעדן שבת זיין גאסט אין הויז, וואו ער האט אים אפגעגעבן דעם אויבנאן.

די מאמע האט געוואוסט, אז זי לאזט איבער דעם טאטן אין גוטע הענט, און זי האט דעריבער אפט געמאכט אירע נסיעות קיין בילגאריי אין די זומערס. ווי גאר עס פלעגן זיך שטעלן די שיינע זומערדיקע טעג, פלעגט די מאמע דינגען א פור, וואס האט אונדז צוגעפירט ביז דער ווייסל. דארט האבן מיר זיך אריבערגעשיפט מיט א פויעריש שיפל צום צווייטן ברעג, וואו עס האבן געאנקערט די דאמפשיפן, און מיט איינער פון זיי געפארן ביז ווארשע. פון דאנען זיינען מיר געפארן מיט דער באן ביז לובלין, אדער גאר ביז ראיוועץ, א שטעטל אין לובלינער גובערניע, פון אט דער באן-סטאנציע האבן מיר זיך געשעפט מיט באלעגאזישע בוידן ביז בילגאריי. אין בילגאריי, ווי אין מעריסטנס שטעטלעך אין לובלינער גובערניע, איז קיין איינבאן נישט געווען, ווייל די געגנט איז געווען נאענט צו דער עסטרייכישער גרענעץ, און די צארישע גענעראלן האבן געהאלטן, אז כדי אפצושטעלן די עסטרייכער אין פאל פון א מלחמה, איז בעסער צו לאזן די געגנט אן באנען. פון ראיוועץ אן איז דעריבער מער קיין באן-ליניע אין לובלינער גובערניע נישט געווען. די וועגן פאר פורן זיינען אויך געווען שלעכטע, פיל מיט גריבער און לעכער, אזוי אז מען פלעגט מיט נסים ארויס פון א נסיעה איבער די שלעכטע שאסייען פון לובלינער גובער-ניע, וואס יידן האבן זי גערופן „דעם מלך אביונס גיטער“. אבער איך האב זיך ווייניק געמאכט פון די אלע זאכן און געווען אין זיבעטן הימל פון שמחה, וואס מיר פארן.

שוין דער ערשטער ארויספאר פון לענטשין צו דער דאמף-שיף איז געווען ווערט אלע אוצרות אין דער וועלט. פון קינדווייז אן האב איך געהאט אן אומגעהויערע ליבשאפט צו פערד. דער ריח פון א פערד-שטאל האט מיר געשמעקט בעסער ווי די בעסטע ריחות. און איך פלעג ממש פילן דאס גרעסטע גליק אין מיינע הענט, ווען איך פלעג קענען גלעטן די ווייכע ציטערנדיקע נאזלעכער פון א פערדישן קאפ, איבערגיין מיט די פינגער איבער א פערדישער גריווע. גלייך ווי דער באלעגאזע פלעגט צופארן צו אונדזער הויז, בין איך צוגעפאלן צום פערד און געגלעט און געצערמלט עס. דער ריח פון היי, מיט וועלכן די געזעסן זיינען געווען אויסגעבעט, איז געווען טעם גן-עדן. אוודאי, אז יצחק „סאמאואאליע“

איז געווען דער באַלעגאַצטע, האָט ער מיך נישט געלאָזט אוועקזעצן זיך אויפן באַלעגאַצישן געזעס און נעמען די לייצעס אין די הענט אַריין, ווייל ער האָט געטענהט, אַז אַזאַ זאַך פאַסט ניט פאַרן רבס זון. אָבער אַז דער באַלעגאַצטע פֿלעגט זיין הירש' שוויגער, אַ פֿלישיקער מיט'ן-לייד מיט רויטע באַקן, פֿלעגט ער מיך לאָזן אַנטרייבן. דאָס האַלטן די פאַרדאַרטע לעדערנע לייצעס אין די הענט, דאָס קוקן אויפן פערד, וואָס שאַקלט מיט די אויערן, מיט דער גריווע, מיטן געשפּאַן, מיטן עק ביים לויפן — איז געווען זיס, ווי האַניק. היינט ווי גוט איז געווען צוצופייפן דעם פערד, ווען עס שטעלט זיך אָפּ טאָן אַ קלייניקייט, אָדער צוצוטראַגן עס אַן עמער וואָסער, ווען עס ווערט דורשטיק. אַ וועלט מיט לעבן איז געלעבן אין ד שנירלעך וואָסער, וואָס זיינען צוריקגערונען פון די ווייכע פערדישע נאָזלעכער. די מאַמע האָט נישט געקענט צווען מיין שמחה איבערן פערד, נישט הערן מיין פיפן, אין וואָס איך בין, אגב, קיין גרויסער בריה ניט געווען.

— שיע, שעמען מעגסטו זיך! — האָט זי מיך געשטראַפט. — אַ גמרא־בחור...

איך האָב מיך נישט געשעמט. איך בין גרייט געווען אוועקצוגעבן אַלע גמרות אין דער וועלט פאַר איין הירושה פון אַ פערדל.

די זאַמדיקע פוילישע וועגן זיינען געווען אַרעמע, פלאַכע; אָבער אין מיניע אויגן האָבן זיי געהאַט אַלע חנען אין דער וועלט. איבערן גאַנצן וועג האָבן קי זיך געפאַשעט, יונגע לאַשאַקלעך זיינען אַרומגעלאָפן איבער לאַנקעס. פויערן האָבן געאַרבעט אויף די זון-באַגאַסענע פעלדער. מיר האָבן זיי באַגריסט מיט הויכע ברכות אין פויליש:

— שטשענשטש באַזשע! (גאָט העלף!).

און זיי האָבן געענטפערט:

— בוג זאַפלאַטש! (גאָט זאָל באַצאָלן!).

די רויטע טיכלעך איבער קעפ פון פויערטעס, די ווייסע גענדז, די געקרייזטע שעפעלעך, די געפלעקטע קעלבלעך, די הינט, די פייגל, אַלץ האָט זיך געבאָדן אין דער זון. פון נידעריקע פויערשע הייזעך מיט שטרויענע דעכער זיינען געקרייזטע רויכלעך געגאַנגען. אין פיל כאַטעס זיינען די שייבלעך געווען פון אַלערליי קאַלירן. אַפילו די פייגל-שרעקער וואָס זיינען געשטאַנען אויף די פעלדער צו פאַרטרייבן קראַנען, האָבן אין מיניע אויגן טיוונט חנען געהאַט. בלויז די צלמים מיט די הענגענדיקע נאַקעטע יויזלעך, באַצירטע מיט פאַרטריקנטע בלומען, און די הייליקע

איך פאַר דאָס ערשטע מאל אויף אַ באַן

מאַמעס, וואָס זיינען געשטאַנען אויף די וועגן, זיינען געווען פרעמד מיט זייער עבודה-זרה אין גאַטס שיינער וועלט.

— מאַמע, זע דאָרט, — האָב איך געהאַטן אין איין אָנווייזן, — זע, אַ בושל אויף איין פוס; זע, אַ וועווריקל שפּרינגט איבער אַ בוים. די מאַמע האָט געקוקט מיט גרויסע גרויע אויגן, וואָס אָנשטאַט שמחה, איז טרויער געווען אין זי.

— ווייסט, אַז אַמאָל, אין ארץ-ישראל, איידער דער בית-המקדש איז חרוב געוואָרן, האָבן מיר געהאַט אונדזערע אייגענע פעלדער. יידן האָבן געאַקערט און געזיט, ווייבער האָבן געפאַשעט שעפעלעך... אונדזערע אַבות און אמהות זיינען געווען פאַסטעכער, אַזוי איז געווען משה רבינו; ס'רוב יידן אין ארץ-ישראל. היינט זיצן די גוים, יעדער אונטער זיין ווינשטאַק און פייגנבוים, און מיר, יידן, זיינען, נעבעך, אין גלות. צו שאַנד און שפּאַט ביי די פעלקער...

אַזוי האָט זי גערעדט מיט אַ ווייטיק אין איר קול און פון אירע גרויסע גרויע אויגן זיינען גערונען גרויסע טרערן.

קיינמאָל האָב איך נישט געזען מיין מאַמעס גרויע דורכדרינגלעכע אויגן אַזוי ווייך, ווי דעמאָלט, ווען זי האָט, זיצנדיק אויף דער פּור, שיין אויסגעמאַלט פאַר אונדז די פעלדער און שעפעלעך אין לאַנד פון ישראל. אָבער איך האָב נישט געקענט פאַרגעסן אין מיין פרייד, וואָס האָט מיך באַוועלט. באלד האָבן מיר זיך אָפגעשטעלט אין דאָרף סענצעמין, וואו עס האָבן געוואוינט עטלעכע דאָרפס-יידן, פאַכטער ביי פריצים. אויס-געהונגערט נאָך אַ ייד, האָבן זיי אונדז באַגעגנט מיט פרייד, אויסגעפרעגט זיך וועגן משפּחה אין לענטשין און אַרויסגעטראָגן פאַר אונדז פרישע מיך און ליימענע טעפעלעך.

— זאָל די רביצין מיט די קינדער טרינקען געזונטערהייט, — האָבן זיי זיך געבעטן. — אַז מיר האָבן די זכיה צו האָבן אַזעלכע געסט... די ווייסל, איבער וועלכער מיר האָבן געדאַרפט אַריבערשיפן זיך, איז געווען כוואַליענדיק און באַגאַסן מיט זילבער. די מאַמע האָט געמורמלט שטילע תפילות יעדעס מאל, וואָס דאָס פויערישע שיפּ האָט זיך געגעבן אַ בויג אָדער אַ הוידע איבער די כוואַליעס, אָבער מיר איז דערפון געוואָרן אומגעהייער גוט. עס האָט דערמאַנט אין חומש, וועגן ים-סוף, וואָס די יידן זיינען אַריבערגעגאַנגען. אומגעהייער איז געווען מיין באַגייסטערונג, ווען מיר זיינען אַרויף אויף דער דאַמפּשיף, וואָס איז געווען פּור מיט אַלערליי פאַרשוניען, גוים און יידן. נאָך עטלעכע שעה האָבן מיר דערזען

וואַרשע, די הויכע הייזער, די בריקן. אונדזער שיף איז געגאַנגען אונטער אַ בריק. אַ וויילע האָב איך געציטערט, ווייל עס האָט אויסגעזען פון דער-ווייטנס, אַז מיר וועלן אַנשלאָגן די קוימענס פון דער שיף אין דער בריק. אָבער מיר האָבן נישט אָנגעשלאָגן און דורכגעליטשט זיך אונטער דער בריק, וואָס האָט געציטערט פון פורן, אַמניבוסן, טראַמוויען און מענטשן. ביי די ברעגן האָבן מיר געזען טשערקעסן רייטן אויף זייערע פּערד, זייערע שוואַרצע לאַנגע מאַנטלען און פּוטערנע היט האָבן פּאַנטאַסטיש אויסגעזען אין דער זוניקער לופט.

דאָס ערשטע מאָל בין איך געווען אַ ביסל אומרואיק, ווען מיר האָבן זיך דערנענטערט צו וואַרשע. תמיד, ווען מיר פּלעגן וועלן פאַרן קיין וואַרשע, האָבן די גרויסע אונדז געזאָגט, אַז יינגלעך טאַרן אַהיין נישט פאַרן, ווייל ביי דעם טויער פון דער שטאָט שטייט אַ גרויסע נקבה, געמאַכט פון אייזן, און יעדער יינגל, וואָס גייט איר פאַרביי, מוז איר אַ קוש געבן, און דווקא נישט אין קיין שיין אַרט... איך האָב דעריבער געהאַלטן אין איין פרעגן דער מאַמע, וואו די אייזערנע נקבה איז. די מאַמע האָט געשמייכלט און געזאָגט, אַז דאָס רעדט מען בלויז איין יינגלעך, זיי זאָלן נישט וועלן מיטפאַרן. איך האָב זיך דערפילט לייכטער. ווען מיר זיינען אַראָפּ פון דער שיף און גענומען אַ דראַזשקע צו דעם „נאַדוויסליאַנסקע“ וואַקזאַל, בין איך ממש צעטומלט געוואָרן פון די שיינקייטן פון דער גרויסער שטאָט. איך האָב געדרייט דעם קאַפּ אין אַלע זייטן, נישט וויסנדיק וואָס פריער צו זען. אויפן וואַקזאַל איז געווען אַ בהלה, אַ טומל. מענטשן האָבן זיך געשטופט, געשטויסן, געשריגן. גרויסע זשאַנדאַרמען האָבן זיך אַרומ-געדרייט מיט פאַרזאָנדע טריט. איך האָב געציטערט פאַר זייער בליק. איבערהויפט האָב איך מורא געהאַט פאַר מיינע פּלאַקסענע בינטלעך פּיאָות, ווייל עס פּלעגט טרעפן, אַז זשאַנדאַרמען פּלעגן אָפּשניידן יידישע פּיאָות, וואָס איז געווען פאַרבאָטן צו טראַגן לויטן געזעץ. עס האָט מיך נישט געאַרט די פּיאָות, ווייל איך האָב זיי נישט איבעריקנס ליב געהאַט; אָבער מען פּלעגט זאָגן, אַז די זשאַנדאַרמען שערן זיי נישט אָפּ, נאַר שניידן זיי אָפּ מיט אַ מעסערל, וואָס טוט שטאַרק וויי. אָבער די זשאַנדאַרמען האָבן מיר די פּיאָות נישט אָפּגעשניטן. די מאַמע האָט אונדז, מיך און מיינ שוועסטער, געוואַרנט צו האַלטן זיך ביי די הענט און נישט אַראַפּגיין אויף אַ וויילע פון די פּעקלעך פאַר דער צייט, וואָס זי וועט שטיין אין דער רייע ביים קויפן בילעטן.

— טאַמער וועט אייך עמעצער וועלן ווייזן עפעס, אָדער שיקן אַ גאַנג, זאָלט איר נישט גיין, ווייל די שטאָט איז פול מיט גנבים, — האָט זי אונדז

אנגעזאגט. — און האלט זיך ביי די הענט, איר זאלט נישט פארלוירן ווערן אין גרויסן טומל... .

פארשטייט זיך, אז איך האב מיך נישט געקענט איינהאלטן און בין יא געגאנגען קוקן אין אלע ווינקעלעך און לעכער, נישט צוהערנדיק זיך צו די ווארענישן פון מיין שוועסטער. ביים איינשטייגן אין דריטן קלאס האט זיך געטאן חושך. אלע האבן זיך געשטופט, געווארפן פעק, געמאכט קולות. די זשאנדארמען און קאנדוקטארן האבן געזידלט. ווייבער האבן כסדר פארלוירן קינדער און געשריגן היסטעריש. אין די וואגאנען האבן די פאסאזשירן געארבעט מעשים. מען האט פארקאפט פלעצער, אויבער-שטע בענק. גויים און יידן האבן זיך דורכגעווערטלט איבער א פלאץ. דייטש-געקליידעטע ליטווישע יידן, וואס ביי אונז האט מען אזעלכע נישט געזען, האבן געשלעפט אן א שיעור וואלזעס, טשאַיניקעס מיט קאכעדיק וואסער. ווייבער האבן געזויגן קינדער, געגעסן. יידן האבן גלייך גענומען מאכן א מגין און דאוונען בציבור אין וואגאן. די ליטוואקעס האבן געשפילט אין קארטן, געטרונקען טיי און געלאכט פון די פוילישע „טשמיערס“. די פוילישע האבן זיי צוריקגערופן „צלם-קעפ“. מיין מוטער פלעגט עס נישט לייזן. אבער ביי מיר האט דאס אלץ געהאט טויזנט חנען. איך האב אויך נישט דורכגעלאזט צו כאפן א בליק אין דרויסן דורך די וואגאן-פענצטערלעך און זען ווי די וועלדער, פעלדער, דערפער, טעלעגראף-סלופעס און פויערישע הייזלעך לויפן צוריקוועגס מיט משונהדיקער גיכקייט. תמיד פלעגט די מאמע האבן סכסוכים מיט די „שמייסערס“ אין דער באן. די „שמייסערס“ זיינען געווען יידן, וואס האבן אפגעמאכט מיט די קאנדוקטארן און פארקויפט זיי פאסאזשירן, וואס פארן אן בילעטן. איינעם אזא „שמייסער“ געדענק איך, ווי ער וואלט מיר נאך איצט געשטאנען פאר די אויגן. דאס איז געווען א ייד מיט א געל בערדל, אנגעטאן אין א געל כאלאט, איבער וועלכן עס איז געווען פארווארפן א געלער לעדערנער בייטל. אט דאס געלע ייד האט זיך רק געאיילט און גיך אויסגעשטרעקט זיינע געל-האָריקע באַוואַקסענע הענט, ביים אויפמאָנען באַן-געלט.

— א סוף, א סוף, א האלב קערבל פון א פארשוין אהער, יידן, ווייבער. שטא קא צאאט, שטא קא צאאט... — האט ער געזאגט און געזאמלט האלבע קערבלעך.

מיט דעם זעלבן טומל האט ער גיך איבערגעצייגט מיין מאמען, די שוועסטער און מיך, און געהייסן זיך באצאלן א קערבל און א האלבס...

— גיכער, ווייב, שנעלער, שטאָ קאָ צאָאָט, דער מלאך-המוות עט באַד אַנקומען... אַרויס מיט די ממתקים...

ווען מיין מאַמע האָט אים געוויזן אַז זי האָט בילעטן, אַ גאַנצן בילעט פאַר זיך און צוויי האַלבע פאַר די קינדער, האָט דאָס יידל זי געזידלט מיט דער בלאַטע צוגלייך.

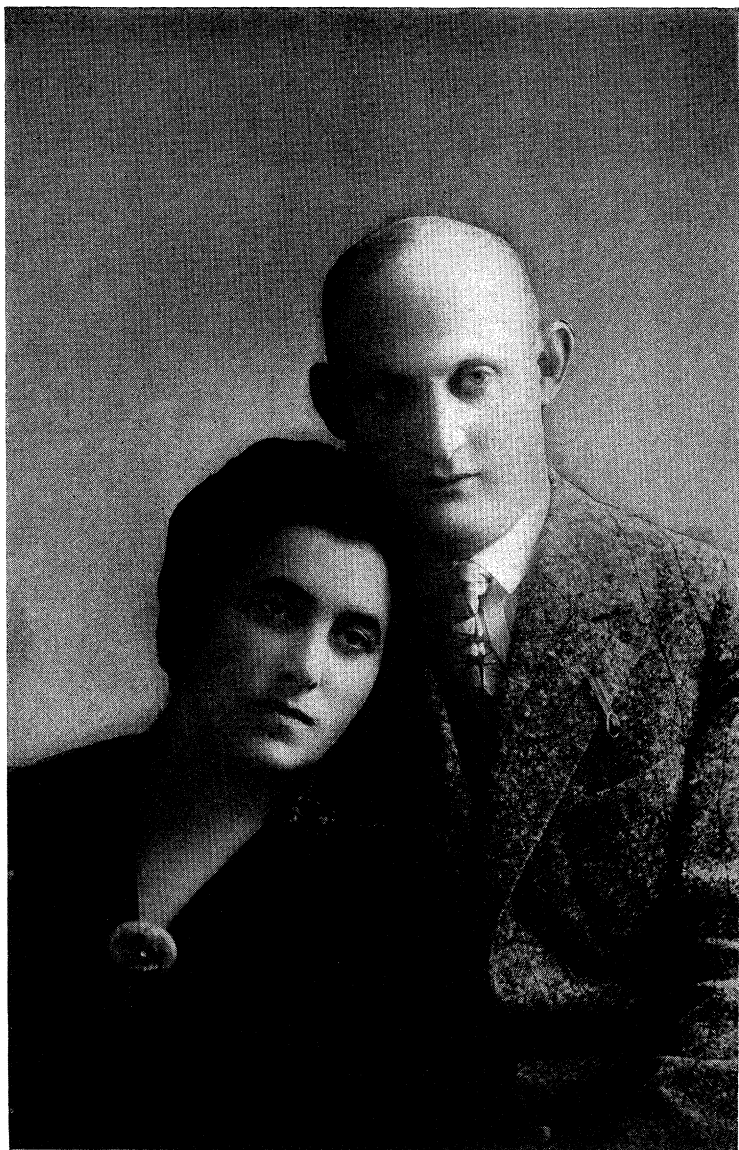
— אַ מיצווה אין פאַניע גנב! — האָט ער געמאַכט קולות. — שעמען מעגט עץ זיך. ביי אַ ייד צונעמען די פינסע...

דער קאַנדוקטאָר, וואָס מען האָט אים גערופן דער „מלאך-המוות“, האָט ביזן געשטעמלט די בילעטן אונדזערע און געטשעפעט זיך, אַז מיר, קינדער, זיינען צו-גרויס פאַר האַלבע בילעטן...

די איבעריקע פּאַסאַזשירן, וואָס האָבן קיין בילעטן נישט געקויפט, האָבן קיין עסקים מיט אים נישט געהאַט. בלויז די, וואָס האָבן זיך אויס-באַהאַלטן אונטער די בענק, האָבן געהאַט צרות פון אים. מיין מאַמע פלעגט מורמלען, אַז יידן דאַרפן אַזעלכע זאַכן נישט טאָן, ווייל עס איז אַ הידל-השם. די יידן אָן בילעטן האָבן געאַכט פון איר.

— איר האָט זיך געקענט איינברענגען אַ פאַר קערבלעך, — האָבן זיי געטענהט. — פאַניע גנב עט נישט בדלות ווערן...

די מאַמע האָט אונדז כסדר געוואָרנט, מיר זאָלן נישט אַוועקגיין פון אַרט, מיר זאָלן זיך האַלטן ביי די הענט, מיר זאָלן נישט פאַרלוירן ווערן. אָבער ביי אַלע וואַרענישן זיינען מיר איינמאַל יאָ פאַרלוירן געוואָרן. איך געדענק נישט גענוי, וואָס עס איז געווען, צי מען האָט געדאַרפט איבער-שטייגן, צי דער לאַקאָמאַטיוו איז קאַליע געוואָרן; אָבער פלוצלונג האָבן אַלע גענומען שטויסן זיך און לויפן. עפעס אַ ייד האָט געהייסן מיין מוטער נעמען אירע פעקלעך און ער אַליין האָט אונדז, קינדער, גענומען פאַר די הענט און געשטופט זיך אין אַ וואַגאָן אַריין. ווען די באַן האָט זיך שוין גערירט, האָבן מיר זיך אַרומגעזען, אַז די מאַמע איז נישטאָ. מיין שוועסטער האָט גענומען וויינען. איך האָב נישט געוויינט, ווייל דאָס מין וויינען איז מיר פרעמד אפילו אין דער גרעסטער צרה. יידן זיינען צוגעקומען און גענומען אונדז אויספרעגן. ביי איינער אַ סטאַנציע האָט מען אונדז אַראָפּ-גענומען פון וואַגאָן און איבערגעגעבן צו אַ הויכן זשאַנדאַרם. איך האָב געציטערט פאַר מיניע פּיאַות און פאַר מיין גאַנצן לייב און לעבן, ווייל פון קינדווייזן אָן פלעגט מען מיך שרעקן מיט פּאַליציאַנטן. אָבער דער זשאַנדאַרם האָט גאָר אַנגענומען אונדז ביי די הענט, געפירט אונדז איבער רעלסן, איבער וועלכע רויטע און גרינע פּייערלעך האָבן געפינקלט. דערנאָך האָט

י. י. זינגער און זיין פרוי גענויע

1925

איך פאר דאס ערשטע מאל אויף א באן

ער אונדז אריינגעפירט אין א שטוב, וואו מענטשן מיט קנעפ האבן געקלאפט ביי מאשינדלעך און פיל מאל דערמאנט דעם נאמען פון דער מאמען שעווא זינגער. דערנאך האט מען אונדז ווידער איינגעזעצט אין א באן. אויף איינער א סטאנציע האט דער זשאנדארם געפירט אונדז אין דער פינצטערער נאכט און גערופן לעבן א פאראלעלן שטייענדיקן צוג:

„שעווא זינגער! שעווא זינגער!“

פלוצלונג האבן מיר דערזען די מאמען. זי האט אונדז ארומגעכאפט, געוויינט און געלאכט צוזאמען.

אז מען איז אנגעקומען קיין ראיוועץ, האבן די בילגארייער באלאגאלעס אונדז גלייך איבערגענומען אין זייער רשות. א מחנה יידן מיט בייטשן אין די הענט זיינען אונדז באפאלן, געריסן די פעקלעך פון די הענט און יעדער האט געשעפט אונדז צו זיין בויד.

— ווען פארט מען?

— שוין, מעט נאר „אנפוען“ די פערד און הייד! — האבן די באלע גאלעס געטענהט, אריינגארפנדיק אונדזערע פעקלעך אין דער בויד אריין, וואס איז שוין געווען אנגעשטאפט מיט פעק און זעק, פעסער און פעסלעך.

— קומט, קינדער, אריין אין איינפארהויז, — האט די מאמע געזאגט, נישט גלויבנדיק די באלעגאלישע הבטחות, אז מען וועט באלד פארן ווי נאר מען וועט אנטרינקען די פערד.

אין דער אכסניה האבן זיך געדרייט אלערליי יידן און ווייבער, וואס נישט מען האט זיי געפרעגט וואס זיי ווילן און ווער זיי זיינען. א ייד האט געבלאזן מיט א כאליעווע ביי א רויכערדיקן סאמאואאר. די מאמע האט געפרעגט א ווייבל, צי מען קען קריגן א לעפל געקעכטס פאר אונדז. דאס ווייבל, זויגנדיק א קינד, האט געענטפערט, אז אויב מען וויל א יאיכל, קען זי שיקן צום שוחט שעכטן אן עוף.

— איר האט גענוג צייט, — האט דאס ווייבל אונדז בארואיקט. —

זיי וועלן נישט ארויסרירן זיך מיט די בוידן פאר זון-אונטערגאנג... זי האט קיין ליגן נישט געזאגט, דאס ווייבל. די באלעגאלעס האבן געהאלטן אין איין אריינפאקן נייע זעק און פעק און פעסער. דערנאך זיינען זיי געלאפן רופן די פארשויווען, ווידער אוועק און ווידער צוריקגע-קומען. דערנאך האט זיך אנגעהויבן א געשיכטע פון קאווען א פערד, ביי וועלכן די פאדקאווע איז לויז געווארן; פון פארריכטן א געשפאן; פון בינדן און פאקן און איבערפאקן. זי בויד איז געווען לאנג און גרויס און געלאטעט און באהאנגען מיט עמערס און לאמטערנעס, און אזוי אנגעפאקט,

אז עס האָט אויסגעזען אז מען קען מער קיין שפּילקע ניט אַרײַנפאַקן. אָבער די באַלעגאַלעס האָבן אַרײַנגעפאַקט פאַרשוײנען און פּעק. די פּערד, דריי אין דער ברייט, זײנען געווען קנאַכיק און באַלײגט מיט לעדערס און שטריק און פאַסן. גאָך גרויסע הכנות האָט מען דערהערט ענדלעך די באַלעגאַלעס הייזערקן רוף :

—וויאָ, נבילות, העיטאָ, בלינדער, געגאַנגען !

די בויד האָט זיך גלייך גענומען טרייסלען איבער דעם שלעכטן שאַסיי, פול מיט גריבער און לעכער און בערגלעך און טאַפּן. אַ וויסער שטויב האָט זיך אויפגעהויבן און אַפּץ אײַנגעהילט. די פאַרשוײנען, אײַנגעקוועטשטע אײַנער אין אַנדערן, האָבן זיך געטרייסלעט, געהעצקעט, געהאַט טענות צו זיך, געזיפּצט, געקרעכצט. די פּעסער נאַפּט האָבן צוגעשמעקט, פון די זעק מעל און זאַפּץ איז געגאַנגען אַ שטויב. די מאַמע האָט מיך אָפּט געפּרעגט, צי עס איז מיר נישט האַרט. מיר האָט זיך געגלוסט לאַכן פון אירע רייד. ווער האַרט ? וואָס האַרט ? איך בין גרייט געווען זיצן אויפן האַרטסטן זעקל זאַפּץ, אויף אַ שפּיץ פון אַ פאַס, אַבי פאַרן מיט אַט דער בויד, הערן דאָס קנאַקן פון די פּערדיקע פּאַדקאוועס, דאָס רייבעניש פון די רעדער, דאָס פייפן פון באַלעגאַלע און זײנע אָפּטע הייזערקע קולות :

— וויאָ, נבילות, אַ רוח אין אייערע געפּגרטע מאַמעס, די קאַבילעס ... ווישטא. בלינדער, עסט כאַפּן אין דער פעל, אַז עסט נישט גיין גלייך אין געשפּאַן ... העיטא, העיטא, גערירט זיך ...

דעם גאַנצן וועג האָט ער געהאַט טענות צו דעם בלינדן פּערד און געזידלט עס אויף וואָס די וועלט שטייט.

באַרד איז מען אַריין אין די וועלדער, אין די געדיכטע וועלדער פון גראַף פּאַטאַצקי. און כאַטש מען האָט גערעדט, אַז אין אַט די וועלדער האַלטן זיך אויף גולנים, איז צוזאַמען מיט דער מורא, געווען אַ חיות דורכ־צופאַרן דורך זיי, אײַנאַטעמען אין זיך די געשמאַקע ריחות, הערן דאָס פישטשעריי פון פייגל. די סודותדיקייט פון וואָרד האָט אַנגעפילט מיט זיסן פּחד.

פאַרטאָג האָט מען זיך אויפגעכאַפּט ערגעץ אין אַ שטעטל, איבער וועלכן יידן זײנען געגאַנגען מיט טלית־זעקלעך אין שול אַריין. דאָס טרינקען טיי אין אַ קרעטשמע און צובייסן הייסע פּלעצלעך מיט מאַן און ציבעלעס, וואָס אַזעלכע געשמאַקע באַקט מען גאָר אין צובליינער גוברעניע, האָט געהאַט אַלע טעמים אין דער וועלט.

דערנאָך איז מען ווידער געפאָרן געהאַקעט זיך; אַראָפּ פון דער בויד, ווען עס איז געגאַנגען באַרג־אַרויף, און צוריק אַריין אין דער בויד, ווען עס איז געגאַנגען באַרג־אַראָפּ. דערנאָך האָט זיך גאָר די בויד געגעבן אַ דריי און זיך אַיבערגעקערט מיטן קאַפּ אַראָפּ און די רעדער אַרויף. יידן האָבן געקרעכצט; ווייבער, פאַרפֿאַנטערט אין זייערע קליידער, האָבן געיאָמערט. איך בין געווען אין זיבעטן הימל פון דער איבער־קרעניש. דערנאָך האָט מען ווידער געלאָדן און געבונדן און איינגע־שטיגן און דער באַלעגאַלע האָט דערלאָנגט דעם בלינדן אין דער פעל פאַר איבערקערן די בויד. אין אַלץ איז שולדיק געווען דער בלינדער... אַזוי שלעפּנדיק און האַקענדיק זיך און איבערדרייענדיק זיך און אויפהויבן זיך, איז מען פאַרבייגעפאָרן אַלערליי יידישע שטעטלעך, וואָס יעדע פון זיי האָט זיך געהאַט אַ באַזונדערן צונאַמען. די באַלעגאַלעס האָבן יעדעס שטעטל באַגעגנט מיטן צונאַמען, ווען זיי זיינען אַרויס פון ראַיוועץ, האָבן זיי געשריען: „העץ, שטיף ווי אין ראַיוועץ“. ווייל אַזוי האָט מען גערופן דאָס שטעטל. די ראַיוועצער לייט האָבן זיי צוריק־גערופן: ביגאַרייער פּערד־ווידלען, צוליב דעם, וואָס אין בילגאַרי אַרבעט מען אויס פּערדישע האָר. אויב עס איז אויסגעקומען פאַרביי־צופאָרן פּיוסק, האָט זיך גאָר געטאָן חושך. די ביגאַרייער באַלעגאַלעס האָבן געמאַכט קולות: „פּיוסקער גנבים“, „פּיוסקער מה־יקר־ניקעס“. דאָס איז געווען אַן אַנצוהערעניש, אַז אין פּיוסקער בית־המדרש טאָר מען קיין מה־יקר נישט זאָגן ביים אַרומהילן דעם טלית איבערן קאַפּ, ווייל איידער מען זאָגט אָפּ דעם מה־יקר גנבעט מען דערווייל צו די תּפּילין. די פּיוסקער באַלעבאַטים האָבן נישט פאַרשוויגן די ביגאַרייער און גערופן זיי „ביגאַרייער מוילעכער“ (קאָנטראַבאַנדיסטן). דאָס אייגענע איז פאַר־געקומען אין אַנדערע שטעט, אין קראַסנאַסטאָו און אין שעברעשין, אין זאַמאַשטש און אין יונעוו. די באַלעגאַלעס האָבן אויך דורכגעוואָרפן זיך מיט צונעמען מיט אַנדערע באַלעגאַלעס אויף די וועגן, אַרומגעריסן זיך איבער כבוד, ווער וועמען עס דאַרף אָפּטרעטן דעם וועג. שמיסערס האָבן געקײ־בעצט פאַרבייפאַרנדיקע פּויערימלעך, געטשעפעט פאַרבייפאַרנדיקע פּויער־טעס. דערפאַר אָבער האָט מען אָפּגעטראָטן דעם וועג פאַרבייפאַרנדיקע קאַ־זאַקן און מען האָט געדאַנקט גאָט ווען מען איז זיי אַריבער בשלום. נישט אַלע מאָל אָבער פּלעגט מען קענען דאַנקען גאָט דערפאַר. אַז עס האָט זיך זיי געגליסט, פּלעגן די קאָזאַקן מכבד זיין די באַלעגאַלעס, און אפילו די פאַרשונינען, מיט זייערע ראַפּניקעס.

פאַרשיידנס פלעגט טרעפן אויף אָט די צעבראַכענע שטויביקע וועגן, איבער וועלכע מיר האָבן זיך געשלאָפּט אַ נאַכט און אַ טאַג. ענדלעך זיינען מיר אָנגעקומען קיין בילגאַריי. ווייבער האָבן דערקענט די מאַמע און באַגעגנט זי מיט שמחה.

— וויי איז מיר נישט, וועמען איך זע, שבעלע דעם רבס! — האָבן זיי אויסגערופן, קנייפנדיק זיך אין די באַקן פאַר התפעלות.

חדר־יינגלעך האָבן זיך געלאָזט לויפן צו דער באַבען אָנזאָגן איר אַ בשורה, אַז זי האָט געסט.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ קושעניש און אַ האַרדוועניש. אַלע האָבן מיך געקושט, די באַבע, מומעס, קרובות, אפילו עטל נעכע, די אייביקע דינסט אין זיידנס הויז. דערנאָך איז דער זיידע אַריינגעקומען פון בית־דין שטוב אין קיך אַריין און מיר געגעבן שוים און מיך געפרעגט צי איך קען עפעס לערנען. באַרד זיינען אָנגעקומען פעטערס און מומעס און געשוועסטער־קינדער. אַלע האָבן גערעדט און אויסגעפרעגט זיך. און די באַבע, אַ קליינע, מיט אַ זיידן טיכל אויפן קאַפּ, מיט לאַנגע באַמבלענדיקע אויערינגלעך און מיט אַ פאַק קליינגענדיקע שליסלען און שליסלעך אַריינגעשטעקט אין פאַרטער, האָט נישט אויפגעהערט קאַכן זיך און אַרומשמייען און עפענען שאַפעס און אַרויסנעמען אַלערליי גוטע זאַכן, לעקעך און קאַמיס־ברויט און קיכעלעך און האַניק־טייגלעך און סלאָיען מיט איינגעמאַכצן און פלעשער מיט זאַפט... און איך האָב זיך געלאָזט וואוינגיין מיט די גוטע זאַכן, און די מאַמע האָט מיך געוואַרנט איך זאל האָבן דרך־אָרץ און נישט עסן אַזויפיל, ווייל עס קען מיר נאָך שאַדן און איך קען מיר קאַליע מאַכן דעם אַפעטיט צו דעם וואַרעמעס, דער קאַשע מיט יויד. אַן איינפאַל פון אַ מאַמען! איך האָב געקענט נאָך אָט דער לאַנגער נסיעה און טרייסלעניש אויפעסן אַ וועלט...

דערנאָך זיינען אָנגעקומען געסט, אַלערליי ווייבער מיט זיידענע טיכל־לעך אויף די קעפּ, וואָס זיינען געקומען זען די מאַמע... און שבת האָט זיך ערשט אָנגעהויבן די אמתע חתונה. אַלע וויילע איז אַריין אַ מיידלעך מיט אַ טעלער קוגל, אַדער מיט אַ טעלער ראַזשינקעס, מאַנדלען און שטרודל, און אַ זאָג געטאַן:

— ליב איך, רביצין, מיט אייער גאַסט, די מאַמע האָט געשיקט כּיבוד... און די באַבע האָט דעם שליח געגעבן זיסע זאַכן פאַרן וועג און געוואונשן צוריק:

— מיט מזל זאַלסטו לעבן. אם ירצה השם אויף שמחות ביי דיר, מיידל...

און דאָס מיידל איז רויט געוואָרן ווי אַ פייער און גיך אַנטלאָפֿן ...
און פעטערס און מומעס האָבן געמאַכט ביי זיך אין די היימען קידוש
פאַר אונדז, און איך האָב געהאַלטן אין איין נאַשן און נאַשן און נאַשן.
און דערנאָך האָבן די פעטערס געפרעגט ביי דער מאַמען, וואָס עס מאַכט
פינחס מענדל, דאָס הייסט דער טאַטע מיינער. דערביי האָבן זיי געשמייכלט,
ווי מען שמייכלט איבער איינעם, וועמען מען האַלט פאַר אַ נישט־געראַטענעם
אין דער משפּחה. און מיך האָט פאַרדראָסן דאָס, וואָס זיי רופן מיין טאַטן,
דעם רב, ביים היימישן נאָמען, פינחס מענדל, וואָס קיינער פֿלעגט אים אַזוי
נישט רופן; און נאָך מער דאָס, וואָס זיי האָבן דערביי געשמייכלט זייער
חזקדיק שמייכלעך איבער אים. אָבער איך האָב לאַנג נישט געקענט זיך
אָפעסן דאָס האַרץ דעריבער, ווייל איך בין געווען איבערוועלטיקט פון שמחה
איבער דער נייער שטאַט, איבער די נייע יינגלעך, וואָס האָבן מיך אויפֿ־
גענומען אין זייער סביבה, און מער פון אַלץ איבער דעם זיידיגס הויז, וואָס
איז געווען פֿור מיט קינדער און קינדס־קינדער און קרובים און געסט און
גלאַט־מענטשן. תמיד האָט אין אַט דעם רבנישן הויז געקאַכט און
באוועגט זיך און דער סאַמאָואַר האָט געזאָגט און מענטשן האָבן געטרונקען
טיי און צוגעביסן עפעס.

נאָך אונדזער אומעטיקער שטוב אין פֿענטשין איז אַט די זאַטע, געפאַקטע
שטוב געווען אַ באַלוינונג. די קליינע באַבע האָט געהאַלטן אין איין אַרומ־
לויפֿן מיט קורצע גיכע טריטעלעך, שאַקלענדיק מיט די לאַנגע אויערינגלעך
און קלינגענדיק מיט די שפּיסלען, און כסדר געגרייט כּיבוד און עסן פאַר
מענטשן.

— עטל נעכע! — האָט זי גערופן די דינסט. — עטל נעכע, כאַפֿ אַ
בליק צום אויוון ...

אין גרויסן אויוון האָט זיך שטענדיק עפעס געבאַקן אָדער געקאַכט.

מיין זיידע, דער מושל, און מיין באַבע, וואָס בונטעוועט זיך קעגן מלכות . . .

פון ערשטן בליק האָט דער זיידע מיך געפאַנגען מיט זיין פער-
זענלעכקייט, וואָס, הגם, איך האָב דעמאָלט נישט פאַרשטאַנען דעם מיין
דערפון, האָב איך עס אָבער דערפילט.

ער איז געווען אַ הויכער ייד מיט טונקעלע דורכדרינגלעכע אויגן,
מיט אַן אייזל, אָבער שטרענג פנים, מיט אַ גרויער באַרד און פיאַות, אַ
ביינערדיקער, אַ שאַרפער, אַ ווירדיקער, אַ שווייגער. איך ווייס נישט
פאַרוואָס דאָס איז געווען, נאָר פון ערשטן אויגנבליק האָב איך פאַר אים
מורא געקראָגן און גלייכצייטיק אים ליב געהאַט. איך בין נישט געווען
דער איינציקער, וואָס האָט געהאַט דעם געפיל. מערסטע יידן אין שטאָט
האַבן פאַר אים מורא געהאַט און אים ליב געהאַט. אַזוי איז עס אויך
געווען מיט זיינע אייגענע אויסגעגעבענע קינדער. נישט נאָר די טעכטער
האַבן נישט געוואָגט אַרויסצורעדן אַ וואָרט צו אים, אויב ער אַליין האָט
נישט פריער גערעדט צו זיי, נאָר אַפילו נישט די זין, אַפילו נישט דער
עלטסטער זון זיינער, יוסף, וואָס איז סך־הכל געווען מיט זעכצן יאָר
יינגער פון פאָטער, און איז געווען דיין אין דער אייגענער שטאָט. וויפל
מאָל דער פעטער יוסף האָט געדאַרפט אַריינגיין צום זיידן אין בית־דין
שטוב, איז ער אַריינגעגאַנגען מיט מורא און דרד־אָרץ, ווי ער וואָלט זיך
געדאַרפט באַווייזן פאַר אַ גערעכטן און שטרענג ריכטער.

דער איינציקער מענטש אין שטוב, און אפשר אין דער גאַנצער שטאָט,
וואָס איז אַריינגעגאַנגען אין זיידנס בית־דין שטוב אַן מורא, איז געווען
די באַבע, אַט די קליינע פלינקע יידענע מיטן זיידענעם טיכל אויפן קאַפּ,
וואָס די שפיצן אונטער איר קיין האָבן שטענדיק געפלאַטערט דערפון.

— וואָס איז ער, אַ קאַיסער? — האָט זי געהאַט טענות צום פעטער
יוסף, ווען ער פלעגט אַרומזרייען זיך אין קיך און אויסמיידן אַריינצוגיין
צום פאָטער. — גיי, גיי, רײַעט דיך נישט אַפּשמיסן.

אַ גאַנץ לעבן האָט זי זיך געבונטעוועט קעגן דער גרויסקייט פון איר
מאָן, וועמען איר פאָטער, אַ באַלעבאַטישער ייד, האָט פאַר אַ גרויסן נדן
איינגעהאַנדלט, ווען זי איז נאָך געווען אַ מיידעלע פון אַ יאָר צוועלף. אַ

פשוטע יידענע, וואָס אַחוץ דאַוונען, זאָגן תחינות און אַנשרייבן אַ גרייזיק יידיש בריוול, האָט זי גאַרנישט נישט געקענט, איז זי געווען דערדריקט פון איר מאַן מיט זיין לַמדות, שכל און מאַנסבילישער שטויפֿענגקייט. דעם גרעסטן פאַרדרוס האָט זי געהאַט אויף אים צוליב זיין שווייגן. דער זידע האָט ממש קיין וואָרט נישט אויסגערעדט מיט דער קליינער באַוועגלעכער יידענע זיינער, מיט וועלכער ער האָט געהאַט אַ האַלבן טויז קינדער. שוין פון ערשטן טאָג פון זייער חתונה, ווען ער איז אַלט געווען פופצן יאָר און זי פערצן יאָר, האָבן זיי קיין געמיינזאַמט נישט געהאַט. ער איז שוין דעמאָלט געווען באַרימט ווי דער „מאַציעווער עלוי“, מיט וועמען רבנים האָבן געפירט ויכוחים אין לומדות, און זי איז געווען אַ קליין, פראַסט מיידל, וואָס נאָך דער חתונה האָט זי נאָך אַליץ געמאַכט זיך ליאַלקעס פון שמאַטעס און געשפּילט זיך מיט זיי, צום שוועק פון איר מוטער, וואָס האָט געטענהט, אַז אַ יונג ווייבל טאָר זיך נישט נאַריש מאַכן מיט אַזעלכע קינדערישע זאַכן. מאַן און ווייב האָבן גאַרנישט געהאַט וועגן וואָס צו רעדן. וועגן וואָס האָבן זיי געקענט רעדן? וועגן לומדות? יידישקייט? און אַזוי נישט רעדנדיק, האָט די באַבע גענומען קינדלען, ביי פופצן יאָר געבוירן איר ערשטן זון, דערנאָך מיט יעדן יאָר אַן אַנדער קינד. ביי אַכצן יאָר איז שוין דער זידע געווען רב, צוערשט אין פּרעזיק, דערנאָך אין מאַציעוו, שפעטער אין בילגאָריי. ער איז געוואקסן אַלץ מער און מער אין לומדות, אין ידיעות, אין חכמה. זי איז געבליבן די אייגענע פראַסטע יידענע, וואָס אַחוץ קאַכן, באַקן, אַרומגיין אַרום קינדער, זאָגן תחינות און דאַוונען, פון וואָס זי האָט קיין וואָרט נישט פאַרשטאַנען, האָט זי קיין זאַך נישט געוואוסט. דער זידע האָט געהאַט די בית־דין שטוב, תמיד מיט תורה, די־תורות, קהל־זאַכן, אורחים, געסט. די באַבע האָט געהאַט די גרויסע קיך מיטן באַק־אויז, מיט די אַלמערס, שפּיכל־ערס, קעמערלעך. צווישן דער בית־דין שטוב און דער קיך איז בלויז געווען אַ פאַרהויז, וואו אַ גרויס פאַס וואַסער איז געשטאַנען. אַבער דאָס שמאַלע פאַרהויז האָט אָפּגעטיילט מאַן און ווייב מער ווי אַ ים טיילט אָפּ מענטשן פון זיך. די וועלט אין בית־דין שטוב האָט גאַרנישט געהאַט צו טאָן מיט דער וועלט אין קיך. דער זידע האָט אויף אַן עקשנותדיקן אופן אינגאַרייט די ווייבערשע וועלט. מען האָט גערעדט אין שטוב, אַז פאַר די לעצטע פאַר צענדליק יאָר האָט ער ממש קיין וואָרט צו דער באַבען נישט אויסגערעדט, סיידן, ווען ער האָט געדאַרפט איר ענטפערן אויף עפעס. און די קליינע רירעוודיקע באַבע האָט דערפון געליטן, געשמט זיך און געבונטעוועט זיך קעגן איר מאַן. אַבער איר בונטעווען זיך איז געווען הינטער דעם זיידנט פלייצעס. נישט זי האָט געקענט האָבן טענות צום

מאָן פאַר נישט רעדן מיט איר, ווייל זי האָט נישט געוואוסט, וואָס אַזוינס ער האָט צו רעדן מיט איר; נישט אירע טענות האָבן געקענט האָבן אַ פעולה, ווייל דער זיידע האָט זיי אינגאָרירט און קיין איין וואָרט אויף זיי נישט געענטפערט. ווען זי האָט יאָ אַמאָל גערעדט, האָט ער אַריינגעקוקט בשעת-מעשה אין אַ ספר און געשוויגען. זי האָט דעריבער געבונטעוועט אירע קינדער קעגן אים, דער עיקר איר בכור, יוסף, וואָס איז סך-הכל געווען מיט פופצן יאָר יינגער פון איר און איז אַליין געווען אַ כלי-קודש, אַ דיין אין בילגאָריי.

— וואָס איז ער, אַ קאַיסער? — האָט זי געהאַלטן אין איין טענהן צו אים, ווען ער האָט מורא געהאַט אַריינצוגיין צום זיידן אין בית-דין שטוב. — גיי, גיי, ר'עט דיך נישט אַפשמייסן.

דער פעטער יוסף האָט אויסגעהערט די רייד פון זיין מוטער, מיט וועמען ער האָט זיך געפילט צו-היימיש, ווי גאַרנישט מיט קיין אייגענער מאַמען, און געבליבן ביי זיין מורא.

— ווער האָט מורא, מאַמע? — האָט ער געטענהט. — נאָר גלאַט אַזוי האָב איך נישט קיין חשק אַריינצוגיין אין בית-דין שטוב. . . .

מער פאַרן פעטער יוסף, האָבן די איבעריקע קינדער מורא געהאַט אַריינצוגיין צום פאַטער זייערן. זיי זיינען מערסטנס געזעסן ביי דער באַבען אין איר מלוכה, אין דער גרויסער קיך. טאַמער פלעגט דער זיידע אַמאָל אין אַ יובל אַריינקומען אין קיך, כדי צו רופן שמואל שמש, וואָס תמיד איז ער געזעסן אין קיך און געטרונקען אַ וועלט מיט טיי מיט איין שטיק צוקער — פלעגן אַלע קינדער און אייניקלעך ווערן אומרואיק, ווי סאַלדאַטן, ווען אַ גענעראַל באַווייזט זיך פלוצלינג אין קאַזאַרמע. אַלע האָבן זיך אויפ-געהויבן פון די ערטער, אַפילו דער פעטער יוסף, וואָס איז שוין אַליין געווען יאָרן-לאַנג אַ דיין אין שטאָט.

מיט די טעכטער פלעגט דער זיידע רעדן אַזוי ווייניק ווי מיט זייער מוטער. אַן אויסנאַם צווישן אַלע איז געווען מיין מוטער, מיט וועמען ער פלעגט אַמאָל יאָ רעדן, דער עיקר ווען זי פלעגט קומען צוגאַסט פון לענטשין. צווישן אַלע ווייבער אין שטוב, דער אייגענער מוטער און די שוועסטער, איז זי געווען די איינציקע למדנית און קאַפּ-מענטש. דער זיידע האָט אַפט באַדויערט, וואָס די מאַמע מיינע איז נישט געבוירן געוואָרן קיין מאַנסביל.

— בת-שבע האָט אַ מאַנסבילשן קאַפּ — האָט ער געזאָגט. — אַ שאַד, וואָס זי איז אַ נקבה.

מיט איר האָט ער געקענט רעדן וועגן ספרים, וועגן העכערע ענינים. די מאַמע מיידע איז געווען שטאַלץ דערמיט און די שוועסטער אירע האָבן זי מקנא געווען דערפאַר. אָבער אַפילו מיט דער מאַמען האָט דער זיידע אין קיין מחוקות זיך נישט אַריינגעלאָזט. זי איז פאַרט געווען אַ יידענע. נאָך אַ היפּשן געשפרעך האָט ער זי געפרעגט וועגן פרנסה, וועגן די קינדער. דערנאָך האָט ער שמייכלענדיק געפרעגט אויף מיין טאַטן.

— וואָס מאַכט ער, פינחס מענדל, ער וויל נאָך אַלץ נישט רעדן מיטן גובערנאַטאָר? — האָט ער געפרעגט מיט באַהאַלטענעם חזוק.

— ניין, טאַטע — האָט די מאַמע געזאָגט מיט אַ זיפּץ.

— מילא, מ'דאַרף גיין לערנען — האָט דער זיידע געזאָגט, כדי נישט אַרויסצוכאַפּן זיך מיט קיין שלעכט וואָרט אויפ'ן איידעם. — גענוג צייט געבטלט...

די מאַמע איז אַוועק אין קיך, צו דער ווייבערשער מלוכה, וואו די באַבע האָט געקיניגט.

איך האָב אויך חשק געהאַט צו זיצן אין דער קיך, וואָס איז געווען פול מיט ווייבער און גוטע זאַכן, אָבער דער זיידע האָט מיך נישט געלאָזט דאַרט זיצן, נאָר געצויגן מיך צו זיין בית־דין שטוב, צום אָרט פון תורה און יידישקייט.

— אַ יינגלס אָרט איז נישט אין קיך, יהושע — האָט ער געזאָגט, און איך האָב נישט געוואָגט נישט צו פאַלגן אים, ווי איך פלעג עס וואַגן אין דער היים, ביי מיין פאָטער אין שטוב.

באַלד דעם צווייטן טאָג נאָך מיין אַנקומען, האָט ער געשיקט שמואל שמש נאָך דעם גמרא־מלמד ר' יהושעלע און מיך אָנגעדונגען צו אים אין חדר פאַר דער צייט, וואָס איך וועל פאַרברענגען אין בילגאריי. געשלאָפּן בין איך אין זיידנס בית־דין שטוב, אויף דעם באַנק־בעטל, וואָס בייטאָג איז עס געווען אַ באַנק, אויף וועלכער באַלעבאַטים פלעגן זיצן, ווען זיי פלעגן קומען מיט עפעס אַן ענין, און אויף ביינאַכט האָט מען אַרויסגערוקט דאָס אייבערשטע ברייטע ברעט און מען האָט מיר דערין אויסגעבעט אַ געלעגער. דער זיידע פלעגט איינטיילן דעם מעת־לעת פינקטלעך, לויטן זייגער. אַרום צען, האַלב עלף אַ זייגער פלעגט ער גיין שלאָפּן אין זיין שלאַף־צימער, וואָס ער האָט געהאַט צוזאַמען מיט דער באַבען. צו דער זעלבער צייט האָב איך געמוזט גיין שלאָפּן אין זיין בית־דין שטוב אויפן באַנק־בעטל. פונקט דריי אַזייגער פאַרטאָג האָט ער זיך אויפגעהויבן פון זיין געלעגער, אָפּגעגאַסן נעגל־וואַסער, געשטעלט אַליין דעם סאַמאָואַר און דערנאָך אַוועקגעזעצט זיך

לערנען און שרייבן חידושים אויפן לאַנגע שעהן, ביז אַזש אין דער פריי. ביי דעם לערנען האָט ער אַזוי פאַמעלעך אויסגעטרונקען דעם סאַמאָואַר טיי, איך פלעג זיך אַפט אויפכאַפן אין מיטן שלאָף און זען אים זיצן ביים טיש לערנענדיק און טרינקענדיק. איך האָב קיינמאַל נישט געקענט פאַרשטיין ווי אַזוי דער ייד האָט געקענט אַריינעמען אין זיך אַזויפיל טיי און תורה. כאָטש די גרויסע בית-דין שטוב, אַנגעפאַקט מיט ספרים ביי אַלע ווענט פון באַלקן ביז דער ערד, איז געווען איינגעהיט אין שווערע שאַטנס און בלוז דעם זיידנס פנים און זיין אָפן ספר זיינען געווען שוואַך באַלויבטן אין דער אַרומיקער טונקליקייט, האָב איך זיך געפילט זיכער אין דער גאַכט, געשיצט פון מיין זידן, און צוריק אַ זיכערער אַריינעפאַלן אין מיין שלאָף. פונקט האַלב אַכט האָט דער זידע מיך אויפגעוועקט, געהייסן מיך אָפּגיסן נעגל-וואַסער און אַנטוען זיך. די באַבע, וואָס פלעגט אויך אויפשטיין פאַרטאָג און צוגעגרייט אַנבייסן פאַר דער גאַנצער שטוב, האָט מיך געהייסן אַריינגיין אין קיך און אויסטרינקען אַ גלאָז טיי מיט מילך, ברוינע מילך, וואָס האָט אַ גאַנצע נאַכט געברייט זיך אין גרויסן אויוון. פונקט אַכט, צו דער מינוט, איז דער זידע געגאַנגען דאַווענען אין דער שול, וואָס האָט זיך געפונען טאַקע לעבן זיידנס הויז. די הויכע אַלטע שול מיט די שווערע מעשענע הענג-לייכטער און רונדע פענצטער, דורך וועלכע פייגל פלעגן ליב האָבן אַריין און אַרויס פליען, איז געווען פּוֹף מיט פּראַסטע יידן, באַלמעלאַכעס, וואָס דאַווען פריי. יעדער פון זיי האָט צוגעטראָגן דעם זיידן דעם „גוט-מאַרגן, רב“. דער זידע האָט געדאַוונט הויך, מיט התלהבות, וואָס האָט גאַרנישט געפאַסט צו זיין מתנגדישער שטרענגקייט. די פּראַסטע יידן האָבן געקוקט אויף אים מיט ליבשאַפט, שטאַלץ דערמיט, וואָס ער גייט נישט דאַווען צו די חסידים און שיינע יידן אין זייערע חסידים-שטיבלעך, נאָר ער דאַוונט מיטן פאַלק אין שול, און נוסח אשכנז דערצו. די פריע תפילות פון די דאַוונער האָבן אַנגעשלאָגן אין דער הויכער אַלטער שול און אַרויסגערופן לאַנגע ווידער-קולות. איך האָב נישט געוואָגט אַוועקצוגיין פון זיידנס שטענדער. גלייך נאָכן דאַווען, נישט אָפּשטעלנדיק זיך אויף קיין איבעריקע מינוט, פלעגט דער זידע אַהיימגיין עסן אַנבייסן. די באַבע האָט אים געגרייט אַנבייסן אין בית-דין שטוב — ברויט מיט פוטער און אַ מילך-גריין. שטילערהייט, די באַבע זאָל נישט וויסן, פלעגט דער זידע מיר געבן אַ צענער. מיט דער קופערנער גרויסער מטבע פלעג איך אַוועקגיין אין מאַנאַפאַל און קויפן אַ קליין פלעשעלע בראַנפן מיט אַ גריין קוויטעלע אויפן פלעשל. דער זידע האָט ליב געהאַט צו טרינקען אַ לחיים ביים אַנבייסן, אָבער ער האָט זיך דערמיט אויסגעהיטן

ווי מיט אַ שוואַכקייט, וואָס מען שעמט זיך דערמיט. קיין אַנדערע שוואַכ־
 קייטן האָט ער נישט געהאַט. נישט ער האָט גערויכערט, נישט ער האָט
 געשמעקט טאָבאַק. איך בין געווען שטאַליך דערמיט, וואָס דער זיידע האָט
 מיך אַריינגעצויגן אין אַ סוד, וואָס קיינער ווייס נישט, נאָכן אַנבייסן פלעגט
 דער זיידע זיך צולייגן אויף צוויי שעה. דאָס האָט ער געטאָן, ערשטנס, ווייל
 ער איז נישט געשלאָפן גענוג ביינאַכט; צווייטנס, ווייל ער האָט נישט גע-
 וואָלט פסקענען קיין שאלות נאָך דעם גלעזל בראַנפן. טאַמער פלעגט עמעצער
 קומען מיט אַ שאלה, האָט מען אים אָפגעשיקט צום פעטער יוסף, דעם דיין.
 גענוי נאָך צוויי שעה שלאָפן, האָט דער זיידע זיך אויפגעהויבן און גענומען
 פירן זיין רבנות. די בית־דין שטוב איז תמיד געווען פול מיט ווייבער, וואָס
 פלעגן קומען פרעגן שאלות אָדער מוכיר זיין אַ חולה. הגם דער זיידע איז
 געווען אַ מתנגד, פלעגט ער זיך וואַשן די הענט און זאָגן אַ תפילה פאַר אַ
 חולה, אַנדערנדיק דערביי דעם נאָמען פון קראַנקן און פון זיין מוטער. די
 קצבים פלעגן ברענגען צו טראָגן פאַרבלוטיקטע לונג און לעבערס, וואָס
 האָבן געהאַט אַ סירכא אויף זיך און דער רב האָט געדאַרפט אויסגעפינען
 צי זיי זיינען כשר אָדער טריפה. אויך די שוחטים פון שטאָט פלעגן קומען
 אים ווייזן זייערע חלפים פאַר דער שחיטה.

צוויי שוחטים האָט די שטאָט געהט: ר' ליפע און ר' אברהמלע. ר'
 ליפע איז געווען אַ ברייטער ייד מיט אַ ברייטער באַרד און ברייטע פיאות,
 מיט ברייטע טריט, אַ ייד אַ געלאַטענער און בכבודיקער און אַ לאַנגזאַמער
 און אַ זיכערער אין זיך אַליין. זיינע חלפים, וואָס ער האָט געטראָגן אין
 ברייטע בכבודיקע שיידלעך, זיינען געווען אַזוי שיינענדיק און רחבותדיק
 ווי ער אַליין. מיט גרויס חשיבות פלעגט ער געלאָסן עפענען דאָס שיידל,
 אַפפּוצן דעם גלאַנציקן חלף מיט אַ צעריטענעם ווייבערשן זאַק און דורכגיין
 מיט דער שאַרף איבער זיין גרויסן שוחטישן נאָגל. אַזוי ווי ר' ליפע איז
 געווען ברייט און רונדיק און געלאָסן און זיכער, אַזוי איז ר' אברהמלע
 געווען הויך און דאַר און צעטראָגן און צעקנעפלט און פאַרזאָרגט. זיין
 בערדל איז געווען שיטער און צעיאַכמערט, זיינע לאַנגע הענט אומרואַיק,
 זיין שטים קוויטשיק און דערשראַקן. ווי לאַנג דער ייד איז געווען אין זיין
 הויך, האָט ער געטראָגן אַ קאַפּאַטע וואָס איז נאָך לענגער געווען פון אים
 אַליין. די קאַפּאַטע זיינע האָט זיך ממש געשלאַפט אים אונטער די פיס.
 זי איז אויך געווען פאַרבלוטיקט און באַדעקט מיט פעדערן פון עופות.
 ער האָט די קאַפּאַטע, אַפנים גענוצט צום שעכטן, ווייל זי איז געווען פאַר-
 דאַרט פון בלוט און זי האָט געקלאַפט איבער זיינע פיס, ווי די פאַלעס וואָלטן

געווען פון בלעדן. פון זיינע הינטערשטע קעשענעס האָט תמיד ביי אים אַרויסגעקוקט אַ גאַנצע יאָטקע, ווייל ער פלעג אַריינזאָרפן אין די גרויסע קעשענעס אַלע מילצן און לעבערס, וואָס די קצבים פלעגן אים געבן פאַר זיין ווייב, דער שוחטקע. מיינע פעטערס, די אפלאַכער, פלעגן רופן ר' אברהמלען, „דער האָן“, דערפאַר, וואָס ער איז געווען באַפעדערט פון קאַפּ ביז פיס, און ער האָט אויך מיט זיין דאַרקייט און האַסטיקייט דערמאַנט אין אַ האָן. אָבער ער האָט נישט געהאַט אין זיך די קריגערייען פון אַ האָן. פאַרקערט, דער ייד איז געווען אַן עניו, געפאַלן ביי זיך, קיינמאַל נישט זיכער מיט זיין חלף, קיינמאַל נישט זיכער צי ער מאַכט, חלילה, נישט טריפת אַ בהמה אָדער אַן עוף. אויף אים האָט תמיד געציטערט די הויט, צי ער איז יוצא גענוג אין זיין הייליקער אַרבעט. ער איז אויך געווען אַ גרויסער מכניס-אורח, און ביי זיין גאַנצער בלוטיקער אַרבעט, האָט ער געהאַט אַזאַ ווייך האַרץ, אַז ער האָט ממש נישט געקאַנט צווען קיין קרומע מינע ביי אַ מענטש. דער זידע האָט פון אַט דעם ר' אברהמלען געהאַלטן אַ וועלט צוליב זיין געוואָלדיקער פרומקייט און אייביקער מורא פאַר זיין שחיטה.

נאָך די שוחטים פלעגן קומען יידן מיט דינ-תורות, קהלשע ענינים. די בית-דין שטוב האָט קיינמאַל נישט גערוט. אַפט פלעגט דער זידע אויך אַנטאָן די שבתדיקע מלבושים און, באַגלייט פון שמואל שמש, גיין אין שול אויף בריתן, אויף וועלכע מ'האַט אים מכבד געווען מיט סנדקאות. די בריתן אין שטאָט פלעגן ווערן געפראָוועט אין שול, אויף אַ ספעציעלער באַנק, אויסגעבעט מיט זייד, אויף וועלכער עס איז געווען אַנגעשריבן „כסא של אליהו“. דער זידע איז געווען סנדק אויף יעדן ברית אין שטאָט. אָבער ער פלעגט קיינמאַל נישט גיין אויף דער סעודה נאָכן ברית, אַפילו נישט צום גרעסטן למדן אָדער נגיד. די בעלי-שמחות פלעגן מיט-געבן שמואל שמש האַניק-לעקעך, באַצירט מיט מול-טובס, פאַר דעם זיידנס אייניקלעך. איך פלעג זיך מחיה זיין מיט אַט די זיסע האַניק-לעקעכער, הגם שמואל שמש פלעגט זיי האַלטן ביי זיך אין דער הויזן-קעשענע, וואו ער האָט געהאַלטן זיין טאַבאַק, און זיי פלעגן דעריבער שמעקן פון טוטיין . . . מיט נישט קיין גרויס חשק פלעגט דער זידע גיין אין שטאַטישן גע-ריכט איינשווערן יידישע עדות ביי דער תורה. אויפן ריכטערס טיש פלעגן שטיין צלמים און ויזלעך, און דער זידע האָט נישט געקענט רואיק קוקן אויף דער עבוד-הזרה לעבן זיך. אָבער ער האָט עס געמוזט טאָן, ווייל דאָס איז געווען זיין רבנישע פליכט.

— איי, רבוננו של יורם — פלעגט ער דערנאך טענהן ביי זיך אין בית-דין שטוב — איי, פאָטער אין הימל, וויפל איז דער שיעור צו זיין אין גלות? איך פלעג גיין צו ר' יהושעלען אין חדר בלויז ביז דריי אַזויגער. ער איז געווען אַ שטיל אַלט יידעלע, וואָס האָט שטיל גערעדט, שטיל געלערנט, קיינמאָל קיין יינגל נישט אָנגערירט און מיט גוטן אַלץ ביי די תלמידים אויס-געפירט. זיין ווייב איז געווען אַזאַ שטילע טויב, ווי איר מאַן. זי האָט אים גערופן יהושעלע און ער האָט זי גערופן רבקהלע. אין מיטן לערנען פלעגט דער אַלטער זאָגן ווייך:

— רבקהלע, גיב מיר אַ גלאַז טיי, צו דערכאַפן דאָס האַרץ.

און זי פלעגט ענטפערן נאָך ווייכער:

— שוין, יהושעלע, תיכף-זאַראַז...

צוליב זיין אַלטקייט האָט ער מער נישט געלערנט ווי ביז דריי אַזויגער. דאָס איז געווען פאַר די תלמידים דאָס גרעסטע גליק. מיר פלעגן אַרויס-לויפן צו די זאַמדן, וואו אַ פאַלק קאָזאַקן מיט רויטע לאַמפאַסן אויף די הויזן, מיט איין פּיאָה ביי דער זייט, און אָפט מיט איין אויערינגל אין אויער. איז געווען איינגעשטעלט אין די לאַנגע קאָזאַרמעס. אַ תלמיד פון אונדזער חדר האָט געוואוינט דאָרט אויף די זאַמדן, וואו זיינע עלטערן האָבן געהאַט אַ קרעמל פון אַלערליי זעלנערישע זאַכן, פון קערלעך ביז שרייב-געצייג, ביז קוואַס, שוויאַקס, סאַדע-וואַסער, צוקערלעך און נאָך אַזעלכע אַנטיקן. מיר פלעגן דעריבער מיטגיין מיט אים צו די זאַמדן אַרויס און צוקוקן זיך ווי אָפּיצערן מושטירן די קאָזאַקן, ווי רייטער, מיט הויכע פּיקעס אין זייערע הענט, צעלאָזן זיך גאַלאַפּ אויף זייערע פערדלעך, ווי זיי שפּרינגען אַראָפּ פון די פּערד און כאַפּן זיך צוריק אַרויף אויף זיי אין סאַמע מיט לויפן. זיי פלעגן אויך זינגען אָפט און שפּילן. ביי די הייזלעך פון די אָפּי-צערן פלעגן שטיין וואַכן מיט די שווערדן אין די הענט. פאַר די שטאַלן האָבן קאָזאַקן געפּוצט זייערע פּערד, אָפט פלעגן אויך אָפּיצערשעס, אָנגע-טאַן אין לאַנגע קליידער און אין לאַקירטע שטיוועלעך, דורכרייטן אויף פּערד. נאָך זיי פלעגן מיטרייטן זייערע קאָזאַקישע דינער, עטלעכע טריט הינטער זייערע האַרנטעס. איך האָב גאַרנישט געקענט אָפּרייסן די אויגן פון אַט די אַלע זאַכן.

אַ חוץ די קאָזאַקן, איז איינגעשטאַנען אין שטאָט אַן אָפּטיילונג פון דער גרענעץ-וואַך, „אַביעשטיקעס“, באַוואַפנטע לייט אין גרינע אונטער-אַרמען. זיי פלעגן אַרומקריכן איבער דער שטאָט, וואָס איז געלעגן נישט ווייט פון דער עסטרייכישער גרענעץ, און זוכן גרענעץ-שוואַרצער און קאַנטראַבאַנד.

פון א וועלט וואָס איז נישטאָ מער

געשמוגלט פון עסטרייך. זיי פלעגן אָפט באַפאלן יידישע הייזער, מיט די שפּיז-
לען אויפגראָבן די ערד און זוכן באַהאַלטענע סחורות. פאַרשטייט זיך, אָז
זיי פלעגן זוכן נאָר ביי די, וואָס האָבן זיי קיין כאַבאַר נישט געגעבן. די וואָס
זיינען מושוויה געוואָרן מיט זיי, האָבן געפירט מסחר מיט קיר"ה אָפן און
פריי. נאָך די קאַזאַקן, האָבן אָט די גרענעץ-וואַכן באַצויבערט אונדז מיט
זייערע גרינע אונזפאַרמען. מיט זייערע שפיזלען, וואָס זיי האָבן תמיד גע-
טראָגן מיט זיך, גרייט אַריינצושטעקן זיי אין יעדער זאַק, אין יעדער שטיקל
פאַרדעכטיקטער ערד, כדי צו דערטאַפן קאַנטראַבאַנד.

ר' יחיאל, דער ווייבערשער לערער. — ביי מיין
זיידן אין בית-דין שטיבל.

א חוץ דעם חדר ביי ר' יהושע'לען, האָב איך אויך געלערנט זיך שרייבן
א שורה-גריזל ביי יחיאל, דעם ווייבערשן לערער פון שטאָט.
אויף ווי ווייט די געלערנקייט פון אַט דעם לערער, יחיאל, האָט גע-
גרייכט קען איך נישט זאָגן. אָבער אין זייער שטוב האָבן זיך געלערנט שרייבן
אַלע יידישע יינגלעך און מיידלעך פון שטאָט. צוזאַמען מיט די קינדער,
פלעגן אויך זיצן ביים טיש עטלעכע דערוואַקסענע מוידן, נייטאַרינס אָדער
דינסטן, וואָס האָבן זיך געגרייט צו תנאים-שרייבן און זיי זיינען געקומען
אויסלערנען זיך אונטערשרייבן זייערע נעמען. יחיאל לערער האָט אַליין
געמאַכט העפטן פאַר אַלע זיינע שילער און שילערינס. ער האָט צונויפגע-
נייט מיט אַ באַדל־פּאַדעם לאַנגע בויגנס פּאַפּיר, צעשניטן זיי, אויסגעווירעט
זיי מיט אַ ווירע און בלייפּעדער אין גלייכע ליניעס, אַנגעשריבן מיט אַ
בלייפּעדער אותיות אויף די שורות און געהייסן איבערציען מיט טינט און
פעדער די אַנגעצייכנטע אותיות. פאַר די, וואָס האָבן שוין געקענט שרייבן
און אויסלייגן, האָט ער פאַרגעלייענט בריוו פון אַ בריוונשטעלער. איך
געדענק נאָך ביז היינט דעם בריוו, וואָס איך האָב געדאַרפט שרייבן פון איינעם
אַן אַלפרעד צו זיין האַכגעשעצטער בראָט, עליזאַבעט. די ווערטער זיינען גע-
ווען הויילע דייטש און אונטערגעשריבן האָבן איך זיך „האַכאַכטונגספּאַל, דיין
ברויטיגאַם אַלפרעד“. איך האָב ביי קיין פאַל נישט פאַרשטאַנען, פאַרוואָס
מען רופט אָן די עליזאַבעט „בראַט“, וואָס האָט אין מיינע אויערן געקלונגען
ווי ברויט. אָבער יחיאל לערער האָט געהייסן נישט פּרעגן קיין קשיות, נאָר
שרייבן, און שרייבן מיט אַ שיינער האַנטשריפט.

— דער עיקר איז די האַנטשריפט, קינדער, — האָט ער געזאָגט,
אַרומדרייענדיק זיך איבער דער אַנגעמושבטער געדיכטער שטוב זיינער,
וואָס איז געווען פּוֹל מיט טעכטער, און איינע אַ טויב־שטומע צווישן זיי,
אָבער דערביי זייער אַ פּריילעכע און טומלידיקע. קיין שום טומל אין שטוב
האָט אים נישט געשטערט, דעם יחיאל לערער. מיט צעוואַרפענע פּאַלעס
פון זיין צייגן כאַלאַטל, מיט הענט פאַרלייגט אויפן רוקן, צי אַביסל נידע-
ריקער, האָט ער ארומגעשפּאַנט הין און צוריק און זיקטירט זיינע דייטש-

מערישע בריוו, אָדער געהאַרעוועט מיט די כלה-מוידן ביים לערנען זיי אונ-
טערשרייבן די נעמען. אין מיטן לערנען פֿלעגט ער אַפט איבעררייסן, ווייל
ער האָט געדאַרפט אַריינגיין אין זיין קרעמעלע, וואָס האָט זיך פֿאַראייניקט
מיט זיין קלאַס-צימער, און פֿאַרקויפֿן עפעס צו אַ קונה. דאָס קרעמעלע איז
געווען גרויס ווי אַ גענעץ. די גאַנצע סחורה איז באַשטאַנען פֿון אַ זעקל
באַניע-קערן, וואָס מען פֿלעגט דערפֿון פֿאַרקויפֿן אַ פֿאַרבייגייענדיקן קאַזאַק
פֿאַרן פֿרייז פֿון אַ גראַשן פֿאַר אַ מעסטל מיט אַ צולאַג; פֿון אַ פעסל טראָן,
מיט וועלכן גויים אָדער פֿראַסטע יידן פֿלעגן אויסשמירן זייערע שטיוויל
אויפֿן אָרט און באַצאָלן אַ דרייער פֿאַר אַ קוואַרטירלִ שמייעכטס; און פֿון
עטלעכע זעקלעך „בשמים“, לאַרבער-בלעטלעך און קאַפּער, וואָס ווייבער
פֿלעגן קויפֿן צו באַווייצן זייערע איינגעזויערטע אוגערקעס און אַנדערע
מעדינים. פֿון צייט צו צייט פֿלעגט אַ מיידעלע אַריינלויפֿן צום לערער און
זאָגן מיט אַ פֿאַרכאַפֿטן אָטעם:

— ר' יחיאל, גיט מיר מ'האַלבן גראַשן באַבקע-בלעטלעך און מ'האַלבן
גראַשן געווייץ...

— תּיכּף-זאַראַז גיב איך דיר, — האָט יחיאל לערער געזאָגט און
איבערגעריסן די לעקציע.

אין בילגאַריי פֿלעגן יידן זאָגן אַנשטאַט פֿאַר אַ גראַשן אָדער פֿאַר
אַ האַלבן גראַשן „מ'גראַשן“ אָדער „מ'האַלבן גראַשן“, און אַנשטאַט באַלד —
„תיכּף-זאַראַז“...

איך האָב זייער הנאה געהאַט פֿון אַט די לעקציעס ביי יחיאל לערער.
איך האָב ליב געהאַט צו באַטראַכטן די כלה-מוידן, ווען די פען האָט ביי קיין
פֿאַל נישט געוואַלט האַלטן זיך אין זייערע האַרעפֿאַשנע הענט און צעבראַכן
זיך אָדער פֿאַרגאַסן דאָס פֿאַפּיר מיט טינט. איך האָב ליב געהאַט צו הערן
די ליבע-לידער פֿון יחיאלס טעכטער, וואָס רק זיי האָבן געהאַלטן אין איין
זינגען. זיי האָבן גענייט מיליטערישע העמדער פֿאַר קאַזאַקן, און כאַטש די
אַרבעט איז געווען אַ שווערע און אַ נודנע און אַ שלעכט-באַצאָלטע, האָבן
זיי פֿונדעסטוועגן נישט אויפֿגעהערט זינגען זייערע אייביקע ליבע-לידער.
צווישן די באַליבסטע לידער זייערע איז געווען דאָס ליד פֿון פּייגע-
לעס טויט; דאָס ליד פֿון דער משומדת, וואָס איז אַנטלאָפֿן מיט אַ שייגעץ,
אַבער זי האָט געהאַט אַ שלעכטן סוף און זי האָט געמוזט וואַשן גרעיט ביי
יידן; און דאָס ליד פֿון אַ פֿרום שניידער-מיידל:

אַמאַל איז געווען אַ שניידער-מיידעלע,

אַ שניידער-מיידעלע,

איז זי געזעסן אין שטוב.

ר' יחיאל, דער ווייבערישער לערער

פאַרבייגעגאַנגען אַ ראַטנע-אַפּיצער
און האָט זיך אין איר פאַרליבט.
מיידעלע, מיידעלע, ביסט דאָך זייער שיין,
ביסט מיר שטאַרק געפּעלן,
מיידעלע, מיידעלע, ביסט מלאַ-חן,
לאַמיר אַ חופּה שטעלן.
אַ חופּה, אַפּיצער, וועלן מיר נישט שטעלן,
ווייל דינע רייד זיינען אומזיסט.
אַ חופּה און אַ חופּה קענען מיר נישט שטעלן,
ווייל דו ביסט אַ קריסט.
ווי דער אַפּיצער האָט עס דערהערט,
האַט עס אים זייער פאַרדראָסן,
אַרויסגעכאַפט האָט ער דעם פּיסטויל
ער האָט זי, נעבען, דערשאַסן ...
אַזוי ווי די קויל האָט איר געטראָפּן,
געבדיבן איז זי ליגן ווי אַ שטיין,
אַרויסגעכאַפט האָט דער אַפּיצער דעם פּיסטויל
און זיך דערשאַסן אַליין ...

די כלה-מוידן, וואָס האָבן זיך געלערנט אונטערשרייבן זייערע נעמען,
פלעגן פאַרגיסן אַ טרער איבער דעם גורל פון פרומען שניידער-מיידעלע
און פאַרפלעקן דאָס ריינע אויסגעווירעטע פאַפּיר פון יחיאל לערערס צו-
זאַמענגעניטע העפטן. גיכער פון אַלע ביים נייען די העמדלעך און העכער
פון אַלע ביים זינגען די ליבע-לידער איז געווען יחיאלס שטומע מויד. זי
האַט געוואָיעט מיט אויסטערלישע קולות, ווילדע און הייסע, ווי אַ צויג אין
פּריילינגס-צייט, ווען מען לאָזט זי נישט אַרויס צו די הינטישע זכרים.
אַז איך פּלעג פּריי ווערן פון הדר און פון יחיאל לערער, פּלעג איך
זיך פאַרקלייבן אין בית-דין שטוב און צוקוקן זיך מיט נייגעריקייט ווי אַזוי
דער זיידע פּלעגט פירן זיין רבנות.

תמיד איז דעם זיידנס שטוב געווען פול מיט מענטשן. תמיד זיינען
דאָרט פאַרגעקומען דיך-תורות און אסיפות, און אַלערליי יידן פון דער
פרעמד פּלעגן קומען: אַ נשרף, אַ שיינער ייד, אַ געלט-זאַמלער, אַ מחבר
מיט אַ ספר. אַמאָל פּלעגט אַריינפאַלן אַ ירושלמי, אַ ייד מיט אַ זשופּיצע
מיט פּאַסן, ווי אַ נקבה, און פּלעגט רעדן לשון-קודש, צי גאָר תּרגום-לשון.
צווישן די אַלע מענטשן האָבן זיך געפונען טשיקאַווע לייט, וואָס האָבן

גערעדט טשיקאָווע רייד. מער ווי פון אַלץ, האָב איך הנאה געהאַט פון די גטן, וואָס פֿלעגן אָפט געפראָוועט ווערן אין זיידנס הויז צווישן פאַרפעלקער, וואָס האָבן ניט געקענט הויזן צוזאַמען. מען פֿלעגט קומען מיט גטן נישט נאָר פון דער שטאָט און דער אומגעגנד, נאָר אויך פון שכנישע שטעטלעך, וואָס האָבן קיין טייכן נישט געהאַט, און צוליב דעם האָט מען אין זיי קיין גטן נישט געטאַרט שרייבן. לויט דעם יידישן דין מוז מען אין אַ גט אָנגעבן אַ נאַמען פון אַ קהילה, וואָס ליגט ביי אַזאַ און אַזאַ טייך. בילגאַריי האָט גע- האָט אַ טייך, און מען פֿלעגט קומען מיט גטן פון פיל טייכלאָזע שטעטלעך. דער סופּר מיט עדות פֿלעגן זיצן ביים זיידנס טיש. דאָס גטנדיקע פאַר אַ פֿלעגט שטיין, דער זיידע פֿלעגט פֿרעגן צום וויפֿלטן מאָל די זעלבע פֿראַגן ביי מאַן און ווייב :

— דו, זאב צבי, וואָס מען רופט דיך וואָלף הירש, ווילסטו גטן דיין ווייב אסתר הדס, וואָס מען רופט זי עטל האַדל ?

— אַוודאי, זי שטייט מיר שוין ווי אַ ביין אין האַלדו, רבי! — פֿלעגט דער ייד ענטפֿערן.

— זאָג בלויז יאָ, קיין איין וואָרט נישט מער, ווייל דו וועסט פֿסול מאַכן דעם גט, — האָט שמואל שמש זיך געבייזערט אויף דעם ייד, וואָס האָט גערעדט מער ווי מען דאַרף.

מיין זיידע האָט געפֿרעגט ביי דער יידענע, וואָס איז געשטאַנען מיט אַ פֿאַטשיילע איבער די אויגן, כדי נישט צו ווייזן איר פנים פאַר מאַנסבילן: — דו, אסתר הדס, וואָס מען רופט דיך עטל האַדל, ווילסטו מיטן גוטן ווילן נעמען גט פון דיין מאַן זאב צבי, וואָס מען רופט אים וואָלף הירש, אַדער ביסט געצוואונגען דערצו דורך אים אַדער דורך זיינע קרובים אַדער דורך וועמען עס איז? ... אויב דו האָסט חרטה, אויב דו האָסט דעם מינדסטן קלער פון חרטה, אויב דו האָסט אַ מודעה, אַ מודעה דמודעה, אַ מודעה דמודעה דמודעה, דעם מינדסטן געדאַנק פון חרטה בלויז, פאַרבאַרג עס נישט און זאָג עס פאַרן בית-דין...

— זאָג ניין, אשה, בלויז איין וואָרט, ווייל אַ נישט וועט דער גט ווערן פֿסול, — האָט שמואל שמש געוואָרנט די יידענע.

— ניין, — האָט די יידענע געזאָגט.

אַבער דאָס פֿלעגט נישט אַלע מאַל צוגיין אַזוי גלאַטיק, אָפט האָט די יידענע, קעגן אַלע וואָרענישן, גענומען עפענען אַ מענה-לשון, שילטן דעם מאַן אירן מיט טויטע קללות, און דאָן פֿלעגט דער גט פֿסול ווערן און מען האָט געמוזט אָנהייבן די גאַנצע צערעמאָניע אויפֿסניי.

דער זיידע פלעגט נישט לייכט געבן קיין גט. ער פלעגט פרובירן אלץ אין דער וועלט צו מאַכן שלום. נאָר ווען קיין זאך האָט נישט גע- פועלט, האָט ער געגעבן גט אַ פאַרפאַלק, וואָס האָט זיך אַרומגעריסן, אַדער אַ פאַרפאַלק, וואָס האָט צען יאָר נאָך דער חתונה קיין קינדער נישט געבוירן. אַן אָפטער גאַטט אין זיידנס בית-דין שטוב איז געווען אַ פאַרפאַלק פון אַ נאָ- ענטן דאָרף, וואָס פלעגט אָפט קומען גטן זיך און צוריק חתונה האָבן און ווידער זיך גטן, אַזוי אַן אַ סוף. איך געדענק נישט מער ווי אַט דאָס פאַרפאַלק האָט געהייסן און פון וועלכן דאָרף זיי פלעגן קומען. אָבער איך געדענק, אַז דער ייד פלעגט מאַכן טעפּ פון ליים און פאַרקויפן זיי אויפן מאַרק. ער איז שוין געווען אַ ייד אין די יאָרן; אַזוי איז אויך געווען זיין ווייב. זיי האָבן שוין אַלע קינדער געהאַט אויסגעגעבן, אָבער זיי האָבן זיך נאָך געהאַלטן אין איין אַרומרייסן און פלעגן קומען צום זיידן זיך גטן. דער זיידע פלעגט זיי אָפשיקן אַהיים אויף אַ וואַך, זיי זאָלן זיך מיישב זיין. אָבער נאָך דער וואַך פלעגן זיי ווידער קומען און פאַדערן אַ גט.

— רבי, איך קען נישט זיין מיט דער ארורה קיין איין טאָג מער! —

האָט דער טעפּער געשריגן.

— איך עץ בעסער גיין אין די הייזער איידער עסן ברויט ביי דעם

פעלד-גולן! — האָט די טעפּעריכע געטענהט.

עס איז נישט געווען קיין אַנדערע ברירה ווי אָפּטן זיי.

מיט זיי האָט שמואל שמש קיין אַרבעט נישט געהאַט ביים לערנען זיי

ענטפערן אויף די פּראַגעס. זיי האָבן שוין געקענט די זאַכן פון אויסנווייניק.

זיי פלעגן אויך קומען צום גט אָנגעטאָן אין די שבתדיקע מלבושים, ווי צו

אַ שמחה. איבערהויפט פלעגט ער, דער טעפּער, זיך אויספּוצן צום גט.

די הויזן האָט ער דווקא נישט איבערגעביטן. ער האָט געטראָגן די וואַכע-

דיקע תּחתונים, אויסגעשמירטע אין ליים; אָבער אויף אַט די וואַכעדיקע

הויזן האָט ער אַרויפגעצויגן אַ שבתדיקע קאַפּאַטע, אמת, אַן אויסגעוואַקסענע

און אַן ענגע, ווייל ער האָט זי מסתּמא נאָך געהאַט פון דער חתונה זיינער,

אָבער פאַרט אַ שבתדיקע, אַ קאַפּאַטע מיט טאַשמעלעך אַרום די ברעגן און

מיט ווייסע ביינערנע קנעפּ. מען האָט שוין געוואוסט אין זיידנס שטוב, אַז ווען

דער טעפּער קומט אין זיין שבתדיקער קאַפּאַטע, גייט ער זיך גטן. אין

דער זעלבער קאַפּאַטע, פלעגט ער מיט אַ וואַך שפּעטער קומען צוריק חתונה

האָבן מיט דער געטער יידענע זיינער. שמואל שמש, וואָס איז אויך געווען

אַ שטיקל שדכן, האָט שוין געזען, אַז עס זאָל קומען צוריק צו אַ שידוך.

זיצנדיק ביי דער באַבען אין דער קיך און אויסטרינגענדיק אַן אַ שיעור גלעזער

טיי מיט איין שטיקל צוקער, פלעגט ער, שמואל שמש, דערציילן מיט הנאה.

ווי אַזוי ער מאַכט עס. די ערשטע עטלעכע טעג טשעפעט ער אים נישט, דעם טעפּער. שפעטער גייט ער אַרויס צו אים הינטער דער שטאַט. ער טרעפט זיין שטוב נישט צוגערוימט, דעם אויוון קאַלט, די בעטן נישט פאַרבעט. דער טעפּער איז אַליין, אומעטיק און הונגעריק.

— וואָס מאַכט אַ ייד? — פּרעגט אים שמואל שמש.

— איי, ביטער פאַר אַ מאַנסביל צו זיין אַליין, אָן אַ יידענע, — קלאַגט זיך דער אַלטער. — נישטאָ ווער ס'זאַל אַפּקאַכן אַ קאַרטאַפּליע, ווער עס זאַל צורוימען, אַ הקדש אין שטוב.

— איר דאַרפט חתונה האָבן, — זאָגט אים דער שמש.

— וועלכע לייטישע יידענע וועט וועלן חתונה האָבן מיט מיר, אַ ייד אָן אַרעמאַן? — טענהט דער טעפּער. — און ווידער אַרייננעמען אַ שלאַק אין שטוב, וועט זי מיר דערגיין די יאָרן, קיין מנוחה נישט געבן אויף דער עלטער.

— איר ווייסט גאָר וואָס: נעמט צוריק אייער אַלטע יידענע, — טענהט שמואל שמש. — זי איז שוין צוגעוואוינט צו אייער שטוב, ווייסט וואָס איר האָט ליב און וואָס נישט, קען אַלע אייערע משוגעתן... איר זענט צו איר אויך צוגעוואוינט. וואָס קען זיין אַ גלייכערער שידוך? . . .

פאַרשטייט זיך, אַז אין אַנהויב קווענקלט זיך דער אַלטער. עס שטייט אים נישט אָן זי צוריקצובעטן. אָבער שמואל שמש, אַ ייד מיט אַ גאַטער צונג, ווייזט אים אויף מיט אותות ומופתים, אַז עס איז אַ באַשערטע זאַך, און ער פּוועלט ביי אים. פּונקט אַזוי פּוועלט ער ביי דער אַלטער. ווידער טוט אָן דער טעפּער זיין שבתדיקע קאַפּאַטע, קומט צום זיידן זיך אויסגלייכן און שטעלן אַ חופּה. דאָס קידושין־רינגל איז דאָ נאָך פּון דער ערשטער חתונה. שמואל שמש רופּט אַ מנין בטלנים פּון בית־המדרש, דער חתן שטעלט לעקעך און בראַנפּן און ער איז גליקלעך.

— אָבער פּון איצט אָן זאַל שוין זיין שלום, — זאָגט מיין זיידע, — נישט גטן זיך מער!

— רבי, נאָט אייך תקיעת־כּף! — שרייט דער טעפּער, — זאַל איך אַזוי... .

דער זיידע נעמט נישט ביים טעפּער קיין תקיעת־כּף, ווייל ער איז זיכער פּריער־אויס, אַז ער וועט עס נישט האַלטן. אין עטלעכע וואַכן שפעטער קומט דער ייד ווידער אין זיין שבתדיקער קאַפּאַטע. מען ווייס שוין פּריער־אויס, אַז ער קומט זיך גטן... .

אַט דאָס פאַרפּאַלק, ווי אַנדערע גטנדיקע פאַרפּאַלקן, זיינען געווען פאַר מיר אַ קוואַל פּון יינגלערישן תּענוּג. איך האָב מיך נייגעריק צוגעקוקט

צו זייערע תנועות און העוויות, צוגעהערט זיך צו זייערע טענות און מענות און קללות און געשרייען. איך בין גארנישט מיט געווארן אויסצוהערן אלע-מאל אויפסניי די אייביקע דיך-תורות, גטן און פטורים אויסגלייכענישן און לאדענישן. איינמאל, געדענק איך, איז א באהעלפער פון א חדר געקומען אפ-לאזן א שידוך מיט זיין כלה, ווייל דער מחותן האט אים נישט מסלק געווען דעם נדן, וואס ער האט אים צוגעזאגט. די דיך-תורה איז געווען א שטורמישע. דער מחותן האט זיך געקאכט, די כלה האט געוויינט, די מחותנתמע האט געיאמערט. די באבע מיינע האט נישט געקענט צווען די טרערן פון כלהס צד און זי האט זיך אריינגעלייגט אין שלום, הגם דאס איז געווען א זאך פון דער בית-דין שטוב און נישט פון איר מלוכה אין דער קיך.

— מעג מען אזוי מבייש זיין א יידישע טאכטער? — האט זי געמוסרט דעם באהעלפער פאר וועלן אפלאזן דעם שידוך. — מעג א ייד טאן אזא הימל-שרייענדיקע עווה?

דערביי האט זי אים געבראכט א ביישפיל פון יעקב אבינו און לאה, וועגן וואס זי האט געלייענט אין איר טייטש-חומש: „ווען לבן האט אפ-גענארט יעקבן און אים געגעבן לאהן אַנשטאָט רחלען, זאָגט דער רבינו בחיי, אז יעקב האט געוואוסט, אז דאס איז לאה, נישט רחל, אבער ער האט זיך אויפן ארט נישט וויסנדיק געמאכט, ווייל ער האט לאהן נישט געוואלט פארשעמען.“ אזוי דארף א ייד טאן, נישט מבייש זיין א יידישע טאכטער, — האט די באבע אויסגעפירט.

דער באהעלפער האט אויסגעהערט די גאנצע געשיכטע און זיך פאנאג-דערגעפאכט.

— יעדן בין נישט אזא יאלד ווי יעקב אבינו, — האט ער געזאגט, — מיך קען מען נישט אפנארן...

די באבע האט זיך פארשטאפט ביידע אויערן, הערנדיק די פארשווע-כנדיקע רייד וועגן יעקב אבינו.

— ביסט א גראַבער יונג און א מחוצף, — האט זי אים געזאגט און מיט גיכע טריטעלעך אריינגעפאפן אין איר קיך, קלינגענדיק מיט אלע שליסעלעך און שליסעלעך.

איינמאל, געדענק איך, האט דער זיידע און זיין שמש געהאט צרות-צרות מיט א ווייבל, וואס האט נישט געקענט ארויסזאגן דאס אות „צדיק“. אט דאס ווייבל האט געדארפט נעמען חליצה פון איר שוואַגער, ווייל איר מאן איז געשטארבן אן קינדער. וואכן-לאנג האט זי געהאט דיך-תורות מיטן שוואַגער אירן צו ליב דער חליצה. דער שוואַגער, א ביטערער ארעמאן, האט פארלאנגט, אז די שוועגערין זאל אים באַלוינען פאר דער חליצה, וואס ער

וועט איר געבן, אזוי אַז זי זאָל מעגן חתונה האָבן ווידער. דאָס ווייבל האָט געטענהט, אַז זי האָט קיין פרוטה נישט ביי דער נשמה, ווייל זי האָט אַלץ פאַרזעצט ביי דעם מאַנס קראַנקהייט. מיין זיידע האָט גערעדט מיטן שוואַגער, אַז עס איז אַן עוויל, וואָס ער פאַדערט געלט פאַר אַ מצווה אויפצובינדן אַ יידישע טאַכטער. אָבער דער יונגערמאַן האָט זיך געהאַלטן ביי זיינס, אַז אויב די שוועגערין וויל חתונה האָבן, זאָל זי זיך לאָזן קאַסטן. אומזיסט וועט ער איר קיין חליצה נישט געבן. עס איז געווען אַ ביטערער סכסוך צווישן צוויי אַרעמע און אומגליקלעכע מענטשן. ענדלעך האָט דער זיידע געפועלט, אַז דאָס ווייבל זאָל געבן איר שוואַגער הונדערט גיַדן, וואָס איז געווען אַ סומע פון 15 רובל, אויב איר האָב קיין טעות נישט. ער האָט געהאַט געפאַדערט הונדערט רובל. עס איז אַפגערעדט געוואָרן דער טאַג פון דער חליצה. אָבער ווען שמואל שמש האָט גענומען לערנען דאָס ווייבל צו זאָגן דעם פסוק „חלוץ הנעל“, ווי מען דאַרף זאָגן די ווערטער ביי דער צערעמאָניע, האָט דאָס ווייבל נישט געקענט אַרויסזאָגן דעם „צדיק“ פון וואָרט „חלוץ“, נאָר אַנשטאַט דעם געזאָגט „חלוס“, מיט אַ סמך. צוליב דעם האָט מען איר קיין חליצה נישט געקענט געבן. דער זיידע האָט אַוועקגעלייגט זיין תורה, וואָס ער האָט געלערנט מיט זיין תלמיד טודרוס, אַ בחור אַ למדן, און גע-
נומען לערנען מיט דעם ווייבל.

— זאָגט „חלוץ“, — האָט ער זי געלערנט, — חלוץ, חלוץ... —

— חלוס, — האָט דאָס ווייבל געזאָגט.

שמואל שמש האָט געאַרבעט מעשים.

— זאָג: גריץ, סיטץ, היץ, שוויץ... — האָט ער זיך געקאַכט.

דאָס ווייבל האָט די אַלע ווערטער ריכטיק אַרויסגערעדט, אָבער ווי נאָר עס איז געקומען צום וואָרט „חלוץ“, האָט זי געזאָגט גרייזיק. דער שמש האָט געברענט ווי פייער.

— נאַריש ווייבל! אַז דו קענסט זאָגן גריץ און היץ, פאַרוואָס זאָלסטו

נישט קענען זאָגן חלוץ? — האָט ער נישט פאַרשטאַנען.

מיין זיידע האָט דעם כעסנדיקן שמש אַפגעשטעלט און גערעדט צום

ווייבל מיט גוטן, מיט שכל.

— זעט צו זאָגן ריכטיק דאָס וואָרט, וויייל אַ נישט וועט איר קיין חליצה

נישט קריגן און איר וועט מוזן אַפפינצטערן אייערע יאָרן. איך האָב קוים געפועלט ביי אייער שוואַגער, ער זאָל אייך געבן חליצה.

דאָס ווייבל האָט געפלאַמט פון בושה, געוויינט, אָבער זי האָט ביי

קיין אופן נישט געקענט נאַכזאָגן ריכטיק דאָס וואָרט, ווי מען האָט עס פון איר פאַרלאַנגט.

אָפנים, אַז שמואל שמש האָט זי גלייך איבערגעשראַקן ביים ערשטן מאַל, ווען זי האָט על-פי טעות אַרויסגעזאָגט חלוס אַנשטאַט חלוי. ער האָט זי געמוזט אַנשרעקן, אַז צוליב דעם אות קען זי בלייבן אומאויפגעכונדן אַ גאַנץ לעבן, און דאָס האָט דאָס אומגליקלעכע דערשראַקענע ווייבל אַזוי צערודערט, אַז ביי איר האָט זיך אַנטוויקלט אַ קאַמפּלעקס און פון גרויס שרעק פאַר דעם „צדיק“ איז זי געבליבן געליימט ביים אַרויסברענגען אים. שמואל שמש האָט די זאַך אויסגעטייטשט אויף זיין פשוטן אופן.

— זי איז אַ יידענע אַ בהמה, — האָט ער געזאָגט פאַר מיין באַכען, וואָס האָט געאַרבעט מיטן ווייבל ביים אַרויסזאָגן ריכטיק דאָס וואָרט.
— אַ שאַד אייער טירחה, רביצין, זי וועט שוין בלייבן אַן אַלמנה ביזן טויט אַריין.

מיין זיידע האָט נישט אָפגעלאָזט. ער פלעגט זיך תמיד שטאַרק מתעסק זיין, ווען עס איז געקומען אויפצובינדן יידישע טעכטער, וואָס זיינען גע- בליבן עגונות. אויסגעפאַרשט עדות און געשריבן בריוו און שאלות-ותשובות, אַזוי אַז עס זאָל, חלילה, נישט קומען צו קיין זינד צווישן יידן, און אויך איצט האָט ער געאַרבעט מעשים, אַזוי אַז דאָס ווייבל זאָל קענען נעמען חליצה און נאָכאַמאָל חתונה האָבן. ער האָט אַוועקגעלייגט זיין תורה און געהאַלטן טאַג נאָך טאַג אַליין לערנען מיט דעם ווייבל, גערעדט צו איר, באַרואיקט זי מיט גוטן, ביז ער האָט זי איינגענומען און זי האָט ענדלעך אַנגעהויבן אַרויסזאָגן דעם „צדיק“ ריכטיק, צו דער חליצה איז זיך צו- נויפגעקומען קינד און קייט אין דער ווייבער-שול, וואו די צערעמאָניע איז פאַרגעקומען. דער שוסטער, דער גרעסטער פאַרטאַטש פון שטאַט, האָט געבראַכט צום זיידן צו באַטראַכטן דעם חליצה-שוך, וואָס ער האָט געמאַכט, אַ גרויסן אומגעלומפערטן שוך מיט לעדערנע בענדלעך. דאָס איז אפשר געווען דער איינציקער נייער שוך, וואָס דער לאַטוטניק האָט געמאַכט אין זיין לעבן, דער זיידע האָט געפונען, אַז ער איז געמאַכט על פי דין, און ער האָט געהייסן נעמען זיך צו דער צערעמאָניע. שמואל שמש האָט געבראַכט אַ שיסל מיט וואָרעם וואָסער און זייה און ער האָט אין דער ווייבער-שול, פאַר אַלעמען אין די אויגן, אָפגעוואַשן ביי דעם חליצה-געבער איין פוס, אויף וועלכן מען וועט אים דאַרפן אַנטאָן דעם חליצה-שוך. ער האָט אים געוואַשן לאַנג און פינקטלעך, אָפגעשניטן די נעגל, גערייניקט ווי ביי טהרה. דער יונגערמאַן האָט דאָס וואַשן נויטיק געדאַרפט, און נישט פאַר איין פוס, נאָר טאַקע פאַר ביידע. אָבער שמואל שמש האָט געהאַט אַ באַפעל אָפצוואַוואַשן יענעם איין פוס און אַזוי האָט ער

נעטאָן; דער צווייטער פוס איז נישט זיין עסק. דער חליצה-געבער, מיט איין געוואָשענעם און איין נישט געוואָשענעם פוס, האָט געלאָזט זיך אַנטאָן דעם חליצה-שוך און געפילט זיך געהויבן, וואָס מען וואָשט אים און מען טוט אים אָן. דערנאָך האָט דער קברן געבראַכט דאָס טהרה-ברעט און אַוועק-געשטעלט אין אַ ווינקל. דורך דעם עולם איז אַ פחד דורכגעגאַנגען. מען האָט געזאָגט, אַז הינטער דעם טהרה-ברעט געפינט זיך די נשמה פון פאַר-שטאַרבענעם קינדער-לאָזן מאַן, וואָס קומט צו דער חליצה פון זיין אַלמנה, און מען טאָר דערביי נישט קוקן אין דעם ווינקל, ווייל מען קען, חליצה, גע-ניווקט ווערן. ווי תמיד, האָט מיך געצויגן מיט סכנת-נפשות צו קוקן דאָרט, וואו מען טאָר נישט, הגם איך האָב געציטערט פאַר פחד. דער זיידע האָט געהייסן זיין שטיל און גענומען זיך דורכפירן די חליצה. דאָס ווייבל, איבער-געדעקט מיט אַ שאַל דאָס פנים צווישן מאַנסביל, האָט ציטערנדיק נאַכגע-זאָגט די ווערטער און געוויינט. אַ וויילע איז געווען אַ געפאַר, אַז זי זאָל ווידער זיך נישט דערשרעקן פאַר דעם „צדיק“ און קאַליע מאַכן די גאַנצע חליצה. אָבער זי איז דורך בשלום. מיין זיידנס פנים האָט זיך אויסגעלייטערט. דאָס ווייבל האָט אויסגעשפיגן פאַר איר שוואַגער. עמעצער האָט אַ וואָרף געטאָן דעם חליצה-שוך. אַלע האָבן זיך גלייכצייטיק שנעל אָפגעקערט, ווייל מען האָט געגלויבט, אַז וועמען דער געוואָרפענער שוך רירט אָן, לעבט נישט אויס דאָר יאָר.

אַזעלכע און אַנדערע זאָכן האָב איך זיך אָנגעזען גענוג אין מיין זיידנס הויז אין די זומערס, ווען איך פלעג קומען מיט מיין מוטער קיין בילגאָריי. ווי אין זיידנס בית-דין שטוב, אַזוי זיינען אין דער באַבעס מלוכה, דער קיך, געקומען אַלערליי ווייבער מיט זייערע צרות און נחת, סכסוכים און דאגות. איך האָב אָפט זיך אַרויסגעפאַט פון זיידנס בית-דין שטוב און פאַרבראַכט אין דער גרויסער קיך, אין דער ווייבערישער מלוכה.

די וויבערישע מלוכה אין דער קיד

כאָטש דער באַבעס מלוכה איז געווען אין דער קיד, נישט קיין איבע־
ריק אָנגעזען אַרט פאַר אַ קעניגרייך, האָט זי, די באַבע, דאָרט געפירט איר
וויבערישע ממשלה מיט גרויס ווירדע.

דאָס רבנישע הויז איז תמיד געווען אָנגעשטאַפט. קודם־כל האָט זיך אויפ־
געהאַלטן אין שטוב דער פעטער איטשע מיט זיין ווייב רחלע און זייערע
צוויי קינדער. דער פעטער איטשע איז געווען אַ יונגערמאַן, וואָס האָט
גערויכערט אַ סך פּאַפּיראַסלעך, געקענט שרייבן רוסיש מיט אַ געוואָלדיק
שיינער האַנטשריפט, געהאַט סמיכה אויף רבנות, און אפילו אַריינגעקוקט
אין אַן אַלט־געבאַקענער רוסישער צייטונג, וואָס ער פלעגט אַמאָל ליינען ביי
איינעם פון די שטאָטישע באַאַמטע. ער פלעגט אויך פירן פאַרן זיידן די
קאָזיאַנע ביכער און אויסשרייבן מעטריקעס. מיט איין וואָרט, ער איז גע־
ווען אַ יונגערמאַן אַ מושלם, וואָס קען אַליי אַבער ווי גרויס מושלם ער איז
געווען, אַזוי גרויס שלים־מולניק איז ער געווען. ער האָט זיך צו קיין שום
פּרנסה נישט געקענט דערשלאָגן. און ער איז דעריבער געזעסן מיט ווייב
און קינדער און געגעסן אייביקע קעסט ביים זיידן. אַזוי ווי ער איז געווען
דער יינגסטער צווישן די ברידער און שוועסטער זיינע און דער ליבלינג ביי
דער באַבען האָט ער זיך געפעשטשעט ווי אַ יינגל אַ בן־יהיד, און ער האָט
געטאָן דער באַבען אַ טובה, אַז ער האָט געגעסן. אין דער שטוב האָבן
זיך אויך אויפגעהאַלטן צוויי דערוואַקסענע מיידלעך, טעכטער פון דער מומע
שרה, וואָס איז געבליבן אַן אַלמנה נאָך איר ערשטן מאַן און חתונה געהאַט
מיט אַן אַנדער מאַן פון שטעטל טאַרנאָגאַראָד. אירע דריי קינדער פון
ערשטן מאַן זיינען דעריבער געווען ביים זיידן אין הויז. דער זיידע האָט עס
געהאַלטן פאַר אַ מצווה צו דערציען די צוויי יתומות, סימעלע און טויבעלע.
ווי אייגענע טעכטער און אויסגעבן זיי פאַר וואויל־לערנערס, וועמען מען
דאַרף געבן נדן, מתנות און קעסט. צוזאַמען מיט זיי איז געווען אין שטוב
זייער ברודער עליע, אַ בחור, וואָס איז געזעסן און געלערנט. אָפט פלעגט
אויך קומען אויף אַ צייט אַ טאַכטער פון דער מומע טויבע, וואָס האָט גע־
וואוינט אין שטעטל גאַרשקאָוו. אויף די זומערס פלעגט מיין מאַמע קומען
מיט מיר און מיין שוועסטער. די אַלע האָט מען געדאַרפט שפּיין, קליידן
און שוכן, און די באַבע, דאָס קליינע יידנקעלע מיטן גרויסן בונט שפּיסלעך.

האַט געהאַט אַ סך אַרבעט און קאָפּדרייעניש צו באַזאָרגן אַלעמען און אַלץ. צו דעם איז איר קיך גלאַט אַזוי געווען תמיד פּוץ מיט געסט, אורחים, גבאיטעס, צדקה-קלייבערינס, אַרעמעלייט און סתם מענטשן, וואָס זיינען אַרייניג געקומען צום רב אין הויז, צי זיי האָבן עס יאָ געדאַרפט, צי נישט.

דעם זיידנס הויז האָט געהערט צו קהל און איז געשטאַנען אויף קהלישן באַדן, לעבן דעם שול-הויף, וואו עס האָבן זיך געפונען אויך די בתי-מדרשים, קלויזן, דאָס הקדש און אַלע איבעריקע גוטע זאַכן. יידן האָבן דעריבער באַטראַכט דעם זיידנס הויז פאַר אַ מין קהלישע אינסטיטוציע, ווי אַ בית-המדרש, אַשטייגער, וואוהין מען קען אַריינגיין ביי יעדער געלעגנהייט. איז אַ ייד געווען דורשטיק, איז ער אַריינגעגאַנגען צום רב אין גרויסן פאַרהויז, וואו עס איז געשטאַנען אַ פּאַס וואָסער, האָט אַנגעשעפּט אַביסל וואָסער אין דער גרויסער שווערער קופּערנער שעפּ, און אין איין וועגס שוין אַריינגע-גאַנגען צו דער באַבען אין קיך זאָגן „גאַט-העלף, רביצין“. האָט אַ ייד אַ בטן פאַרחלשט דאָס האַרץ אין בית-המדרש ביי דער תורה, איז ער אַרייניג געגאַנגען צו דער רביצין אין קיך און געבעטן אַ גלאַז טיי. צום זיידן אין בית-דין שטוב האָט מען נישט געהאַט די העזה אַריינצוגיין. געוויינלעך, פּלעגט אַזאַ ייד טענהן, אַז אַ שטיקל צוקער האָט ער מיט זיך, אַדער אַז ער טרינקט טיי אָן צוקער. אָבער די באַבע פּלעגט נישט וועלן הערן פון אַזאַ זאַך, אַ ברום געבן „חס וחלילה“ און צוטראַגן דעם יידן טיי מיט אַ קלעצל צוקער. תמיד האָט עס זיך נישט געענדיקט מיט איין גלעזל, נאָר מיט עטלעכע גלעזער. פון אורחים איז אַפּגערעדט. בילגאַריי האָט געהאַט גרויס דערפאַלג ביי אורחים, וואָס פּלעגן זיך אַנקומען פון אַלע עקן פּוילן. און תמיד פּלעגט מען טרעפּן אין דער באַבעס קיך זיצן אַ פאַרקאָסטן אַפּגעריי-סענעם הייזער-גייער ביים קיך-טיש און עסן אַ גריץ אַדער אַ שיסעלע קאַר-טאַפּל מיט באַרשטש. אַט די מדינה-גייער האָבן געהאַט גוואַלדיקע אַפּעטיטן און זיי פּלעגן תמיד בעטן, מען זאָל זיי צוגיסן נאָך אַ פאַר לעפּל. איינעם אַזאַ בעטלער געדענק איך, ווי ער וואַלט מיר נאָך איצט געשטאַנען פאַר די אויגן. דאָס איז געווען אַ באַוואַקסענער שוואַרצבערדיקער ייד מיט אַ גרויסער טאַרבע איבערן אַקסל, און אַ גוואַלדיקער שטאַמלער. ער פּלעגט אַפּט קו-מען קיין בילגאַריי און יעדעס מאָל אַפּשטאַטן אַ וויזיט ביי דער באַבען אין קיך. אים פּלעגט תמיד עפּעס פּעלן צום עסן. געוויינלעך פּלעגט אים די באַבע געבן צוויי היפּשע שיסלען, איינע מיט קאַרטאַפּל, די אַנדערע מיט באַרשטש. דער בעטלער פּלעגט עסן גיך, ראַשיק. איידער מען האָט זיך אומגעקוקט, פּלעגט ער זאָגן:

— ררררביצין, ס'פעלט מיר צו אַ בבביסל באַרשטש צו די קאַר-
טאַפליעס. . . .

די באַבע האָט אים צוגעגאַסן אַ נייע שיסל באַרשטש. אין אַ מינוט
אַרום האָט מען ווידער געהערט זיין שטאַמלען :

— ררררביצין, ס'פעלט מיר צו אַביסל קאַרטאַפליעס צום באַרשטש. . . .
אַזוי איז עס געגאַנגען אַ מעשה אָן אַ סוף.

פון נישט-ווייטן הקדש פלעגן קומען קראַנקע אַרעמע ווייבער נאָך אַ
דערקוויקעניש. תמיד האָט זיי פאַרחלשט דאָס האַרץ, „געקלעמט ביים לע-
פעלע“, „געגאַגט ביים גריבל“, און די באַבע האָט זיי געדאַרפט מחיה זיין
מיט אַביסל קאַרשן-זאַפט אָדער איינגעמאַכטס. אַנדערע האָבן געדאַרפט
יאַיכלעך, אָדער גלאַט אַ לעפל געקעכטס. די ווייבער פלעגן רעדן און ווינטשן
און וויינען און זיפצן און יאַכצן, אַז מען פלעגט האָבן וואַסער אין די אוי-
ערן פון זיי. גבאיטעס מיט זיידענע טיכלעך אויף די קעפּ, וואָס תמיד זאָמ-
לען זיי פאַר אַ דבר-טובּ, פאַר קימפעטאַרינס, פאַר פאַרזעסענע כלות, פאַר
מתים אָן תּכריכים און פאַר נאָך אַזעלכע זאַכן, זיינען אויך געווען אַפטע
געסט ביי דער באַבען אין קיך. מיט אַט די בכבודיקע באַלעבאַסטעס האָט
מען געדאַרפט זיך אַוועקזעצן שמועסן, שטעלן פאַר זיי אַ כיבוד, וואָס זיי
האָבן געשריגן געוואָלד, אַז זיי ווילן אים נישט. אָבער די באַבע האָט ענד-
לעך געפועלט ביי זיי, זיי זאלן זיך דערקוויקן מיט עפעס, און עס איז ווידער
אַוועק אַ סדרה פון ברכות און ווינטשענישן און זיפצערייען און קרעכצענישן.
עס פלעגן אויך אָפט זיצן אין קיך ווייבער, וואָס זיינען געקומען האָבן דיין
תּורות מיט זייערע מאַנען; ווייבלעך עגונות און גרושות, וואָס האָבן זיך
אויסגערעדט זייערע ביטערע הערצער, געטרונקען טיי און געוואונטשן און
געזיפצט און געקרעכצט.

ווייבער, וואָס פלעגן קומען פרעגן אַ שאלה ביים זיידן אויף טעפל-
לעפל; ווייבלעך, וואָס זיינען געקומען מיט ווייבערישע שאלות, — אַלע
פלעגן געפינען פאַר נייטיק אַריינצוגיין אין קיך, כדי צו זאָגן בלויז „גאַט-
העלף, רביצין“, אָבער דערביי האָבן זיי זיך שוין פאַרהאַלטן און אַנגערעדט
אַ ווערט. די טוקעריך, וואָס איז אויך געווען אַ שמשטע, פלעגט אָפט קומען
בעטן די באַבען אויף אַ שמחה אין שטאַט, זי פלעגט אַריינקומען זייער
פייערלעך, אַט די יידענע, און אַ זאַג טאָן הויך :

— רביצין, קרויך, ביילע שרה טשיפע לאהס האָט זייער שיין געלאָזט
בעטן אויף דער חתונה פון איר טאַכטער. . . .

די באַבע איז זעלטן געגאַנגען אויף אַ חתונה, אָבער זי האָט תמיד גע-
עבן דער טוקעריך אַ פאַר גראַשן פאַרן וועג און זי מכבד געווען מיט אייני-

געמאַכטס. די יידענע האָט ראשיק געפאַטשט מיט דער צונג דאָס איינגעמאַכטס און דערציילט וועגן אַלע אירע שמשישע און טוקערישע פּאַסירונגען אין שטאָט. אָט די יידענע פּלעגט אויך קומען אַלע פאַר וואָכן צו מיין באַבען אָפּגאַלן איר דעם קאַפּ, פאַר וואָס די באַבע פּלעגט שטעלן פאַר איר כּיבוד.

פון לוויות פּלעגן טייל יידן און ווייבער אויך זיך פאַרהאַלטן ביי דעם רבס הויז, אָפּוואַשן די הענט אין פּאַדערהויז, ווי דער מנהג איז, און אַרייַן-קומען זאָגן דער באַבען, אָז גאָט זאָל אויסהיטן די שטאָט פון צער. דערביי האָבן די ווייבער אָנגעזיפּצט אַ וועלט, כּסדר געזאָגט „נישט דאָ געדאַכט, נישט פאַר קיין שום יידיש הויז געדאַכט, עס זאָל פאַלן אויף אַלע וויסטע פעלדער און וועלדער“, אָפּגעשפּיגן אַ שלעכט אויג, און דערקוויקט זיך מיט אַ גלעזל טיי. אָבער דאָס אַלץ איז געווען גאַרנישט מיט נישט קעגן דעם, וואָס עס האָט זיך אָפּגעטאָן אין דער באַבעס קיך ווען מען פּלעגט שטעלן חופות אויפן שול-הויף און ווען כלות פּלעגן קומען צום זיידן אין הויז מיט „לאַשטשינעס“.

די חופות פּלעגן געפּראָוועט ווערן געוויינלעך אין אַוונט, און מיט גרויס שמחה. גימפּל קלעזמער מיט זיין קאַפעליע פּלעגט שפּילן פּריילעכע מאַרשן. מחותנתעס, מיט פּלאַקערנדיקע „הבדלות“ אין די הענט, האָבן געטאַנצט איבער דעם גאַנצן וועג. אין אַלע פענצטער פון הייזער, פאַר וועלכע חתן-כלה זיינען פאַרבייגעגאַנגען, האָט מען אַרויסגעשטעלט אָנגע-צונדענע ליכט. די באַבע האָט נישט נאָר אַרויסגעשטעלט ליכט אין די פענצ-טער, נאָר זי האָט זיך אויך אָנגעטאָן דאָס שבתדיקע זיידענע טיכל אויפן קאַפּ און געוואונטשן מזל-טוב די מחתנים און מחותנתעס, וואָס פּלעגן קומען רופן דעם זיידן-מסדר-קידושין זיין. צו דער ווינטשעניש און קושעניש און ווייבעריי האָט גאַר קיין סוף נישט גענומען. אָבער פּריילעכער דערפון זיינען געווען די „לאַשטשינעס“. עס איז געווען אַ מנהג אין שטאָט, אָז צומאַרגנס נאָך דער חתונה איז גימפּל קלעזמערס קאַפעליע געקומען צו דער כלה אין הויז און מיט מוזיק זי געפירט צו מחתנים און צום רב. די כלה פּלעגט גיין אויסגעפּוצט אין אירע שענסטע קליידער. מחותנתעס און משפּחה זיינען מיטגעגאַנגען. די באַבע פּלעגט זיך אַנטאָן אין אירע שבתדיקע קליידער און אויפּנעמען די כלה מיט גרויס כּבוד און צערעמאַניעס. דערביי האָט זי געשטעלט לעקעך און וויין. אָט די צערעמאַניע האָט זיך גע-רופן „לאַשטשינעס“, און איך האָב געקוואַלן אי פון די גוטע זאַכן, וואָס איך האָב דערביי געקראָגן, אי פון אויסהערן די אַלע ווייבערישע ברכות און ווינטשענישן און קושערייען און געוויינען, צוזאַמען מיט דער מוזיק פון גימפּל קלעזמערס קאַפעליע.

קינד און קייט פלעגט זיך אַנקומען צו דער באַבען אין קיך. און אפילו פראַנצישעק דער באַד-גוי פלעגט זיך אַוועקשטעלן ביי דער טיר, בעטן אַ מוציא חלה, אַדער אַ גלעזל בראַנפן, פאַרוואַס ער האָט אָפגעצאָלט מיט אַ וועלט מיט ברכות, און דווקא אין יידיש.

אַט דער פראַנצישעק, וואָס האָט געדינט אין מרחץ אַלס געהילף ביים בעדער, איז געווען אַ פאַרביקער פאַרשוין. אַנגעטאָן אין אַן אַטן צעריי-סענעם מונדיר, וואָס עס האָט אַרויסגעוואָרפן אין מיסט דער רוטישער פאַל-קאָוויק פון קאָזאַקישן פאַלק, איז ער דערביי געגאַנגען באַרוועס, און זיין שיקור פנים איז געווען אויסגעשמירט מיט ריס און בלאַטע. פאַרוואַס דער מענטש, וואָס האָט געאַרבעט און געוואוינט אין באַד, האָט קיינמאָל נישט געפונען פאַר נייטיק זיך אַרומצואוואַשן, איז געווען שווער צו פאַרשטיין, אָבער אַזוי איז עס געווען. דער באַד-גוי אין מונדיר פון אַ פאַלקאָוויק האָט אויך קיינמאָל נישט געקעמט זיינע קאַלטענעס פון קאַפ און דער באַרד. אָבער צוואַמען דערמיט האָט ער זייער גדולהדיק אַרומפאַראַדירט אין זיין פאַר-ביקן מונדיר, איבערהויפט ווען ער פלעגט פויקן אין מאַרק יעדן מיטוואַך, אַ סימן, אַז גוים און זעלנער קענען גיין זיך פאַרען אין יידישן מרוזן. דער פראַנצישעק פלעגט אויך רעדן יידיש מיט אַלע לַשון-קודשדיקע רייד און ער פלעגט זיך האַלטן נאָר צווישן יידן. ער פלעגט אויסרעדן אַלדאָס ביין אויף די גוים, פאַרוואַס זיי נעמען אים נישט פאַר אַן אורח, ווי יידן נעמען פאַר אורחים יידישע אַרעמעלייט. „זיי האָבן גוויאישע הערצער“, פלעגט ער זאָגן אויף זיי. דאָס האָט אים נישט אָפגעהאַלטן צו זידלען יידן און דראַען זיי מיט דער נקמה פון די ברידער-קריסטן יעדעס מאָל, ווען ער פלעגט כאַפן אַ צו-גרויסע כוסה, און דאָס האָט זיך געטראַפן ביי אים יעדן מאַנטיק און דאַנערשטיק. אַט דער פראַנצישעק פלעגט זיך רייבן אַרום אַלע יידישע שמחות און ביי יעדער התונה און לאַשטיניעס איז ער אויך געקומען און געשטאַנען ביי דער טיר, גרייט צו כאַפן עפעס פון די רחמנים בני רחמנים.

די באַבע פלעגט פאַלן פון די פיס פון אַט די אַלע שמחות, אָבער זי האָט נישט געהאַט קיין צייט זיך אָפצורוען. די גרויסע שטוב האָט תמיד געפאַדערט, און זי פלעגט אַרומלויפן מיט קליינע גיכע טריטלעך, קלינגען מיט די שליסלעך און פאַרקען זיך ביי אַלמערס, שאַפעס, קעמערלעך און מער פון אַלץ ביים גרויסן אויוון, וואו תמיד האָט זיך עפעס געבאַקן אַדער געקאַכט.

אַבער שווערער פון אַלץ איז געווען פאַר איר די אייביקע קנאה-שנאה, וואָס איז אָנגעגאַנגען אין איר הויז צווישן די קינדער און אייניקלעך און קרובים.

קודם-כל האָט נישט געהערשט קיין שלום צווישן אירע ביידע זין און זייערע משפחות. דער פעטער יוסף, דער בכור, וואָס איז געווען דיין אין שטאָט, האָט תמיד געהאַט פאַרדרוס דערפאַר, וואָס דאָס גאַנצע „דאָברע-מזל“ לייגט מען אַרײַן אין זיין יינגערן ברודער, אײטשע, וואָס טוט גאַרנישט און עסט אייביקע קעסט, אין דער צײט, ווען ער, יוסף, דאַרף זיך אויס-דאַרן דעם קאַפּ פאַר שפּײַזן ווייב און קינדער. ער האָט געהאַט סיבות צו זײַן אײפערזיכטיק, דער פעטער יוסף. ערשטנס, איז ער געווען דער עלט-סטער; צווייטנס, איז ער געווען מער למדן און קאַפּ-מענטש פון זײַן יינגערן ברודער. אמת, דער פעטער אײטשע האָט אויך געהאַט סמיכה אויף רבנות, אָבער קײן גרויסער למדן איז ער דערבײַ נישט געווען. דער פעטער יוסף האָט געשמט פאַר אַן אײזערנעם קאַפּ. דערצו האָט מען אים אויך געהאַלטן פאַר אַ חכם און זײַדן פלעגן קומען צו אים פרעגן עצות. ער איז געווען אַ קענער און אַ געוואַלדיקער בעלי-חשבון. אַרײַן, בלײַז פון אַרײַנקוקן אין ביכלעך, האָט ער זיך אויסגעלערנט רוסיש און העכערע מאַטעמאַטיק, און ער פלעגט תמיד אַרומגיין מיט אַ שטיקל קרייד אין דער האַנט און מאַכן מאַטעמאַטישע אויפגאַבן אויף אַלע ווענט, טישן און בענק, די באַבע האָט געטענהט, אַז פאַר אַזאַ מענטש, אַ דיין אין שטאָט, פאַסט נישט ער זאָל זיך אַרומרייסן מיט זײַן יינגערן ברודער, מקנא זײַן אים און אַרײַנקוקן צו אים אין די טעפלעך. אַ ייד, אַ דיין, דאַרף זיך פירן בכבוד, עוסק זײַן אין תורה און נישט האָבן אין זײַנען קיין קנאה און שנאה, וואָס פאַסט פאַר אַ יידענע. אָבער דער פעטער יוסף האָט נישט געוואָלט עוסק זײַן אין תורה און פירן זיך בכבוד, ווי פאַר אַ דיין פאַסט, נאָר ער האָט גאָר ליב געהאַט אַרײַצוקומען צו דער באַבען אין קיך, מישן זיך אין אַלץ, אַרײַנשטעקן אוי-מעטום די געבויגענע נאָז און האָבן טענות, וואָס מען גיסט זײַן יינגערן ברודער אײטשע גאַלד אין האַלדן אַרײַן.

מער נאָך ווי די באַבע, האָט דער זײדע געקוקט קרום דערויף, וואָס זײַן בכור, וועלכער וועט איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר דאַרפן איבער-נעמען זײַן רבנות, גײט נישט אין זײַנע, דעם פאַטערס, וועגן, נאָר פאַר-ברענגט זײַן צײט מיט זיצן אין קיך צווישן די ווייבער.

— יוסף, ביסט זיך מבזוה, — האָט ער אים געמוסרט. — געדענק, דו ביסט אַ דיין בײַ ייִדן, האַפּט דיך בכבוד, ווי אַ מענטש...
דער פעטער יוסף האָט נישט געוואָלט זיך האַלטן בכבוד. אַנשטאַט

זיצן און לערנען אָדער קהלן זיך אין שטאַטישע ענינים, האָט ער גאָר ליב געהאַט צו זיצן אין קיך און חשובונען. אַלץ האָט ער געזשבונוט, הויכע מאַטעמאַטישע חשובונות און קליינע חשובונות. וויפיל, אַ שטייגער, זיין ברור-דער איטשע קאַסט אָפּ דעם זיידן אַ יאָר, וויפיל הינדעלעך די באַבע האָט גע-לאָזט אויסקוילען פאַר די יאָרן פון אייביקער קעסט פאַר אָט דעם איטשען און זיין הויזגעזינד, וויפיל אייער, אַשטייגער, זיינען אויסגענוצט געוואָרן פאַר די פיינקוכענס, וואָס מען האָט פאַר אַ צענדליק יאָר צייט געמאַכט פאַר אָט דעם איטשע און זיין ווייב, רחלע, און די קינדער, משה און יחזקאל.

אַ קליינער און אַ רירעוודיקער, ווי די באַבע, מיט אַ הויכן שטערן, האָט דער פעטער יוסף תמיד גערויכערט פאַפיראַסלעך, אַרומגעגאַנגען היין און צוריק, געקנייטשט דעם שטערן, געזשבונוט און געזשבונוט און גע-זשבונוט. די חשובונות, די הויכע אַלגעברייאישע, ווי די קליינע שטוביקע, האָט ער געמאַכט גלייך שנעל און גלייך אויפן קול :

— אויב מיר זאָלן אָנגעמען, אַן איטשע מיט ווייב און קינדער קאַסטן אָפּ דאָס ווייניקסטע אַ קערבל אַ טאַג פאַר עסן, דירה, מלבושים, שידן און אַנדערע הצטרכות, קומט אויס, אַז אין משך פון אַזויפיל און אַזויפיל יאָר, מאַכט עס אויס אַ קיימאלן פון . . . אַז מען זאָל צורעכענען דערצו פראַ-צענט פון אַזויפיל און אַזויפיל אַ יאָר, מאַכט עס אויס אַ קיימאלן פון . . . און אויב מען זאָל רעכענען פראַצענט פון פראַצענט, מאַכט עס אַ קיימאלן פון . . .

דערביי פלעגט ער זיך אַריינלאָזן אין אַ געץ פון ציפערן, וועלכע ער האָט אָנגעוואָרפן מיט אַן אויטערישער גענויקייט און גיכקייט. די באַבע פלעגט ווערן גריין און געל פון אָט די חשובונות איבער איר פייבלונג איטשע. — יוסף, גענוג געזשבונוט, — האָט זי געבעטן זיך ביי דעם בכור אירן, וואָס איז טד-הכל געווען מיט בלוין פופצן יאָר יינגער פון איר. — יוסף ביטט אַ דיין און דאַרפסט זיצן אין דער היים פסקענען שאלות אָדער אָנגעמען דיין-תורות.

דער פעטער יוסף האָט גישט אויפגעהערט רויכערן און קנייטשן דעם שטערן און חשובונען. ער האָט גישט נאָר געזשבונוט אייגענע זאַכן, נאָר אויך פרעמדע. עס איז רעכט געווען, אַז פאַר דעם הויז זאָלן פאַרבייפאַרן פורץ מיט קלעצער פון נאָענטן וואָלד, וואָס האָט געהערט צו אַ שטאַטישן וואָלד-הענדלער, אז דער פעטער יוסף זאָל גלייך נעמען חשובונען :

— אויב מיר זאָלן אָנגעמען, אַז דער וואָלד-הענדלער האַקט אויס הונד-דערטער קלעצער אַ טאַג, קומט אויס, אַז אין אַ וואָלד וואָס האָט צוויי וואָרסט

די לענג און א האַלבן וויאַרסט די ברייט, דאַרף זיין אַ קימאַלן פון... פון ביי-
מער, וואָס אין משך פון טאָג מאַכט עס אויס אַ קימאַלן... וואָס אין משך
פון אַ יאָר איז עס אַ קימאַלן... און אַזוי ווייטער און ווייטער...

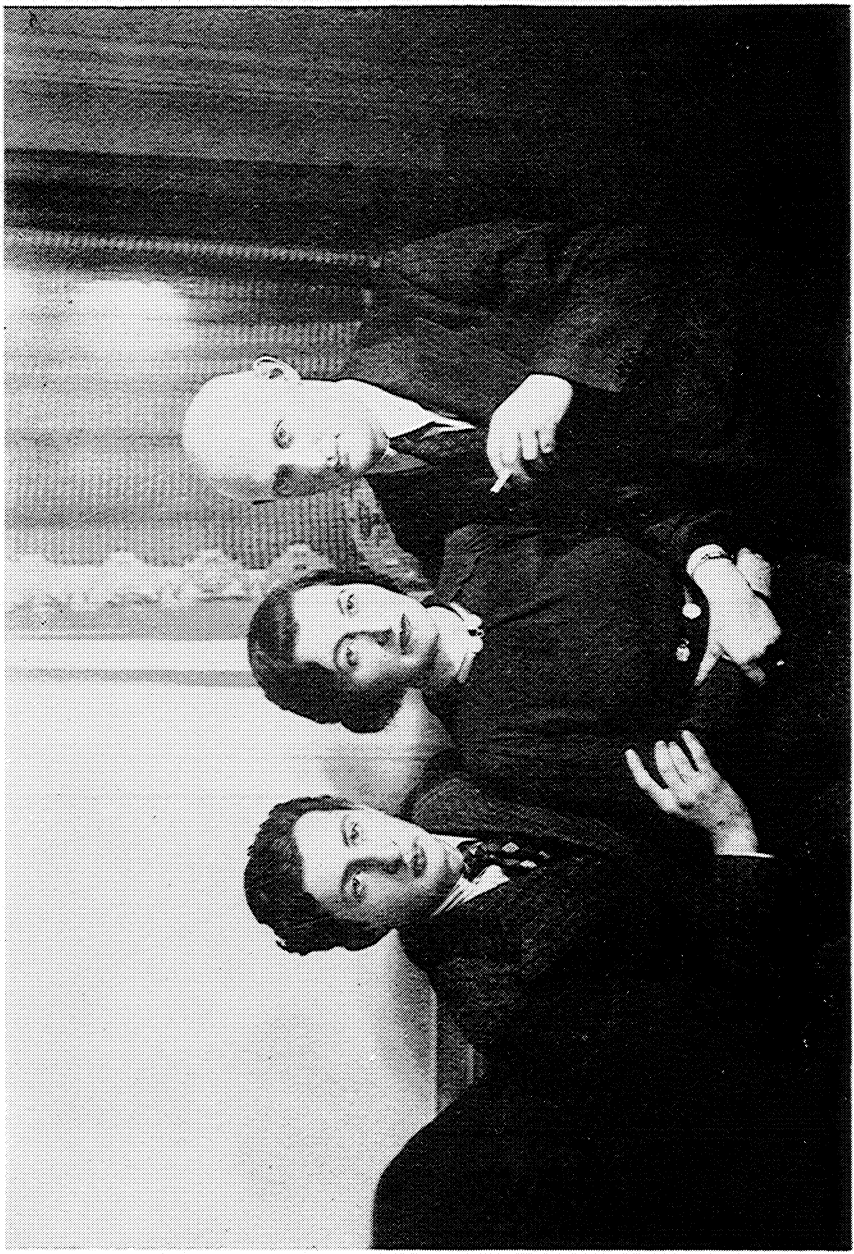
אַלץ האָט ער גערעכנט, אַלץ איז געווען אויף זיין קאַפּ. וועגן אַלץ האָט
ער זיך אויסגעפרעגט ביי שמואַל שמש, וואָס פלעגט תמיד זיצן אין קיך,
וויקלען פאַפיראַסלעך און טרינקען אַ סך גלעזער טיי מיט איין שטיקל צו-
קער. אַ למדן און אַן אייזערנער קאַפּ, האָט אָבער דער ייד קיין ברעקל
חשק נישט געהאַט צו לערנען און צו קהלן זיך און צו כבוד פון אַ כלי-קודש.
ער האָט ביי קיין פאַל נישט געוואָלט אַנטאָן קיין רבנישע זשופיצע, ווי אַ
דיין דאַרף, אפילו נישט קיין סאַמעטן היטל, נאָר ער האָט געטראָגן אַ קאַפּאַ-
טע ווי אַלע יידן און אַ צעקנייטשט זיידן היטל. זיינע פיאות זיינען אויך געווען
קויס-קויס יוצא צו זיין. ביים דאַווענען אין בית המדרש פלעגט ער אויס-
גיין שמונה-עשרה פריער פאַר אַלע יידן. שטאַרק פרומע ווייבער האָבן דע-
ריבער נישט געהאַט קיין חשק צו גיין פרעגן אים שאַלֹות. ווי זיינען בעסער
געגאַנגען צום זיידן. אָבער דערפאַר איז מען געקומען צו אים מיט דיין-
תורות, איבערהויפט מיט אַזעלכע, וואָס האָבן געהאַט צו טאָן מיט פאַרוויקלטע
חשבונות. יידן פלעגן אויך קומען צום פעטער יוסף פרעגן עצות. דער
פעטער פלעגט זיצן מיט אַ שטאַרק פאַרקנייטשטן שטערן, אַנגלאָזן געדיכטע
וואַלקנס מיט רויך, אַזוי אַז מען האָט געמיינט, אַז ער איז פאַרטאָן פון קאַפּ
ביז די פיס אין דעם עצה-פרעגערס שווערן פראַבלעם; אָבער אַז יענער
פלעגט ענדלעך ענדיקן און וואַרטן אויף דעם דיינס עצה, פלעגט דער פעטער
יוסף מיטאַמאַל אַנשטעלן אויף אים די אויגן און זאָגן גיך:

— איר וועט מיר מוחל זיין איבערדערצייען נאָכאַמאַל, ווייל דער קאַפּ
איז מיר געווען פאַרטאָן אין אַ חשבון...

יידן האָבן אים מוחל געווען, ווייל מען האָט געוואוסט, אַז דאָס טוט
ער נישט צוליב גאווה אָדער שלעכטקייט, נאָר צוליב צעטראַגנקייט און
אייביקער פאַרטוענקייט אין חשבונות. פאַרקערט, מען האָט געוואוסט, אַז
ביי זיין אייביקן חשבונען און אין טראָגן די גאַנצע שטאַט אויף זיין קאַפּ,
איז ער בטבע אַ גוטמוטיקער מענטש, אַ בעל טובה און אַ מכניס-אורח.

— ר' יוסף, הערט זשע וואָס איך רעד צו אייך, — האָט מען אים גע-
מוסרט. — צו וועמען דען זאָל מען גיין אַן עצה פרעגן, אויב נישט צו אַזאַ
קלוגן ייד, ווי איר, ר' יוסף?

דער פעטער יוסף האָט צוגעזאָגט, אַז ער וועט שוין הערן יעדעס וואָרט,
פאַררויכערט אַ נייעם פאַפיראַס, פאַרקנייטשט דעם גרויסן שטערן און ווידער
פאַרטראַכט זיך אין זיינע אייביקע חשבונות.

ה. ה. דינגער, זיין פרוי געוויינט און זייער זון יאסל
1936

מיינע צוויי פעטערס און מומעס

דער פעטער יוסף האט אויך קיינמאל נישט געהערט וואס עס האט גע-
רעדט צו אים זיין ווייב, א הויכע שווארצע יידענע מיטן מאדנעם נאמען שרה
טזשיזשע, אדער די קינדער, א פולע שטוב מיט יינגלעך און מיידלעך, וואס
אינער איז געווען רויטער פון צווייטן. די שטוב האט אזש געבלענדט
פון זייערע רויטע קעפ. די מומע שרה טזשיזשע האט תמיד געקאכט און
געבאקן פאר איר היפש הויז-געזינד. איך האב זי שטענדיק געזען שטיין
ביים אויוון צוזאמען מיט די קאטשערעס און לאפעטעס. א הויכע, א דארע,
א שווארצע, האט זי שוין אליין שיר גיט אויסגעזען ווי א קאטשערע. פון
איר האט אויך תמיד געשמעקט מיט געקעכטס און געבעקס. ווי זי איז גע-
ווען פארנומען ביים אויוון, זיינען די קינדער געווען פארנומען ביים אויס-
שטאפן פאפיראסן פארן פאטער. ווי גיך זיי האבן די פאפיראסן געמאכט,
אזוי גיך האט זי דער פעטער יוסף אויסגערויכערט. ער האט נישט אויפ-
געהערט רויכערן און הוסטן און ווייטער רויכערן. ווען אים פלעגט טרוקן
ווערן אין האלדז, פלעגט ער א ברום טאן צו דער מומען ביים אויוון:
— בעימע, מאך מיר א גלאז טיי... דאס האט ער אין זיין וואלינער
לשון ארויסגערעדט דאס ווארט „בהמה“.

די מומע שרה טזשיזשע האט זיך נישט באאיידיקט פון דעם נאמען. זי
האט געוואוסט, אז דאס זאגט ער נישט צוליב שנאה, אדער צו באאיידיקן זי,
חלילה, נאר אז אזוי רעדט ער שוין צו א יידענע. דערצו איז זי געווען
פון א קלענערן יחוס ווי איר מאן און דאס צווייטע ווייב זיינס. אמת, אז
דער פעטער יוסף איז סך-הכל געווען א יונגעראנטשיק פון א יאר צוואנ-
ציק, ווען ער האט חתונה געהאט מיט דער מומע שרה טזשיזשע, א מיידל,
אבער ער האט שוין געהאט פאר איר א ווייב, וואס איז געשטארבן און אים
איבערגעלאזט א טעכטערל, וואס האט זיך אויפגעהאלטן ביי אירע עלטערן
אין דער שטאט נאָוואַגאַראַד וואַלינסק, וואס יידן רופן זי זויהיל. און כאטש
די מומע איז געווען אין איין עלטער מיט איר מאן, וועמען זי האט געבוירן
א היפש ביסל קינדער, האט זי זיך תמיד געפילט אביסל געפאלן דערמיט,
וואס זי איז זיין צווייט ווייב און ארויפגעקוקט צו אים, ווי א קינד צו א
דערוואַקסענעם. ווי מערסטנס פארפאלקן אין לומדישע הייזער, האבן זיך
מאן און ווייב, ביים בעסטן לעבן, ווייניק אנגעהערט. דער פעטער

יוסף איז געווען אַ למדן, אַ קאַפּ-מענטש; די מומע — אַ פשוטע יידענע, וואָס האָט געוואוסט בלויז פון קאַכן, באַקן און קינדלען. און דער פעטער יוסף האָט קיין אַנדער נאָמען נישט געהאַט פאַר זיין ווייב ווי „בעימע“. זי איז שוין געווען צוגעוואוינט צו אַט דעם נאָמען, ווי ער וואָלט געווען אירער פון געבוירן אָן.

— בעימע, בעימע — פלעגט דער פעטער יוסף רופן גיך.
— וואָס איז, יוסף? — פלעגט די מומע שרה טזישזשע ענטפערן גע-
מיטלעך.

די מומע פלעגט אָפט וועלן דורכרעדן זיך מיטן פעטער וועגן פרנסה-זאַכן, וועגן שפייזן די שטוב מיט קינדער. דער פעטער יוסף איז געווען פאַרטאָן אין זיינע חשבונות.

— האָ, וואָס, וואָס? — פלעגט ער פרעגן גיך און נישט וויסן איין וואָרט, וואָס זי האָט גערעדט צו אים.

די קינדער פלעגן אויך האָבן וואָס צו רעדן. זיי האָבן געדאַרפט שיק, קליידער. דער פאָטער האָט זיי אַזוי געהערט, ווי זייער מוטער.

— גיי, גיי, בעימע, גיי. — האָט ער זיי אָפגעענטפערט, נישט וועלנדיק מפסיק זיין אין זיינע אייביקע חשבונות.

אָן אויסנאַם איז געווען מיין מאַמע, מיט וועלכער דער פעטער יוסף פלעגט ליב האָבן אויסצוטענהן זיך. ער האָט אונדז אָפט געבעטן צו זיך אין שטוב און גערעדט וועגן אַלץ און וועגן אַלעמען. איך האָב ליב געהאַט דעם פעטערס שטוב, ליב געהאַט דעם פעטערס כאַליאַסטרע מיט קינדער, וואָס איינער איז געווען רויטער פון אַנדערן; ליב געהאַט דער מומע שרה טזיששעס מאָן-קיכעך און קאַמיס-ברויטלעך, מיט וועלכע זי פלעגט מיך מכבד זיין, און מער פון אַלעמען האָב איך ליב געהאַט דעם פעטער יוסף, וואָס איז געווען אָן אויסנאַם צווישן אַלע יידן און קיינמאַל קיין מוסר נישט געזאָגט, קיינמאַל נישט געהייסן לערנען, ער האָט אַליין נישט געלערנט און נישט פאַרלאָנגט עס פון אַנדערע. אים האָט אויך נישט געאַרט, ווען איך האָב אַנגעשטאַפט זיך אַ פאַפיראַס און פרוּבירט פאַררויכערן, שטיקענדיק זיך פון רויך. איין זאַך, וואָס האָט מיך געאַרט, איז געווען דעם פעטערס חוּק-דיקער טאָן, ווען ער האָט גערעדט וועגן מיין פאָטער.

— אַזוי, אַזוי, אַזוי, שבע, ער וויר טאַקע נישט באַלייגן קיין עקזאַמען, דיין פנחס מענדל? — האָט ער געפרעגט מיט חוּק אויף דער געבוירענער נאָז. — ער זיצט און שרייבט חידושים, הע, חידושים, חידושים? ..

איך האָב דעם פעטערס חוּק איבער מיין פאָטער נישט געקענט רואיק הערן, אָבער איך האָב פונדעסטוועגן קיין איבעריקע תרעומות אויף אים

נישט געהאט. איך האָב אים אַלץ מוחל געווען פאַר זיין גוטסקייט צו מיין מוטער, פאַר זיין לייכטקייט, פאַר זיין טאַלערירן אַלעמען און אַלץ. נישט אַזוי לייכט האָב איך געקענט פאַרגעבן דעם פעטער איטשע, ווען ער האָט געחזקט איבער מיין פאַטער.

אויך דער פעטער איטשע האָט נישט געדרייט קיינעם קיין קאַפּ מיט מוסר, תורה און פרומקייט. ער איז אַליין נישט געווען קיין מתמיד און פּר-מער און ער האָט עס נישט פאַרלאָנגט פון אַנדערע. אָבער ער איז געווען אַ פאַרביטערטער און אַ שטעטיקער און ער פלעגט אַרויסווייזן אַ געוויסע אומצופרידנקייט אונדז און אַלע אַנדערע קינדער און אייניקלעך אין זיידנס הויז, גלייך אַלץ אין זיידנס הויז וואָלט געהערט צו אים און די אַנדערע גע-מען צו זיין אייגנס.

אַ הויכער, אַ דינער, מיט אַ שיטער העל בערדל און מיט דינע לייפן, אויף וועלכע עס איז תמיד געלעגן אַ סאַרקאַסטישער שמיכל, האָט ער זיך תמיד אַרומגעטראָגן מיט דער אומצופרידנקייט פון איינעם, וואָס עס גייט אים נישט אין לעבן. צו קיין מסחר האָט ער זיך נישט אויסגעטויגט און אפילו נישט פּרובירט נעמען זיך דערצו. צו קיין רבנות האָט אים נישט געצויגן, כאַטש ער האָט געהאַט סמיכה, ווייל ער איז נישט געווען קיין איבעריקער פרומער, און ער האָט אויך נישט געקענט מאַכן דעם אַנשטעל פון אַ פרומאַק, צו לערנען תורה האָט ער קיין חשק נישט געהאַט. ער האָט גאַרנישט איי-בערגענומען פון זיידנס התמדה, נאָך ווייניקער אפילו ווי דער פעטער יוסף. צו ליב קנאַפן חשק צו תורה און פרומקייט, האָט ער אפילו נישט געקענט אויסזיצן די עטלעכע יאָר קעסט ביי זיין שווער, ר' ישעיהלע ראַכעווער אַ רב אין שטעטלע וויסאַקע. וואָרים אַט דער ר' ישעיהלע ראַכעווער איז געווען אַ ייד, וואָס האָט זיך געוויקט אין תורה און אין יראַת שמים. ער האָט אויך אַנגעשריבן אַ וועלט מיט ספרים, אין וועלכע ער האָט אויפגע-וויזן, אַז אַלץ אין דער וועלט איז פאַרבאַטן. עס איז גאַרנישט געווען די זאַך, וואָס אַ ייד האָט געמעגט טאָן, לויט ר' ישעיהלע ראַכעווערס ספרים. איי-בערהויפט האָט זיך ר' ישעיהלע פאַרלייגט אויף דעם הייליקן טאַג שבת. קיין זאַך האָט מען נישט געטאַרט טאָן אום שבת, ווייל וואָס מען האָט נישט גע-טאַן, האָט מען געטאַן אַן עבירה. איינע פון זיינע פאַרבאַטן איז געווען אַפ-צו טאָן אַ מענטשעכע זאַך אויפן שניי אום שבת, ווייל דאָס איז ווי מען וואָלט געאַקערט אין הייליקן טאַג. . . מיט איין וואָרט, לויט ר' ישעיהלע, האָבן אַלע יידן געדאַרפט שבת זיך בינדן הענט און פיס און נישט באַוועגן זיך, אַזוי אַז זיי זאָגן זיין זיכער, אַז זיי וועלן, חלילה, נישט מחלל שבת זיין;

אָבער אַפילו דעמאָלט וואָלטן זיי נאָך אויך נישט געווען אינגאַנצן זיכער קעגן אַן עבירה. פאַרשטייט זיך, אַז דער פעטער איטשע האָט נישט גע- קענט אויסהאַלטן לאַנג אין הויז ביי אַט דעם פרומען שווער זיינעם און ער איז אַהיים געלאָפן צו טאַטע-מאַמע קיין בילגאריי. מיט אים איז מיטגעקומען זיין ווייב די מומע רחלע, וואָס איז געווען אַזוי פרום ווי דער פאַטער אירער. זיצנדיק אַזוי ביים זיידן, איז דער פעטער איטשע געוואָרן אַ טאַטע פון איין קינד, פון אַ צווייט קינד, און אַלץ געבליבן אַ קעסט-קינד. די באַבע האָט אים געקעכלט, געמאַכט פאַר אים די בעסטע יאָיכלעך, געבאַקן פאַר אים די געשמאַקסטע קיכעלעך. ער האָט זיך דעריבער צוגעוויינט צו אַ ליידיש-גי-עריש גוט לעבן; אַ לעבן, וואָס איז באַשטאַנען פון עסן, טרינקן, רויכערן פאַ-פיראַסטעך, גיין אין טריסקער שטיבל דאַווענען און בטלענען מיט די חסידישע יונגעלייט, פון וועלכע ער האָט שטילערהייט חזק געמאַכט, און ברוגזן זיך תמיד מיט זיין עלטערן ברודער און אַלע איבעריקע אין הויז, וואָס זיינען אים מקנא זיין גוט און לייכט לעבן. האַבנדיק אַ ווידערווילן צו אַט דעם לייכטן לעבן, פילנדיק זיך געפאַלן דערמיט, וואָס ער איז אַן אייביקער קעסט-עסער, האָט ער אָבער נישט געהאַט נישט קיין כוח און נישט קיין ווילן אַרויסצורייסן זיך פון אַט דעם ליידיק-גייערישן לעבן. ער האָט דעריבער אַפט געשפּילט אויף דער לאַטעריע, טאַג און נאַכט געזוכט די טאַבעלן, צי ער האָט נישט אַמאָל געפאַקט דאָס גרויסע געווינס, געקרעכצט פון אַנטוישונג, וואָס אַט דאָס גרויסע געווינס וויל נישט קומען צו אים, און ווידער געשפּילט, אין דער האַפענונג געהאַלפן צו ווערן.

די באַבע האָט צוטיב דעם פעטער איטשע געהאַט אויסגעריסענע יאָרן. ווי פאַרויכטיק זי האָט זיך נישט אויסגעהיטן פאַר דעם פעטער יוסף און פאַר אירע אייניקלעך מיט אירע יאָיכלעך און פוטער-קיכלעך, וואָס זי האָט ספעציעל געמאַכט פאַר איר ליבלינג, איטשעלע; ווי געשיקט זי האָט נישט אונטערגערוקט אים אַלערדיי גוטע מאַכליים, וואָס אַזעלכע האָט דער זיידע קיינמאָל פאַר די אויגן נישט געזען, האָבן עס די מענטשן אין שטוב אויסגעפּו-נען און גערעדט וועגן דעם גאַלד, וואָס די באַבע גיסט איר ליבלינג אין האַלדו אַריין. פאַר די אַלע צרות אירע, האָט זי אַפילו ניט געקראָגן קיין באַלוינונג פון איר בן-זקונימל. דער פעטער איטשע, ווי יעדער צעפּיעש-שעטער ליבלינג, האָט זיך געוואָרפן תמיד, געטאַן אַ טובה מיטן עסן. מער ווי פון זוך, האָט די באַבע געהאַט אויסצושיין קאַלט און וואַרעמס פון איר שנור רחלע, דעם פעטער איטשעס ווייב. די מומע רחלע איז געווען אַ שוואַרץ ווייבל, מיט אַ זיידן טיכל פרום אַראַפּגערוקט איבער די אויגן,

א געוואלדיק צעקראכענע, א געוואלדיק פרומע און א געוואלדיקע יחסנעע ביי זיך דערמיט, וואָס זי איז אַ טאַכטער פון ר' ישעיהלע ראַכעווער, דעם וויסאַקער רב און מחבר פון אַן אַ שיעור ספרים, אין וועלכע אַלץ אין דער וועלט איז פאַרבאַטן, זי פלעגט גיין לאַנגזאַם; אין קעגנזאַץ צו דער פלינקער, רירעווי דיקער באַבע, וואָס איז געווען אַ שטיק קוועקזילבער. זי האָט אויך אַלץ פאַרצויגן. אַ יויך איז ביי איר געווען אַ יאַיכעלע, אַ פלעצל — אַ פלעצעלע, אַ גלאַז טיי — אַ טראַפּן וואַסער, אַ טעלער גריץ — אַ לעפל וואַרעמס. זי איז קיינמאַל נישט געווען הונגעריק, נאָר ס'הערצעלע האָט איר פאַרחשט; זי האָט קיינמאַל נישט געגעסן, נאָר טועם געווען; קיינמאַל נישט געשלאָפּן נאָר געכאַפּט אַ דרימל. וואָס זי האָט נישט גערעדט, האָט זי צוגעגעבן דער- ביי תמיד אַ „נעבעך“ און פרום געזיפצט. אַז דער מאַן האָט אויפגעגעסן אַ יאַיכל מיט אַ פערטל הון, האָט זי געזיפצט, אַז איטשעלע האָט נעבעך, צו גאַרנישט זיך צוגערירט. אַז די קינדער האָבן געריבן אויף אַלע ציין, האָט זי געיאַמערט, אַז זיי נעמען, נעבעך, קיין לעפל נישט אין מויל אַריין. זי האָט אויך געהאַט אַ טבע צו באַהאַלטן זיך מיט יעדער זאַך. זי האָט קיינמאַל נישט געגעסן עפעס אין קעגנוואַרט פון די מענטשן אין שטוב, נאָר אויסבאַ- האַלטנדיק זיך אין ווינקעלעך. אַפילו אַ גלאַז טיי פלעגט זי פאַרשטעקן היב- טערן טיכל. זי איז געווען פול מיט סודות און אירע פרומע שוואַרצע אויגן. מיט אַזאַ פרומקייט אין די אויגן האָט זי אויך נאַכגעקוקט איר מאַן, ביי וועמען זי האָט געזוכט אייביקע ליבשאַפט און קיינמאַל זי נישט געפונען. דער פעטער איטשע האָט נישט געקענט פאַרטראַגן איר פרומקייט און זיפצעניש און היי- ליקע ריידעלעך און איר שאַקלען מיטן געגאַלטן קעפל, וואָס איז געווען פרום פאַרהילט אין אַ גרוי טיכל ביז צו די אויגן און איבער די אויערן. וואָס מער ער האָט איר אַרויסגעוויזן זיין ווידערווילן און חזוק, אַלץ פרימער האָט זי אים געקוקט אין די אויגן אַריין, נאַכגעגאַנגען ווי אַ שאַטן זיינע טריט, אונטערגעשטופט אים דערקוויקענישן פון באַהעלטענישן אַרויס און אים באַקרעכצט מיט פרומע לאַנגזאַמע רייד:

— איטשעלע, וועטט אפשר דערכאַפּן זיך ס'האַרץ מיט אַ קיכעלע? ... מיר האָבן אַלע געלאַכט פון דער מומע רחלע, געהיטן זיך פאַר איר; ווייל יעדן האָט זי חושד געווען אין קנאה, אין נישט פאַרגינגען איר, אין אַפּטאַן אַ ביזן אויגן. איך האָב געציטערט צו שפּילן זיך מיט איר משהלען, וואָס איז געווען אַ קאַפּיע פון דער מוטער. טאַמער האָט מען אים אַנגערירט, איז ער גלייך געלאָפּן צו דער מאַמען זיינער מיט אַ יללה, ווי מען וואַלט אים דערהרגעט. איינמאַל האָב איך זיך צעשלאָגן

מיט אים איבער עטלעכע מאָלינעס און אַגרעסן. אין זיידנס הויף, וואָס איז געווען פאַרבוט מיט שטעלעכלעך, קעמערלעך, מיט אַ געבויעטער סוכה מיט אַ פּיגל-דאָך, וואָס האָט זיך געעפנט און פאַרמאַכט, און באַלייגט תמיד מיט אַ סך האַלץ, — אין אַט דעם געדיכטן הויף זיינען געוואָקסן מאָלינעס און אַגרעסן און ווינפערלעך אויף קליינע פאַרלאָזענע בוימלעך און קוסטעס. די עטלעכע ביימלעך זיינען געווען אַרומגערינגלט מיט אַ סך דערנער און בריעכטס, אַזוי אַז מען האָט זיך אָפגעברייט די פינגער, ווען מען האָט זיך צוגערירט צו זיי. אויך האָבן זיי זיך געפונען אויף נישט קיין איבעריק בכבודיק אַרט, טאַקע ממש לעבן אָפּטריט און אַרום די געלאַטעטע הויף-צוימען. אָבער דאָס האָט מיך נישט אָפּגעהאַלטן פון זוכן באַהאַלטענע מאַ-לינעס, אַגרעסן און ווינפערלעך, וואָס האָבן זיך באַהאַלטן צווישן די בלעט-לעך. משהלע דעם פעטער איטשעס האָט אויך חשק געהאַט צו אַט די פירות און עס פלעגט אַנגיין אַ געיעג צווישן אונדז ביים רייסן די פאַרבאַטענע פרוכט. מיר פלעגן נישט איינמאַל פאַרקריכן איינער דעם אַנדערן מיט די נעגל אין פנים, אָדער מיט די פינגער אין די פיאות. משהלע פלעגט גלייך זיך לאָזן לויפן מיט אַ געוואָלד צו דער מוטער. די מומע רחלע פלעגט מיר אָפּוויינען די יאַרן, אַז איך האָב מיט מיינע גויישע לאַפעס איר משהלעס הענ-טעלעך, נעבעך, צעבראַכן.

מער ווי צו יעדן אין שטוב, האָט די מומע רחלע געהאַט טענות צו דער באַבע. וויפיל די באַבע האָט נישט געטאָן פאַר איר איטשעלעך און זיין הויז-געזינד, איז עס פאַר דער מומע רחלען געווען ווייניק. די גרעסטע מחלוקות זיינען אַנגעגאַנגען צווישן שוויגער און שנור איבער דעם בעזעם, וואָס איז געשטאַנען אין ווינקל ביי דעם אויוון. די מעשה איז געווען, וואָס נישט די באַבע, נישט די מומע רחלע האָבן ביים קאַכן און באַקן געוואָלט שטיין אויף דער זייט פון אויוון, וואו דער בעזעם שטייט. די באַבע האָט געטענהט, אַז זי, די בילגאַרייער רביצין, אַ מענטש אין די יאַרן, קיין עין-הרע, דאַרף פאַר-נעמען דאָס בכבודיקע אַרט ביים אויוון, נישט ביי דעם ווינקל. וואו דער בעזעם שטייט. די מומע רחלע האָט געטענהט, אַז זי איז די טאַכטער פון ר' ישעיהעלע ראַכעווער, דעם וויסאַקער אַרט ביים אויוון, נישט ביי דעם ווינקל. וואו דער בעזעם איז דעריבער נישט פאַר איר כבוד צו שטיין אין דעם ווינקל. וואו דער בעזעם שטייט. אַט די מחלוקות איבערן בעזעם האָבן זיך געצויגן יאַרן און יאַרן, איך געדענק, ווי איינמאַל ביי אַזאַ מחלוקת, האָב איך געפונען אַן עצה אַז מען זאָל אינגאַנצן אוועקנעמען דעם בעזעם פון לעבן אויוון און עס וועט מער נישט זיין קיין סיבה צו קריגן זיך. די באַבע איז אַ וויילע געבליבן

שטיין אַ פאַרגליווערטע. אויף אַזאַ פשוטער זאַך איז זי קיינמאַל נישט גע-
פאַלן. אָבער באַלד האָט זי געגעבן אַ קוק מיט פאַרדרוס אויף מיר, דעם
חדר-יינגל, וואָס האָט געוואָלט לייזן אַ פראַבלעם פון יאָרן מחלוקות, און זי
האָט מיך געהייסן גיין.

— גיי בעסער פֿערנען און מיש זיך נישט אין דער קיך, — האָט
זי געזאָגט. — דער בעזעם איז אַלעמאַל געשטאַנען אין ווינקל ביים אויוון
און ער וועט ווייטער אַזוי שטיין...

די אייביקע מחלוקה איבערן בעזעם האָט ווייטער אָנגעהאַטן צווישן
שוויגער און שוור...

א פרומע קאץ, וואָס האָט ליבער צו הערן תורה ווי כאַפּן מייז ...

אויב די באַבע איז געווען אַ גאַנצע וואָך פאַרנומען אין קיך מיט איר היפש הויזגעזינד און מיט גאַנץ קהל, איז זי נאָך מער באַשעפטיקט געווען ערב שבתים און ימים טובים.

ערב־שבת האָט זיך ביי דער באַבען נישט אָנגעהויבן פרייטיק, נאָר מיט אַ טאָג פריער, דאָנערשטיק נאַכמיטאָג. גלייך נאָך וואַרעמס, האָט עטל נעכע, די אייביקע דינסט, אַריינגעשלעפט אין קיך די צוויי זעק מעל, וואָס זיינען תמיד געשטאַנען גרייט אין הויז, און איינגעשאַטן צוויי גרויסע מולטערס מיט מעל, איינע אויף באַקן חלות און קיכלעך און די צווייטע אויף באַקן ברויט אויף אַ גאַנצער וואָך. די באַבע האָט גענומען דאָס מעל אין דער האַנט, געריבן עס צווישן די פינגער, געשמעקט דערצו, פאַרוכט עס, און געהאַט די שטענדיקע טענה, אַז דער מעל־הענדלער נאַרט זי, אַז דאָס מעל זיינס איז נישט אַזוי שיין און זיס און גוט, ווי מעל פלעגט אַמאָל זיין. אַז זי איז פאַרטיק געוואָרן דערמיט, האָט זי אָפגעשאַצט דאָס מעל אין די מולטערס, געקומען צום באַשלוס, אַז מען נוצט צופיל מעל אַ וואָך און, כדי אינצושפאַרן אין דער הוצאַה, האָט זי אָנגענומען אַ האַנט מעל און אַריינ־געשיט עס צוריק אין זאַק אַריין מיט אַזאַ ענערגיע, ווי זי וואַלט דערמיט איינגעשאַרט אַ פאַרמעגן. דערנאָך האָט זי צוריק אַרויסגענומען אַ האַלבע האַנט מעל פון זאַק, צוריקגעשאַטן עס אין דער מולטער אַריין און אַ זאַג געטאָן:

— נו, מילא, מוחל, נו, זאל זיין לכבוד שבת ...

עטל נעכע האָט פאַרקאַשערט די אַרבל און גענומען גיסן וואַסער אין מעל אַריין. די באַבע האָט איר געהאַלפן ראַשטשינען און תפילה זאָגן, אַז דאָס געבעקס זאל געראָטן.

אַ גאַנצן דאָנערשטיק ביינאַכט איז די קיך געווען פול מיט טייג, ריחות פון הייוון. דער באַק־אויון האָט געפלאַקערט. עטל נעכע האָט געאַרבעט מעשים מיט די קאָטשעריעס און לאַפעטעס. די באַבע האָט איר צוגעהאַלפן. עס איז גאַרנישט געווען קיין שיעור צו די פילע ברויטן, חלות, פלעצלעך, מאָן־קיכלעך, קאָמיס־ברויטלעך, אייער־קיכלעך און אַלערליי אַנדערע גע־בעקסן, וואָס מען האָט אָנגעבאַקן אין דער באַבעס שטוב. די באַבע פלעגט

גיין שלאָפּן אין מיטן דער נאַכט. פּאַרטאָג איז זי שוין פּונדעסטוועגן אויפֿ-
געשטאַנען, געגאַנגען אין ווייבער־שול דאַווענען, און צוריקקומענדיק, האָט
זי גענומען צוגרייטן די פּרייטיקדיקע סעודה פּון געדישעכץ און הייסע ביל-
קעס. אַט דאָס מאַכט איז אָפּגעהיטן געוואָרן יעדן פּרייטיק ווי אַ געזעץ.
און עס איז געווען אַ קלוג געזעץ. וואָרים סאָי דאָס איינגעדעמפטע פּלייש
און סאָי די פּריישע בילקעס זיינען געווען טעם גן־עדן. אַוודאי האָב איך
אויך געוואָלט אַ שטיקל פּון „וויסקראָבעק“ — אַ בילקע, וואָס איז געמאַכט
געוואָרן פּון לעצטן טייג, וואָס מען קראַצט אויס פּון דער מולטער, און וואָס
האָט אין מיינע אויגן געהאַט דעם זיבעטן חן. אָבער די באַבע האָט מיר
דעם „וויסקראָבעק“ נישט געוואָלט געבן, ווייל ער האָט געהערט צו חיים
וואָסערטרעגער, וואָס פּלעגט יעדן טאָג אין דער וואַך אָנפילן מיט וואָסער
דאָס גרויסע פּאַס אין פּאַדער־הויז. אַט דער חיים וואָסערטרעגער איז געווען
אַ ייד אַ תּם, וואָס האָט אַ גאַנצע וואַך פּון פּאַרטאָג ביו שפּעט אין אַוונט
געטראָגן וואָסער פּאַר באַלעבאַסטעס, אָבער ער האָט קיינמאָל נישט געוואוסט
וויפיל עמעס וואָסער ער האָט געטראָגן און וויפיל עס קומט אים פּאַר דער
וואַך.

— חיים, וויפיל פעסער וואָסער האָסטו אָנגעגאַסן די וואַך ? — האָט
די באַבע אים געפרעגט, געבענדיק אים אַ מתנה דעם וויסקראָבעק.
— כּווייס נישט, רביצין, — האָט דער ייד געזאָגט, באַהאַלטנדיק די
ביקע אין בוזעם.

די באַבע האָט געפרעגט ביי דעם וואָסערטרעגערס ווייב אָבער זי, אַ
נישט־גרעסערע חכמה פּון איר מאַן, האָט אויך נישט געוואוסט.
די באַבע האָט געמוסרט דער חיים־עכע:

— סטייטש, ווי גיט דאָס נישט אַ ווייב אַכטונג אויף איר מאַנס פּאַר-
דינסט ? מען קען דאָך אים אָפּנאָרן !

— וואָסי, זיינע פּלייצעס קאָסטן מיך דען געלט, — האָט די יידענע
געענטפּערט מיט אַ נאַריש געלעכטער. — אַלצאָיינס טראָגט ער, זאָל ער
שוין אָנטראָגן נאָך אַ פּאַר פעסער . . .

כאָטש איך האָב דעם תּמעוואָטן ייד ליב געהאַט פּאַר זיין אייביקן
שמייכלען, האָב איך אים אָבער נישט געקענט מוחץ זיין דאָס, וואָס ער
האָט ביי מיר צוגערויבט דעם „ווישקראָבעק“ יעדן פּרייטיק. אַ באַלוינונג
דערפּאַר זיינען געווען די קאַמיס־ברויטלעך, וואָס די באַבע האָט מיר גע-
געבן פּאַר אַ צווייטן נאַכן געדישעכץ. גלייך נאַכן געשמאַקן אָנבייסן, האָט די
באַבע גענומען רוימען די שטוב לכּבוד שבת. קודם־כּל איז געווען אַ וועלט
מיט זילבער אין דער באַבעס אַלמער, זילבערנע לייכטער און גאָפּל און לעפּפּ

און זאלצמעסטלעך און בשמים־ביקסלעך. דאָס אַלץ איז געשייערט און גע־פּוצט געוואָרן. עטל נעכע האָט געוואָשן די טישן און בענק, געפּוצט, געריי־ניקט. יעדעס מאָל אויפּסניי האָט מען געמוזט פירן מלחמה מיט דער קאַץ וואָס האָט געהאַט אַ טבע צו זיצן אויף אַ שטול לעבן זיידנס כסא־רבנות אין בית־דין שטוב. די קאַץ האָט ביי קיין שום אופן נישט געוואָלט אָפּטרעטן פון זיידנס שטוב. די באַבע האָט געוואָלט האַלטן די קאַץ אין קיך. ווייל, ערשטנס, האָט זי זי געוואָלט האַבן פאַר אַ שומר פאַר די מיין; צווייטנס, דאַרף אַ קאַץ בכלל נישט זיין אין קיין בית־דין שטוב, נאָר אין אַ קיך. אָבער די קאַץ האָט ביי קיין פאַל נישט געוואָלט פאַרלאָזן די בית־דין שטוב. אַ מאַדנע קאַץ געווען. דאַכט זיך, אַז די קיך האָט איר געדאַרפט בעסער שמעקן, וואָרים דאַרט איז געווען אַן אייביקע מחיה פון הינערשע קישקעלעך, פון פּדייש און מילך און פעטס און אַרעליי אַנדערע גוטע זאַכן. אין דער בית־דין שטוב איז געווען בלויז ספרים און תורה און די־תורות, אַלץ זאַכן, אין וועלכע אַ קאַץ דאַרף, לויטן שכל הישר, קיין גרויס אינטערעס נישט האַבן. אָבער זי האָט ביי קיין פאַל נישט געוואָלט אַריינשמעקן אין דער קיך, נאָר געזעסן לעבן זיידן, געדרימלט אויף אַ שטול און צוגעהערט זיך צו תורה און יידישקייט.

— נישט אַנדערש, נאָר אין דער קאַץ איז אַ גלגול אַריין, — האָט די באַבע געטענהט און מיטן עלנבויגן געטריבן די איינגעשפאַרטע קאַץ פון דער שטול, וועלכע מען האָט געדאַרפט אָפּוואַשן לכבוד שבת. די באַבע האָט נאָך געהאַט אַ באַזונדערן ווידערגעפיל צו דער קאַץ, ווייל דער זיידע האָט מער צערטלעכקייט אַרויסגעוויזן דער קאַץ, ווי איר, זיין ווייב, להבדיל. דער זיידע האָט די קאַץ, אמת, נישט אָנגערירט, ווייל עס איז נישט אַ גלייכע זאַך פאַר אַ ייד אָנצורירן אַ באַשעפעניש, אָבער ער האָט זי געלאָזט זיצן לעבן זיין שטול און נישט געלאָזט קיינעם אַוועקטרייבן זי. דאַקעגן האָט די באַבע קיינמאַל נישט געהאַט די זכיה צו זיצן לעבן זיידנס טיש, אַ חוץ איין מאָל אַ יאָר, ביים סדר. אין די איבעריקע טעג פון יאָר, נישט אין דער וואַכן, נישט אפילו אום שבת און יום־טוב, פלעגט די באַבע זיצן ביי דער סעודה צוזאַמען מיטן זיידן. בלויז צו קידוש פלעגט זי אַריינקומען אין זיידנס שטוב, צוזאַמען מיט די טעכטער און אייניקלעך. איך האָב די שבתים און ערב־שבתים אין בילגאריי זייער ליב געהאַט. אין אַט דער פרומער אַט־יידישער שטאַט האָט זיך דער הייליקער טאַג גע־פילט פון פרייטיק פרי אָן. אויפן מאַרק האַבן מאַרק־זיצערקעס פריילעך אויסגערופן זייערע פיש, גרינסן און פרוכט. דער בעדער האָט געפויקט, אַ סימן, אַז יידן זאלן זיך צואיילן מיט גיין אין מרחץ אַריין. די באַלעבאַטים

פלעגן פאַרבייגיין דעם זיידנס הויז, יעדער מיט זיין פעקל וועש. אַרעמע יידן פלעגן גלייך פון שוויץ-באָד פאַרהאַלטן זיך לעבן יחיאל לערערס קרעמל און אויסשמירן זיך די שטיינער מיט טראָן לכבוד שבת. פון אַט דעם טראָן פלעגן די כאַליעוועס ווערן בלוי. ווייבער און מיידלעך האָבן זיך געאיילט, געיאָגט מיטן אַריינפירן דעם שבת אין הויז. אַ שטיק פאַר זיכט-צינדן האָט שוין דער שמש זיך באַוויזן מיט זיין הילצערנעם האַמער, מיט וועלכן ער האָט אָנגעקלאַפּט אין יידישע הייזער, רופנדיק מיט אַ ניגון: — יידן, ווייבער, צייט באַלד ליכט צו צינדן ...

אַט דער האַמער פלעגט אָנוואַרפן אַ מורא אויף באַלעבאַסטעס. פריער ווי אין אַלע אַנדערע הייזער איז דער שבת אַריינגעפירט געוואָרן אין זיידנס הויז. די באַבע האָט זיך אָנגעטאַן אין אַ זיידן קלייד, וואָס האָט שימעריט מיט אַלע קאַלירן. אַט איז עס געווען געל, באַלד גרין, באַלד בלוי, באַלד ווידער געל און אַזוי ווייטער און ווייטער. זי האָט אויך אויסגע-טאַן דאָס וואַכעדיקע טיכל און אָנגעטאַן אַן אַטלאַסענע קאָפקע, וואָס איז גע-ווען באַדעקט מיט אַ גאַנצן גאַרטן פון קאַרשן, וויינפערלעך, וויינטרויבן און אַלערליי אַנדערע פירות, פאַרפוצט מיט קאַלירטע סטענגעלעך און שליי-פעלעך. פון אירע אויערן האָבן זיך געבאַמבלט לאַנגע אויעררינגלעך, אויס-געזעצטע מיט דימאַנטן. זי האָט אויך אָנגעטאַן אויפן האַלדז עטלעכע שניר-לעך פערל, וואָס מען האָט געזאַגט, אַז זיי זיינען ווערט אַ פאַרמעגן, אַחוץ אַלערליי שפילקעס און בראַסלעטן און אַנדערע צירונג. וואָס זי האָט געהאַט פון איר חתונה. זי האָט אָנגעשטעלט אַ סך זילבערנע לייכטער מיט זיכט, וועלכע זי האָט געבענטשט מיט אַן אַ שיעור ברכות און תחינות.

דער זיידע אז צוריקגעקומען פון מרחץ אַ פאַררויטלעך, אַן אויסגע-צוואַגענער, מיט פיאות, וואָס זיינען געווען טאַפלט לאַנג פון וואַסער. זיין ווייס העמד האָט געהאַט ברייטע אַרבע און דער ברייטער קאַלנער האָט זיך נישט פאַרקנעפלט, נאָר געווען פאַרבונדן מיט בענדלעך. זיינע זאַקן ביז די קני זיינען געווען אַזוי ווייס, ווי דאָס העמד. באַזונדערס ווייס אַרום דער שוואַרצקייט פון דער שבתדיקער אַטלעסענער קאַפּאַטע און שטריימל. — שבת, שבת! — האָט ער געהאַלטן אין איין צו-יאָגן אין שטוב און געאיילט זיך אין שוץ אַריין.

די אַלטע שוץ, אונטערגעהאַלטן מיט זיידן, באַהאַנגען מיט מעשענע הענג-לייכטער און העסעס, איז געווען העל פון די פיל זיכט. אַרום די אַפענע פענצטער אין דער הייך האָבן פייגעלעך געפלאַטערט און געזונגען. די צוועלף אויסגעמאַלטע מזלות, מיט אַ בלימל אָנשטאַט אַ מיידל אויף מזל-בתולה, האָבן פייערלעך אַראַפּגעקוקט פון די ווענט, ווי די לייבן פון איבער דעם אַרון-

קודש. קאָפּל חזן, אַ צעוואַקסענער ייד, וואָס אַ גאַנצע וואָך האָט ער געמאַכט שטריק, האָט, צוזאַמען מיט זיינע בחורים די משוררים, הויך מקבֿל שבת געווען. יעדער וואָרט זיינס האָט זיך אָפּגעשלאָגן מיט אַ סך ווידער־קולות אין די ווענט פון דער אַלטער שול. דער געפאַקטער עוילס האָט אונטערגעקאַפט זיינע ווערטער מיט אַ ראַשיקייט פון ביימער אין וואָלד בעת אַ שטורעם. איך ווייס נישט ווי ווייט מנגן עס איז געווען דער צעוואַקסענער ייד ר' קאַפּל, וואָס האָט אַ גאַנצע וואָך געמאַכט שטריק אָבער איך געדענק נאָך ביז היינט דאָס זיסע ווידער־קול פון זיין "פֿכו־נרנה".

"אַרבעים שנה אַקוט בדור ואומר עם תועי פֿבב הם והם פֿא ידעו דרכי", האָט פֿייער־רעד געדאוונט ר' קאַפּל, און אַלע יידן, אויסגעוואַשענע, אויסגע־צוואַגענע, צעפֿלאַמטע פון שבת, האָבן אונטערגעקאַפט דעם "שירו פֿאדני שיר חדש" מיט אַזאַ ברען, אַז די ווענט און די זיינן און די מעשענע הענג־לייכטער און די אויסגעמאַלענע מזוֹת און די פֿייבן אויפֿן אַרון־קודש האָבן געציטערט פון גערויש. העכער פון אַלע האָט געדאוונט מיין זידע. כאַטש אַ מתנגד און אַ שווייגער, איז דער ייד אַריין אין אַ געוואַלדיקער התלהבות ביים דאווענען, באַזונדערס פֿרייטיק־צונאַכטס. ער האָט געדאוונט מיט ברען, מיט הנאה, ווי אַ שטיק געזונט וואָלט אים צוגעקומען פון די תפילות, פון דער שול, פון דער פרומער עדה דאווענדיקע יידן, וועמענס פאַסטעך ער איז געווען. די שול־באַלעבאַטיים, מערסטנס אַרעמע יידן, באַלמעלאַכעס, ווייל די נגידים און חסידים האָבן מערסטנס געדאוונט אין זייערע חסידים־שטיבלעך, האָבן געקוקט מיט שטאַרץ אויף זייער רב, וואָס גייט קיינמאַל נישט דאווענען ערגעץ אַנדערש, נאָר דאוונט נוסח אַשכנז אין שול, אין זייער שול, און זיך נאָך פֿרימער צעלאָזט אין זייערע פֿרייטיק־צונאַכטיקע תפילות, פֿויבנדיק גאַט פֿאַר דעם הייליקן טאָג שבת, מיט וועלכן ער האָט מזכה געווען זיין פֿאַסק ישראל. נאָכן דאווענען האָט קאַפּל חזן געמאַכט קידוש אופן באַלעמער פֿאַר גאַנץ קהל און שמואַר שמש האָט געגעבן די יינגלעך צו טרינקען וויין פון גרויסן זיפֿבערנעם קידוש־בעכער. די יינגלעך האָבן זיך שיר נישט צעריסן ביים כאַפֿן אַ ביסל וויין פון קידוש. פֿאַרשטייט זיך, אַז איך בין געווען ביי דעם זיידנס שמש דער ערשטער צו פֿאַרזוכן פון בעכער. נאָכדעם איז דער זיידע דורכגעגאַנגען די שול און אַלע יידן האָבן אים מיט שמחה אַנטקעגן־געטראָגן דעם גוט־שבת.

אין בית־דין שטוב איז שוין דער טיש געווען געגרייט. די פֿיל ליכט אין די זיפֿבערנע פֿייכטער האָבן געפֿינקלט. דער בליץ־פֿאַמפֿ האָט העל באַלויכטן די געלע בעטער אויף די אויסטאַפֿעצירטע ווענט. דער וויין

אין דעם גלעזרנעם קאַראָפּין, די טישטעכלעך אויף די חרות, די זילבערנע
 פּעפּל און מעסערס, די בעכערס און בעכערלעך, אַלץ האָט געפּינקלט אין
 די שבתדיקע פּליכט. פינקלענדיקער פּון אַלץ זיינען געווען דער באַבעס
 אויערינגלעך און שפּילקעס און פּערל און אַלע אַנדערע צירונג, וואָס האָבן
 געבליצט מיט אַלע פּייערן און קאַלירן. דער זיידע האָט געמאַכט קידוש און
 געגעבן צו טרינקען פּון בעכער זער באַבען און אַלע איבעריקע ווייבער פּון
 שטוב, ביז עטל דער דינסט. דערנאָך האָב איך אים צוגעטראַגן די שווערע
 קופּערנע שעפּ צו וואַשן די הענט. פאַר דער צייט צווישן קידוש און מאַכן
 „המציא“, האָט די באַבע דורכגעפירט אַ שטילע פּאַנטאַמינע. קוקנדיק
 אויף די געפּאַכטענע קוילעטשן, האָט זי געוואונקען צו די ווייבער אַרום
 און מיט אַלע איברים אַרויסגעוויזן איר שמחה, ווען די חרות זיינען געראַטן,
 און איר צער, ווען די חרות זיינען נישט געראַטן. איך האָב קיינמאַל נישט
 פאַרשטאַנען דער באַבעס עגמת-נפש איבער די נישט-געראַטענע חרות. פאַר-
 קערט, איך האָב גאַר געפּילט אַ באַזונדערן טעם אין שווערע נישט-געראַטענע
 חרות. אַבער די באַבע האָט זיך דערפּון שטאַרק דאָס האַרץ אָפּגעגעסן. צום
 גליק, האָט דאָס געטראָפּן זעלטן, און די באַבע האָט געקוואַלן פּון די גע-
 ראַטענע קוילעטשן. ווי נאָר דער זיידע האָט געמאַכט די ברכה איבער
 דעם גרויסן קוילעטש און איינגעטיילט „מוציאס“ דער באַבען און די אי-
 בעריקע ווייבער ביז עטל נעכען דער דינסט. — אזוי האָבן אַלע ווייבער גע-
 מוזט פאַרלאָזן דעם זיידנס שטוב און אַריינגיין עסן אין קיך. זיי האָבן בלויז
 אַריינגעטראַגן עסן פאַרן זיידן, מיר, מיין געשוועסטערקינד עליע און פאַר
 די איבעריקע אורחים, וואָס דער זיידע פּלעגט כמעט תמיד האָבן ביי זיין
 טיש. אַט טאַקע צוליב זיי אורחים האָבן די ווייבער נישט געטאַרט זיצן
 ביים טיש. דער זיידע האָט שטאַרק אָפּגעהיט, אַז פרעמדע מאַנסבילדן זאָלן
 זיך נישט געפּינען ביי איין טיש צוזאַמען מיט פרעמדע ווייבער. די באַבע
 איז געווען אויסער זיך פּון פאַרדרוס, וואָס צוליב בעטלער דאַרף זי און
 אירע טעכטער און אייניקלעך עסן אין קיך, ווי אַ דינסט. עס האָט איר שוין
 נישט אזוי פאַרדראָסן ווען דער זיידע האָט געהאַט בכבודיקע אורחים, ווי
 אַ מחבר, אַ ישיבה-בַּחור, אַ מגיד אַדער אַ ירושלמי, ווייל זי האָט פאַר-
 שטאַנען, אַז צוליב אַזעלכע פּליט מעגן נקבות אַוועקגיין פּון טיש. פּול מיט
 פאַרדרוס איז זי געווען, ווען זי האָט געמוזט אַוועקגיין פּון טיש צוליב פּראַסטע
 קבצנים, היזער-גייער, וואָס דער זיידע פּלעגט אָפּט מיטברענגען פּון שויל.
 דער זיידע האָט געהאַט אַ טבע אויסצוזוכן די געמיינסטע צווישן די בעט-
 לער, די ערגסטע פאַרזעענישן און קאַליקעס, וואָס קיין באַלעבאָס האָט נישט

געהאַט קיין חשק אַהיים צו נעמען, כדי נישט צו פאַרשטערן ווייב און קינדער דעם שבת. די באַבע האָט נישט געקענט קוקן ווי אָט די שמוציקע צעקאַטנטע הייזער-גייער זעצן זיך אַוועק ביים קלאַרן טישטעך, נוצן די זילבערנע לעפל און מעסער, טרינקען פון די זילבערנע בעכערלעך.

— כ'זאַץ נישט זינדיקן מיט די רייד, — האָט זי געמורמלט אין קיך, — דאָס גאַנצע הקדש האָב איך אין שטוב...

דער זידע האָט נישט געלאָזט פאַלן קיין קרום וואָרט אויף די קבצנים זיינע.

— עסט, יידן, — האָט ער זיי אונטערגעגעבן חשק, — לאָזט זיך נישט בעטן.

די קבצנים האָבן אפילו נישט אין זינען געהאַט זיך צו לאָזן בעטן. זיי האָבן געריבן מיט אַזאַ בהלה, ווי אויסגעהונגערטע פערד ביי אַ קאַרעטע מיט האַבער. זיי האָבן געפאַטשט מיט די ליפן, געריבן מיט די ציין, גע- כליעפטשעט ביים טרינקען. אין אַליץ האָבן זיי געטונקען די מוציאס חלה: אין דער פיש-יויד, אין דער הינער-יויד, אין וויין, אין כריין, אין דער פלוי- מען-יויד. זיי האָבן אָפּגערוי-מט אַלע קליי-צייטן פון טיש, אויסגענייגט די טעלערס, אויפגעשאַרט די ברעקלעך פון טישטעך און פון די אייגענע בערד. מיר פלעגט שלאָגן צו דער גאַל פון זייערע שמוציקע הענט, מיט וועלכע זיי האָבן אָנגענומען די קוילעטשן, פון זייערע רויטע אויגן און שמאַטענע מ'בושים און פאַרשימלטע ריחות. עס פלעגן מיר נישט באַקומען דער באַבעס געשמאַקע פיש, יויכן און הינער און צימעסן. איבערהויפט פלעגט מיר פאַר- גיין דער אָפעטיט, ווען טייל פון די אורחים פלעגן נישט נוצן די מעסערס פון טיש, נאָר זייערע אייגענע בעטלערישע קנייפערלעך, שמוציקע און פאַר- ראַסטעטע, מיט וועלכע זיי האָבן געריסן שטיקער פון די קוילעטשן. אַבער דערפאַר איז מיר צוגעקומען אַ שטיק געזונט פון זייערע וויסטע העויות און ברומערייען און רייד און מעשות, וואָס זיי האָבן נישט אויפגעהערט צו דערציילן זיך איינער דעם אַנדערן. די פאַנטאַטישע מעשות און פאַסירונגען האָבן זיי געהאַט צו דערציילן, מעשות פון וועגן, שטעט, באַלעבאַטים און באַלעבאַסטעס. מערסטנס האָבן זיי גערעדט וועגן די גוטע און שלעכטע שבתים, וואָס זיי האָבן אין די שטעט, אין וועלכע זיי גייען דורך אין פאַר- לויף פון יאָר פון זייערע בעטלערישע מאַרשרוטן.

— תזריע-מצורע אין טורבין האָב איך אַ פעטן, — פלעגט איין בעט- לער באַרימען זיך פאַרן אַנדערן. — מ'גיט מיר דאָרט פיש און פלייש און פעטשאַ און ציבעלעס מיט שמאַליץ און אפילו מלוה-מלכה גיט מען מיר,

א פרומע קאץ, וואָס האָט ליבער צו הערן תורה ווי כאָפּן מייז

באַרשט מיט קאַרטאָפֿליעס ... כ'על דיר מיין תזריע-מצורע פֿאַר קיין צוויי גילדן נישט אַוועקגעבן.

— מיין בחוקתי אין איזשביצע זאָל אַ פייער נעמען, — פֿלעגט אַ צווייטער בעטלער זיך קלאַנגן. — חלה גיט מען בלוז צו דער מוציא, דער-נאָך מוז מען עסן ברויט ... קיין שלוש-סעודות גיט מען אינגאנצן נישט, אַ בראָך זיי אין די געדערעם ...

דער זיידע האָט נישט געקענט הערן די וויסטע רייד און קלאָות ביים שבתדיקן טיש, אָבער נישט וועלנדיק פֿאַרשעמען די בעטלערס, האָט ער זיי געגעבן אַנצהערענישן, אַז זיי זאָלן אויפהערן.

— עסט, יידן, עסט, — האָט ער זיי געמונטערט, אַזוי אַז זיי זאָלן זיך אַנשטויסן, אַז זיי דאַרפֿן בלוז עסן און נישט רעדן.

אָבער די בעטלערס האָבן זיך נישט וויסנדיק געמאַכט און געטאָן ביי-דע זאַכן מיטאַמאָל, געקייט און גערעדט.

די באַבע האָט יעדעס מאָל, וואָס זי האָט אַריינגעטראַגן נייע מאכרים, געכאַפט אַ בליק אויף דעם זיבֿער אויפֿן טיש, נישט זיכער זייענדיק צי די היזער-גייער וועלן נישט עפעס אַראָפֿלאָזן אין קעשענע אַריין.

איך האָב אַנגעקוואַלן פֿון אַט די בעטלערישע מעשיות און געשיכטן און די מסחרים, וואָס זיי האָבן געפירט אום שבת. אין הייליקן טאָג האָבן זיי גע-פירט אַן אויסטויש, געמסחרט מיט צוקער, וואָס זיי פֿלעגן קריגן פֿון קאַר-גע באַעבאַסטעס, אַנשטאַט גראַשנס; פֿאַרקויפט זיך שמאַטעס, אַ פֿאַר אַל-טע כאַליעוועס און נאָך אַזעלכע אַנטיקן. דער זיידע האָט זיי געשטראַפט: — יידן, נראָ, שבת!

אָבער זיי האָבן נישט געהערט און אַנגעהאַלטן זייערע בעטלערישע מסחרים. זיי האָבן אויך נישט געוואָלט אַנטרויען דעם זיידן די פעק מיט גראַשנס, וואָס זיי האָבן געטראַגן מיט זיך אום שבת. דעם זיידן איז עס געגאַנגען אין לעבן, אַז די קבצנים זאָלן אים געבן צו באהאַלטן זייערע געלדער איבער שבת, כדי זיי זאָלן נישט טראָגן מיט זיך קיין געלט אין הייליקן טאָג. — יידן, איך בין, ברוך-השם, אַ בטוח, — פֿלעגט ער זיי פֿאַרוזיכערן.

— די גאַנצע שטאַט האָלט ביי מיר געלט, צירונג ...

דאָס איז קיין באַרימער זיי נישט געווען. די גאַנצע שטאַט האָט איינגע-לייגט ביים זיידן אין הויז שלוש-געטלער ביי דיין-תורות, צירונג פֿון כלות. דאָס אַלין איז געלעגן אין אַ גרויסן שווערן קופערט, אַ געשמידטן מיט אייזן, אַ געדעקטן מיט פֿעל און אַ פֿאַרשלאָסענעם אויף זיבן שלעסער. דער קו-פערט איז געשטאַנען אין זיידנס שלאָף-שטוב, אַזוי אַז ער זאָל זיין זיכער

קעגן אַ גנבה. דער זיידע האָט מבטיח געווען די בעטלערס, אַז אויך זיי מעגן אים אַנטרויען זייערע טאַרבעלעך מיט גראַשנס און פרוטות ביז איבער שבת. אָבער די בעטלערס האָבן נישט געוואָלט הערן דערפון.

— מיר האָבן גאַרנישט, רבי, — האָבן זיי געזאָגט פינצטערע, פאַר-דעכטיקנדיקע, — מיר זאָלן אַזוי לעבן, רבי ...

— נו, נו, נישט שווערן, — האָט דער זיידע זיי געבעטן. — יידן טאַרן נישט שווערן ... עסט, עסט, יידן ...

די יידן האָבן געפאַנגט. מער ווי פרייטיק-צו-נאַכטס האָבן זיי געאַרבעט מעשים ביים טיש שבת אין דער פרי, ווען מען האָט דערלאָנגט דעם הייסן פעטשאַ, באַלייגט מיט חלה און צעשלאָגענע געלעכלעך פון אייער, די ציבעלע מיט שמאַץ, די פיש, די קאַשע מיט יויך, קוגל און קישקע און צימעס און אַלערליי אַנדערע מטעמיום. די בעטלערישע בערד האָבן געגלאָנץ פון פעטס. די פרומע קאַץ, וואָס האָט זיך צוגעהערט צום זיידנס זמירות, האָט אַלעמאָל אויפגעפנט אַן אויג, אַ וויסטן בליק געטאַן אויף די רוישיקע קבצנים, און ווידער איינגעטוליעט זיך אין איר געזעס לעבן זיידנס פאַטער-שטול.

י . י . ז . י . נ . ג . ר . א . ש . ח . ו . נ . ע . ח . י . ט . י . י . ז . י . י . ב . א . ג . ל . ע . מ . א . ג . ל . ע . ט . ע . פ . ו . ו . ו . ש . י . ר . א . ו . י . ד . א . ו . ו . פ . ו . י . ל . ז .

פאראגראפירט פון פנחס קרפניץ, 1926

פראדל, דער „פלעק" אין דער משפחה

נאָכן בענטשן פֿלעגט דער זיידע גלייך גיין שלאָפֿן. איך פֿלעג זיך אַוועקלאָזן צום פעטער יוסף אין שטוב, וואו מען האָט נישט געפֿילט אַזוי שטאַרק די שטרענגקייט פֿון שבת ווי אין זיידנס הויז, און איך האָב געקענט זיך שפֿידן מיט דער כאַליאַסטרע פֿון מיינע שוועסטער-קינדער, יינגלעך און מיידלעך, וואָס איינער איז געווען רויטער פֿון אַנדערן. וואָס מיר האָבן נישט צעאַרבעט אין הייליקן טאָג, האָט עס דעם פעטער יוסף נישט געאַרט. מיר האָבן געמעגט שפֿידן אין ניס, אַרומיאַגן זיך אין באַהעלטעניש-שפֿיד און טאָן אַלערליי אַנדערע נישט-שבתדיקע זאַכן. אַזוי ווי דער פעטער האָט נישט געקענט טאָן זיינע צוויי באַליבטע מלאכות פֿון שרייבן חשבונות און רויכערן פּאַפֿיראַסלעך, האָט ער נישט אויפֿגעהערט טרינקען שבתדיקע טיי, וואָס די מומע שרה-טזשיזשע האָט אים געהאַלטן אין איין צוטראַגן. דערביי האָט ער גערעדט, אויסגעפרעגט זיך אויף אַלעמען און אַלץ, וועגן אַלץ געדאַרפט וויסן. גערעדט האָט ער גיך, וויציק, פֿול מיט שאַרפע שפּאַסן און ליצנות. די אייביקע טעמע איז געווען — זיין עלטסטע טאכטער פּראַדל, וואס ער האָט געהאַט מיט זיין ערשט ווייב. אָט די טאכטער זיינע, אַ מאַט-הויטיקע ברונעטקע, די איינציקע שוואַרצ-האַריקע צווישן אַלע אירע רויט-האַריקע שוועסטער און ברידער, האָט זיך געוויינטלעך אויפֿגעהאַלטן אין זווייהיל, וואו זי האָט געלערנט אין אַ פֿרויען-גימנאַזיע און זי האָט ליב געהאַט צו רעדן רוסיש און גיין אַנגעטאָן ווי אַ פּריצהלע. אָבער זי פֿלעגט פֿון צייט צו צייט קומען קיין בילגאַריי צום פּאַטער. אַזוי גיך ווי זי איז געקומען, האָט זי זיך גענומען קריגן מיטן פּאַטער.

אָט די פּראַדל איז געווען דער פֿלעק אין דער משפּחה. יידן חסידים, קעגנער פֿון זיידן צוליב זיין מתנגדות, האָבן געטענהט, אַז טאַקע צוליב דעם מתנגדות זיינעם האָט ער זיך דערלעבט צו האָבן אַ אייניקל אַ גויע, אַ משומדת, אַ כל-בוניצע וואָס רעדט גויאיש, טראַגט אַ הוט אויפֿן קאַפּ און זאַקירטע שטיוועלעך אויף די פֿיס. פֿאַר מיר איז די פרעמד-שטאַטישע פּראַדל געווען אַ פּאַנטאַסטישע דערשיינונג פֿון אַ פרעמדער, צויבערנדיקער וועלט. דער גרעסטער צויבער איז געווען אין דעם וואָס זי פֿלעגט אָפט אַרויסנעמען אַ פּאַפֿיראַס פֿון פּאַטערס פּודלע מיט אויסגעשטאַפטע פּאַפֿיראַסן, פּאַרוויכערן,

אַרויסלאָזן דעם רויך אי דורכן מויל, אי דורך די נאַז־לעכער, און דערביי קריגן זיך העפטיק מיטן פּאַטער, אַלץ איבער ירושה־געלטער, וואָס זיינען געבליבן נאָך איר פאַרשטאַרבענער מוטער, און ער, דער פּאַטער, האָט זיי פאַרטאַכלעוועט; וועגן דעם וואָס ער זאָרט ניט פאַר איר און וועגן נאָך אַזעלכע זאַכן. דער פעטער פּלעגט איר קיין מוסר פאַר איר רוסיש און לאַקירטע שטיוועלעך און אַנדערע גויאישע זאַכן ניט זאָגן. ער האָט בכלל קיינעם קיין מוסר ניט געזאָגט. אָבער ער האָט געטענהט, אַז איר זיצן דאָרטן אין די שקאַצעס אין זוויהל איז קיין תּכּלית נישט און אַז זי זאָל בּייבן אין ביגאַריי און טאַן אַ שידוך מיט אַ דייטישן בחור.

פּראַדל האָט זיך פּאַנאָדערגעלאַכט מיט אַ קליגענדיק געלעכטער, וואָס אַזעלכעס האָט מען קיינמאַל אין פרומען ביגאַריי נישט געהערט פון אַ יידישער טאַכטער, און פאַרצויגן מיט אַ פּאַפּיראַסל.

— חתונה האָבן מיט אַן איטשע־מייער און באַזעצן זיך אין ביגאַריי? — האָט זי געזאָגט מיט עקל. — כ'וואָלט בעסער אַראַפּשפּרינגען פון דער בריק.

— וואָס דען ווילסטו? — האָט דער פעטער זי געפרעגט, אַנלאַזנדיק איר אַ פול פנים מיט רויך.

— שטודירן און ווערן אַ צאָן־דאַקטאָר — האָט פּראַדל געענטפּערט, אַנלאַזנדיק דעם פּאַטער אַ פול פנים מיט רויך.

דאָס וואָרט דאַקטאָר האָט אויף מיר אַנגעוואָרפּן אַזאַ מורא און שטאַלץ גלייכצייטיק, אַז איך האָב אַזש נישט געוואָגט צו אַטעמען. איך האָב בלויז געקוקט אויף אַט דעם פרעמדן רויכערנדיקן מיידל און נישט געקענט זיך צו גלייבן, אַז זי איז טאַקע מיינס אַ דייבלעך שוועסטער־קינד.

אין די שבתים פלעגן פּאַטער און טאַכטער זיך קריגן העפטיקער ווי אַ גאַנצע וואָך, ווייל זיי האָבן ביידע נישט געטאָרט רויכערן. איך פלעג מיט הנאה אָפּזיצן אַ גאַנצן שבת־נאַכמיטאַג אין פעטערס טומלדיקער שטוב, וואו אַפילו דאָס קריגן זיך האָט נישט געהאַט אין זיך קיין ביטערניש, נאָר היימישקייט און לייכטקייט. די מומע שרה־טזשיזשע, די הויכע יידענע, וואָס תמיד האָט געשמעקט פון איר מיט אויוון און געבעקס, האָט מיר כּסדר צוגעטראָגן קיכעלעך, ראַגעלעך און קאַמיסברויטלעך. צו שרש־סעודות פלעג איך צוריקגיין צום זיידן. די באַבע פלעגט זיצן אין דער גרויסער קיך, וואָס איז געווען אינגעהילט אין שבת־צו־נאַכטיקע שאַטנעס און זאָגן אירע תּחינות און תּפילות. דערביי האָט זי געזאָגט נישט נאָר לשוֹן־

פראָדל, דער „פלעק“ אין דער משפּחה

קודשדיקע תּפילות, נאָר אויך יידישע, און אַרײַנגעלייגט אַ סך האַרץ אין „גאָט פון אברהם“. איך געדענק נאָך ביז היינט איר אַוונטיקן ניגון:

גאָט פון אברהם און יצחק און יעקב,

היט אָפּ דיין פּאָלק ישראל פון יעדער שלעכטס . . .

נאָך דעם „גאָט פון אברהם“ פלעגט זי איבערגיין צו אַ ליד אין גראַמען

וועגן אליהו הנביא, וואָס דאַרף אַנזאָגן די בשורה פון משיחס קומען. טייל

שורות געדענק איך נאָך:

אויף אַ באַרג ווייט ערגעץ, ווייטער

שטייט צווישן הימל און ערד אַ לייטער,

אליהו דער תּשבּי שטייט אויף דער לייטער

און זאָגט אַן פּאָלק ישראל אַ בשורה מיט אַ טראַמייטער.

אליהו הגלעדי, טראַמייטער נאָך,

משיח בן דוד זאָל קומען די וואָך . . .

ווען די באַבע פלעגט פּאַרטִיק ווערן דערמיט, פלעגט זי איבערגיין

צו אַזאַ ליד:

חנה האָט געהאַט זיבן טעכטער אין אירעס לייב,

האָט זי זיי נישט געהאַט צו געבן קיין פּיצעלע ברויט.

היט אונדז אָפּ, גאָט פון נויט,

און פון אַ פּריצייטיקן טויט.

קומען זאָל אויף אונדז אַ מזלדיקע וואָך,

ברכה און הצלחה נאָך און נאָך,

קומען זאָל די גאולה נאָך די וואָך,

גיד, גיד, גיד,

אליהו, זיי מצליח! . . .

מיינע פעטערס פלעגן אָפט שמייכלען איבער דער באַכעס עברי-

טייטש גראַמען, אָבער די באַבע איז נישט נתפּעֶץ געוואָרן און געזאָגט זיי

יעדן שבת צו-נאַכטס פאַר הבדלה. מיינע צוויי שוועסטער-קינדער, די

יתומות סימעלע און טויבעלע, פלעגן שטיל אונטערברומען אַ מיידלעריש

לידל וועגן אַ ליבע צווישן אַ מלך און אַ בת-מלכה.

דער פּויגל איז געפּלויגן אַ טאָג מיט אַ נאַכט.

אַ טאָג מיט אַ נאַכט.

געקומען צו דער מלכה, געטראַפּן די לאַדנט פּאַרמאַכט.

אוי, שטיי שוין אויף, גילדענע צורה,

כּיהאָב דיר געבראַכט פון מלך אַ בשורה . . .

כאַטש אין זיידנס הויז האָבן ווייבער נישט געטאַרט זינגען, איז אַבער דאָס דאָזיקע ליבע-ליד טאַדערירט געוואָרן. ווייל דאָס איז נישט געווען סתם אַ ליבע-ליד, נאָר אַ משל אויף גאָט מיט זיין פּאָלק ישראל. מיט דעם מלך האָט מען געמיינט גאָט, און מיט דער בת-מלכה — די כנסת-ישראל. מיט דעם פּויגל האָט מען געמיינט דעם שליח פון גאָט צו ישראל וועגן דער גוטער בשורה פון דער אויסצייזונג. צי די מיידלעך די יתומות האָבן טאַקע געמיינט די פרומע אויסטייטשונג אָדער די פשוטע ליבע צווישן אַ מלך און אַ בת-מלכה וויס איך נישט. אַלנפּאַלס האָבן זיי אין אָט דעם ליבע-ליד אַ טך האַרץ און געפיל אַריינגעלייגט. אין זיידנס בית-דין שטוב, האָט מען געזונגען אַנדערע געזאַנגען: אין דער גרויסער בית-דין שטוב, וואָס איז געווען איינגעהילט אין שווערע, געדיכטע שאַטנס, זיינען געזעסן אויסגעזעצט ביים טיש און געשטאַנען עטלעכע מינים יידן, די אַרעמסטע פון שטאָט, די זיפן-מאַכערס, און פרום געזונגען זמירות צו שלש-סעודות.

בילגאַריי האָט זיך באַשעפטיקט מיט אויסאַרבעטן זיפן, וועלכע זיינען געאַנגען איבער גאַנץ רוסלאַנד און אפילו געשיקט געוואָרן קיין אויסלאַנד. די פּויערים אַרום פלעגן מאַכן זיפן נאָר אין ווינטער, ווען זיי האָבן נישט געהאַט קיין אַרבעט אין די פעלדער. די בילגאַריער יידן האָבן געאַרבעט ביי זיפן אַ גאַנץ יאָר. עטלעכע הונדערט יידישע משפחות האָבן זיך באַשעפטיקט מיט אָט דער מלאכה. די ווייבער האָבן געקליבן די פערדישע האָר, פון וועלכע מען האָט די זיפן געוועבט, גערייניקט און געוואָשן זיי. אָט די ווייבערישע אַרבעט האָט זיך גערופן „מיעטן“ און די אַרבעטאַרינס האָט מען גערופן „מיעטערקעס“. די מאַנסבילדן זיינען געזעסן אין וועבשטולן, איינ-געפלאַכטן צווישן שטאַנגען און שטריק, ווי אַ פליג אין שפינוועבס, און גע-וועבט די זיפן. דאָס איז געווען אַ שעדלעכע אַרבעט, ביי וועלכער מען פלעגט געוויינלעך קריגן שווינדזוכט נאָך אַ פאַר צענדליק יאָר, אָדער אפילו פריער. מערסטע זיפערס האָבן געאַרבעט פון פאַרטאַג ביז שפעט אין דער נאַכט. זיי זיינען געוואָרן אויסגעהויקערט און האַלב-בלינד און געהוסט און פאַרלוירן יעדן טראָפן בלוט אין פנים. אַזוי האָבן אויך אויסגעזען די „מיעטערקעס“.

אַבער פון דער שווערער אַרבעט האָבן די מענטשן אפילו נישט געקענט אויסאַרבעטן קיין ברויט און קאַרטאַפּל צו עסן צו דער זאַט, קיין שטיקל מלבוש צו פאַרדעקן דאָס לייב. די עטלעכע גבירים, וואָס האָבן אַרויסגע-געבן די אַרבעט, האָבן געצאָלט גראַשנס פאַר שווערער האַרעוואַניע. עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז יידן, וואָס האָבן געאַרבעט אַ גאַנצע וואָך צוזאַמען מיט זייער הויזגעזינד, האָבן נישט געהאַט מיט וואָס שבת צו מאַכן, און אפילו

זיפערס און זיפערקעס פלעגן פרייטיק-צונאכטס ארומגיין איבער באַלעבאָטי־שע הייזער בעטן חלה אָדער ברויט. איך פלעג זיי זען ווען זיי פלעגן אַריינ־קומען פאַרשעמטע. די באַבע פלעגט זיי אַוועקגעבן גאַנצע חלות, האַלבע ברויטן. זיי פלעגן בענטשן און ווינטשן. די באַבע פלעגט דערנאָך שאַקלען מיט די חסידים, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען זייערע בלוט־זויגנדיקע דערצו. די יינגערע און שטאַרקערע, וואָס האָבן נאָך געהאַט כחות, האָבן געקענט אַליין באַזאָרגן זיך מיט ברויט. אַבער אפילו זיי האָבן געלעבט אין דער גרעסטער נויט און דחקות. זייערע געסלעך זיינען געווען נעסטן פון דלות, שמוץ און קראַנקהייטן. זייערע באַלעבאָטים, וואָס האָבן זיי אַרויסגעגעבן די אַרבעט, זיינען געוואָרן רייכער מיט יעדן טאָג.

אַט די אַרעמע, צעבראַכענע יידן פלעגן דאָס קומען אין זיינס הויז יעדן שבת פאַרנאַכט, וואו זיי האָבן געגעסן שלוש־סעודות. חלה מיט הערינג, און געזונגען זמירות, אין זייער נויט און דערשלאַגנדיקייט האָבן זיי זיך געטוליעט צום רב זייערן, וואָס האָט זיך אָנגענומען פאַר זיי, מכבד געווען זיי. דער זיידע האָט גערעדט מיט זיי, געטרייסט זיי, געשאַפן צדקה פאַר זיי. ער האָט אויך יעדן פון זיי, דעם סאַמע קלענסטן, גערופן מיט אַ „רב“ און באַגעגנט מיט אַ „ברוך הבא“ ווען ער איז אַריינגעקומען אין זיין בית־דין שטוב. און זיי זיינען געווען שטאַלץ מיט זייער רב, שטאַלץ דערמיט וואָס ער דאַונט נישט מיט די חסידים, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען זייערע בלוט־זויגנדיקע באַלעבאָטים, נאָר צווישן די פראַסטע לייט אין שול; שטאַלץ דערמיט וואָס ער רופט זיי יעדן מיט אַ „רב“, באַגעגנט זיי מיט אַ „ברוך־הבא“. זיי פלעגן אויך קומען אויסווינען זיך פאַר אים, רופן צו דינ־תורהס זייערע באַלעבאָטים, מער פון אַלע אַנדערע — דעם גביר פון שטאַט, ר' יהושע מיימון, וואָס כמעט אַלע האָבן געאַרבעט פאַר אים.

די מערסטע דינ־תורהס, אַזעלכע פלעגן פאַרקומען שבת־צו־נאַכטס. דער זיידע פלעגט אַריינרופן שמואל־שמש און אים שיקן נאָך די צדדים. — גיי נאָך ר' יהושען, — פלעגט דער זיידע זאָגן, — און זאָג, אַז איך רוף אים צו אַ דינ־תורה.

שמואל שמש האָט שוין געוואוסט וועלכן ר' יהושע מען מיינט. ערגער איז געווען, ווען דער זיידע פלעגט אים שיקן נאָכן צווייטן צד, דעם זיפער. די מעשה איז געווען, וואָס קיינער האָט נישט געוואוסט די פאַמיליע־נעמען פון אַט די אַרעמע באַלמעלאַכעס. זיי האָבן געהאַט צו־נעמען, וואָס לצים אין שטאַט האָבן זיי געגעבן. דער זיידע האָט נישט געוואָלט אַנרופן אַ יידן מיט אַ צו־נאָמען, און ער פלעגט בלויז זאָגן.

טון אַ וועלט וואָס איז נישטאַ מער

- גיי, שמואל, און רוף ר' בערע זיפער.
- ס'זיינען דאָ אַוודאי אַ מנין בערע זיפערס אין שטאָט, רב, — האָט דער שמש געזאָגט.
- ער וואוינט אין זיפער געסע.
- זיי וואוינען אַלע אין זיפער-געסע, רב.
- ער איז, נעבעך, אַ דאַרער ייד, אַ צעבראַכענער.
- זיי זיינען אַלע דאַרע און צעבראַכענע, רב... .
- דער וואָס אַרבעט פאַר ר' יהושען... .
- זעענדיק, אַז עס וועט נישט קומען צו קיין טאַק, האָט דער שמש פרוי- בירט טרעפן.
- בערע לאַקש? בערע הויקער? בערע צאַפ? בערע די נקבה? בערע פאַרך?
- נו, גיי שוין, גיי... . — האָט דער זיידע געזאָגט מיט אַ זיפן פון וואָס שמואל שמש האָט פאַרשטאַנען, אַז מען דאַרף גיין רופן בערע פאַרך... .
- די דין-תורהס זיינען געווען טומלדיקע. די אַרעמע זיפערס פלעגן טענהן, שרייען, רופן צו יושר, גערעכטיקייט, יהדות.
- וואו איז יהדות? — האָבן זיי געפרעגט. — מיר האָבן שוין נישט קיין כוח צו אַרבעטן מיט ווייב און קינדער און נישט האָבן אפילו צו עסן.
- איך צאַל גויים נאָך ווייניקער, רב, — האָט ר' יהושע געטענהט געלאָסן.
- דער זיידע האָט גערעדט וועגן יידישקייט.
- ר' יהושע, גויים האָבן פעלדער, גויים דאַרפן נישט עסן כשר, צאָלן מ'מ'ד-געלט, נישט רוען אום שבת... . יידן קענען זיך נישט גלייכן צו גויים, אַהבדיג.
- עס איז מסחר, רב, און אין מסחר רעכנט מען זיך אויס עס זאָל קאָסטן וואָס ביליקער, — האָט ר' יהושע געטענהט רואיק און געלאָסן אויף אַלע באַלמעלאַכישע קולות און געוויינען.
- זייטן אויסזען האָט דער ר' יהושע קיין סימן פון קיין נגיד נישט געהאָט אויף זיך. זיין קאַפּאַטע האָט געגלאָנצט פון אַלטקייט, זיין היטל האָט גע- האָט אַ פלעק אויפן דאַשעק. אויך פלעגן זיינע זאָקן זיין פאַרצירעוועט און די פיאַטעס און אַרויסגעשיינט מיט זייערע לאַטעס פון צוילויזע חסידישע שיד. אָבער ווי פרום און אַרעם געקליידט ער איז געווען, אַזוי איז ער געווען אַנגעשטאַפט מיט גאָלד, האָט מען אין שטאָט געזאָגט. זיינע גלאַטע, פרומע רייד, לאַגישע און פול מיט תורה און פרוימקייט, האָבן אַרויסגעבראַכט פון

די כללים די צערייצטע אומגליקלעכע זיפערס, וואָס זיינען געווען שווער אויף דער צונג.

איינמאָל ביי אַזאַ דין-תורה אין אַ זיפער געוואָרן אַזוי אויפגעקאָכט, אַז ער האָט זיך צעשריען.

— איר הערט, רבי, ווען כ'בין געווען אַ חדר-יינגל, האָב איך שוין מיט ווייב און קינדער געאַרבעט אויף ר' יהושען, און זיך אַלץ צו קיין שטיקל ברויט נישט דערשלאָגן... ר' יהושע האָט געלאָכט.

— שוטה, אַז דו ביסט געווען אַ חדר-יינגל, האָסטו דאָך קיין ווייב און קינדער נישט געהאַט, — האָט ער געזאָגט געלאָסן, גלעטנדיק דערביי פרום זיין באַרד און פיאַות.

דער זיפער האָט זיך פאַנאָנדערגעוויינט איבער זיין אייגענער אַרעמער שטומער צונג.

דער זיידע האָט אים איינגענומען, ווי אַ קינד.

— גאָט איז אַ דערבאַרעמדיקער פאַטער, — האָט דער זיידע אים גע-טרייסט און געגלעט זיין אַרבל.

כדי נישט מבייש צו זיין דעם אַרעמען צד, האָט דער זיידע קיינמאָל ביי אַזעלכע דין-תורהס קיין פסק-געלט נישט גענומען, אפילו אויך נישט פון נגידישן צד.

נאָך איינער אַזאַ דין-תורה האָב איך פרובירט ביזערן זיך אויף גאָט, וואָס לאָזט צו אַרעמע-דייט אַזוי ליידן.

— פאַרוואָס מאַכט נישט גאָט, אַז אַלע זאָלן זיין גוט, זיידע? — האָב איך געפרעגט.

דער זיידע האָט מיר פרובירט דערקלערן מיט אַלערדיי תירוצים, אָבער איך האָב זיך נישט געלאָזט פאַררעדן און זיך געהאַלטן פאַרעקשנט ביי מיין קשיה. דער זיידע האָט מיך באַטראַכט מיט זיינע דורכדרינגלעכע אויגן.

— ביסט צו יונג צו פאַרשטיין אַזעלכע זאַכן, — האָט ער מיר געזאָגט, — גיי ליינען קריעת-שמע פאַרן שלאָפן, און גלייב אין גאָט, אַז אַלץ וואָס ער טוט דאַרף אַזוי זיין.

דערביי האָט ער אַליין פאַרהויבן די אויגן צום באַלקן, הויך געזיפצט און פּלוצלינג אַ זאָג געטאָן מיט ברען:

— איך גלויב, רבנו של עולם... איך גלויב, גלויב...

פון זיין גיכן אַרויסכאַפן אַ גמרא און זעצן זיך לערנען, האָב איך פאַר-שטאַנען, אַז ער וויל זיך ראַטעווען פון שווערע מחשבות און קשיות, וואָס האָבן אים געפייניקט.

איך האָב מער נישט געפרעגט און בלויז געקוקט פון מיין שלאָף-בעטל אויף דעם זיידן ביי דער גמרא. עפעס אַ גרויסער כוח האָט געווייעט פון אַט דעם הויכן ביינערדיקן שטרענגן יידן, וואָס איז ווי געבוירן געוואָרן צו זיין אַ פאַסטעך איבער אַן עדה. ער האָט געפירט די שטאַט מיט יושר און צדקות. קיין זאָך נישט פאַרגלעט, קיין זאָך נישט פאַרזען, פאַר קיינעם קיין מורא נישט געהאַט, קיינעם פאַר קיין זאָך נישט געשמייכלט.

איך געדענק, ווי איינמאָל, ווען מיר זיינען געווען ביים זיידן, איז אין בילגאַריי גראַד געשטאַרבן דער ראש־הקהל פון שטאַט, אַ דייכער ייד און אַ חשוב ביי נאַטשאַסטוואַ. אויב איך מאַך קיין טעות נישט איז זיין נאָמען געווען דוד לובלינער. דעם פאַרשטאַרבנעם זין זיינען געקומען בעטן דעם זיידן, ער זאָל מאַכן אַ הספד איבער זייער פאַטער. אָבער דער זיידע האָט זיך אָפגע-זאָגט, ווייל הגם דער פאַרשטאַרבנער איז געווען אַ פרומער ייד, האָט ער זיך נישט געהאַט אויסגעצייכנט מיט קיין לומדות אָדער יראַת־שמים, אַזוי אַז מען זאָל אים אויסטיילן פון אַנדערע שטאַטישע יידן. די זין האָבן זיך געפילט זייער געטראַפן דערפון און זיי האָבן פאַרגעלייגט דעם זיידן צוערשט הונדערט און דערנאָך צוויי הונדערט רובל, וואָס איז צו יענער צייט געווען אַ פאַרמעגן. באַזונדערס פאַר מיין זיידן, וואָס האָט געהאַט אויף זיך אַזאַ גרויסע משפּחה צו באַזאָרגן. דער זיידע האָט נישט געוואָלט הערן דערפון, הגם פון אַלע זייטן האָט מען אים געוואָרנט, אַז ער רייסט זיך איין מיט די מעכטיקסטע פון שטאַט, וואָס קענען אים אויך קאַליע מאַכן ביי נאַטשאַסטווע. טאַמער איז דאָס נאָך ווייניק געווען, האָט ער אין דעם זעלבן טאַג געהאַלטן אַ הספד איבער אַ פאַרשטאַרבנעם ייד אַן אַרעמאָן, וואָס איז אָבער געווען אַ גרויסער לַמִדן און אַ יראַ־שמים. דאָס האָט נאָך מער צערייצט די גבירישע זין; אָבער זיי האָבן נישט געוואָגט צו זאָגן אַ קרום וואָרט דעם זיידן אין די אויגן. אַזוי האָבן אויך נישט געוואָגט אַנטקעגן צו רעדן אים די חסידים פון שטאַט, וואָס האָבן געהאַט אויף אים אַ ביזן האַרץ פאַר זיין נישט גלויבן אין גוטע־יידן. איך געדענק ווי אין שטאַט איז געהאַט אויסגעבראַכן אַ גרוי-סע מלחמה צווישן ראַדזינער חסידים און די איבעריקע חסידים פון שטאַט — גערער, טריסקער, בעלזער, גאַרליצער, רידיניקער, סאַנדזער און אַלע אַנדערע.

די מחלוקה איז אויסגעבראַכן צוליב אַ געשטאַרבנעם ראַדזינער חסיד, וואָס חברה־קדישאַ האָט אים נישט געוואָלט מקבר זיין אין אַ טלית מיט בלויע ציצית.

דער ראָדזינער רבי ר' גרשון העניך האָט זיך געהאַט שטאַרק געזאָרגט, פאַר וואָס יידן אין גלות נוצן נישט קיין תּכּלַת, בלויז פאַרב, אין זייערע ציצית, ווי די תּורה הייסט נוצן אַזאַ פאַרב און ווי יידן אין ארץ־ישׂראל האָבן עס אַמאָל גענוצט. ער האָט דעריבער געמאַכט גרויסע אויספאַרשונגען וועגן תּכּלַת און ער איז געקומען צום באַשלוס. אַז אין מיטלענדישן ים איז דאָ וואַסער־באַשעפעניש „חלזון“, וואָס האָט אין זיך בלוי בלוט, מיט וועלכּן די תּורה האָט געהייסן פאַרבן יידישע ציצית. ער האָט די ים־באַשעפענישן געבראַכט אַהיים, זיי געקוילעט און מיט זייער בלוט אָפּגעפאַרבט ביי יעדן חסיד זיינעם איין ציצה, דעם „שמש“, אין די טליתים און אין די ציצה־כּנפות. ער האָט אויך אַרויסגעלאָזט אַ קויל־קורא צו אַלע רבנים און גוטע־יידן, אַז זיי זאָלן אָננעמען זיין אַנטדעקונג און באַפעלן אַלע יידן צו נוצן דעם תּכּלַת, וואָס ער האָט אויסגעפונען. אין דער רבנישער וועלט האָט זיך אויפּגעהויבן אַ טומל. רבנים און גוטע־יידן האָבן געטענהט, אַז נאָר ווען משיח וועט קומען, וועט מען וויסן וואָס תּכּלַת איז און אַז אַ היינטיקער מענטש האָט נישט דאָס רעכט צו באַשטימען אַזאַ זאַך. דער ראָדזינער, אַ שאַרפּער פּאַלעמיסט, האָט באַשולדיקט די קעגנער זיינע, אַז זיי פאַרגינען אים נישט דעם כּבוד און דערפאַר לאָזן זיי יידן דאוונען אין ציצית אָן תּכּלַת. וואָס דאָס איז, על־פי תּורה, אַזוי גוט ווי מען וואָלט אינגאַנצן קיין ציצית ניט געטראָגן. חסידים פון אַנדערע רביים האָבן געטענהט, אַז דאָס איז אַ חוצפּה פון ראָדזינער רבין צו באַשולדיקן יידן און צדיקים אין אַזאַ זינד. זיי האָבן אויך געטענהט, אַז דער ראָדזינער רבי איז אויסן געשעפט אין דעם גאַנצן עסק, ווייל ער האָט איבערגענומען דעם מאָנאָפּאָל פון די בלויזע ציצית און ער האָט גערעכנט אַ טייערן פּרייז פאַר זיין תּכּלַת.

אַט די מלחמה האָט יאָרן־לאַנג געפלאַקערט צווישן יידן אין פּוילן. קעגנער האָבן זיך געפאַטשט, געשלאָגן, געמסרט. יידן האָבן, צוליב די בלויזע ציצית, אויך אָפּגעלאָזט שידוכים, געצוואונגען פאַר־פּאַלקן זיך צו גטן. איינמאָל אין אַ זומער, ווען איך בין געווען ביים זיידן, איז געשטאַרבן אַ ראָדזינער חסיד. די זין זיינע, ווי זיינע חברים, די ראָדזינער חסידים, האָבן געוואָלט דעם ייד מקבר זיין אין זיין טלית, וואָס האָט געהאַט בלויזע ציצית. די חברה־קדישאַ לייט, וואָס זיינען געווען חסידים פון אַנדערע רביים, האָבן נישט גע־וואָלט טאָן דעם געשטאַרבענעם זיין רעכט אין אַ טלית מיט בלויזע ציצית. אין שטאַט האָט זיך געטאָן חושך. דער מת איז דערוויל געלעבן. דער זיידע האָט געשיקט רופן צו זיך די חברה־קדישאַ־לייט, די גרעסטע בעלי־מחזקה צווישן זיי, און באַפוילן זיי, זיי זאָלן מקבר זיין דעם מת אין זיין טלית מיט

פון א וועלט וואס איז נישטאָ מער

די בלויע ציצית. דאָס איז געווען פאַר די חסידים, איבערהויפט פאַר די גערער, אַ געוואָלדיקער קאַפּ. זיי האָבן פרובירט טענהן:

— רב, ס'איז אַ זינד, אַ חילול־השם . . .

— די גרעסטע זינד און חילול־השם איז מחלוקת צווישן יידן, — האָט

דער זיידע געזאָגט. — איך נעם די עבירה אויף זיך . . .

די שאַרפע חסידים האָבן זיך אונטערגעגעבן דעם רב דעם מתנגד, וועמען זיי האָבן זיך נישט געוואָגט קעגנצושטעלן. און נישט נאָר די חסידים, נאָר אַפילו זינדיקע לייט, אויפגעקלערטע, האָבן נישט געהאַט די העזה אים זיך קעגנצושטעלן. אין שטאַט איז געווען אַ מסור. דער זיידע פלעגט ברענען זיינע טריט. ער האָט נישט געוואָגט צו זאָגן אַ וואָרט, נאָר אויסגעהערט דעם זיידנס מוסר און דראָאונגען.

איינמאָל איז מען געקומען זאָגן דעם זיידן, אַז אויף דער חתונה ביים רופאס טאַכטער מיטן קלעזמערס זון טאַנצט מען שעטנד־טענץ, דאָס הייסט, בחורים מיט מיידלעך טאַנצן צוזאַמען. אַט דער סאַרט מענטשן זיינען געווען אַמאָל פאַררעכנט ביי יידן פאַר די ערגסטע לייט. וואָרים וואָס קען נאָך זיין ערגער ווי אַ רופא און אַ קלעזמער? אָבער דער זיידע האָט נישט געוואָלט קיין הפקרות אין זיין שטאַט. ער האָט דעריבער גלייך אָנגעטאָן דעם אַטלע־סענעם כאַפּאַט און דעם סאַמעטענעם קאַפעליאַטש און, באַגלייט פון שמואַל שמש, געלאָזט זיך גיין צום רופא אין הויז און אַליין איבערצייגן זיך, צי אַזאַ זינד ווערט טאַקע געטאָן אין ישראל. ווען די קלעזמער־יונגען און זייערע מיידלעך האָבן זיך דערוואַלט, אַז דער רב גייט, האָבן זיי פאַרלאָשן די לאַמפּן און דורך די פענצטער אַרויסגעשפרונגען פון הויז. אַזוי האָט מען געציטערט פאַרן בילגאַרייער רב אין שטאַט.

צווישן די פיל אַנדערע עפיזאָדן אין מיין זיידנס הויז, וויל איך נאָך צום פלעצט דערמאָנען אַט די צוויי:

איינמאָל, געדענק איך, איז צוגעפאַרן צום זיידנס הויז אַ גרויסע פור אָנגעפאַקט מיט שטרוי. פון אַט דער פור האָט אַרויסגעקוקט אַ רבנישער קאַפעליאַטש און אַ ברייטער שאַל אַרומגעהילט איבער אַן אינגעקאַרטשעטער פיגור. דער בעל־עגלה, אַ ייד אַז אַרענדאַר, האָט ממש אויף די הענט אַראַפּ־געטראָגן פון שטרוי אַרויס אַ רב, וואָס איז געווען אָנגעטאָן אין עטלעכע זשופיצעס, הגם עס איז געווען אַ וואָרעמער זומער־טאָג. פון דער קיך איז

אַרויסגעצאָפֿן די מומע רחלע און זיך געקניפט אין די באַקן פֿאַר איבערראַ-
שונג.

— טאַטע, טאַטע! — האָט זי גערופן. — איטשעלע, זע, ווער ס'איז גע-
קומען, דער טאַטע!

דאָס איז געווען דעם זיידנס מחותן, ר' ישעיהלע ראַכעווער, דער רב
פון וויסאַקע, וואָס האָט אָנגעשריבן אַ וועלט מיט ספרים, אין וועלכע אַלץ
איז פֿאַרבאַטן. אַזוי ווי ער האָט זיך אויסגעהילט פון אַלע קאַפּאַטעס און
שאַפֿן און זיך געוואַשן אַ סך מאָל די הענט, אַזוי האָט ער גלייך גענומען דער-
ציילן וועגן די נייע איסורים, וואָס ער האָט געמאַכט.

— איר וויסט, מחותן, איך האָב אויסגעפונען, אַז אין קאַרטאַפֿל איז
דאָ אַ חשש-חמץ, און דערפֿאַר דאַרפֿן יידן בעסער נישט עסן קיין קאַרטאַפֿל
אום פֿסח...

דערביי האָט ער גענומען זאָגן תורה, אויסצואווייזן פון וואַנען ער האָט
גענומען דעם נייעם פֿאַרבאַט.

— וואָס זשע וועלן יידן עסן אום פֿסח, ר' ישעיהלע? — האָט דער זייד-
דע געפרעגט מיט אַ לייכטן שמייכל אויף זיין באַרד.

ר' ישעיהלע האָט דערויף נישט געענטפערט און דערציילט וועגן נייע
פֿאַרדאַכטן אויף אַלערליי עסנוואַרג, וואָס עס איז גלייכער, אַז יידן זאָלן זיי
נישט נעמען אין מויל־אַרין, דער זיידע האָט שווייגנדיק אויסגעהערט דעם
מחותנס ראיות, פון וועלכע ער האָט ווייניק געהאַלטן, און געשמייכלט זיין
ליכטיקן שמייכל.

— איי, ר' ישעיהלע, איר האַלט אין איין אויסגעפינען, וואָס יידן טאַרן
נישט, — האָט ער געזאָגט — דאָס איז קיין קונץ נישט; מען דאַרף בעסער
אויסגעפינען, וואָס יידן מעגן יא, אַרעמעלייט דאַרפֿן עסן, ר' ישעיהלע...
ווען ר' ישעיהלע האָט ווידער געהאַלטן אין איין זוכן ראיות, האָט דער
זיידע אים געהייסן בעסער נעמען פון כיבוד, וואָס די באַבע האָט אוועקגע-
שטעלט אויפֿן טיש.

— עסט, מחותן, — האָט ער אים געמונטערט, — עסט אַליין און לאַזט
אַנדערע יידן עסן...

דער תּמּעוואַטער פרומער רבֿל האָט נישט פֿאַרשטאַנען דעם לייכטן
אַנצוהערעניש און פֿאַרגאַנגען זיך אין התּהבּות אין זיינע תּורות, פון וועל-
כע ער האָט אויסגעדּרונגען, אַז אַלץ אין דער וועלט איז פֿאַרבאַטן פֿאַר יידן...
דער פעטער איטשע, ר' ישעיהלעס איידעם, האָט אָפֿן חוּק געמאַכט
פון זיין שווער, דעם בטלן. ער האָט דערציילט אין קיר, אַז איינמאַל איז ר'

ישעיה'ס געפאָרן אין לובלין צוזאַמען מיט זיין טאָכטער, דער מומע רחלע. אזוי ווי ער האָט מורא געהאַט, אַז יידן זאָלן אים נישט חושד זיין, אַז ער פאָרט חלילה, אויף איין פּור מיט אַ פּרעמדער אשה, האָט ער איבער אַלע לובלינער גאַסן אויסגערופן :

— יידן, זייט וויסן, אַז איך פאָר מיט מיין אייגענער טאָכטער ...

מיך האָט די באַגעגעניש צווישן זיידן און ר' ישעיה'סן שטאַרק געוויינט. אַ צווייטע באַגעגעניש, וואָס האָט געלאָזט אויף מיר אַ טיפּן רושם, האָב איך בייגעוואוינט צווישן מיין זיידן און אַ גוטן-יידן.

קיין בילגאריי איז אַראָפּגעקומען זאַמלען געלט ביי זיינע חסידים דער צדיק ר' מאַטעלע קאָזימירער, אַן אייניקל פון דער טשערנאָבילער דינאַסטיע. און ווי עס פירט זיך, האָט דער רבי אַפּגעשטאַט אַ וויזניט ביים רב פון שטאַט. כאַטש דער זיידע איז געווען אַ מתנגד, האָט ער דעם גוטן-יידן גאַסט אויפגענומען מיט גרויס כבוד און אים אַפּגעטראָטן זיין פאַטער-שטול. דער רבי האָט זיך אַוועקגעזעצט לעבן זיידן. אַרום טיש האָבן זיך געשטופּט די חסידים און מקורבים.

די באַבע האָט אַריינגעטראָגן כּיבוד — עפל, באָרן און פּלוימען. דער זיידע, ווי זיין שטייגער איז געווען, האָט גלייך גענומען רעדן לומדות מיטן גאַסט. אַבער דער גוטער-ייד האָט נישט געהאַט קיין חשק צו רעדן לומדות, אין וואָס ער איז. אַפּנים, נישט געווען קיין גרויסער בריה, און ער האָט בעסער גענומען אונטערזינגען, מאַכן העוויזות און פּראָווען גוט-ידישע שטיק. אַנשטאַט רעדן לומדות, האָט ער גאָר אַנגעזאָגט אַ וועלט מיט גימטריאות, אַ תורה וואָס באַשטייט אין אויסגעפינען די צאָלן פון אותיות אין פּסוקים. דער זיידע מיינער האָט נישט געהאַט קיין גרויס חשק צו דעם מין תורה. דעם רבינס גבאי האָט גלייך זיך גענומען צו משא־ומתן. ווי גאָר דער רבי האָט פּאַרזוכט אַ פּלויס, האָט דער גבאי גענומען מסחרן מיט דעם צדיקס שיריים.

— איין קערבל כּסף טהור פאָר אַ פּלויס! — האָט ער אויסגערופן מיט אַ ניגון, ווי ביים פּאַרקויפּן עליות. — איין קערבל מיט אַ האַלבען ... צוויי קערבלעך ...

חסידים האָבן איבערגעשטיגן איינער דעם אַנדערן אין פּרייו. באַלד זיינען זיך אויך אַנגעלאָפּן ווייבער מיט קינדער און געבעטן ביים רבין, ער זאָל זיי בענטשן. דער רבי האָט געבענטשט. אַבער דער גבאי האָט געהייסן באַ-צאָלן פאָר יעדער רבישער ברכה אין פּאַראויס. איידער דער רבי האָט פּאַרלאָזט דעם זיידנס שטוב, האָט דער גבאי זיינער פּאַרקויפּט דאָס אונטערפּירעכטס.

דער קאזימירער האָט געהונקען אויף אַ פוס און מען האָט אים דעריבער אונטערגעפירט. די זכיה צו פירן דעם רבין האָט געקאָסט געלט. . .

ווען דער רבי מיט די חסידים זיינען אַרויס, האָט דער זיידע אָפגעווישט דעם טיש מיט דער קעשענע-פאַטשיילע, ווי ער וואָלט געוואָלט אָפרייבן פון אים יעדן זכר פון דער געשעפט־לעכער רביסטווע, און ער האָט קיין וואָרט נישט אַרויסגעערעדט צום תלמיד זיינעם, טודרום, דעם לַמדן און מתנגד, וואָס האָט געשמייכלט איבער דעם וואָס ער האָט געזען און געהערט.

— מ'נע, לערנען, נישט ליידיק גיין! — האָט ער באַפוירן און גענומען לערנען שיעור מיט דעם בחור, פון וועלכן ער האָט שטאַרק געהאַלטן.

סוף זומער, אין אָנהייב חודש אלול, האָט מיין מוטער גענומען די שוועס-טער און מיך און זיך צוריקגעקערט אַהיים, קיין לענטשין.

די באַבע האָט אָנגעבאַקן פאַר אונדז אַ וועלט מיט קיכעלעך, מיט-געגעבן אין וועג אַריין אַ סך פֿלעשער זאַפט און איינגעמאַכטסן. אויפן וועג האָב איך זיך געריסן צו זיצן לעבן בעל־עגלה, בין אַראָפגעקראַכן פון דער בויד ביים באַרגיקן וועג, געפייפט צו די פערד. די מאַמע האָט מיך געמוסרט פאַר מיין אויפפירונג, וואָס פאַסט נישט פאַרן בילגאַרייער רבס אייניקל. ווען מיר זיינען דורכגעפאַרן דורך דער שטאָט יאַנעוו, האָט די מאַמע מיר אָנגע-וויזן אויף אַ טורמע מיט פאַרקראַטעוועטע פענצטערלעך און מיר געזאָגט, אַז אויב איך וועל נישט ווערן קיין פייט און האָבן אין קאַפּ פערד און בעלי-עגלות, וועל איך נאָך אַמאָל זיצן אין קרימינאַל, וואו עס זיצט דער בילגאַ-רייער כל-בוניק איטשעלע שמואל פאניעס, וואָס האָט זיך אויך געחברט מיט פערד און פערד-גנבים. פון דעמאָלט אָן, יעדעס מאָל וואָס איך האָב אָפגע-טאָן עפעס אַ נישט-יידישע זאַך, פלעגט די מאַמע מיך רופן: איטשעלע שמואל פאניעס.

דערוויייל זיינען מיר געפאַרן דורך די שטעטלעך, דערפער און וועלדער פון לובלינער גובערניע, וואָס יידן פלעגן זיי רופן „דעם מלך אביונס גיטער“.

מיר זיינען פאַרבייגעפאַרן אַלט-יידישע שטעט, וואָס מען געפינט זייערע נעמען אין יידישע ספרים פון די צייטן פון גזירת ת"ח; שטעט מיט אַזעלכע נעמען ווי זאַמאַשטש און שעברעשין און גאַריי און יוזעפאָוו און אַלערזיי אַנדערע; שטעט מיט אַלטע יידישע שולן און בית-עולמס; שטעט מיט פאַרצייטיקדיקע קלויסטערס און טורעמס און ברייטע רונדע מערק, וועלכע זיינען אַרומגערינגלט מיט היצערנע ווענט און דעכלעך, וואָס מען רופט זיי „פאַטשענעס“, אונטער וועלכע עס זיצן קרעמער און סעדעכעס; שטעט מיט אַלטע יידישע מנהגים, מיט שמשים, וואָס רופן יידן פאַרטאָג אין שול אַריין;

מיט באַהעלפערס, וואָס פירן דרדקי-קינדער אין די חדרים אַריין מיט גע-
 זאַנג; מיט פויקערס, וואָס פויקן אין מאַרק ביי יעדן נייעם געזעץ און נאַכ-
 ריכט; מיט חדר-יינגלעך, וואָס צירן אויס פענצטער פון יידישע שטובן מיט
 אַלערליי געשניצטע הערשעלעך און לייבן און פייגעלעך לכבוד ימים-טובים;
 שטעט, אין וועלכע די יידן זיינען יידישער ווי אין איבעריקן פוילן און די
 גויים זיינען גויאישער ווי אין איבעריקן פוילן. וואָרים אין קיין אַנדער געגנט
 אין פוילן פלעגן די פויזישע פויערים נישט טראָגן אַזעלכע פאַנגע האָר, אָפט
 ביז די אַקסעלען, אַזעלכע פאַרביקע היטעלעך מיט טראָדן אויף יעדן ווינקל,
 אַזעלכע פאַנגע אויסגעאַפּטענע סוקמאַנעס (קאַפּאַטעס), אַזעלכע פאַרביקע
 גאַרטלען אויף די פּענדן און אויסגענייטע כאַדאַקעס (סאַנדאַץ) אויף די פיס.
 אין קיין אַנדער געגנט האָבן די פויערטעס נישט געטראָגן אַזעלכע אומגע-
 הויער הויכע שטייפּע טורבאַנען אויף די קעפּ, הויכע צונויפגעדרייטע פאַר-
 ביקע שאַלן, וואָס מען האָט זיי גערופן „כאַמולקעס“. אין קיין אַנדער געגנט
 אין קרוין-פוילן איז אויך די פויזישע באַפעלקערונג נישט געווען אויסגעמישט
 אַזוי געדיכט מיט רוטענישע פויערים, וואָס האָבן געטראָגן די העמדער איבער
 די הויזן, געאַנגען אין פאַפּטיעס אַדער באַרוועס און גערעדט כאַכלאַצקע לשון,
 וואָס יידן האָבן עס גערופן יעוואַניש. אַלטמאַדיש און פאַרביק און פרום זיי-
 נען געווען די יידן ווי די גויים אין אַט די גיטער פון מלך אביון אין זובלינער
 געגנט. אַפּגערוקט פון אַ באַן, זיינען די שטעטלעך געווען פאַרשטעקט אין
 זייער פאַרצייטיקדיקייט, נישט אַנגערירט פון דער צייט. די טיפּע וועלדער
 האָבן אַפּגעטיילט די געגנט פון דער איבעריקער וועלט.

נאָך צוויי טעג שרעפּן זיך מיט בוידן און באַנען און וואַגנס זיינען מיר
 אַנגעקומען צוריק אַהיים. קיין לענטשין. דאָס ערשטע האָט אונדז באַגעגנט
 אַ קול פון אַ שופּר פון בית-המדרש אַרויס, וואו די בחורים האָבן געבלאַזן
 אויף וואָס די וועלט שטייט אין די פאַרכטיקע טעג פון חודש אלוף.

צוליב כיבוד-אָב ברעכט אַ ייד שויבן ביי אונדז און בעט דערנאָך מחילה אין די זאַקן ...

מער ווי געוויינלעך פלעגט דריקן אויף אונדז די אומעטיקייט און אַרעמ-
קייט פון דעם העק לענטשין נאָכדעם ווי מיר פלעגן צוריקקומען פון אונדזערע
באַזוכן אין בילגאַריי. דאָס פאַרוואַרפענע שטעטעלע האָט אויסגע-
זען נאָך קלענער ווי עס איז געווען. די מאַמע, וואָס האָט אין
איר פאַטערס הויז אויפגעלעבט, איז ווידער אַריין אין איר אייבי-
קער שווייגעניש און אומעט. זי האָט נאָך אַלץ געהאַפט גובר צו זיין
דעם טאַטנס עקשנות און פּוּעלן ביי אים, ער זאל באַלייגן אַן עקזאַמען און
קענען געפּינען אַ רבנות אין אַ גרעסער שטעטל. צוליב דעם האָט זי, דורכ-
פאַרנדיק וואַרשע, איינגעהאַנדלט פאַר צוויי רובל אַ רוסיש-יידישע מעטאַדע,
פון וועלכער מען קען אַליין זיך אויסלערנען די רוסישע שפּראַך און די
גראַמאַטיק. דאָס איז געווען אַ זאַמלונג פון עטלעכע צענדליק העפטן מיט
פאַרביקע שער-בלעטלעך, אויף וועלכע עס איז געווען אַפּגעדרוקט דער
פאַרטרעט פון מחבר, אַ ייד מיט אַ שיינער געשוירענער באַרד און מיט
אַ דייטשמערישער יאַרמעלע אויפן קאַפּ, ווי עס טראָגן אַזעלכע בדהנים.
אונטער דעם פאַרטרעט איז געווען אַפּגעדרוקט דער נאָמען: נפתלי הערץ
ניימאַנאוויץ — הנץ. סיי דער פאַרטרעט פון דעם מחבר, סיי זיין נאָמען האָבן
ביי מיר שטאַרק אויסגענומען, און איך האָב גלייך גענומען לערנען זיך די
רוסישע ווערטער, וועלכע זיינען געווען וואַרט אין וואַרט איבערגעזעצט אין
יידיש. די מעשהלעך, מערסטנס מיט אַ מוסר-השכל דערצו, האָבן שטאַרק
נושאַ חן געווען אין מיינע אויגן, און נאָך מער אין די אויגן פון מיין שוועס-
טער. אָבער זיי האָבן גאַרנישט נושאַ-חן געווען ביים טאַטן. אויף אַ צייט
האָט די מאַמע, מיט אירע לאַגישע רייד און איבערצייגונג, יאָ געפּוּעלט ביים
טאַטן, ער זאל כאַטש איין שעה אין טאָג אַוועקלייגן די ספרים און אַריינ-

קוקן אין דער מעטאָדע. כדי אים צו מאַכן לייכטער, פלעגט די מאַמע אַליין פריער דורכגיין די לעקציע און דערנאָך זי איבערגיין מיטן טאַטן. איך געדענק נאָך ביז איצט ווי דער טאַטע פלעגט זיך מאַטערן ביים אַרויסזאָגן אַזעלכע פאַנ-טאַסטישע ווערטער ווי „פאַדיעזש“, „שושטשעסוויטעפּאַניע“, „סקאַזאַיעמאַיע“, „גלאַגאַל“ און אַנדערע. אָבער אין גיכן איז אים מיאוס געוואָרן דער עסק. ער האָט ביי קיין אופן נישט געוואָלט לערנען פון אויסנווייניק אַ רוסיש לידל מיט אַזעלכע גראַמען ווי „קאַט מאַכנאַטי, קאַזיאַל באַראַדאַטי“...

— ס'איז אומזיסט, איך וועל שוין מיטן גובערנאַטאָר נישט רעדן, — האָט דער טאַטע געזאָגט און גענומען זיך צו זיינע ספרים, וואָס ער האָט זייערע ברעגן באַשריבן מיט חידושים פון אויבן ביז אַראַפּ מיט קליינע געטאַקטע האַלב-רונדע שורהלעך.

די מאַמע איז דורכגעגאַנגען די מעטאָדע אין אַ קורצער צייט. ווען זי וואָלט געדאַרפט האַלטן דעם עקזאַמען און אַנגעמען אַ רבנות, וואָלט זי עס געמאַכט איינס און צוויי. אָבער זי איז בלויז געווען אַ יידענע און אירע קענטענישן זיינען נישט געווען קיין מעלה, נאָר אַ חיסרון פאַר איר. צו-זאַמען מיט דער מאַמען, האָבן מיר, די שוועסטער און איר, געזוברעוועט אין די העפטן און געקנאַקט רוסיש אויף וואָס די וועלט שטייט. ווי אַזוי מיר האָבן די רוסישע ווערטער אַרויסגערעדט, איז אַן אַנדערע מעשה; אָבער מיר האָבן געקענט אַלע מעשהלעך און קלוגע שפּרוכן פון אויסנווייניק.

— לערן, לערן! — האָט די מאַמע מיר אונטערגעגעבן חשק. — ס'וועט דיר זיין לייכטער צו באַלייגן עקזאַמען אויף רב, ווען דו וועסט עלטער ווערן.

ביי דער מאַמען איז געווען קלאַר ווי דער טאַג, אַז איך וועל זיין אַ רב; אָבער זי האָט געוואָלט, אַז איך זאָל זיין אַ רב, וואָס וועט נישט מורא האָבן צו רעדן מיטן גובערנאַטאָר.

מיין שוועסטער האָט געפרעגט דער מאַמען, וואָס זי וועט זיין, אַז זי וועט גרעסער ווערן.

— וואָס קען אַ מיידל זיין? — האָט די מאַמע געענטפערט.

די שוועסטער, אַן אייפערזיכטיקע פון קינדווייז אָן, האָט נישט גע-קענט מוחל זיין דאָס, וואָס אירע ווייבערשע פעאיקייטן ווערן גאַרנישט אַפּ-געשאַצט. דאָס איז געווען אַ קוואַל פון שטענדיקער רייסעניש צווישן איר און מיר.

דער טאַטע איז געווען פאַרקאַכט אין זיינע חידושים, וואָס ער האָט גע-שריבן גאַנצע טעג. יעדעס מאָל, וואָס ער האָט מחדש געווען עפעס אין דער

תורה, אָדער אין דער גמרא, האָט ער געשיינט פון גליק. זיינע באַקן האָבן געפלאַמט, זיינע בלויע אויגן האָבן געלויכטן. נישט האָבנדיק פאַר וועמען צו דערציילן זיינע חידושים, פלעגט ער זיי דערציילן פאַר דער מאַמען, דער טאָטע, דער אייביקער ענטוויאַסט און זוכער פון וואַרעמקייט און אַנערקענונג, איז געבליבן אָפהענטיק, ווי אַ קינד, פון דער מאַמעס טענה.

— וואָס-זשע, מיט די חידושים רעכנסטו צו שפייזן ווייב און קינדער ?
— האָט זי געפרעגט.

די מאַמע איז, אגב, געווען דעמאָלט אין די העכערע חדשים און גע-
גרייט זיך ברענגען אַ ניי באַשעפעניש אויף דער וועלט.

גאַר אין גיכן האָבן ווייבער גענומען אַנפילן די שטוב, רעדן, סודען זיך, און מיך אַרויסשיקן פון שטוב, ווייל אַ יינגל דאַרף נישט הערן וואָס ווייבער רעדן צווישן זיך. אין איינעם אַ פרימאַרגן האָט די מאַמע גענומען קרעכצן. די שטעטלשע ווייבער האָבן גלייך פאַרהאַנגען מיט אַ לייטעך דער מאַמעס בעט און מען האָט מיך געשיקט לויפן ברענגען די הייבאַם, אַ גויע מיטן נאָמען פאַקאַצאָוואַ.

— לויף שנעל און ברענג זי גלייך צופירן ! — האָט די טרייטעלעכע
מיר אַנגעזאָגט.

זי האָט מיר נישט געדאַרפט אַנזאָגן, ווייל דאָס לויפן איז ביי מיר געווען אַ נאַטירלעכע זאַך יינגלויז. איך בין תמיד געלאָפן. דאָס מאַל בין איך געפלויגן ווי אַ רוח. די הייבאַם איז נישט געווען אין דער היים, נאָר אויף די פעלדער, וואו זי האָט אויסגעגראָבן די לעצטע קאַרטאַפּל איידער דער ווינטער קומט אָן. די קורצע גראַבע גויע האָט אַוועקגעלייגט דעם גראַב-
איזן, אַרומגעבונדן דאָס פאַרטעך און אַזוי ווי זי איז געגאַנגען און געשטאַ-
נען מיט אויסגעשמירטע הענט פון ערד און באַרוועס, כאַטש עס איז שוין געווען קאַלטלעך, איז זי אַוועק צו דער מאַמען הינטערן לייטעך.

נאָך עטלעכע שעה איז געבוירן געוואָרן אַ מיידעלע, מיט אַ רויט קעפל,
געראָטן אין דער מאַמען, וואָס איז אויך געווען אַ רויט-האַריקע.

די חסידים אין בית-המדרש האָבן געשמייכלט מיט חזק שבת ביים ליי-
ענען, ווען מיין פאָטער האָט אַ נאָמען געגעבן דעם קינד שרה. דאָס ברענגען
אַ טאַכטער אויף דער וועלט איז ביי חסידים פאַררעכנט געווען פאַר אַ בושא.
נישט אינאָמאַל פלעגט מען אפילו אַ חסידישן יונגמאַןשיק אַפּשמיסן מיט
גאַרטלען פאַר אַזאַ זאַך, פאַרשטייט זיך, אַ קיין סעודה האָט מען ביי אונדז
אין שטוב נישט געמאַכט. מען האָט בלויז מכבד געווען די באַלעבאַטיים מיט

קידוש, וואָס איז באַשטאַנען פון בראַנפן און אייער-קיבלעך. פאַר אַ מיידל איז דאָס אויך געווען גענוג.

די מאַמע האָט נישט געהאַט גענוג מילך צו זייגן דאָר קינד און עס פלעגט דעריבער אָפט וויינען. איך פלעג זיך אויפהייבן פאַרטאָג און צו-וויגן דאָס קינד אין וויגל, וואָס איז געשטאַנען ביי דער מאַמעס בעט. דערביי האָב איך געכאַפט פולע הויפנס מיט פליגן גלייך פון קינדס פנימל...

דאָס לעבן אין אונדזער שטוב איז געוואָרן נאָך שווערער. אַ חוץ דעם אָפטן וויינען פון קינד, האָט געהערשט די אַלטע לאַנגווייליקייט. מיטאַמאָל איז די לאַנגווייליקייט איבערגעריסן געוואָרן און אַ פייער פון מחלוקת האָט אויפגעפלאַקערט אין שטעטעלע. ווי געוויינלעך אין אַ יידיש שטעטעלע, איז דאָס פייער אויסגעבראַכן צוליב אַ געטלעכן ענין; דאָס מאָל איז עס געווען צוליב ר' איטשע שוחט און זיין שחיטה.

ר' איטשע שוחט איז געווען אַן עלטערער שיינער ייד, אַ למדן און אַ בעל-שכל, וועמען עס איז אָנגעשטאַנען צו זיין שוחט אין אַ גרעסערער שטאָט. ער איז אויך געווען מיין פאָטערס אַ נאָענטער פריינד און ער פלעגט אָפט קומען צו אונדז אין שטוב, נישט נאָר ווייזן דעם חלף, נאָר אויך צו גאָסט. אין שבתים און אין ימים-טובים פלעגט ער אויך אָנטאָן אַ שטריימל אויפן קאָפּ, צוגלייך מיט מיין פאָטער. אגב, פלעגט ער אויך פסקענען אַ שאלה, ווען מיין פאָטער פלעגט נישט זיין אין דער היים. איך פלעג אויך אָפט קומען צו אָט דעם ר' איטשע שוחט אין הויז. די מעשה איז געווען, וואָס ר' איטשע שוחט איז אַחוץ שוחט און מוהל, געווען אויך אַ געוואָלדיקער מומחה אין אָשפרעכן עין-הרעס. קיינער האָט נישט געקענט אָשפרעכן אַן עין-הרע מיט אַזעלכע אויסערלישע שפּרוכן און פּסוקים, ווי ר' איטשע. די ווייבער אין שטעטל פלעגן זאָגן, אַז ער נעמט אַראָפּ אַ שלעכט אויג ווי מיט דער האַנט. פונקט ווי ער איז געווען אַ בריה אויף אָשפרעכן אַן עין-הרע, אַזוי איז זיין ווייב, שרה די שוחטקע, געווען אַ בריה אויף אָפּטאָן אַן עין-הרע. זי איז געווען אַן עלטערע צעקנייטשטע יידענע, מיט אַ פנים ברוין ווי ביי אַ ציגיינערין, מיט קויל-שוואַרצע בייזע אייגעלעך, מיט אַ קין פון וואַרצלען און בערדלעך און מיט אַ מויל, וואָס האָט תמיד עפעס געברומט, געמורמלט. איינגעהילט אין אַ שאַל איבער איר פאַרפעסטער אַטלעסענער קאָפּקע, האָט די אַלטע נישט אויפגעהערט רעדן צו זיך אַליין. זי איז אויך געווען אַ שילטערקע, אַ וואַרטשנדיקע. צי דאָס איז געווען צוליב איר אויסזען, צי צוליב איר שטענדיקן רעדן צו זיך אַליין, ווייס איך נישט; אָבער איך געדענק, אַז מען האָט די יידענע געהאַלטן פאַר אַ גרויסער עין-הרעניצע.

ווייבלעך פלעגן אנטלויפן מיט זייערע קינדער ווען זי האָט זיך באַוווּזן. ווי נאָר אַ קינד איז קראַנק געוואָרן, האָט מען גלייך געזאָגט, אָ דאָס איז דער שוּחטקעס שלעכט-אויג. צום ערשטן פלעגט מען פרובירן היילן דאָס קינד דערמיט, וואָס מען פלעגט בגנבה צוכאַפן זיך צו דער שוּחטקע, אַפרייסן אַ פרענול פון איר אייביקן שאַל און פאַרברענען אים אויף ברענענדיקע קוילן אין אַן ערדענעם טאַפּ. די שוּחטקע פלעגט תמיד אַרומגיין מיט אַפגעריסענע פראַנזן אין איר שאַל. זי פלעגט טרייבן פון זיך די ווייבער, וואָס האָבן גע-לאַקערט נאָך אירס אַ פרענול.

— אָן רייסן זאָל מען קריעה נאָך דיר, גאָטעניו! — האָט זי געשאַלטן.

— אָן איינרייסעניש זאָל קומען אויף זיי... —

אָ דאָס פאַרברענטע פרענול האָט נישט געהאַלפן, פלעגט מען גיין צו ר' איטשען ער זאָל אַפּשפרעכן די גרויסע עין-הרע. עס איז אויסגעקומען אַווי, אָן ר' איטשע האָט געדאַרפט אַפּשפרעכן די עין-הרעס, וואָס זיין אייגן ווייב האָט געגעבן. די אַלטע פלעגט ברענען ווי אַ פייער, ווען די ווייבער פלעגן קומען צו איר מאַן אַפּשפרעכן עין-הרעס. עס איז געווען אַנגענומען, אָן אויב ר' איטשע געניצט נאָך אַפּשפרעכן אַ ביז אויג, איז עס אַ סימן, אָן עס איז טאַקע געווען אַן עין-הרע, נישט קיין אַנדער קראַנקהייט. און ר' איטשע פלעגט שטענדיק געניצן אין אַזאַ פאַל. שרה די שוּחטקע, וואָס האָט פון איר מאַן געהאַטן אַ וועלט און געקראַכן אונטער זיינע פיס, האָט גע-טענהט אָן ער צערייסט זיך, נעבען, דאָס מויל פון געניצן.

גייטס צו אַנדערע, — האָט זי זיך געבייזערט, — ער איז נישט איינער

אין שטעטל.

אַבער די ווייבער האָבן נישט געוואָלט גיין צו קיין אַנדערן. ר' איטשע פלעגט קיינעם נישט אַפּזאָגן. ער האָט זיך געוואָשן די הענט, אַנרופנדיק דער-ביי די פאַנטאַסטישסטע נעמען פון מלאַכים, גוטע און שלעכטע. געזאָגט האָט ער לאַנג און ערנסט, שפייענדיק דערביי אַפּט. נאָכדעם האָט ער גענומען געניצן. דאָס איז געווען אַ סימן, אָן ער האָט דעם שפרוך נישט געזאָגט אומזיסט.

— ס'איז אַן עין-הרע, — האָט ער געזאָגט מיט זיכערקייט.

כאַטש מיין מאַמע איז שוין געווען אַביסל אויפגעקלערט צוליב די חקירה-ספרים אירע, האָט זי פונדעסטוועגן אויך געגלויבט אין עין-הרעס און יעדעס מאַל, וואָס מיין ניי-צוגעקומען שוועסטערל איז זיך פאַראַנגען אין וויינען, האָט זי מיך געשיקט צו ר' איטשע שוּחט.

— ר' איטשע, שפרעכט אַפּ אַן עין-הרע שרה בת בת-שבע, — האָב

איך געזאָגט אין איין אַטעם, פאַרטייעט פון גיכן לויפן.

איך האָב די שליחות צו ר' איטשע שוחט שטאַרק ליב געהאַט. איך האָב געהאַט הנאה צו זען ווי ר' איטשע שאַרפט זיינע חלפים. ער פלעגט אויך זיין אַ בריה אין פאַרשניצן גענדזענע פעדערס, וואָס ער האָט גענוצט צום שרייבן. ווי מיין פּאָטער, האָט ער אויך געשריבן חידושים אויף דער תורה. מער נאָך דערפון האָב איך ליב געהאַט צו באַטראַכטן דער שוחטקעס אייזן-קראַם. שרה די שוחטקע האָט געהאַט אַ קראַם, פול מיט זעגן, קעסטל לעך טשוועקעס, האַמערס, שרויפן און אַלערליי אַנדערע אייזערנע מכשירים, פון וואָס זי האָט פאַרדינט אַ מטמון מיט געלט, ווי מען האָט געזאָגט אין שטעטל. איך האָב געהאַט אַ גרויסע שוואַכקייט צו אַט די אַלע אייזערנע זאַכן; מער ווי אַלץ צו טשוועקעס.

פאַרוואָס, אייגנטלעך, מען האָט געדאַרפט אַפּטאָן אַ ביז אויג מיין שוועסטערל שרהלע, ווייס איך נישט. אין אונדזער משפּחה האָט קיינער, חלילה, נישט געזינדיקט מיט קיין איבעריקער שיינקייט, אַזוי אַז עס זאָל פּאַקן ווייבער אַפּצוטאָן אַ ביז אויג אין זייער באַוואַנדערונג. אָבער די מאַר-מע מינע פלעגט מיך פונדעסטוועגן שיקן צו ר' איטשען אַפּשפרעכן עין-הרעס אַלע מאַנטיק און דאַנערשטיק. ר' איטשע פלעגט מיר קניפּן די באַקן און שענקן מיר אַ קונציק-פאַרשניצטע גענדזענע פעדער.

— האַאַאַ — פלעגט ער געניצן שטאַרק, — ס'איז געווען די אמתע עין-הרע. גיי, יהושע'ע, און ווינטש דער מאַמען אַ רפואה שלמה פאַרן קינד ...

— האַרע באַרע, — פלעגט די שוחטקע ברומען מיט כעס אויף מיר הגם איך האָב קיינמאָל ביי איר קיין פרענזלעך פון דעם שאַל נישט געריסן. און אַט צווישן דעם ר' איטשע שוחט און מיין פּאָטער, וואָס זיינען גע-ווען די נאַענטסטע פריינד, איז פּלוצלונג אויסגעבראַכן אַ פייערדיקע מחלוקה. עס איז געווען ביי אַ ברית, אויף וועלכן ר' איטשע האָט מל געווען אַ קינד, און מיין פּאָטער, דער סנדק, האָט באַמערקט, אַז ר' איטשעס אַלטע האַנט ציטערט מיטן מעסער. אַ שוחט, פּוּטן דין, דאַרף האָבן אַ פעסטע האַנט, אויב דער חלף ציטערט ביי דער שחיטה, ווערט די געשאַכטענע בהמה אָדער דאָס עוף טריפה. מיין פּאָטער האָט דעריבער גערופן ר' איטשען צו זיך און אויף זייער אַן איידעלן אופן אים געלאָזט וויסן, אַז זיין האַנט צי-טערט שוין פון אַלטקייט און אַז ער דאַרף אויפהערן שעכטן.

— ר' איטשע, איר טאַרט נישט שטעלן אין סכנה אַן עדה יידן און זיך אַליין — האָט דער טאַטע געזאָגט פאַרשעמט. — עס איז, חלילה, אַ חשש פון טריפה . . . דערצו האָט אייער ווייב, דאַנקען גאַט, אַ געוועלב, פון

וואָס זי ציט פרנסה בכבוד. אייערע קינדער זיינען אויסגעגעבן . . . צו וואָס דאַרפט איר זיך איינשטעלן ס'לעבן? . . .

ר' איטשע איז געוואָרן אָנגעצונדן.

— רב, מיין האַנט איז שטאַרק ווי ביי אַ יונגמאַן און איך וועל נישט אוועקלייגן די שחיטה — האָט ער געזאָגט צאַרנדיק. — ווען איך וואָלט נישט געווען זיכער, וואָלט איך נישט איינגעשטעלט מיין נשמה.

וויפל דער טאַטע האָט נישט פרובירט איינטענהן מיט דעם שוחט, האָט ער ביי אים נישט געקענט פּוועלן אוועקצולייגן די שחיטה. אַזוי ווי דער טאַטע מיינער האָט געוואוסט, אַז דאָס גייט אין יידישקייט, האָט ער פאַרבייגן זיין פריינדשאַפט און שבת בייטאָג ביים ליענען אויסגערופן פאַר די באַלעבאַטיים, אַז צוליב דעם, וואָס ר' איטשעס האַנט ציטערט, אסרט ער זיין שחיטה, און ווער עס וועט עסן פון דער שחיטה זיינער, וועט עס זיין ווי ער וואָלט געגעסן טריפה און נבילה . . .

גלייך דערויף איז ר' איטשע, אָנגעטאָן אין טלית און אין שטריימל. אַרויף אויפן בעלעמער און געזאָגט:

— יידן, דער רב מאַכט אויף מיר אַ שקר-בלבול. איך בין אַ למדן און אַ ירא־שמים, קען פסקענען שאַלות ווי דער רב, און אַ יונגערמאַן וועט נישט אסרן די שחיטה מיר, אַ געניטן אַלטן שוחט.

אין בית-המדרש איז געוואָרן חושך. גלייך האָבן זיך געשאַפן צוויי צדדים. אַלע האָבן געשריגן. העכער פון אַלע האָט געשריגן פון דער ווייבער-שול שרה די שוחטקע.

— יידן, מען פאַרגיסט בלוט ר' איטשע שוחט! — האָט זי געוואָלדעוועט. — כ'על עס נישט דערלאָזן . . . כ'על וועלטן איינרייסן . . . כ'על די הימלען שפּאַלטן . . .

מיין מוטער האָט מיט קיין איין וואָרט זיך נישט אָנגערופן און איז גלייך אוועק אַהיים, כדי נישט צוצווען די מחלוקה אין בית-המדרש דאָס פייער האָט געברענט. אין אונדזער שטוב זיינען כסדר געווען פאַרזאַמלט באַלעבאַטיים. מענטשן האָבן אָפּגעטראָגן רכילות, געבראַכט פאַטסטן. די קצבים האָבן זיך אַרומגעדרייט אין זייערע פאַרפעסטטע קאַפּאַטעס און געשריגן, אַז זיי ווערן בדלות אַן דער שחיטה. מען האָט אָפּגעהאַלטן אסיפות, פאַרזאַמלונגען. שרה די שוחטקע פלעגט אַלעמאַל זיך באַווייזן פאַר דער טיר, פאַר די פענצטער און וואָרפן מיט די הענט, שרייען און שעלטן און דראַען. זי האָט באַשולדיקט מיין פאַטער, אַז ער וויל אַן אַנדער שוחט, ווייל אַ נייער שוחט וועט אים געבן געלט פאַר איבער-

געבן יענעם די שחיטה. מיין פּאָטער איז געשטאַנען הייל־פּלאַץ ווי אַ קינד, הערנדיק די בלבולים.

— יידן, איך זאָג אייך בהן־צדק, אַז כ'האַב, חלילה, נישט דערביי קיין שלעכטע כוונה, נאָר איך וויל בלויז פאַרהיטן יידן פון טריפות — האָט ער געטענהט. — זאָלן דריי רבנים זען ר' איטשע שוחטס הענט און זאָלן זיי זאָגן צי זיין רעכטע האַנט ציטערט נישט ביים שעכטן.

שרה די שוחטקע האָט געוואָרפן מיט אירע הענט, געדראַעט און גע־שאַלטן מיט וויסטע קללות.

— געלער רמאי! — האָט זי גערופן מיין פּאָטער צוליב דער רויט־לעכער באַרד זיינער.

מיין מוטער האָט זיך באַהאַלטן אין אַ ווינקעלע, נישט צוצווען די חרפה. שרה די שוחטקע איז אַוועק אין עטלעכע שכנהשע שטעטלעך, וואו עס האָבן געוואוינט אירע אויסגעגעבענע זין, און זי האָט זיי אַלע געבראַכט קיין לענטשין, זיי זאָלן זיך אָננעמען פאַר זייער פּאָטער. די זין, יידן מיט פעך־שוואַרצע בערד, האָבן שבת פאַרן לייענען מעלב געווען די קריאה און געהאַלטן דרשות פאַר זייער פּאָטער, באַשולדיקנדיק דעם רב אין מאַכן בלבולים. איינער פון די שוחטישע זין, אַ שוואַרצער ייד מיט אַ בעלמע אויפן אויג, וואָס צוליב דעם האָט מען אים גערופן יאַנקל „בלעם“, האָט זיך אַווי צעקאַכט אויף מיין פּאָטער, אַז ער האָט אים אָפן באַשולדיקט אין נעמען געלט פון אַ שוחט, וועמען ער האָט צוגעזאָגט די שחיטה. מיין פּאָטער האָט געזאָגט ביים שולחן, אויף וועלכן די תורה איז געלעגן, אַז דאָס איז אַ שקר. ווען יאַנקל „בלעם“ האָט געוואָרפן וויטערדיקע בלבולים, האָט מיין פּאָטער אים געזאָגט, אַז ער רעדט עזות, מעשה־שייגעץ. דער צעקאַכטער ייד מיט דער בעלמע אויפן אויג האָט אַ וואָרף געטאָן :

— ביזט אַליין אַ שייגעץ . . .

איך האָב אַ ציטער געטאָן, הערנדיק דאָס וואָרט אויף מיין טאַטן, דעם רב. צוזאַמען מיט מיר האָט אַ ציטער געטאָן די גאַנצע עדה. משה מענדל קצב, וואָס האָט זיך געריבן צווישן חסידים און געטראָגן אַן אַטלע־סענע קאַפּאַטע, האָט פאַרגעסן אַן זיין שיינ־יידישקייט און ער האָט זיך געלאָזט מיט געביילטע פּויסטן צו בעלעמער, גרייט צו דורסן דעם יאַנקל בלעם פאַר באַליידיקן דעם רב.

— ממיתן אים! רוק און לענד אים צעברעכן! — האָבן פּראָסטע יידן געשריגן.

משה מענדל וואָלט דעם יאַנקל בלעם געווען צעריסן מיט זיינע

געזונטע רויטע הענט, וואָס האָבן זיך ווי פרעמדע אַרויסגעריסן פון די חסידישע אַטלעסענע אַרבל. אָבער מיין פּאָטער האָט אים אָפּגעהאַלטן : — ר' משה מענדל, ס'איז שבת! — האָט ער גערופן — די תורה

ליגט אויפן שולחן !

קוים מיט צרות האָט ער אָפּגעהאַלטן דעם צעיושעטן יידן, אין וועמען דער קצב האָט דערוואַכט דורך אַלע חסידישע מדבושים.

דעם זעלבן שבת-צו-נאַכטס, ווען דער טאַטע איז געזעסן ביים טיש און געזאָגט „ויתן-לך“ נאָך הַבְּדִלָּה, זיינען די שויבן פּלוצלינג אויסגעבראַכן געוואָרן מיט אַ בראַזג און אַ שטיין איז אַריינגעפאַלן אין שטוב. דער טאַטע, אַ דערשראַקענער, האָט געמורמלט :

— קיין זאַך וועט מיך נישט אָפּהאַלטן פון פאַרהיטן יידן פון טריפות . . . אין שטעטל האָט זיך געטאָן חושך. יידן האָבן נישט געהאַנדלט, נישט געאַרבעט, נאָר כסדר גערעדט וועגן רב און שוחט. די שנאה צו דער שוחטקע, וועלכע מען האָט אַלעמאַל געהאַלטן פאַר אַן עין-הרעניצע, אַ שילטערקע, האָט זיך נאָך מער צעפלאַמט צוליב דער וויסטער מחלוקה, וואָס זי האָט אָנגעהויבן. יידן האָבן געזאָגט, אַז דאָס האָט זי אָנגערעדט איר מאַן צו דער מחלוקה, אַז דאָס האָט זי אַריינגעוואָרפן שטיינער צו אונדז אין הויז. ווייבער האָבן גענומען דערציילן מעשיות, אַז שרה די שוחטקע איז אַ מכשפה און אַז זי טרייבט כישוף. באַלד האָבן זיך געפונען יאָר־עדותטעס, וואָס האָבן זיך געשוואוירן מיט אַלע שבועות, ווי זיי האָבן אַליין געזען ווי די אַלטע שרה פאַרקעט זיך אַרום מיט געפּגרטע קראַען און קעץ, וואָס ליגן ביי איר אויפן דאַך פון אַ חרובער קאַמער, און אַז זי זאָגט דערביי אַלערליי שפּרוכן און כישופט מיט די ביינער פון די פּגרים. די ווייבער האָבן אינגאַנצן קיין ליגן נישט געזאָגט. די שוחטקע פּלעגט אַפּרייניקן די קאַמער אירע פון פּגרים, וואָס מיר, יינגלעך, פלעגן אַרויפּוואָרפן אויפן דאַך פון איר קאַמער. די קאַמער אירע איז געווען אַ חרובה, אין וועלכער עס זיינען געשטאַנען מאַשינען און געראַסטעס. די שוחטקע, וואָס האָט געפירט אַן אייזן־קראַם, האָט מיט אַ צייט צוריק געהאַט זיך דערטראַכט צום געדאַנק, אַז זי קען פאַרדינען געלט ביי אַוועקשטעלן אַ מאַשין, וואָס זאָל „מאַנגלען“, אַדער אויסגלייכן וועש. פאַר באַלעבאַסטעס, אַזוי אַז די ווייבער זאָלן נישט דאַרפן דאָס טאָן מיט די הענט. זי האָט דעריבער אַראָפּגעבראַכט פון וואַרשע אַזאַ מאַנגעל, אַ מאַכּינאַציע מיט רעדער און רעדלעך; זי האָט זיי אַריינגעשטעלט אין אַן אַלטער קאַמער און געוואַרט אויף פּרנסה. אָבער די לענטשינער ווייבער האָבן קיין חשק נישט געהאַט אויסצוגעבן געלט אומזיסט און בעסער געמאַנגלט זייער וועש מיט

א געקארבטן וואַלעק, ווי מען האָט עס תמיד געטאָן. די מאַשינען האָבן געראַסטעט. די חדר־יינגלעך האָבן גענומען וואַרפֿן אויפֿן פֿאַכן דאָך פֿון דער אַלטער קאַמער וואו נאָר אַ שטיין, וואו נאָר אַ געפּגרטע קראַה אָדער אַ קאַץ. די שוּחטקע פּלעגט שילטן מיט טויטע קללות די יינגלעך פֿאַר וואַרפֿן פּגירות אויף איר קאַמער. זי האָט אויך געדראַט מיט די דאַרע ברוינע הענט, געקרימט, גערעדט צו זיך אַליין. דערפֿון האָבן די ווייבער אויסגעטייטשט, אַז די אַלטע האָט צו טאָן מיט די שדים און רוחות, כּישופֿט מיט ביינער פֿון פּגרים, מיט וועלכע זי וויל ברענגען אַ מגפה אויפֿן שטעטל. פֿון די ווייבער איז עס איבערגעגאַנגען צו די גויעס. באַלד האָבן זיך פֿאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז שרה די שוּחטקע פֿאַרכישופֿט קי, וואָס הערן זיך אויף צו מעלקן; פֿאַרשעלט הינער, זיי זאָלן קיין אייער ניט לייגן, און נאָך אַזעלכע צרות. עטלעכע גויעס זיינען אפילו באַפּאַלן די אַלטע און זי אָנגעשלאָגן דערפֿאַר. משה מענדל קצב האָט געשוואוירן ביי באַרד און פיאות, אַז ער האָט אַליין געזען ווי די אַלטע שרה איז געריטן אויף אַ בעזעם. ווען ער איז שבת פֿאַרנאַכט פֿאַר הַבֿדָּה פֿאַרבייגעגאַנגען דאָס פעלד, האָט ער געזען ווי שרה די שוּחטקע קלייבט קרייטעכצער פֿון דער ערד, מיטאַמאַל האָט זי זיך גאָר אויפֿגעזעצט רייטנדיק אויף אַ בעזעם און אַוועקגעפּלויגן אין דער לופֿטן. וויפּל מיין מוטער האָט נישט פרובירט אויסלאַכן דעם יידן פֿאַר זיין מעשה מיט דער פֿאַיענדיקער שוּחטקע. האָט עס נישט געהאַלפֿן. דער ייד האָט געטענהט, אַז ער זאָל אַזוי זוכה זיין זען מיט די אייגענע אויגן משיחן ווי ער האָט געזען די שוּחטקע פּליען אויפֿן בעזעם. אין שטעטל האָט מען גענומען ציטערן פֿאַרבייצוגיין די חורבה פֿאַרנאַכט. ווייבער האָבן אָנגעטאָן פֿאַרטעכער פֿאַר אַ סגולה, יינגלעך האָבן געהאַלטן די ציצית אין די הענט און גערופן דריי מאַל היין־און־צוריק: „מכשפה לא תחיה, לא תחיה מכשפה, מכשפה תחיה לא“...

שכּנטעס האָבן מיר אָנגעזאַגט מיטן האַרבן וואַרט איך זאָל, חלילה, נישט פֿאַרבייגיין דער שוּחטקעס הויז, ווייל צוליב איר שנאה אויף מיין פֿאַטער קען זי מיר נאָך אַ כּישוף אָנטאָן און פֿאַרציען מיר אַ בעזעמע אויפֿן אויג, ווי עס האָט איר זון יאַנקל בלעם. נאָך עטלעכע טעג האָט זיך יאַנקל „בלעם“ באַוווּזן אויף דער שוועל פֿון אונדזער שטוב. אַן איין וואַרט האָט ער אַראַפּגענומען די שטיוול פֿון די פּיס און געבליבן אין די זאַקן, ווי ער וואַלט געווען אַ כּהן און געגרייט זיך דוכנען. מיט אַ געבויענעם קאַפּ, גייענדיק אויף די שפּיץ זאַקן, איז ער צוגעגאַנגען צו מיין פֿאַטער און געזאָגט:

— רב, איך בעט איך מחילה פארן בזיון וואס איך האב איך אָנגעטאָן פאר אן עדה יידן.

דער טאטע איז רויט געוואָרן און אויסגעשטרעקט דעם ייד אַ האַנט. איך געדענק נאָך ביז היינט דעם יידס זאָקן, וואָס זיינען געווען אויסגעריסן ביי די פינגער און ביי די פּיאַטעס.

נאָכדעם האָט זיך די מחלוקה אָפּגעשטעלט. ר' איטשע האָט אַוועק-געלייגט די חלפים אין זיין שיידל אויף אייביק. אַזוי האָט ער אויך אויפגעהערט מל זיין קינדער. מיין פאָטער איז געוואָרן צוריק פריינד מיט ר' איטשען, אָבער די פריערדיקע פריינדשאַפט איז שוין מער נישט צוריק-געקומען; עפעס האָט געפעלט אין איר. בלויז די שוחטקע האָט נישט געקענט פאָרגעסן מיין פאָטער די עוולה. זי פלעגט דעם טאָטן נאָך אַלץ רופן הינטער די אויגן „געלער רמאי“.

ווען מיין מוטער האָט מיט אַ יאָר שפעטער געבוירן נאָך אַ מיידעלע, אויך אַ רויטס, און אַט דאָס קינד האָט ווידער גענומען וויינען, מסתמא צוליב דעם וואָס די מאַמע האָט נישט געהאַט גענוג מילך צו זייגן עס, האָב איך ווידער גענומען גיין צו ר' איטשען, ער זאָל אָפּשפרעכן עינ-הרעס מיין יינגסטע שוועסטערל. ר' איטשע האָט געזאָגט שפּרוכן, גע-גענעצט און געשיקט ברכות דער מאַמען, אַז איר קינד זאָל האָבן אַ רפואה שלימה. אָבער די שוחטקע האָט געברענט מיינע טריט און נישט אויפ-געהערט וואַרטשען.

— צו שעכטן טויג ער נישט, אָבער אויסצורייסן זיך דאָס מויל ביי עינ-הרעס טויג ער — האָט זי געברומט.

אין איינעם אַ שפעטן זומער חודש איז אויסגעבראָכן אַן אונטערגאַנג אין שטעטל און מיינע ביידע שוועסטערלעך זיינען קראַנק געוואָרן אויף שקאַרלאַטינע. ר' איטשעס שפּרוכן האָבן נישט געהאַלפּן. מען האָט געבראַכט פּאַוולאַוסקי דעם פעלדשער. דער גוי האָט לאַפּסירט די קינדער די העלדזער מיט יאָדינע, אָבער אויך דאָס האָט נישט געהאַלפּן. נאָך עטלעכע טעג איז אַ פּור אַוועקגעפּאַרן קיין זאַקראַטשין, וואָס איז געלעגן איבער דער צווייטער זייט ווייסל, און מען האָט געבראַכט דעם דאָקטאָר פון דאַרט. דער דאָקטאָר, אַ גוי מיט אַ צילינדער, איז אַריינגעקומען אין אונדזער שטוב, וואָס איז געווען פּול מיט ווייבער און יידן. אַלע יידן האָבן אויסגעטאָן די היטלען. מיין פאָטער איז געבליבן אין דער יאַרמעלקע. דער דאָקטאָר האָט באַטראַכט פּאַוולאַוסקי דעם פעלדשער — קראַמפּערשט זיין קאָנקורענט אין דעם געגנט — און אים געפרעגט אין שפּאַס, צי ער

איז דאָס דער חכם פון לענטשין. דער פעלדשער האָט אַראָפּגענומען דאָס היטל פאַרן פרייז און געבויגן זיך אין הכנעה.

אין אונדזער שטוב האָט גענומען שמעקן מיט רפואות. די מאַמע האָט נישט אויפגעהערט זאָגן תהילים און וויינען. דער טאָטע האָט גערופן די יידן פון שטעטל זאָגן תהילים אין בית-המדרש. אָבער די קינדער זיינען געוואָרן אַליץ מער קראַנק און קראַנק. שבת אין דער פרי, ווען מיין טאָטע איז, ווי זיין שטייגער איז געווען, געבליבן שפעטער נאָכן דאָווענען אין בית-המדרש, ווייל ער איז נישט פאַרטיק געוואָרן מיט די תפילות, איז אַ יידענע אַריינגעלאָפּן אָנזאָגן די שלעכטע בשורה, אַז די קינדער זיינען פאַרביי. דער טאָטע איז גלייך אַהיימגעגאַנגען אינמיטן דאָוונען. איך בין אים נאָכגעגאַנגען. דער טאָטע האָט געהייסן אַ ייד שפּאַנען פּערד-און-וואָגן אום שבת און ער, צוזאַמען מיט דער מאַמען, געבראַכענע און פאַרוויינטע זיינען אויפגעזעסן אויף דער פּור און זיך געלאָזט קיין נאַוידוואָר, וואו עס איז געווען אַ דאָקטאָר אַ מומחה. דאָס גאַנצע שטעטל האָט געוויינט, אַרויסבאַ-גלייטנדיק טאָטע-מאַמע אין זייער שבתדיקער נסיעה, צו ראַטעווען די קינדער פון מלאך-המותעס הענט.

אַ שכנסע האָט אָנגענומען מיך און מיין שוועסטער און אַריינגעפירט צו זיך אין שטוב, וואו זי האָט אונדז אוועקגעזעצט ביים שבתדיקן טיש און געגעבן אונדז גוטע מאכלים.

— עס, יינגעלע, טאָטע-מאַמע וועלן צוריקקומען בשלום מיט די קינדער — האָט זי מיך געטרייסט.

אין די טרייסט-ווערטער און אין די גוטע מאכלים האָב איך פאַר-געסן אין אַצדינג. גאַר פאַרגעסן האָב איך זיך, ווען אַן דער השגחה פון טאָטע-מאַמע האָב איך זיך שטאַרק פאַרשפּילט מיט די יינגלעך. נאָך אַכט טעג זיינען טאָטע-מאַמע צוריקגעקומען אַיינין פון נאַוידוואָר ..

מיין מוטער האָט מיר פרובירט איינרעדן, אַז מיינע שוועסטערלעך זיינען געבליבן אויף אַ צייט אין נאַוידוואָר. אָבער איך האָב פאַרשטאַנען, אַז זיי זיינען געבליבן דאָרט אויף אייביק, און איך האָב דערפילט דעם גאַנצן צער פון דער טאָפּלער אַבידה. די מאַמע האָט זיך צעיאַמערט אין איר גרויסן צער. איך געדענק נאָך ביז איצט איר שווערן יאַמער נאָך אירע קינדער, וואָס זיינען געשטאַרבן ביידע אין איין טאָג.

— רבוננו של עולם, פאַרוואָס קומט עס מיר! — האָט זי מאַמע גע-פרעגט מיט אויפגעהויבענע הענט צום הימל — פאַר וועלכע זינד, פאַטער אין הימל?

דער פּאָטער אין הימל האָט געשוויגן. אַנשטאַט אים, האָט מיין פּאָטער גערעדט.

— מסתמא דאַרף אַזוי זיין — האָט ער געזאָגט אַ געבראַכענער — מען טאָר נישט מתרעם זיין אויף גאָט. גאָט איז אַ גערעכטער, אַ גוטער . . . — ניין, גאָט איז אַ שלעכטער — האָב איך געזאָגט מיט צאָרן — אַ ביזער.

דער טאַטע איז געבליבן אַ פאַרשטיינערטער.
— אַ ייד טאָר אַזוי נישט רעדן — האָט ער געזאָגט, ציטערנדיק אינ-גאַנצן פון פחד. — גאָט איז אַ צדיק, — ניין, אַ שלעכטער איז גאָט, אַ שלעכטער! — האָב איך געזאָגט אין מיין קינדערשער ביטערניש.

איך האָב ביי קיין אופן נישט געלאָזט זיך איינרעדן, און דער, וואָס האָט איבערגעגעבן מיינע צוויי קליינע שוועסטערלעך צום מלאך-המות אין איין טאָג, איז אַ צדיק. דאָס איז געווען קעגן מיינע באַגריפן פון צדקות. צוליב דעם האָב איך אויך געהאַט אַ שאַרפן סכסוך מיט מיינעם אַ מלמד ביים לערנען איוב. איך האָב געהאַלטן מיט איוב, דעם געפייניקטן, דעם געשלאָגענעם מיט קרעץ, נישט מיט די פריינד זיינע, וואָס האָבן אים געטרייסט מיט דיבורים; נישט מיט גאָט, וואָס האָט באַרעכטיקט זיין שווערע שטראַף אויף איוב מיט אייגענער באַרימערִי איבער זיינע געטלעכע וואונדער און כוחות. איך האָב מיינע טענות צו גאָט אַרויסגעזאָגט אָפן, אַזוי, אַז די פרומע לייט האָבן זיך פאַרשטאַפט די אויערן און געמוסרט מיך, אַז איך וועל שלעכט אָפּשניידן פאַר מיין עזות.

אינגיכן האָב איך זיך געטרייסט דערמיט, וואָס מיר האָבן גענומען בויען אַן אייגן הויז. צו אונדז אין שטוב פלעגן אָפט אַריינקומען וואַלד-יידן פון די אַרומיקע געדיכטע וועלדער, יידן וואַלד-טוחרים, באַקאַרעס, קאַ-סירערס, וואַלד-שרייבערס און אַנדערע. דאָס זיינען געווען געזונטע, אָפגע-ברענטע יידן, וואָס האָבן געשמעקט מיט וואַלד, ערד, ווינט, וואַסער און זון, יידן קרעפטיקע און צעוואַקסענע און מוטיקע און פריילעכע. זיי פלעגן מאַכן ביי מיין טאַטן שטר-מכירות, „פאַרקויפן“ זייערע וועלדער צו דעם שבת-גוי שמידט, אַזוי אַז גויים זאָלן מעגן אַרבעטן אין זייערע „פאַרקויפטע“ וועלדער אום שבת. זיי פלעגן אויך אַמאָל קומען פרעגן אַ שאַלד, דערוויסן זיך וועגן אַ יאַרצייט. זיי פלעגן ברייט באַצאָלן מיין פּאָטער פאַר די שטר-מכירות. זיי פלעגן אויך אַנדערציילן אַלערליי מעשיות פון די וועלדער, וואָס איך האָב אויסגעהערט מיט מויל און אויערן. טייל פון זיי פלעגן

איבערלאָזן מיר לעצט-געלט, און אַמאָל אפילו אַ היפשע זילבערנע מטבע, אַ פערציקער אָדער אפילו אַ האַרבן רובל. נישט איינמאָל פלעגט די מאַמע ביי מיר לייען שפעטער די מטבע און נישט קענען מיר אָפגעבן דערנאָך . . . מער ווי אין מיטן יאָר פלעגן אָט די וואַד-דיידן אָנקומען אין שטעטל אויף ימים-נוראים, צו דאווענען מיט מנין אין די הייליקע טעג. זיי פלעגן קומען מיט פערד און וואָגן, מיט ווייב און קינדער און מיט אַ סך מתנות, מיט גרינס און פרוכטן און לעבעדיקע עופות — מתנות, וואָס זיי האָבן געפירט פאַר די לענטשינער יידן, וועלכע האָבן זיי געהויזט ביי זיך איבער די ימים-נוראים, צו דאווענען מיט מנין אין די הייליקע טעג. זיי פלעגן קומען דאַרפסלייט מיט שפּאַס-אויסרופן: „שלום-עליכם, פאַרפוילטע יענגאַלקעס“ — אַן אַנצוהערעניש, אַז זיי, די דאַרפסלייט, באַווייזן זיך צוואַמען מיט די צוגעפוילטע באַרלעך, וואָס קומען-אויף צו אָט דער צייט און מען רופט זיי „יענגאַלקעס“ — האָבן מיר אָבער גערן געווען די פרעמדע אין שטעטל, און יינגלעך האָבן זיך געפילט שטאַלץ אויב ביי זיי זיינען איינגע-שטאַנען די דאַרפסלייט. איך האָב שטאַרק מקנא געווען די יינגלעך, וואָס האָבן געהאַט די „פאַרפוילטע יענגאַלקעס“ ביי זיך און געווען אש-להבה אויף מיין טאַטן, וואָס ער נעמט נישט אַריין אַ דאַרפישע משפחה צו זיך אין הויז איבער די ימים נוראים.

די פרעמדע פלעגן אויך מנדר זיין אין בית-המדרש היפשע נדבות, אויסקויפן די בעסטע עליות. טייל פון די וואַלד-סוחרים זיינען אויך געווען רייכע יידן, ברייטע און לומדים, און זיי האָבן אַריינגעטראָגן אַ סך פרייד אין שטעטל אַריין. איך געדענק באַזונדערס איין וואַלד-סוחר, ר' יאיר, אַ ייד מיט אַ זילבער-ווייסער באַרד, מיט אַ שיינן אָפגעברענט פנים און מיט אַ מלכותדיקן שטעל. דער ייד פלעגט טראָגן זילבערנע עטרות נישט נאָר אויפן טלית, נאָר אויך אויפן קיטל. אויפן קאָפּ האָט ער געטראָגן אַ ווייסע אַטלעסענע יאַרמעלקע אויסגעהאַפטן מיט זילבענע בלעטער און אין יום-כיפור האָט ער אָנגעשטעקט די פיס אין גרין-סאַמעטענע פאַנטאַפּל, אויך אויסגעהאַפטן מיט זילבערנע בלעטער. צו דעם אַלעם האָט דער ייד גע-טראָגן ברילן אין גאַדענע רעמלעך און ער האָט געלייענט די תורה מיט אַזאַ זיסן און מחיהדיקן ניגון, אַז מען פלעגט דערפילן פון זיינע רייד דעם גוטן טעם פון מילך און האַניג, מיט וועלכע עס האָט געטריפט דאָס דאַנד פון כנען, וואָס גאָט האָט אָפגעגעבן צו ישראל. באַזונדערס שיינן פלעגט ר' יאיר זיך צעזינגען ביים לייענען ראש-השנה אין דער תורה די פרשה וועגן גאָט, וואָס האָט זיך דערמאַנט אין שרה, דאָס ווייב פון אברהם, און

ער האָט איר באַשאַנקען מיט אַ זון, ווי ער האָט איר פאַרשפּראַכן. ביז היינט פיל איך נאָך דעם טעם פון ר' יאירס זיסע ווערטער:

„וה' פקד את שרה כאשר אמר ויעש ה' לשרה כאשר דבר“ . . .

אַט דער ר' יאיר פּרעגט אויך אַריינקומען יעדעס מאָל צו מיין טאַטן אַפּשטאַטן אַ וויזיט. איינמאָל ביי אַזאַ נאָך-ימים-נוראִימדיקן וויזיט, האָט זיך ר' יאיר אַרומגעקוקט אויף אונדזער קליינער וואוינונג און געזאָגט מיט זיין נגידיש סאַמעטן קול, אַז עס איז נישט קיין יושר, אַז אַ רב זאָל וואוינען אין אַ קליינער געדונגענער דירה, נאָר אַז ער דאַרף האָבן אַן אייגענע שטוב. — איר זענט אַודאי גערעכט, ר' יאיר — האָט מיין טאַטע געזאָגט — אַבער וואָס קומט דערויס, אַז דאָס שטעטלע איז קליין און די עטלעכע מנינים יידן קענען נישט אויסבויען אַ הויז פאַר אַ רב.

ר' יאיר האָט פאַרצויגן אַ ציגאַר, וואָס האָט פאַרשמעקט די שטוב, און געזאָגט:

— זאָרגט זיך נישט, רב. איך וועל שוין צושטעלן האַלץ אויף ווענט און אַ דאָך. פאַר דעם איבעריקן וועט איר שוין אַליין מוזן זאָרגן . . .

אין עטלעכע טעג נאָך ר' יאירס אַהיימפאַרן, זיינען פאַרפאַרן עטלעכע וואַגנס מיט בעלקעס, באַליעס און ברעטער — פון גאָר דיקע ביז גאָר דינע — מיט לייסטלעך און שינדלען, און די גויאישע בעלי-עגלות האָבן אַראַפּגעוואָרפן דאָס שיינע גלאַטיקע געהילץ לעבן דעם בית-המדרש.

— שרייבט אונטער, פאַניע ראַבין — האָבן די פויערים געזאָגט און מיט די שפיץ-פינגער אַרויסגענומען פון די היטלען פאַפירלעך, געשריבן מיט ר' יאירס האַנט.

דער טאַטע האָט נאָך געדאַרפט רעדן מיטן פריץ וועגן דער ערה, אויף וועלכער מען האָט געדאַרפט דאָס הויז שטעלן, און ער האָט געבעטן די יידן, וואָס זיינען איינגייער ביים שררה, זיי זאָלן רעדן מיט אים דעריבער. אין איינעם אַ טאָג איז דער פריץ כריסטאָווסקי פאַרפאַרן מיט זיין בריטשקע צו אונדזער הויז און אַרויסגערופן דעם טאַטן. דער טאַטע איז געשטאַנען אין דער יאַרמעלקע און נישט פאַרשטאַנען קיין וואָרט פון גויס פוילישן לשון. דער פריץ האָט אַריינגעמישט יידישע ווערטער און געלאָזט וויסן, אַז ער דערלויבט מיין פאַטער אויסצובויען אַ הייזל אויף זיין ערד און דערביי פאַרלאַנגט ער נישט זיין יערלעכן אַפּצאָל פאַר דעם פּלאַץ, ווי ער נעמט אַזעלכע פון די איבעריקע יידן.

— אַ ריכטער ביי אַ ריכטער דאַרף קיין געלט נישט נעמען — האָט ער געזאָגט שמייכלענדיק.

דער טאַטע האָט געזאָגט פאַר דער מאַמען, אָו דער גוי איז אַוודאי איינער פון די חסידי אומות העולם, און מען האָט גענומען דינגען עטלעכע גויאישע בויער, זיי זאָלן זיך נעמען בויען פאַר אונדז אַ הויז.

איך בין געווען אין זיבעטן הימל. די ברעטער און בעדקעס האָבן געשמעקט מיט אַלע גוטע ריחות פון פריש-געשניטן האָלץ. די בויער האָבן געזעט, אָנגעצייכנט מיט אַ שטריקל, אָנגערופן אין קויל, די קלעצער און באַלקנס, געגראָבן גריבער, געלייגט פונדאַמענטן. איך בין געזעסן ווי אַ שומר, געהיט דאָס געהילף און געקריגט זיך מיט די צוויי הפקריינגען, פייוועשל און שלמה, וואָס זיינען געקומען אַוועקשדעפן אַ לייסטל, אַ שינדל. דאָס הויז איז געוואַקסן ווי אויף הייוון. איידער מען האָט זיך אַרומגע-קוקט זיינען געשטאַנען ווענט, און קראַקוועס און אַ דאָך, און אויסגעשניטענע דעכער אויף טירן און פענצטער און אַ קוימען. צוזאַמען מיט דעם הויז איז געוואַקסן מיין גליק. פון לערנען איז געווען אָפּגערעדט. מיט אַלערליי תירוצים, האָב איך נישט אַריינגעשמעקט אין חדר.

ווי גיך די שמחה איז געקומען אין אונדזער שטוב צוליב דעם הויז וואָס מען בויט, אַזוי גיך איז אָנגעקומען די אַנטוישונג. מען האָט געדאַרפט איצט ציגל אויף צו מאַכן קיכן, אויוונס און אַ קוימען; מען האָט געדאַרפט קלאַמקעס און טשוועקעס און שוויבן און אָן אַ שיעור אַנדערע זאַכן. מען האָט געדאַרפט דינגען מוליאַרעס, און אין שטוב איז קיין גראַשן נישט געווען. דער טאַטע האָט זיך שוין אַזוי אויך געהאַט פאַרשולדיקט ביי נעמען הלואות אויף צו צאָלן די בויער, די שינדל-לייגער. דערצו האָבן זיך גענומען אונטעררוקן די רעגנס און שנייען, און די בויער האָבן געזאָגט, אַז מען קען נישט אַזוי דאָזן שטיין דאָס הויז, ווייל עס וועט זיך אַריינכאַפן פייכקייטן אין די ווענט. דער טאַטע, ווי זיין שטייגער איז געווען, האָט גע- האָט בטחון, און געטענהט:

— ס'וועט שוין, מיט גאָטס הילף, זיין רעכט . . .

אַבער די מאַמע, די אייביקע זאַרגערין, אין אומגעגאַנגען חושך, פאַר-דאגהט. ווי תמיד אין אַזאַ פאַל, האָט די מאַמע אַוועקגעשריבן אַ בריוו צום זיידן וועגן הילף; דער טאַטע האָט געשיקט קאַרטלעך צו זיין מוטער, דער באַבע טעמעלע אין טאַמאַשאָוו. זיי האָבן צוגעשיקט אַביסל געלט. ר' יהושע, דער נגיד, האָט אויך צוגעלייגט אַ פלייצע. נאָך גרויסע צרות און קאַפּ-דרייענישן און דאגות, האָט מען גענומען פאַרענדיקן דאָס הויז. ערשט פאַר די קומענדיקע ימים-נוראים האָבן מיר זיך אַריינגעצויגן אין דער אייגענער נחלה, וואָס האָט געבלאַנקט פון נייקייט. איך בין געווען

אויסער זיך פון נחת. נאך סוכות האב איך גענומען א רידל און ארומגעגראבן די ערד ארום די גרונד-וויילן פון אונדזער הימל, ווי עס טוען אלע בעלי-בתים, וואס ווילן באשיצן זייערע שטובן קעגן רעגן און שניי. אבער איך בין נישט געוואוינט געווען צו אזא שווערער ארבעט, און אזוי ווי איך האב מיר נישט געוואלט נאכגעבן און געארבעט איבער די כוחות, האט זיך מיר פאר-דרייט דער קאפ און מיר איז נישט-גוט געווארן. אבער איך האב זיך געשעמט צו באווייזן מיט מיין שוואכקייט און האב זיך אוועקגעלייגט אויף דער ערד, קיינער זאל מיר נישט זען, די מאמע האט מיך געפונען א פארחלשטן און אריינגעטרעגן אין שטוב.

מיט דער צייט האב איך זיך צוגעוואוינט און געטאן אלע ארבעטן ארום הויז. מיין פאטער, א וויכער און אויסגעצערטלער, וואס האט נישט געוואוסט ווי אזוי א טשוואק אריינצושלאגן אין א וואנט, האט נישט געקענט פיינדן, וואס איך פארנעם זיך מיט אזעלכע גראבע מלאכות.

— פע, ס'איז נישט פאר דיר — האט ער געזאגט — מ'פארף בעטן עמעצן, ער זאל עס טאן פאר אונדז.

מיין מוטער האט מיר צוגעגעבן קוראזש.

— גוט אזוי. טו יעדער זאך, נאר פארגעס נישט אין דער תורה —

האט זי געזאגט — זיי נישט קיין בטלן.

זי האט געמיינט דערמיט צו געבן אן אנטווערעניש דעם טאטן פאר זיין בטלנות. די מאמע פלעגט אויך דעם טאטן נישט לאזן מיר פארבינדן דעם הארדן מיט א קעשענע-פאטשיילע אין א קאלטן טאג, אויף וואס ער האט שטארק מדקדק געווען.

— די שוויגער האט דיך געקוידעט מיט איר קעשענע-פאטשיילע, מיט

וועלכער זי פלעגט תמיד ארומבינדן דאס העלדזעלע — האט זי געזאגט — צוליב דער קעשענע פאטשיילע ליידי איך און די קינדער א גאנץ לעבן. . .

איך פאַרליב זיך אין אַ ווייבל וואָס איז צוויי מאָל אַזוי אַלט ווי איך

קרום, געדרייט און געשלענגלט, ווי אַ ריטשקע צווישן שטיינער, איז געלאָפֿן מיין יינגלעריש לעבן, קעגן אַלע דערוואַרטונגען פון מייענע עלטערן און שטעטלשע באַלעבאַטים, וואָס האָבן געוואַלט זען אין מיר דעם מוסטער פון אַ לייטיש קינד, וואָס דאַרף גיין אין דרך־הישר.

איך בין נישט געווען קיין אומפעאיק יינגל. ביי צען יאָר האָב איך שוין געלערנט גמרא מיט תוספות, און נישט ביי מלמדים, נאָר ביי יידן לומדים, וואָס האָבן געלערנט מיט מיר אָן באַלוינונג. איך האָב געהאַט עטלעכע אַזעלכע מלמדים, וואָס האָבן אַ סך מי און צייט געפטרט אויף מיר, אָבער איך בין זיי נישט געווען דאַנקבאַר פאַר זייער לערע. איך האָב נישט ליב געהאַט די גמרא, נישט געהאַט דעם קאַפּ צו תוספות און מהרש"א און מהר"ם שיף און צו אַלע אַנדערע פירושים, מיט וועלכע עס זיינען געווען אַנגעפיקעוועט די ש"סן פון מייענע לערער.

מיין ערשטער אומזיסטער רבי איז געווען ר' בערישל הינדעס. שוין פון דעם, וואָס מען האָט דעם ייד גערופן אויפן נאָמען פון זיין ווייב, הינדע, קען מען זיך משער זיין, אַז דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס זיין ווייב איז געווען די פרנסה־געבערין, נישט ער. בערישל האָט גאַרנישט געוואוסט אין דער שניט־קראָם, וואָס הינדע האָט געפירט. ער האָט נישט געקענט קיין וואָרט פויריש אָדער שוואַביש, וואָס קרעמער האָבן געמוזט קענען ביי אונדז אין מסחר מיט די פוילישע און דייטשע קונים. ער האָט מורא געהאַט צו שטיין נאָענט לעבן אַ קונהטע. דאָס מסחר האָט געפירט הינדע, אַ פליישיק ווייבל מיט רונדע גלידער, מיט אַ בלענדנדיקער העלער הויט און מיט אַ בלאַנד שייטל אויפן קאַפּ. אַט די הינדע איז געווען איין שטיק געזונט. אירע רויטע באַקן האָבן תמיד געפלאַמט, אירע פולע ליפן האָבן תמיד געשמייכלט. די קונים האָבן זי ליב געהאַט פאַר איר גוטמוטיקייט. זי איז אויך געווען אַ ווייבל אַ בריה. זי פלעגט אַלע עטלעכע וואָכן פאַרן מיט אַ פור קיין וואַרשע און ברענגען אַלערליי פאַרבליקע סחורות, וואָס זי פלעגט קריגן אויף קרעדיט ביי די וואַרשעווער סחרים.

ווי געזונט, ווי קערנדיק און בריהשדיק אַט די הינדע איז געווען, אַזוי

איז איר מאן, בעריש, געווען אַ חלוש, דאָר און קוואַר, מיט אַ גרויסער גערגע, מיט אַ שלים-מולדיק בערדל, וואָס איז נישט געוואַקסן גלייך, נאָר אין בינטלעך, אַזוי ווי מען וואַלט צוגעטשעפעט בינטלעך האָר צו די באַקן און נישט אויפן ריכטיקן אָרט. זיין קול איז געווען דין און שוואַך, ווי ביי אַ קראַנקער יידענע. ער איז געווען אַזאַ שטימאל, אַז ער פלעגט גיין אויף די גלייכע ווענט, אַנשלאַגן זיך אין טירן און אין חפצים, פאַלן איבער אַ שטרוי. אפילו אין בית-המדרש ביים דאָוונען האָט ער זיך תמיד פאַר-שפעטיקט און ווען דער חזן מיט אַלע דאָוונער האָבן שוין געהאַלטן ווייטער אין די תפילות, פלעגט בערישל ערשט זיך לאָזן הערן מיט אַ פסוק פון אַ פריערדיקער תפילה. דערביי האָט ער אַרויסגעזאָגט די ווערטער אויף אַ ביי-קור און מיט אַ וויינענדיקן ווייבערישן ניגון, וואָס האָט די חדר-יינגלעך אַלעמאָד אויפסניי געמאַכט לאַכנדיק. געוויינלעך פלעגט ער שטיין אין אַ ווינקל און שאַקלען זיך שטאַרק. דערביי פלעגט ער אַפט אַריינזיינען אין ווינקל אַריין און אפילו שראָגן זיך קאַפ אָן וואַנט. איבערהויפט ביי טרוי-עריקע תפילות. ער איז געווען אַ גרויסער וויינער, אַ בעל-בכי, ווי מען האָט עס גערופן ביי יידן. דער טלית פלעגט זיך אים אַפט אַראַפגליטשן פון די דאַרע געבויענע אַקסלען, די יאַרמעלקע פלעגט זיך אים פאַררוקן אין אַ זייט, דער גארטל פלעגט זיך אים נישט האַלטן אויף זיינע פלאַכע דאַרע לענדן.

נאָר עלטערן פון יענעם דור האָבן געקענט צונויפפאַרן אַט די יאָדערדיקע הינדע, אַ טאַכטער פון דורות דאַרפס-יידן, מיט אַט דעם חלוש און שלימאל, בערישל, אַן אַרעמען ישיבה-בחור. איך בין נאָך געווען צו יונג צו וויסן, ווי אַזוי דאָס צוזאַמענעבן צווישן אַט דעם מאַדנעם פאַרפאַלק האָט זיך געקלעפט, אָבער איך האָב געקענט די צוויי קינדער, וואָס דאָס פאַרפאַלק האָט געהאַט, איינס פון אַנדערן מיט אַ יאָר גערוקט, און וואָס זיינען דער-צויגן געוואָרן מער פון פאַטער ווי פון דער מוטער.

די מוטער האָט נישט געהאַט קיין צייט צו די קינדער, ווייל זי האָט געמוזט אַריינברענגען די פּרנסה אין שטוב אַריין. ווען זי פלעגט פאַרן קיין וואַרשע נאָך סחורה, ווען זי פלעגט זיין פאַרנומען אין דער שניט-קראַם מיט קונים, איז בערישל געזעסן און צוגעוויגט די קינדער אין די וויגעלעך. אַט די אַרבעט האָט ער געטאַן מיטן פּוס. מיטן קאַפ איז ער דערביי געווען אַריינגעטאַן אין דער גמרא, וואָס ער האָט נישט אויפגעהערט לערנען בייטאַג און ביינאַכט. דעם יונגמאַן איז גאַרנישט מיאוס געוואָרן צו לערנען, און תמיד די זעלבע מסכתות פון קדשים, וואָס האָבן צו טאַן מיט שעכטן קרבנות, ברענען און בראַטן אַקסן און שאַף און ענלעכע זאַכן.

פאַרוואָס דעם שוואַכן יונגמאַנטשיק, וואָס האָט ממש נישט געקענט אַנרירן קיין פליג אויף דער וואַנט, האָט אַזוי געצויגן צו דערנען וועגן שעכטן און ברענען און דעמפּן און רויכערן, ווייס איך נישט; אָבער אַזוי איז געווען, ער האָט געהאַט אַ געוואַלדיקע שוואַכקייט צו אָט די מסכתות, ווי זבחים, מנחות, חולין, בכורות און אַנדערע. אָט דער בערישל האָט נישט יוצא געווען מיט בלוז אַליין לערנען, נאָר ער האָט געוואַלט טאָן די מצוה פון לערנען מיט אַנדערע תורה, און ער האָט פאַרגעלייגט מיין פּאָטער, ער זאָל מיך שיקן צו אים אין שטוב לערנען. מיין פּאָטער איז געווען צופרידן. וואָרעם כאָטש ער אַליין פלעגט מיט מיר אויך לערנען, האָט ער אָבער נישט גע-קענט אָפּגעבן מיר גענוג צייט דערויף, ווייל ער איז געווען פאַרנומען מיט שרייבן זיינע חידושים טאָג און נאַכט.

— ר' בערישל איז אַ יראַ-שמים און אַ מתמיד — האָט מיין פּאָטער מיר געזאָגט — וועסט האָבן ביי אים אַ גרויסע פעולה אין לערנען און דו דאַרפסט זיין צופרידן צו זיין זיין תלמיד. איך בין נישט געווען צופרידן.

מיר איז זייער ווייניק אָנגעגאַנגען ווי אַזוי כוהנים אין ירושלים מיט צוויי טויזנט יאָר צוריק האָבן געשפּריצט בלוט אויפן מזבח, געברענט גאַנץ-אַפּער און האַלב-אַפּער און געגעסן פלייש פון קרבנות. נאָך ווייניג-קער האָבן מיך אינטערעסירט די אַלע קשיות און תירוצים און פּשטלעך פון תוספות און מהרש"א און מהרש"י און די אַלע אַנדערע מפרשים. דאָס לערנען איז אויך געווען שווער, ווייל די לערנער האָבן ס'רוב נישט געהאַט קיין סיסטעם, קיין מעטאָדע. זיי האָבן נישט געקענט נישט די צייט, נישט דעם אופן און לאַגיק און הינטערגרונט פון דער אַלטער דערע. איך האָב צו יענער צייט דערפון נישט געוואוסט. דאָס האָב איך זיך ערשט דער-וואוסט שפּעטער, ווען איך האָב גענומען לערנען אַזעלכע ווערק ווי „דור דור ודורשיו“ פון תלמודיסט אייזיק הירש ווייס און אַנדערע. אָבער שוין ביי מינע צען יאָר האָב איך געזען, אַז די מלמדים מיינע האָבן זיך גע-פלאַנטערט אין דער גמרא, געדרייט זיך, געבלאַנדזשעט, געמאַכט זיך אַליין שווער און נאָך שווערער זייערע תלמידים. ביי זיין גאַנצער התמדה, האָט ר' בערישל, אַפנים, געהאַט אַ שווערן קאַפּ, ווייל ער פלעגט ממש וויינען ביי די שווערע ערטער אין חולין, רייבן זיך דעם פאַרשוויצטן שטערן אין גרויס האַרעוואַניע און בעטן זיך ביי מיר:

— אוי וויי מיר, כאָפּ נישט, כאָפּ נישט, כאָפּ נישט . . .

מיר איז אַפילו נישט איינגעפאַלן צו כאָפּן די תורה, וואָס איז מיר אין דער אמתן אין דער לינקער פּיאה נישט געקראַכן. איך האָב זיך, אמת,

אויסגעפערנט די שווערע בלעטער גמרא, אבער איך האב זיי אראפגעשלאנגען ווי אַ ביטערע מעדיצין. מיט מיין גאַנצן וועזן בין איך געווען אין דרויסן, גיריג נאָך פרייהייט, ערד, וואַסער, בהמות, מענטשן, באַוועגונג און לעבן. ר' בערישל האָט האַסטיק געוויגט די וויינענדיקע קינדער און זיך געבעטן ביי זיי:

שלאַפט, שלאַפט, זייט מיך נישט מבטל פון תורה.

די קינדער אין די וויגלעך האָבן נישט געוואָלט שלאַפן צוליב דער תורה. זיי האָבן געוואָלט אַרויס פון דער וויג, פון בעטגעוואַנד, אין וועלכן זיי זיינען געווען איינגעפעקלט. דער פאַטער האָט זיי פאַרשטופט די וויי-נענדיקע מייעכלעך מיט אַ פלעשל מילך, מיט אַ שמאַקע מיט צוקער, מיט וואַס עס האָט זיך געלאָזט. ווען די עופהלעך פלעגן נאָס מאַכן אין וויגל, פלעגט ר' בערישל אַרויפגיין אַ ביסל וואַסער אויף די נאַסע ווינדלעך, ווייל אַנדערש האָט מען נישט געטאַרט לערנען לעבן אָן אומריין וויגל. דאָס איז געווען אַלץ, וואַס איז אים אָנגעגאַנגען. ווען די קינדער פלעגן זיך שוין גאָר צעוויינען, פלעגט ער זיי אומגעשיקט אַרויסנעמען פון די וויגלעך און וויגן זיי אין זיינע דאַרע אַרעמט, צווינגנדיק מיט אַ ווייבעריש קולכל: — אן, אן, אַ, אַ, אַ. . . איי ליו, ליליו, ליוליו, ליו. . .

ווען הינדע איז געווען אין קראַם, פלעגט ער זי אריינרופן איינצושטיפן די קינדער. הינדע פלעגט זייער בריהשדיק איבערבעטן די וויגלעך, פאַר-שפרייטן פרישע ווינדלעך און, אין מיין קעגנוואַרט, עפענען די בלוזקע, אויפדעקן איר גרויסע מילך-ווייסע ברוסט און באַשפריצן פון רויטן אַנגע-שוואַלענעם ניפל עטלעכע טראַפנס מילך אויף די קינדערישע מייעכלעך, איידער זי האָט זיי געגעבן זייגן. דאָס ווייבערישע מילך-ווייסע לייב האָט שטאַרק צערודערט מיינע יינגלערישע מחשבות, הגם איך האָב נאָך אַ זייער פאַרנעפֿטע אָנונג געהאַט פון געשלעכט-זאַכן. ליגנדיק איבערגעלייגט איבער אירע קינדער אין וויגל, ווי אַ חיה ביים זייגן אירע זייגלינגס, האָט הינדע געטענהט:

— בערישל, גיי אַריין צו די קונים אין געוועלב.

בערישל פלעגט אַריינגיין, אבער ער האָט גאַרנישט געוואוסט וואַס צו רעדן מיט די קונים. ער האָט קיינמאַל נישט געוואָלט אַרויפלייגן קיין שאַל אויף אַ גויעס אַקסלעך, נאָר אַ וואַרף געגעבן איר די שאַל פון דער-ווייטנס, צום פאַרדרוס פון די קונהטעס. אַזוי פלעגט ער נישט קענען אַריינרופן קיין קונה אין קראַם, ווי זיין הינדע האָט אים געלערנט. אנשטאט

רופן קונהטעס מיטן מויל, האָט ער זיי גערופן מיטן ווייז־פינגער, ווי מען רופט אַ קינד צו זיך. די גויעס פלעגן לאַכן פון אים, די גויים האָבן חווק געמאַכט פון אים איבערשרעקנדיק אים מיט אַ הינטיש בילעריי, פון וואָס בערישל פלעגט אַ שפרונג טאָן פון שרעק, ווי ער וואָלט דערזען פאַר זיך אַן אמתן הונט.

— וויי איז מיר! — האָט ער געקלאָגט מיט זיין ווייבעריש קולכל.

הינדע פֿלעגט אים אַריינשיקן צוריק אין שטוב אַריין.

— גיי, גיי, וויג די קינדער — האָט זי אים געזאָגט, מיטלאַכנדיק

מיט די קונים, וואָס האָבן זיך געדרייט אין דרייען פון שפּאַט איבער איר מאָן. בערישל איז גיך אַרויס פון די ערליים און צוגעכאַפט זיך מיט אַ פרישן ברען צו די קרבנות, אין וועלכע ער איז געווען קלאַר און אייגן, ווי ער וואָלט זיי געהאַט אין קעשענע.

— אוי וויי מיר, לייג צו דעם קאַפּ צו דער תורה — האָט ער זיך

געבעטן ביי מיר — כאַפּ נישט . . . כאַפּ נישט . . .

ווי אַזוי ער האָט געקאַכט עסן פאַר זיך אין די טעג, ווען זיין הינדע איז געפאַרן קיין וואַרשע קויפן סחורות, ווייס איך נישט. איך האָב דעם יידן קיינמאַל נישט געזען עסן, נאָר לערנען. אחוץ מיט לערנען, האָט ער זיך אויך באַשעפטיקט מיט אַריינכאַפן ברכו און קדושה עטלעכע מאָל אַ טאָג. ווי נאָר ער האָט געהאַט אַ געלעגנהייט אַריינצוכאַפן זיך אין בית־המדרש צו אַ מנין, אפילו נאָכדעם ווי ער האָט שוין געהאַט אַפּגעדאַוונט, האָט ער עס גערן געטאָן, כדי צו פאַרדינען נאָך אַ מאָל אַ מצוה. עס איז אויך געווען זיין מצוה אויסצוקערן דאָס בית־המדרש פון צייט צו צייט. עבער, דער בעדער און שמש, האָט פון די אַלע הייליקע מלאכות קיין שטיקל ברויט נישט געקענט עסן, און ער האָט געמוזט גיין איבער די דערפער, איינצוקויפן פון די פּויע־רים אַ ביסל גרינס אָדער תבואה. בערישל האָט דעריבער אויף זיך גענומען די מצוה פון אויסקערן דאָס בית־המדרש. ער האָט עס געטאָן אויף זיין שלים־מוזדיקן אופן, באַדעקנדיק אַלץ מיט שטויב. איינמאַל איז אין שטעטל אַראַפּגעקומען דער נאַטשאַליק פון סאַכאַטשאַו אומגעריכט. בערישל האָט מורא געהאַט, אַז דער עלטסטער קען נאָך אַ מאָל אַפּשטאַטן אַ ווייזט אין בית־המדרש און פאַרחתמענען עס צוליב דעם, וואָס עס איז נישט גענוג ריין. ער איז דעריבער גיך אַוועקגעלאָפן אין מקום־קדוש און אויסגעקערט די פּאַדלאַגע. אין זיין איילעניש האָט ער דאָס מיסט אַריינגעדייגט אין דער פּאַלע פון זיי כאַלאַט, כדי וואָס גיכער עס אַרויסצוטראַגן. ווען ער איז געשטאַנען מיט דער פּאַלע מיסט אויף דער שוועל, איז אַנגעקומען דער

נאטשאַליק. בעריש'ה האָט אין שרעק געכאַפּט זיך אַראָפּנעמען דאָס היטל פאַרן פּרייז. פון גרויס צעטראַגנקייט האָט ער אָפּגעלאָזט די פּאַלע און אויסגעשיט דאָס מיסט גלייך דעם באַאַמטן פאַר די לאַקירענע שטיוול. פאַר-שטייט זיך, אַז דער נגיד פון שטעטל, ר' יהושע וואַלדהענדלער, האָט שוין געמוזט אַריינרוקן דעם צאַרישן פאַרשטייער אַ שיינע מטבע, ער זאָל מוחל זיין דעם פאַרברעכער . . .

איך בין ביי אַט דעם בערישל דורכגעגאַנגען גאַנץ קדשים. ער פלעגט מיך אָפהאַלטן האַלבע נעכט ביי דער גמרא, ווייל ער האָט שטאַרק ליב געהאַט צו לערנען אין די נעכט.

מיט דער צייט האָט ער אַלץ מער און מער מיך אַריינגעצויגן אין די נעכט אַריין, אַזוי אַז איך האָב שוין מער נישט געקענט איבערטראַגן און רעוואָלטירט. איך האָב ביי קיין פאַל נישט געוואָלט מער גיין לערנען צו אים. איך האָב געקראַגן אַ נייעם אומזיסטן מלמד, מאַטעס וואַרשעווער. מיין פּאַטער האָט צו יענער צייט גענומען פאַרן צום ראַדזימינער רבין. געפאַרן צו אים איז ער אויף פּראָבע. פאַרן קיין גאַנצילע צו זיין שטענדיקן רבין האָט ער נישט געקענט, ווייל עס איז געווען צו ווייט און צו קאָסטבאַר. האָט ער גענומען אויספרובירן נאַענטע פּוילישע גוטע-יידן. עטלעכע מאָל איז ער געפאַרן קיין גער, צו ר' פּייבעלע אַלטער, וועלכער איז געווען דער אַנגעזעענסטער רבי אין פּוילן. איך ווייס נישט די סיבה פאַרוואָס ער האָט אויפּגעהערט פאַרן קיין גער. מעגלעך, אַז דאָס איז געווען דערפאַר, וואָס אין גער האָט מען זיך נישט שטאַרק אומגעקוקט אויף אַ רב פון אַ קליין שטעטלעך, ווייל די גאַנצע אויפּמערקזאַמקייט האָט מען געשאַנקען די באַ-רימטע רבנים און גבירים; מעגלעך, אַז גער איז געווען צו שאַרף און טרוקן פאַר מיין טאַטן, דעם סענטימענטאַלן און ענטזיאַסטישן, וואָס איז געוואוינט געווען צו די וויכע דריכים פון גאַנציאַנער גוטע-יידן. אַנפאַלס, דער טאַטע האָט זיך אַמאָל צוגעכאַפּט קיין ראַדזימין צום רבין ר' מענדעלעך, וועמענס שטערן האָט גענומען אויפגיין אין דער חסידישער וועלט. דער ראַדזימינער רבי האָט געהאַט אַן עולם, אָבער אַ פּיל קלענערן ווי דער גערער. הויך דעם זיינען קיין ראַדזימין געפאַרן מערסטנס פּראַסטערע יידן. דעם ראַדזימינער איז דאָס נישט אַנגעשטאַנען, און ער האָט דווקא געוואָלט האָבן צווישן זיינע חסידים לומדים און רבנים, ווי דער גערער האָט. ווען מיין פּאַטער איז געקומען קיין ראַדזימין, האָט אים דער רבי אויפּגענומען מיט אָפּענע אַרעמס און אים אַרויסגעוויזן אַזוי פּיל פּריינד-שאַפּט און ליבשאַפּט, אַז ער האָט אים, דעם גלויבער אין מענטשן, דעם גרויסן מאַמין, גלייך געוואונען. מער נאָך ווי דער רבי, האָבן די חסידים

זיך געצאָצקעט מיט אים, וועלכער איז, אַפנים, געווען דער איינציקער רב אין ראָדזימינער הויף. דער ראָדזימינער רבי איז אויך נישט געווען אַזוי שאַרף ווי דער גערער. ער האָט געדאַוונט מיט קולות, געזונגען און גע-פראוועט רבישע העוויות, אויפן שטייגער פון די גאַליציאַנער צדיקים. ביים געזעגענען, האָט דער רבי אויך אַפגעצאָלט מיין פאַטער אַלע זיינע הוצאות און געבעטן אים, ער זאל קומען וואָס אַפטער. ער האָט אים אויך צוגעזאָגט צו שאַפן פאַר אים אַ בעסער רבנות אין איינע פון די שטעטלעך, וואו ער האָט אַ סך חסידים. דער טאַטע איז אַהיימגעקומען פון דער נסיעה פול מיט גלויבן און ענטוואַיאָזם און בטחון. ער האָט אויך פון דער נסיעה מיטגעבראַכט דריי מתנות: איינע — א רבנישן קאַפעליאַטש, וואָס דער רבי האָט אים געקויפט; די צווייטע — אַ גאַלדענעם פינפער רובל, וואָס איז אים געבליבן פון די ברייטע הוצאות, וואָס דער רבי האָט באַצאַלט פאַר אים, און די דריטע — אַ ישיבה־בַּחור מיטן נאָמען מאַטעס, וועמען ער האָט מיטגעבראַכט פון ראָדזימינער הויף.

מיט גרויס ברען האָט דער טאַטע דערציילט פאַר דער מאַמען די נסים ונפלאות פון ראָדזימינער רבין, זיין צדקות און פריינדשאַפט און פייניקייט און גרויסקייט. די מאַמע, די מתנגדישע טאַכטער, איז נישט נתפעל געוואָרן אויף קיין האַר. מער ווי אַלץ האָט די מאַמע זיך אינטערעסירט מיטן טאַטנס סאַמעטענעם קאַפעליאַטש. ווי איך האָב שוין איינמאַל דער-מאַנט, האָט מיין פאַטער מורא געהאַט צו טראָגן רבנישע מלבושים, ווייל ער איז אַפיציעל נישט געווען קיין רב, און נישט־רבנים האָבן, לויט די רוסישע געזעצן, נישט געטראָרט טראָגן קיין רבנישע מלבושים. דער טאַטע פלעגט דערביער טראָגן די רבנישע מלבושים נאָר ביי זיך אין שטוב, אָדער אין בית־המדרש. אויף דער גאַס, איבערהויפט אין וועג, האָט ער געטראָגן אַ גרויס סאַמעטן היטל, די פיאות אַרונטערגעמאַכט הינטער די אויערן, און אַ זשופיצע, וואָס האָט געהאַט רבנישע קעשענעס פון הינטן, אָבער עס איז פאַרט נישט געווען קיין עכטער, אמתדיקער רבנישער כאַלאַט. די מאַמע האָט געוואָלט וויסן, פאַרוואָס דער ראָדזימינער רבי האָט עפעס גראָד געדאַרפט געבן דעם טאַטן א מתנה אַ רבנישן קאַפעליאַטש. דער טאַטע האָט דערציילט, אַז דער רבי האָט אים געזאָגט, אַז עס פאַסט נישט פאַר אַ רב אַרומצוגיין אָן אַ קאַפעליאַטש, און ער האָט אים געגעבן אַ נייעם קאַפעליאַטש, ער זאל אים טראָגן אויפן קאַפּ פאַר דער צייט, וואָס ער פאַר-ברענגט אין הויף. די מאַמע האָט אַ לייכטן שמיכל געטאָן און גלייך פאַרשטאַנען די זאַך.

— דער רבי האָט דעם קאָפּעליאַטש נישט געקויפט פאַר דיר, נאָר פאַר זיך — האָט זי דעם טאַטן געזאָגט — עס איז בעסער פאַרן עסק, ווען איז אַ גוט־ידישן הויף דרייט זיך אַרום אַ „ספּאַדעק“ ..
דער טאַטע איז געווען אויסער זיך פאַר אַזאַ חשד.

די צייט האָט געוווּן מיין פּאָטער, אַז די מאַמע איז געווען גערעכט, נישט ער. זי האָט מיט איר דורכדרינגלעכן בליק דערזען דעם תּוֹך פּוֹן דער צדיקישער גוטסקייט. דער טאַטע האָט שפּעטער טייער באַצאָלט פאַר זיין גלויבן. אָבער דערווייל איז ער געווען פּוֹל מיט באַגייסטערונג פאַר דעם ראַדזימינער צדיק. אים צו הילף איז געקומען דער ישיבה־בחור מאַטעס, וואָס האָט זיך צוגעבונדן צו מיין פּאָטער און מיטגעקומען מיט אים קיין פּענטשין לערנען תּורה.

דער ישיבה־בחור מאַטעס איז געווען אַ קליין מענטשל, אומגעוויינלעך נידריק, אָבער ברייט געבויט, קרעפטיק ווי אַ קורץ דעמבן קלעצל. ער איז געווען ברייטער ווי לענגער. זיינע פּוֹלע בלאַסע באַקן זיינען געווען באַדעקט מיט אַ בלאַנד יונג בערדעלע און פּיאַות. זיינע פינגער פּוֹן די הענט זיינען געווען קורץ און קרעמפּיק. אין זיינע בלויזע אויגן האָט געפינקלט אַ פּייערל פּוֹן גבורה און פּאַנאַטיזם. ווען איך האָב אים געגעבן שלום, האָט ער מיר אַריינגענומען מיין ייגלערישע האַנט ווי מיט צוואַנגען, און ער האָט מיר געזאָגט:

— יהושע, האָב מורא פאַר גאָט, הערסט!

דערביי האָט ער מיך אויפגעוויבן צום באַלקן מיט אַזאַ גרינגקייט, ווי ער וואָלט אויפגעוויבן אַ פעדערל.

אויף דער מאַמען מיינער האָט ער אפּילו קיין בליק נישט געטאָן. ער האָט בלויז געגעסן מיט אַ ריזיקן אָפעטיט דעם אַנבייסן, וואָס די מאַמע האָט אַוועקגעשטעלט פאַר אים, טונקענדיק כּסדר די מוציאס ברויט אין זאָץ.

— דער ראַדזימינער רבי איז אַ מלאך — האָט ער געהאַלטן אין איין איבערהזרן די זעלבע רייד. — די גאַנצע וועלט וועט אינגיכן דערזען זיין גרויסקייט. איך זע עס, רב . . .

זיינע אויגן האָבן געקוקט ווייט פאַר זיך, ווי ער וואָלט שוין באַצייטנט געזען די גרויסקייט פּוֹן ראַדזימינער רבין, וואָס נעמט איין די וועלט. גלייך נאָכן עסק, נישט אַפרוענדיק זיך אפּילו קיין רגע, האָט ער מיך געהייסן פירן אים אין בית־המדרש, און באַלד גענומען לערנען מיט מיר די מסכתא יבמות. אין אַוונט, ביי מנחה, האָט דער טאַטע געשאַפן אים

טעג ביי די באַלעבאַטים פון שטעטל. אַלס באַלוינונג פאַר זיין לערנען מיט מיר, האָב איך געדאַרפט אים באַגלייטן און זיצן מיט אים ביים טיש, ווען ער פלעגט עסן די טעג זיינע. ער האָט מורא געהאַט אַליין צו גיין, כדי ער זאל נישט אַמאָל דאַרפן זיצן אַליין אין שטוב מיט אַ באַלעבאַטע, וואָס איר מאַן איז נישטאָ אין דער היים. ער האָט געגעסן מיט אַ ריזיקן אַפּעטיט זיינע „טעג“, טונקענדיק די מוציאס ברויט אין זאַלץ, און אפילו קיין איז בליק נישט געגעבן אויף די ווייבער, וואָס האָבן אים צוגעטראָגן די מאכטים. זיי האָבן נישט עקזיסטירט פאַר אים.

פונקט ווי בעריש'ל הינדעס, איז מאַטעס געווען פאַרליבט אין דער תורה. ער פלעגט שלאָפן בלויז אַ פיר שעה אין די נעכט. דאָס איבעריקע האָט ער עסק געווען אין לערנען און אין דאַווענען. אָבער אַנשטאַט וויינען ביים דאַווענען, ווי בעריש'ל, האָט ער געדאַוונט מיט שמחה, מיט שטורעם. אַזוי האָט ער אויך געלערנט.

— אוי, וויי, די תורה איז זיס! — האָט ער אָפט געשריגן צו מיר אין מיטן לערנען — הערסט, יהושע, ס'איז גאָר נישטאָ אַזאַ תענוג ווי לערנען תורה . . .

ווי ר' בעריש'ל איז געווען פאַרקאָכט אין קדשים, איז מאַטעס געווען פאַרקאָכט אין נשים, אין די מסכתות וואָס האָבן צו טאָן מיט מאַן און ווייב, ווי קדושין, גטין, כתובות, יבמות און אַנדערע. דער עיקר טאַקע פלעגט ער הנאה האָבן פון יבמות, דינים וועגן חליצה. צי דער קורצגעוויקסיקער שטאַרקער בחור האָט אין אַט די גמרות אויסגעלעבט זיינע מאַנסבילשע פאַרשטיקטע באַגערן, צי ער האָט גלאַט אַזוי געהאַט אַ שוואַכקייט צי אַט די ווייבערישע מסכתות, ווייס איך נישט; אָבער איך ווייס, אַז ער האָט מיט מיר געהאַלטן אין איין לערנען נשים. אין מיטן לערנען פלעגט ער אויך אַריינפאַלן אין זיינע התלהבותן צו גאָט און ער פלעגט רופן דעם רבנו של עולם מיט אַלערליי ליבע נעמען און צערטלעכקייטן, ווי אַ געליבטער צו זיין געליבטע.

— זיסער, גרויסער, גלוסטיקער, דערבאַרעמדיקער! — פלעגט ער ברומען ווילד און פאַטשן מיט די קורצע קרעמפע הענט, דערביי מיך אַ כאַפּ טאָן און אויפהייבן ביז איבערן קאַפּ. וועגן קיין אַנדער זאַך, אַ חוץ דער תורה, האָט ער גאַרנישט געוואוסט, גאַרנישט געזען. בלויז איין מאָל האָט ער באַמערקט אַ סך סטויגעס היי שטייען אויפן פעלד. ער האָט געקוקט אַ וויילע און מיך געפרעגט:

— זאָג מיר, צו וואָס דאַרף אַזאַ קליין שטעטל אַזוי פיל היי, פאַר וויגעלעך?

ער האָט געמיינט, אַז היי נוצט מען בלויז אויף אויסצובעטן וויגעלעך פאַר קינדער . . .

מיין טאַטע האָט זיך מחיה געווען מיט אַט דעם מאַטעסן, מיט וועמען ער האָט געקענט שמועסן אין לערנען און זאָגן פאַר אים זיינע חידושים און פּשטלעך. ווייניקער האָב איך זיך מחיה געווען מיט אים. ער האָט מיך פאַרמאַטערט מיט זיינע מסכתות נשים. מיר זיינען אויף קיין האָר נישט אָנגעגאַנגען די אַלע דינים פון גטן זיך, חתונה האָבן, געבן חליצה, שרייבן כתובות, ווי די די־תורות צווישן מאַן און ווייב, וואָס ער געפינט אויס נאָך דער חתונה אַז זי איז קיין בתולה נישט געווען און זי טענהט, אַז עס איז איר געקומען נישט פון זינד נאָר פון אַ צופאַל. איך האָב געקענט פון אויסנווייניק די גאַנצע שקלא־וטריא איבער אַט דעם ענין, וואָס איז באַקאַנט אַלס די שיטה פון „מוכת־עץ“, אָבער איך האָב נישט אָנגעהויבן צו וויסן דעם תוך פון דער זאַך. מאַטעס האָט עס מיר נישט דערקלערט.

איך בין עס געוואָר געוואָרן פון מיין חבר אברהם, הערשל דעם שוויי־ גערס, ביי וועמען מאַטעס האָט געגעסן אַ טאָג.

הערשל שווייגער איז געווען יאָרן לאַנג אַ פאַכטער ביי אַ פּריץ, וואָס אין אונדזער געגנט האָט עס געהייסן זיין אַ „שווייגער“ ביי אַ „שררה“. שפעטער האָט ער אָפּגעלאָזט דאָס דאָרף און זיך באַזעצט אין לענטשין, וואו ער האָט געעפנט אַ בשמים־געוועלב. ער האָט אויך געהאַט פּערד און קי און פּערד און עופות. ער איז געווען אַ רויט־באַקיקער קרעפטיקער ייד. אַזוי קרעפטיק איז געווען זיין זון אברהם, אַ יינגל וואָס איז געווען עלטער מיט אַ יאָר צוויי פון מיר און האָט אויסגעזען גרעסער און קרעפטיקער פון זיינע יאָרן. דער פאַטער האָט דווקא געוואָלט מאַכן פון אַט דעם אברהמען אַ למדן, און ער האָט אים אָנגעדונגען צו מאַטעסן, ער זאל לערנען מיט אים צוזאַמען מיט מיר. אָבער אברהם האָט נאָך ווייניקער געהאַט חשק צו דער גמרא ווי איך. ער האָט ליבער געהאַט צו פאַשען דעם פאַטערס פּערד אויף דער לאַנקע, אַנטרייבן אַ וואָגן, אָנהאַקן האַלץ, מאַכן דאָס שאַף עסן פאַר די בהמות און טאָן נאָך אַזעלכע זאַכן. איך האָב דעם אברהמען ליב געקראָגן אהבת־נפש. ער האָט פאַר מיר קלאָר געמאַכט אַלץ, וואָס מאַטעס האָט פאַר מיר אויסבאַהאַלטן. ער האָט מיך מיטגענומען מיט זיך, ווען ער האָט געפירט „אַפּיאָגן זייער קו“ ביי אַ ביק אין אַ פּויערישן הויף.

— זעסט, אזוי אַרומעט ווערן אויך געבוירן מענטשן — האָט ער מיר געזאָגט.

איך בין געווען איבערראַשט. איך האָב עס מיר נישט געקענט צו-גלייבן. דער עיקר האָב איך מיר נישט געקענט פאַרשטעלן, אַז מיינע נאַענטע, אַז די צדיקים און די אבות און אמהות פון דער תורה זאָלן האָבן געטאָן אזעלכע זאַכן. אברהם האָט געלאַכט פון מיר.

— אפילו משה רבינו האָט אזוי געטאָן — האָט ער מיר געזאָגט. א וועלט מיט דערשיינגען, וואָס זיינען פאַר מיר געווען ביז דעמאָלט אומבאַגרייפלעך, זיינען מיט אַ מאַץ פאַר מיר קלאָר געוואָרן. עס זיינען מיר אויך קלאָר געוואָרן די אַלע דינים אין סדר נשים.

אברהם הערשל שווייגערס האָט מיך אויך אויסגעלערנט אַנדערע זאַכן. ער האָט מיך אויסגעלערנט ווי אזוי צוצוגיין צו אַ פּערד און אויסהיטן זיך פון אַ קלאַפּ, ווי אזוי אַנצוטאָן אַ פּערד אַ צוים, ווי אזוי אַנצוטרייבן און אַפילו רייטן. ביי איינער אַזאַ לעקציע האָב איך שיר דעם קאַפּ נישט פאַרלוירן. ווען איך בין געזעסן רייטנדיק אויף אברהםס קליאַטשע, האָט דאָס פּערד מיטאַמאַל פאַרבענקט זיך נאָך דער שטאַץ און זיך אַ לאַז געטאָן האַסטיק דורך דער גידעריקער שטאַל-טיר. עס האָט געפּלט אַ האַר, איך זאָל צעשמעטערן מיין קאַפּ ביים האַסטיקן אַנשלאַגן זיך אַן דער שטאַל. אַן אַנדערס מאָל האָט ער מיך געלערנט אַראַפּשפּרינגען פון זייער בוידעם היי אויף דער ערד. איך בין שלעכט געפאַלן און עס האָט געדויערט אַ צייט ביז איך בין געקומען צו זיך. אָבער די אַלע זאַכן האָבן מיך נישט אַפּגעהאַלטן פון קלעפּן צו דעם אברהמען. מיר האָבן מיט אַלערליי קונצן זיך אַרויסגעדרייט פון מאַטעסן און זיין תורה און אַפּגעלעגן אין זייער שטאַל, מיט די פּערד. דאָס פּערדישע קייען, דאָס קלינגען פון אַ קייט אויף אַ פּערדישן האַלדז, דער געשמאַקער ריח פון היי, אפילו די ריחות פון מיסט האָבן מיר געשמעקט ווי די טייערסטע בשמים. אברהםס מעשות וועגן גבורים, וואָס האָבן אַ רייף אַרום דער ברוסט; וועגן פּערד-גנבים און ציגיינערס, און הויפטזעכלעך וועגן די גבורות פון זיין טאָטן דעם שווייגער, האָבן געהאַט טויזנט טעמים. וואַלגערנדיק זיך אין היי אויפן בוידעם, האָבן מיר נאָכגעמאַכט מאַטעסעס ווילדע העוויות און קולות ביים דאַווענען.

מיט מער דרך-אָרץ האָט מען זיך באַצויגן אין הערשל שווייגערס שטוב צו אַט דעם מאַטעסן, ווען ער פּלעגט קומען עסן דאָרט אַ טאָג. הערשל שווייגער האָט מיט עס-האַרצישער באַוואַנדערונג געקוקט אויף

יעדער באוועגונג פון דעם למדינישן ישיבה-בחור, מיט הכנעה אויפגעכאפט יעדעס וואָרט זיינס.

— לאהשע, טראָג צו מער סמעטענע פאַר ר' מאַטעסן — האָט ער געזאָגט צו זיין טאָכטער, דער כלה-מיידל, וואָס האָט אַ פאַרשעמטע צוגער-טראָגן עסן פאַר דעם אורז — און טו אים אַריין אַ סך פוטער אין די קאַרטאָפֿליעס. ר' מאַטעס דאַרף האָבן כוחות צו דער הייליקער תורה . . . לאה האָט מיט דאָרפישער תמימות צוגעטראָגן די מאכלים פאַר דעם גרויסשטאַטישן למדן און אָפּגעגאַסן זיך מיט רויטקייט. איר פֿאַנגע שופר-נאָז איז נאָך לענגער געוואָרן פון דערשראַקנקייט און מיידלערישער צעטראָגנקייט אין קעגנוואָרט פון אַט דעם לומדישן בחור.

אין גיבן איז הערשל שוויגער געקומען צו מיין טאָטן און אים פאַר-געלייגט, אַז ער וויל נעמען מאַטעסן פאַר אַ חתן פאַר זיין טאָכטער לאה.

— רב, כ'על אים אויסקליידן פון קאַפּ ביז פיס — האָט ער געזאָגט — כ'על אים געבן קעסט ווי לאַנג נאָר ער וועט ווערן. כ'על אים געבן בדין, מתנות, און לאַמיר האָבן ר' מאַטעסן זיצן אין מיין שטוב און לערנען די הייליקע תורה . . . מיין לאהשע וועט פירן דאָס געוועלב און איר מאַן לאַזן לערנען . . .

דער טאַטע האָט זיך איבערגערעדט מיט מאַטעסן און יענער איז גלייך איינגעגאַנגען. ער האָט וועגן בדין נישט גערעדט. דער עיקר האָט ער געוואַלט קעסט, אייביקע קעסט, און פון מתנות האָט ער געוואַלט: אַ ניי וויינער ש"ס און אַ שטריימל. דער שוויגער האָט אַלץ געגעבן. ער האָט אפילו באַצאָלט פאַר די הוצאות פון חתנס אַרעמע עלטערן אויף דער חתונה. מאַטעס האָט קיין וואָרט נישט גערעדט מיט לאהן נאָך דער חתונה. ער האָט זיך צוגעכאַפט מיט אַזאַ ווילדער התמדה צום נייעם ווילנער ש"ס, וואָס דער שווער האָט אים געקויפט, אַז ער האָט אפילו זיך נישט פאַרגונען צו שפּאַפּן די פאַר שעה אין די נעכט. לאה, אין גרויסן שייטל, וואָס איז געווען פרעמד פאַר איר יונג מיידלעריש פנימל, איז גער-גאַנגען אויף די שפיץ פינגער אַרום איר מאַן דעם למדן. זי האָט, אין איר דאָרפישער הכנעה, נישט געוואַגט אפילו דעם מאַן צו רופן ביים נאַמען. שוויגנדיקערהייט האָט זי צום יאָר געבוירן אַ קינד, באַלד ווידער גענומען אַרומגיין מיט אַ שפיציקן בויך. הערשל שוויגער איז געווען גריקלעך. אַבער נישט גאָר פֿאַנג. זיין מאַטעס האָט פֿלוצלונג איבערגעלאָזט ווייב און קינדער און אַנטלאָפּן אין דער וועלט אַריין, כדי צו ווערן אַ פרוש. דאָס איז געשען מיט עטלעכע יאָר שפעטער און איך וועל דערציילן מער

באַריכות וועגן דעם אין ווייטערדיקע קאָפיטלען. דערווייל וועל איך איבערגיין צו מיין דריטן אומגעצאלטן רבין, יאָסעלע רויזקעס, אַדער ווי מען האָט אים גערופן ביי אונדז: יאָסעלע ליטוואַק.

יאָסעלע רויזקעס איז געווען פון זאַבדאָווע, אַ שטאָט אַרום ביאַליס-טאָק, און ער איז געווען דער איינציקער ליטוואַק אין שטעטל.

פריער זיינען אויך אַנדערע ליטוואַקעס אַראָפּגעקומען אין שטעטל; אָבער זיי זיינען געווען געסט אויף אַ וויל. איינער איז געווען אַ מלמד, וואָס האָט זיך נישט געהאַלטן צוליב זיין ליטווישקייט, און אַ צווייטער איז געווען אַן אַגענט פון אַ פאַרייכערונגס-געזעלשאַפט קעגן פייער. דאָס איז געווען אַ ייד מיט אַ ראַק און אַ קאָפּעליש, וואָס אַ ייד מיט אַזעלכע מלבושים האָט מען ביי אונדז נישט געזען פריער. ווען דער „דייטש“ האָט געזאָגט קדיש אין בית-המדרש, האָבן אַלע אויסגעדרייט די קעפּ, ווי מען וואַלט הערן אַ גוי זאָגן לשון-קודשדיקע תּפילות. מיר, יינגלעך, זיינען אפילו נישט זיכער געווען, צי מען דאַרף נאַכזאָגן אַמאָן נאָך אַזאַ ליטווישן קדיש. עס איז ביי אונדז קיין ספק נישט געווען, אַז גאָט רעדט פּוילישן לשון-קודש. טאָמער איז נאָך דאָס ווייניק געווען, האָט דער ייד מיט די גויאישע מלבושים אַרויסגענומען נאָכן דאָוונען אַ גמרא פון דער פּאַליצע און אַוועקגעזעצט זיך לערנען, און דווקא אַ שווערע גמרא: מסכתא נזיר. דאָס איז געווען איבער אַלע דערוואַרטונגען. דער ליטוואַק האָט זיך צעלאָזט מיט אַ ניגון:

— הריני נזיר, הריני פזיר, הריני פזית, הרי זה נזיר . . .

דערביי האָט ער דעם קלאַנג „זי“ אַרויסגעבראַכט ווי „זשי“, אזוי אַז עס איז אויסגעקומען ווי ער וואַלט נישט געזאָגט נזיר, פזיר, פזית, נאָר נאָזשיר, פּאַזשיר, פּאַזשיך. מער האָט דעם ייד נישט געפּעלט. די חדר-יינגלעך האָבן אויסגעבראַכן אין אַ געלעכטער. וואו דער ייד איז נישט געגאַנגען וועגן זיינע פייער-אַסעקוראַציעס, זיינען מיר אים נאַכגעלאָפּן, שרייענדיק: נאָזשיר, פּאַזשיר, פּאַזשיך. דער ליטוואַק האָט געמוזט אַוועק באַצייטנס. בלויז מגידים, וואָס פאַרן אַרום זאַמלען געלשט פאַר ישיבות און האַלטן דרשות, זי האָט מען פאַרטראָגן, הגם זיי זיינען אַלע געווען ליטוואַקעס. פאַרקערט, טאָמער איז אַ פּוילישער מגיד געקומען, האָט ער נישט אויסגענומען. אַ מגיד האָט געמוזט זיין אַ ליטוואַק, ווי אַ בערן-טרייבער האָט געמוזט זיין אַ צייגינער.

דער ערשטער ליטוואַק, וואָס האָט זיך באַזעצט אין שטעטל אויף ווי עס געהערט צו זיין, איז געווען יוסף רויזקעס.

דאָס האָט אַליין דער נגיד פון שטעטל, יהושע וואַרדענדלער, גענומען אַט דעם יאָסעלע רויזקעס פאַר אַן איידעם פאַר זיין טאָכטער, הענדל. און קעגן נגידס איידעם האָט קיינער נישט געוואָגט צו רעדן.

פאַרוואָס דער לענטשינער נגיד האָט געדאַרפט זוכן אַ מאָן פאַר זיין טאָכטער אַזש פון אַ שטאָט לעבן ביאַָיסטאָק, ווייס איך נישט. סך־הכּל אַיז אַט דער יאָסעלע רויזקעס געווען אַ בחורל אַ קליינס און אַ צערטלעכס, ווי אַ צעפיעשטשעמע בת־יחידה, מיט אַ קליין פּנימל, מיט דריבנע פּיסעלעך און הענטעלעך, ווייסע, רונדע און גלאַטע, אין דער צייט ווען זיין כּלה, הענדל, איז געווען אַ שייך שלאַנג קרעפּטיק מיידל, מיט רויטע באַקן, מיט פּעך שוואַרצע האָר און אויגן, מיט פּולע רויטע ליפּן, וואָס האָבן תּמיד געלאַכט. שטראָמען מיט פּרייז האָבן געפּלאַסן פון אַט דער נגידישער קרעפּטיקער יפּת־תּואר. זי האָט געלאַכט צו יעדן, צו אַלט און יונג, צו חדר־ינגלעך און אפילו צו די געזעל־יונגען, די בעקערס, וואָס האָבן געאַרבעט ביי יחזקאל בעקער אין הויף, צו וועמען זי האָט לויטן דין נישט געדאַרפט לאַכן. אַט דער זיווג איז גאַרנישט געווען קיין צוגעפּאַסטער. אַבער ר' יהושע האָט זיך זייער געגרויסט מיט זיין איידעם, וועמען ער האָט אַראַפּגעבראַכט אַזש פון אַזוי ווייט. די חתונה איז געפּראַוועט געוואָרן מיט גרויס פּאַמפע. משה סטאַליאַר האָט אויסגעבויט אַ רויזקע שאַפּע, אַזוי אַז עס זאָלן קענען אַריין די מאַסן געסט און מחותנים, וואָס זיינען אַנגעקומען. ר' יהושע האָט אויך אַראַפּגעבראַכט פון זאַקראַטשין אַ קאַפּעליע קלעזמער און אַ בודזן מיט אַ געשוירענער באַרד, מיט סאַרווערס מיט קורצע רעקלעך. אַרעמע־לייט זיינען זיך אַנגעקומען פון אַלע זייטן נאָך פּעטע בולקעס און נדבות. צום נגידס שבח דאַרף מען צוגעבן, אַז ער האָט אלעמען געלאָזט בעטן צו דער חתונה — פון מיין טאַטן, וועמען ער האָט געגעבן אַ פּעטן רח"ש פאַר מסדר־קידושין זיין, ביז דעם אַרעמסטן בעל־מלאכה און ביז דעם נבוהדיקסטן מענטש. ער האָט אפילו איינגעקויפט צו דער חתונה אַ נייעם מין בליץ־לאַמפּ, וואָס האָט געלויכטן מיט אַ ווייס העל ליכט. דער עולם האָט נישט געקענט אַפּרייסן די אויגן פון די ליטווישע מחותנים, וואָס האָבן געטראָגן האַלב־קורצע סורדוטן און דערביי געשיט מיט לומדות. דער חתן האָט געוואָגט אַ וואַזשנע דרשה, אין אַ געבראַטענעם ליטוויש. צוליב אַט דעם געראַטענעם איידעם זיינעם, איז שוין ר' יהושע אויך אַריינגעקראַכן צווישן די לומדים און אַנגעטאָן זיך אַ זיידענע קאַפּאַטע, אַנשטאַט דער פּריערדיקער טוכענער קאַפּאַטע, וואָס ער פּלעגט טראָגן, ווי עס טראָגן, געוויינלעך, יידן, וואָס קענען נישט קיין תּורה. ער האָט

אויך אָנגעהויבן אַרײַנוואָרפֿן לשון־קודש ווערטער אין זײַנע רײד, מעשה למדן. די לשון־קודש ווערטער האָבן זיך, אמת. נישט געקלעפט, אָבער קײנער האָט נישט געוואָגט צו פֿאַכן פֿון נגיד. ר' יהושע איז בײַ זיך אַזוי גדולדיק געוואָרן, אַז יעדן ראש השנה אין דער פֿרי פֿאַרן דאַוונען, פֿלעגט ער זיך אַוועקשטעלן אין נגידישן טלית, באַדעקט מיט אַ זילבערנער עטרה, אין שניי־ווייסן קיטל, און זאָגן אויפֿן קול פֿאַרן עמוד די מאָרגן־ברכות, וואָס געוויינלעך זאָגט מען זײ נישט בציבור. ער האָט געזאָגט די ברכות מיט אַ שטאַרקער שטים, מיט אַ מחיהדיקן יום־טובֿדיקן ניגון, אָבער ער האָט געזעצט די ווערטער, ווי אַ בעקער. אנשטאט זאָגן די ברכה „שלא עשני גוי“, האָט ער נאָך דעם „שלא“ זיך אָפֿגערוט און דערנאָך געזאָגט „עשני גוי“, אַזוי אַז עס איז אויסגעקומען, אַז ער לויבט גאָט, וואָס ער האָט אים באַשאַפֿן אַ גוי. דאָס זעלבע האָט ער געטאָן בײַ דער ברכה „שלא עשני אשה“, וואָס איז אויסגעקומען, אַז ער איז יאָ אַן אשה. יידן לומדים האָבן בגנבה געשמייכלט אײבער דעם נגידס עס־הארצות און געפֿילט זיך אומ־באַקוועם, וואָס זײ דאַרפֿן נאָך נאָכזאָגן אָמן נאָך אַט די עס־הארצישע ברכות. אָבער קײנער האָט אים נישט געוואָגט צו זאָגן, וואָרעם קײנער איז נישט געווען אַזאַ נגיד ווי ר' יהושע און קײנער האָט נישט מנדר געווען אַזויפֿיל האַץ פֿאַר דעם בית־המדרש ווי ר' יהושע, און קײנער האָט נישט געגעבן אַזויפֿיל קאַרטאָפֿל אויף ווינטער פֿאַר אַרעמע לײט ווי ר' יהושע. יעדן יום־טובֿ, ווען מען פֿלעגט אים אויפֿרופֿן צו דער תורה, טאַקע צו דער גרויסער און שײנער און אויסגעצירטער תורה, וואָס ער אַליין האָט געלאָזט שרייבן פֿאַרן בית־המדרש, האָט ער אַ סך מײַ־שברכס געמאַכט פֿאַר זײַן ווייב, זײַן און טעכטער און מנדר געווען גרויסע נדבות: „בעבור שיתן עצים לבית־המדרש“, פֿלעגט דער מײַ־שברך מאַכער זאָגן מיט אַ געהויבענעם ניגון; „בעבור שיתן פֿרוכת לארון־הקודש“; „בעבור שיתן געבראַטענע קאַטשקעס לקידוש“; „בעבור שיתן מענטעלע של סאַמעט ספֿר־תורה“; „בעבור שיתן נרות לבית־המדרש, צדקה לעניים . . . ונאמר אמן“ . . .

ר' יהושע איז געווען שטאַלץ מיט זײַן אידעם, באַזונדערס דערפֿאַר, וואָס ער האָט אים אַראָפֿגעבראַכט פֿון אַזוי ווייט אין רוסלאַנד, אַזש פֿון פֿעבן ביאָטיסטאָק, וואָס אין פֿענטשין האָט מען געמײנט, אַז די געגנט איז לעבן סאַמע פֿײַטערבאַרג אַליין.

אַט בײַ דעם ר' יהושעס ליטווישן קעסט־אידעמעס, וואָס האָט גע־טראַגן די הויזן אײבער די שײך, קורצלעכע קאַפֿאַטעס און אַ געפרעסט קעלנערעל, האָב איך גענומען פֿערנען. מאַטעס האָט מיך שײר נישט משוגע

געמאכט מיט זיין ווילדער התמדה. חוץ דעם האָט ער גענומען לערנען מיט מיר שאלות ותשובות פון רבי עקיבא אייגער. דאָס זיינען געווען שווער-רע קאפּ-דרייערישע שימודים, צו-שווערע פּאַר אַ יונג-יינגל. ער האָט מיך אַזוי פאַרמאָטערט מיט אַט די שאַליות ותשובות, אַז איך האָב אָנגעהויבן פילן אַ שווינדל אין קאָפּ. מיין מאַמע האָט מורא געהאַט פאַר מיין געזונט, און זי האָט געפּוּעלט ביים טאַטן, איך זאָל אַוועקגיין פון מאַטעסן און לערנען ביי יאַסעלע רויזקעס.

דאָס זיינען געווען גליקלעכע צייטן פאַר מיר. יאַסעלע האָט גענומען זאַכן לייכט. ער האָט געלערנט אַ ביסל און באַלד זיך אָפּגערוט. צווישן איין דף גמרא און אַ צווייטן האָט מען אים אַריינגעטראָגן דערקוויקענישן פון דער נגידישער קיך, אַפּערדיי איינגעמאַכטסן און קיכעלעך, מיט וועלכע מיין רבי האָט מיך מכבד געווען. דערנאָך פלעגט ער זיך גאָר צולייגן אויף דער סאַפּע און איך בין דערווייל געזעסן און באַטראַכט אַלע שיינקייטן פון דער נגידישער שטוב, די אויסנייעכטסן אויף די ווענט, דאָס זילבער אין די סערוואַנטקעס, די געשניצטע לייבן-קעפּ פון די דעמבענע שראַנקען און מער פון אַלץ דאָס יונגע ווייבל, הענדל, וואָס האָט געבליט אין איר שיינקייט.

— וואָס קוקסטו אַזוי אויף מיר, יהושעלע ? — פלעגט הענדל מיך פרעגן מיט אַ געדעכטער.

איך האָב אַראַפּגעלאָזט די אויגן אין בושה, וואָס מען האָט מיך געכאַפּט ביי דער האַנט.

הענדל איז זיך צעגאַנגען אין געלעכטער.

— האַסט ליבער צו קוקן אויף שיינע ווייבלעך ווי אויף דער גמרא, יהושעלע ? — האָט זי מיך געפרעגט און מיר אַ קניפּ געטאָן אין דער באַק.

איך געדענק נאָך ביז היינט די באַזירונג פון אירע פינגער אויף מיין פאַרפלאַמטער באַק.

ביי אַלע אירע געלעכטערן איז זי, דאַכט זיך, נישט געווען גליקלעך. זי האָט אָפּגעהיטן איר יאַסעלען, צוגעטראָגן אים קדאַרע געפרעסטע נאָז-טיכעלעך, מיט וועלכע ער האָט געהאַט אַ טבע צו רייניקן די לויטערע גלעזלעך פון זיינע ברילן, געראַמטע אין גאַלד; זי האָט אים צוגעטראָגן דערקוויקענישן און אונטערגעלייגט אים אויסגענייטע קישעלעך אונטערן קאַפּ, ווען ער האָט זיך אָפּט צוגעלייגט אויף דער סאַפּע. זי האָט אויך גע-גרויסט זיך מיט זיין געוואַלדיקער צירעך-מאַנירלעכקייט, מיט זיין שטענ-דיקן פּוּצן זיך און פעכלען זיך. אַלץ האָט געגלאַנצט ביי דעם יאַסעלען, זיינע ברילן און דאָס גאַלדענע קייטל פון זייגער, זיינע שייך און געפרעסט

קעלנערל און זיידן היטל און דאָס אַפּפּאַגאַנע קירצלעכע קאַפּאַטקעלע און די צוגעשניטענע נעגל פון זיינע שניי־ווייסע ווייבערישע הענטלעך. אַזוי איידל און צאַרט ווי זיין אויסגעצערט־ט גופל איז געווען, איז געווען זיין שטימעלע, אַ דינס, אַ לייטישס און אַן איידלס. ער פלעגט זיך אַפּילו וואַשן מיט שמעקעדיקער זיף, פּולסעס זיף, וואָס האָט איבערגעלאָזט נאָך זיך אַ רייצנ־דיקן גערוך. חסידים אין בית־המדרש האָבן שטאַרק געקרימט מיט די נעז איבער אַט דעם גויאישן ריח. יא, ער איז געווען אַן איידעם אַ צאַצקע, אַט דער יאַסעלע רויזקעס. אָבער איך האָב געמערקט, אַז הענדל, די קרעפטיקע און בלוט־שפּראַצנדיקע און פּריידיקע, האָט געקוקט אויף אים גיכער ווי אויף אַ קינד, איידער ווי אויף אַ מאַן. זי איז געוואוינט געווען ביי זיך אין הויז צו אַנדערע מענער. אירע ברידער, חיים און הערשל, וואָס ביידע האָבן זיי געלערנט ביי מיין פּאָטער, זיינען געווען געוואַלדיק הויכע, שלאַנקע ברוי־נעטן, בחורים גיבורים, איינס אין איינס. איר פּאָטער, הגם פון מיטעלן וואוקס, איז אָבער געווען אַ קערענדיקער ייד, אַ קרעפטיקער וואַלד־מענטש, וואָס האָט אַנגעהויבן פון זיין אַ וועכטער ביי געהילץ און דערגאַנגען ביז גרויסן וואַלד־האַנדל.

אָבער ווי אַזוי די באַציאונגען זאָלן ניט האָבן געווען צווישן דעם יונגען פּאַרפּאַלק, איז געווען תמיד שטיל און לייטיש אין דעם נגידישן הויז, וואו איר בין אַריינגעקומען אַפּלערנען. יאַסעלע האָט אויך לייב געהאַט ליינענען אַ צייטונג, די ״הצפירה״, און דורך דער צייט וואָס ער האָט געלייענט, בין איך געווען פריי אַרומצעלויפן און לאָזן זיך וואוילגיין מיט די יינגלעך... מיין מיטלערנער ביי יאַסעלען איז געווען דעם נגידס אייניקל, נתן־דוד, אַ יינגל אין מיין עלטער, וואָס איז געקומען פון פּאַבריק־שטעטלע לעשנע צו דער חתונה פון זיין מומע, הענדל, און איז שוין פאַרבליבן ביי זיין זיידן אין הויז, צו לערנען גמרא ביי איר ליטווישן מאַן.

נתן־דוד איז געווען אַ יינגל בלוט און מילך, מיט שוואַרצע גלאַנציקע האָר און אויגן, ווי אַלע קינדער און אייניקלעך פון נגיד ר' יהושע. זיין מוטער איז געווען ר' יהושעס טאכטער, זיין פּאָטער איז געווען אַ וואַלד־הענדלער אין שטעטל לעשנע, וואו עס האָט זיך געפונען די צוקער־פאַבריק פון מיליאָנער מאַטיאַס בערסאָן. אַט דאָס שטעטלע לעשנע איז געווען אַ מאַדערנס, וואו די נגידים, די וואַלד־הענדלער און צוקער־אַגענטן, זיינען געווען אַנגעשטעקט פון די גויאישע וועגן פון מיליאָנער מאַטיאַס בערסאָן און זיינע לייט, נתן־דוד איז געגאַנגען זייער שיין אַנגעטאָן, מיט גלאַנציקע געמוענע שטיוועלעך, מיט אַ גלאַנציק זיידן היטעלע. ער האָט אויך געהאַט

טייערע פערלמוטערנע מעסערלעך און בליישטיפטלעך און אלע אנדערע שיינע זאכן אין די קעשענעס פון זיין גוט-גענייט טוכן קאפאטקעלע. ער פלעגט מיר דערציילן וועגן דעם לעבן אין זיין שטעטלע לעשנע. וועגן די קארעטעס, אין וועלכע דער יידישער פרייז מאטיאס בערסאן פארט, וועגן די נגידישע וואַלד-הענדלער און וועגן זיין אייגענעם פאטער, דעם נגיד און היינט-ווערטיקן מענטש. די פאנטאסטישסטע זאכן האט מיר נתן-דוד דערציילט. מער ווי פון אלץ, האט ער גערעדט וועגן ווייבער. דער עיקר וועגן די גויאישע דינסטן, וואָס האָבן געדינט ביי זיינע עלטערן אין הויז, און פון די שקצים, די וואַלד-העקער, וואָס האָבן געארבעט פאַר זיין פאטער.

שוין אויף דער חתונה פון זיין מומע הענדל, האט ער מיר געוויזן זאכן, פון וועלכע איך בין שטאַרק נתפעל געוואָרן. נאָך דעם ווי מען האָט גע-פירט חתן-כלה "לייגן פירן" און די געסט זיינען זיך צעגאַנגען. האָבן די קרובים און געסט פון כלהס צד, וואָס זיינען זיך אָנגעקומען פון פרייען שטע-טעלע לעשנע, גענומען מאַכן זיך פריילעך. פריער האָבן זיי זיך געהאלטן אין דער מעלה, ווייל לענטשין איז געווען אַ פרום שטעטלעך; אָבער ווען זיי זיינען געבליבן אליין, האָבן זיי אויסגעלאָשן די בליץ-לאַמפּן און בחורים מיט מיידלעך האָבן גענומען טאַנצן פאַלקעס און וואַלצן. נתן-דוד האָט זיך פאַרשטעקט מיט מיר אין אַ ווינקל און מיר האָבן אלץ געזען. דערנאָך האָבן זיי זיך אַרומגענומען און געקושט און געטריבן אַדערליי ליצנות און שפּאַס און חזק געמאַכט פון די געסט און גערעדט נישט-כשרע רייד וועגן חתן-כלה און זייער יחוד-שטיבל. איינער אַ הויכער בחור מיט פייער-דיקע שוואַרצע אויגן, אָפּגעברענט ווי אַ ציגיינער, האָט אָפּילו פאַרגעלייגט אַ פלאַן. אַז מען זאל זיך צוגעבענען צום יחוד-שטיבל און אויפרייסן די פאַר-מאַכטע לאַדן. דער עולם האָט געלאַכט, שיר נישט צו פלאַצן, פון אַט דער המצאה. אין דער שאַפּע פון אָפּגעהובלטע ברעטער, וואָס מען האָט אויפ-געבויט לכבוד דער שמחה, האָט געהערשט אַ פריילעכע צעלאַזנקייט, וואָס קומט אָן אויף מענטשן בעת חתונות. די לעשנער לייט, פרייע און קרעפטיקע און זאַרגלאָזע, האָבן אַראָפּגעוואָרפּן פון זיך די צוימען פון דער לענטשינער פרומקייט און קליינשטעטליקייט. נתן-דוד האָט מיר דערציילט ווער מיט וועמען עס פירט ליבעס און אלערליי אנדערע סודות, וואָס ער האָט געוואוסט פון די אלע מענטשן, וואָס מערסטנס זיינען זיי געווען זיינע קרובים פון פאַ-טערס אָדער מוטערס זייט. וואָס ווייטער איז די פריינדשאַפּט צווישן מיר און נתן-דודן געוואָרן שטאַרקער און שטאַרקער. מיר האָבן נישט אויפגע-הערט רעדן און סודען זיך. יאָסעלע רויזקעס, הגם אַ פרומער, האָט זיך ווייניק אומגעקוקט אויף אונדזער אויפפירונג. ער האָט טאַקע געלערנט מיט

אונדז, אָבער ער האָט זיך חלילה, נישט וויי געטאָן. ער האָט גענומען לייכט די תורה, מער גערוט ווי געלערנט. איך האָב דעם יונגמאן ליב געהאַט. ליבער פון אים האָב איך געהאַט זיין הענדל. זי איז געווען מיין ערשטע הייסע יינגלערישע ליבע. איך האָב געפלאַמט ווען איך האָב זי געזען, איי בערהויפט אין איין האַריק קלייד, וואָס האָט נאָך בולטער אַרויסגעבראַכט איר קערנדיקע ווייבלעכקייט. זי פלעגט זיך בויגן אין דרייען פאַר געלעכטער.

— וואָס פֿאַזסטו אַראָפּ די אויגן, יהושעלע? — האָט זי מיך געפרעגט און געקוואַלן פון מיין יינגלערישער בושע און פיין, וואָס זי האָט, אפנים, אַרויסגעפילט און געוויילט זיך דערמיט.

איך האָב געליטן, שווער, פיינלעך, געשעמט זיך מיט מייער לידן און דערפאַר נאָך מער געליטן. איינמאָל, ווען קיינער איז נישט געווען אין הויז, בין איך צוגעגאַנגען צו הענדל'ס קלייד, דאָס האַריקע, וואָס איז געהאַנגען אויף אַ שטול, און עס געקושט הייס, קלאַמערנדיק זיך אין דער האַריקער סחורה מיט קראַמפהאַפטע פינגער. פלוצלונג איז הענדעל אַריינגעקומען און מיך געטראָפן האַלטן איר קלייד אין די הענט.

— וואָס טוסטו? — האָט זי געפרעגט.

— דאָס קלייד איז אַראָפּגעפאַלן... האָב איך... עס אויפגעהויבן...

— האָב איך געשטאַמלט, רויט ווי פייער.

זי האָט מיך אָנגעקוקט מיט אירע ברענענדיקע שוואַרצע אויגן, געראַמט אין געדיכטע ברעמען און וויעס, און זיך הויך פאַנאַנדערגעלאַכט, בויגנדיק זיך שיר נישט ביז דער ערד אין איר לוסטיקן אַנפאַל.

— ביסט דער ריכטיקער טאַנעבאַרע (תנא"ב), יהושעלע דעם רבס,

— האָט זי געזאָגט און פאַריכט זיך דאָס שייטל, וואָס האָט זיך איר פאַר-רוקט איבערן קאַפּ.

דערנאָך האָט זי מיך באַטראַכט פון קאַפּ ביז די פיס און מיך געפרעגט:

— ביסט אַ חמור-איידל, יהושעלע?

אזוי האָט מען ביי אונדז גערופן איינעם, וואָס האָט ליב ווייבער.

מייער באַקן זיינען געוואָרן איין שטיק פייער פון איר געלעכטער און חווק.

ווען די דערוואַקסענע וואַלטן בלויז געוואוסט ווי ערנסט, טיף און

פיינלעך קינדער קענען ליבן און ליידין!

יידן זאגן תהלים פאר א „קראנקער“ בתולה און זי ברענגט א ממזר אויף דער וועלט . . .

ממזרים אין אונדזער געגנט זיינען קיין נייעס נישט געווען. א סך שיקסעס, איבערהויפט די, וואָס האָבן געדינט ביים שטעטלשן פּריץ, האָבן געהאַט ממזרים, און זייערע עלטערן, די פּויערים, האָבן זיך דערפון ווייניק וואָס געמאַכט, איבערהויפט ווען דער ממזר איז געווען אַ יינגל. ווען אַ מיידל האָט געבוירן אַ ממזרת, איז שוין איר שם געווען נישט קיין איבעריק גוטער. דאָך האָט מען זיך קיין גרויס וועזן דערפון נישט געמאַכט. אָבער אַז ביי יידן זאָל אַ מיידל האָבן אַ קינד, דאָס האָט מען ביי אונדז אין שטעטל נישט געהערט.

אין איינעם אַ שבת פאַרנאַכט, האָט אַ מיידל מיטן נאָמען פּעסע געהאַט אַ קינד, און אין לענטשין האָט זיך געטאָן חושך. ערשטנס, האָט קיינער זיך נישט געריכט, אַז אַט די פּעסע איז מעוברת. זי איז געווען אַ דינסט אין וואַרשע. ווען זי איז צוריקגעקומען, האָט זי אַזוי קונציק אויסבאַהאַלטן יעדן סימן פון איר הויכן טראָגן, אַז נישט נאָר האָבן שכנים גאַרניט געמערקט, נאָר אַפילו נישט אירע אייגענע עלטערן. ווען זי האָט אין איינעם אַ שבת נאָכן טשאַלנט דערפילט זיך קראַנק און אַוועקגעלייגט זיך קרעכצן, האָבן די עלטערן גאַרנישט חושד געווען. זי האָט געזאָגט, אַז זי האָט קראַמפּן אין בויך. ווען די ווייטיקן האָבן נישט אויפגעהערט, האָט איר פאַטער, הערשלי, וואָס מען האָט אים גערופן מיטן צונאָמען סטאַק, צונויפגערופן אַ מנין יידן און געגאַנגען מיט זיי אין בית-המדרש זאָגן תהלים פאַר זיין טאַכטער. די יידן האָבן געזאָגט תהלים און מזכיר געווען די קראַנקע פּעסע בת עטע. ווען די תהלים-זאָגער האָבן געהאַלטן ביי מאַכן אַ „מי-שברך“, האָט זיך אַ באַנדע ווייבער אַריינגעריסן אין מקום-קדוש און געשריען:

— יידן, הערט אויף זאָגן תהלים פאַר אַ זונה. פּעסע האָט געהאַט אַ ממזר . . .

די יידן זיינען געבליבן שטיין מיט אַ נישט-דערזאָגטן פּסוק אין די מיילער. הערשלי איז אַרויסגעלאָפן פון בית-המדרש מיט געביילטע פּוּסטן, גרייט צו דערהרגענען די טאַכטער זיינע, וואָס האָט געברענגט אויף אים אַזאַ בניין.

זיבן טעג צייט איז דאָס שטעטל געגאָנגען אויף רעדער. אין בית־המדרש און אין מקוה, אין די יאָטקעס און אין מאָרק, אפילו אין די חדרים האָט מען גערעדט וועגן פעסען און איר ממזר, וואָס זי האָט אָפגעשפּאַרט אין וואַרשע.

עס איז נישט געווען דערפּאַר, וואָס אָט דער פעסעס עלטערן זיינען דאָס געווען אַזעלכע בכבודע לייט. סך־הכל איז דער הערשל סטאַק געווען פּאַררעכנט פּאַר דעם ערגסטן אין שטאַט. ער איז געווען אַ ייד אַ שלעגער, וואָס טאַמער האָט מען אים אָנגערירט, האָט ער געשלאָגן מכות־רצה. מען האָט אויף אים געמורמלט, אַז ער איז נישט שטאַרק אָפּגעהיטן ביי קויפּן היבער פּון ציגיינער, הגם ער האָט זיך משער געווען, אַז די עופות זיינען ביי די ציגיינער אויפן מיסט נישט געוואַקסן. מען האָט פּאַרשידן גערעדט אויף דער סטאַק־משפּחה. אָבער דאָך איז הערשל געווען אַ ייד, וואָס האָט אָפּגעהיט שבת, נישט דורכגעלאָזט קיין דאַוונען, און כאַטש ער איז געווען אַ ביטערער אַרעמאָן, דער גרעסטער אַרעמאָן אין שטעטל האָט ער אָפּגע־שפּאַרט פּון עסן און געהאַלטן זיינע יינגלעך, פייוועשל און שלמהלע, אין חדר. ער האָט אויך געדאַוונט אויפן קול אין בית־המדרש, און אין ימים־נוראים פּלעגט ער זיך שפּאַגן אין האַרצן אַריין ביי די על־חטאס מיט אַזאַ כוח, אַז מען פּלעגט הערן די קלעפּ איבערן גאַנצן מקום־קדוש. ער האָט אויך אַכטונג געגעבן, אַז זיינע יינגלעך, די צעלאָזענע פייוועשל און שלמהלע, זאָלן דאַוונען און נאָכזאָגן ברוך־הוא וברוך־שמו, אמן. ווען אַ מגיד פּלעגט קו־מען אין שטעטל און צעלאָזן זיך וועגן גיהנום, אין וועלכן מען ברענגט און מען בראַט די זינדיקע, פּלעגט הערשל אַרויסלאָזן אַזעלכע שווערע זיפּצן פּון זיין ברייטער מעכטיקער ברוסט, אַז עס האָט אַ שטיין גערירט. וואַרעם וואָס, וואָס דער הערשל האָט נישט געטאַן ביים אויסאַרבעטן אַ שטיקל ברויט פּאַר ווייב און קינדער, אָבער אַ ייד איז ער געווען; אַ ייד, וואָס ביי זיין גאַנצער עם־הארצות, האָט ער מורא געהאַט פּאַר גאַט און אָפּגעזיט אַ סך מצוות, און ער איז געווען שטאַרק צעבראַכן איבער דער זינד פּון זיין טאַכ־טער. די בושע זיינע איז געווען גרויס, וואַרעם אומעטום האָבן ווייבער גערעדט און געשאַלטן און געזידלט, און די מאַנסבילן האָבן געלאַכט, און די חדר־יינגלעך האָבן געשפּאַט און געשטעלט זיך הינטער פעסעס פּענצטער קריאַת־שמע ליינען. פּאַרשטייט זיך, אַז די קריאַת־שמע איז געווען אין חזק, מיט איבערגעדרייטע ווערטער.

— אל מלך, קאַטשקע דריילעך, מיר אַ ברויט, דיר דעם טויט, מיר אַ פּרישע יויך, דיר אַ מכה אין בויד ...

אין געוויינלעכע צייטן וואָלט הערשל און זיינע יינגלעך געממיתט יעדן, וואָס וואָלט געוואָגט אָפּצושפעטן פון אים און זיין הויז-געזינד; אָבער צוליב דעם אומגליק, איז ער געלעגן הכנעהדיק ביי זיך אין שטוב און אָפּילו די טיר נישט געעפנט.

נאָך עטלעכע טעג פאַרשליסן זיך אין הויז, איז ער אַ געבויגענער גע- קומען צו מיין טאַטן אין שטוב. זיין שטענדיק שטאַרקע באַרד און וואָנסן, וואָס האָבן אים צוגעגעבן די גבורה פון אַ לייב, זיינען געווען צעשוּיבערט, אָפּגעלאָזן. זיין מעכטיקער קערפּער איז געווען געבויגן, זיין פעסט קול געבראַכן.

— רב, — האָט ער געזיפצט, — דאָס ... דאָס ... קינד איז אַ יינגל. מעג מען עס יידישן, צי נישט?

— אוודאי דאַרף מען עס מל זיין און מאַכן אַ ברית, — האָט דער טאַטע געפּסקנט. — איך וועל קומען אויפן ברית און מיטברענגען אַ מוהל און אַ מנין יידן.

— רבי, לאַזט מיך קושן אייער האַנט, — האָט דער ייד געזאָגט. — רבי, איך בין נישט ווערט ...

— הלילה, ר' הערש, — האָט דער טאַטע געזאָגט, — אַ ייד טאָר נישט קושן די האַנט פון אַ ייד. און וויינט נישט, ר' הערש. איך וועל שוין קומען מיט אַ מוהל און אַ מנין יידן אויפן ברית...

איך בין מיטגעגאַנגען מיטן טאַטן אויף אַט דעם אויסטערלישן ברית. די קימפעטאַרין איז געלעגן הינטער אַ ליילעך אין דער אַרעמער שטוב, וואָס האָט בלויז געהאַט אַ נאַקעטן טיש און בענק, צוויי אומגעפאַרבטע הילצערנע בעטן און אויף די ווענט אַ סך פּאַטאַגראַפיעס פון הערשעלן אין זיין זעל- נערישן אוניפּאַרם, פון דער צייט ווען ער האָט געדינט פּאַניען. דער מנין יידן האָט זיך געאיירט. זיי זיינען נישט געווען גאַנץ זיכער, צי זיי דאַרפן נאַכזאָגן אמן נאָך די ברכות פון טריפהנעם ברית. הערשל האָט געשטאַמלט, ווען ער האָט געדאַרפט זאָגן וואָס פאַר אַ נאַמען צו געבן דעם ממזר. ענדלעך האָט מיין טאַטע אַליין אויסגעטראַכט אַ נאַמען: אברהם — ווי מען גיט אַזעלכן אַ גר.

— ויקרא שמו בישראל אברהם בן ע, ע, ע... — האָט דער מוהל גע- זאָגט און גרייט געווען נישט אָנצורופן דעם טאַטן, ווייל ער האָט נישט גע- וואוסט ווער דער טאַטע איז געווען.

אָבער מיטאַמאָל האָט הערשל זיך אויסגעגלייכט און אָנגערופן אַ טאַטן. — אברהם בן זאלע, — האָט ער געזאָגט הויך, — יא, יא, בן זאלע...

זאלע איז געווען דער חתן פון פעסע דער קימפעטאָרין, אַ בחור אַ שניידער, אַ קורץ־געפאַקטער ברוי־הויטיקער אויסגעדינטער זעלנער, וואָס די באַקן זיינע, וועלכע ער פלעגט גאַנץ פון ערב־שבת צו ערב־שבת, זיינען שטענדיק געווען אַזוי בלוי פון שוואַרצער באַוואַקסנקייט. ער איז געווען דער זון פון בנימין שניידער, וואָס צוליב זיין שוואַרצקייט האָט מען אים גערופן מיטן צונאַמען ציגיינער. און ווי זיין כלה פעסע האָט געטענהט, האָט זי געהאַט דאָס קינד פון איר חתן, זאלע האָט געלייקנט שטיין און ביין און גלייך אַריינגעשיקט זאָגן די מוחתנים, אַז ער פֿאַזט אָפּ דעם שידוך מיט דער כלה, וואָס האָט אַהיימגעבראַכט אַ „פעקל אין פֿאַרטעך“ פון וואַרשע, וואו זי האָט געדינט. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ ביטערע מלחמה צווישן זי צוויי משפחות, די „סטאַקס“ און די „ציגיינערס“.

דאָס ערשטע איז מען געקומען צו אַ דין תורה צו מיין פֿאַטער... אין אַ נאָך סוכות אַזונט נאָך מנחה ומעריב זיינען געקומען ביידע צעוואַקסענע משפחות. פון איין זייט איז געזעסן הערשל סטאַק, אָנגעטאַן אין אַ קורצער קאַפֿאַטע, וואָס איז נישט געווען געמאַכט אויף זיין מאָס. אַט די קאַפֿאַטע האָט דער אַרעמער הערש־געקראָגן אַ מתנה פון שטעטלשן נגיד ר' יהושע. אָבער אַזוי ווי דער אַרעמאָן הערשל איז געווען פיל העכער און ברייטער ווי דער נגיד ר' יהושע, האָט די נגידישע געהאַקטע קאַפֿאַטע געפלאַצט אין די נעט אויף הערשלס צעוואַקסענע פלייצעס, די אַרבע זיינען געווען קורץ, אַזוי אַז הערשלס האַריקע הענט זיינען אומגעלומפערט אַרויסגעקראָכן. דאָס קאַמישטע איז געווען מיט דעם שפּאַלט פון הינטן. געוויינלעך דאַרף זיך דער שפּאַלט אָנגעהויבן פון רוקן, אָבער ביי דעם הויכן הערשל האָט זיך דער שפּאַלט אָנגעהויבן אין מיטן פֿלייצע. די צוויי ביינערדיקע קנעפלעך איבער דעם שפּאַלט האָבן נאָך באַזונדערס אונטערגעשטראַכן, אַז די קאַפֿאַטע איז אַ געשענקטע. לעבן הערשלען איז געזעסן זיין ווייב, עטע, אַ דערשלאַגענע אַרעמע יידענע, צעקנייטשט פון פיל האָבן און טראָגן און פון אייביקער נויט. צווישן טאַטע־מאַמע איז געזעסן די טאַכטער, פעסע, וואָס האָט געבראַכט הרפות און בושות אויף איר משפחה. זי איז געווען קערנדיק און געזונט און ווייבלעך צעוואַקסן. זי האָט געטראָגן אַ גרויס שטאַטישן פֿליישענעם זשאַקעט מיט ברייטע בופֿן־אַרבל, באַצירט מיט גלאַנציקע פאַטשערקעס. אירע געדיכטע האַר, וואָס האָבן אַרויסגעקוקט פון דער שאַץ, וואָס זי האָט אָנגעטאַן צוליב צניעות אין רבס הויז, האָבן געבלישטשעט מיט זייער טיפער שוואַרצקייט. זי איז געווען בלאַס נאָך דער קימפעט, אָבער די בלאַס־קייט האָט איר צוגעגעבן נאָך מער חן. אירע קרעפטיקע ציין האָבן גע־לויכטן מיט זייער אומגעוהיערער וויסקייט. די אַרעם־געקליידעטע מוטער,

וואָס האָט נאָך געבעכדיקער אויסגעזען לעבן דער אויסגעצירטער טאָכטער, האָט געהאַלטן אין איין גלעטן די בופן־אַרבל פון איר פעסען, ווי אונטער־זושטרייכן איר מוטערלעך געפיל פאַר דער טאָכטער, וואָס איז, געבעך, פאַרפירט געוואָרן פון איר חתן, זאַלע.

פון צווייטן צד איז געזעסן בנימין שניידער, אַ ייד מיט אַ פנים ברוין ווי שאַקאַלאַד, מיט אַ קויל־שוואַרצער באַרד און פייערדיקע אויגען, וואָס האָבן געשרפה'ט אַלץ אַרום זיך. אַזוי שוואַרץ ווי דער פאַטער, איז געווען זיין זון, זאַלע און די איבעריקע דערוואַקסענע זין, וואָס זיינען מיטגעקומען צו דער דינ־תורה. די בנימינכע האָט געהאַלטן אין איין צוימען די הייסע מענער אירע, העם מאַן און די זין, וואָס האָבן געזאַטן פון צאָרן און האָס.

פון אַלע זייטן האָבן ווייבער געשטראָמט און געכאַפט בליקן דורך די פענצטער, כדי אויפצוכאַפן אַ וואָרט פון אַט דער אויסטערלישער דינ־תורה. די יינגלעך פון ביידע צדדים, אי הערשט פיינעוועש און שלמהלע, אי בנימינס „ציגיינערלעך“ האָבן זיך כסדר אַריינגעריסן צו אונדז אין שטוב, כאַטש מען האָט זיי אַרויסגעטריבן, ווייל יינגלעך דאַרפן אין אַזעלכע זאַכן זיך נישט מישן.

מיין פאַטער האָט גענומען אויסהערן די צדדים, אָבער עס איז געווען אוממעגלעך עפעס צו דערגיין, ווייל איין צד האָט זיך אַריינגעריסן דעם צווייטן אין די רייד, געליאַרעמט, געוואַלדעוועט, געהויבן פויסטן. צופיל שנאה און כעס איז געווען אַנגעזאַמלט צווישן זיי מענטשן.

— יידן, נישט אין בית־דין שטוב, — האָט מיין פאַטער זיך געבעטן. — איך וועל יעדן זאַכן גלייך אויסטענהן זיך, אָבער זאַל איינער נישט איי־בערריסן דעם אַנדערן. אַז מען שטייט פאַרן בית־דין איז ווי מען שטייט פאַר גאַט, זאָגט די תורה. מען דאַרף האָבן דרך־אריין.

בנימינס ווייב האָט מיט אַלע כוחות פרובירט צויםען איר צעקאַכטן מאַן, אָבער קיין זאַך האָט נישט געקענט אָפהאַלטן דאָס פייער, וואָס האָט געפלאַקערט אין אַט דעם ברוין־הויטיקן, שוואַרץ־אויגיגן יידן, וואָס האָט געהאַט אַ טעמפעראַמענט פון אַ וואולקאַן. אַזוי זיינען געווען זיינע זין, וואָס אַלע האָבן זיי געאַרבעט ביים פאַטער אין זיין טאַנדעט־שניידעריי.

מ'עט מיין זאַרען נישט אָנהענגען קיין לונג און לעבער אויף דער נאַז — האָט בנימין געשריגן. — זי האָט אָפגעשפאַרט דעם ממזר אין דער דייטשישער קיך, וואו זי האָט געדינט אין וואַרשע. ...

אַ „דייטשישע קיך“ האָט מען גערופן אַ הויז פון טריפהנע יידן, וואָס היטן נישט אָפ כשרות.

— נייק, ס'איז דיין קינד, זאָלעשי, — האָט פעסע געשריגן, — האָסט זיך צוגעאיילט, האָסט מיך איבערגערעדט מיט דייע טריפה'נע ריידעלעך... איצט ווילסטו זיך אַרויסדרייען... אָבער ס'וועט דיר נישט גיין... האָסט געשריבן תנאים מיט מיר...

— כ'על נישט לאָזן פאַרשעמען מיין אויג אין קאַפּ! — האָט הערשל געשריגן פון זיין צד; — האָסט פאַרקאַכט אַ קאַשע, עס אויף! כ'פאַדער אַ חתונה... זיי אַ טאַטע צו דיין קינד, גולן!...

אַלע איבעריקע פון די משפחות האָבן געשריגן איינער אויף דעם אַנ-דערן, געדראַט זיך קעגנזייטיק, געכאַפט זיך שלאָגן. נאָך שעה געשרייען זיינען זיי אַוועק מיט גאַרנישט. עס איז נישט געווען קיין מעגלעכקייט אויסצוגלייכן די מחלוקה צווישן די צוויי איינגעשפאַרטע, הייס-בלוטיקע און אַרעמע משפחות.

ענדלעך איז פעסע אַוועק קיין וואַרשע, ווערן אַן אַם אין אַ רייך הויז. איר נישט-כשר קינד איז געבליבן ביי אירע עלטערן, וועלכע האָבן עס אַלע מאָל אויפסניי געשיקט צו זאַלען און זאַלע האָט עס צוריקגעשיקט צו זיי. דאָס ערשטע מאָל האָט הערשל געשיקט זיין אייניקל אַ מתנה זיינע מחותנים לכבוד פורים. ווען בנימין שניידער איז געזעסן מיט זיין צע-וואַקסענער משפחה ביים גרויסן שניידער-טיש און געפראָוועט די פורימ-דיקע סעודה, האָט זיך געעפנט די טיר און פייוועשל און שדמהלע האָבן אַריינגעטראָגן אַ פעקל און עס אַוועקגעלייגט.

— דער טאַטע האָט געשיקט שלח-מנות, — האָבן זיי געזאָגט גיך און אַרויסגעלאָפן באַצייטנס, איידער זאַלע וועט זיי ברעכן די ביינער. דאָס „שלח-מנות" האָט געוויינט מיט אַ ביטער קינדעריש געוויין. בנימין האָט גלייך גענומען דאָס פעקל און עס צוריקגעשיקט צו הערשעלן. אַזוי ווי די טיר איז געווען פאַרשלאָסן, האָט מען דעם „שלח-מנות" אַוועק-געלייגט ביי דער שוועל. נאָך פורים איז דער שלח-מנות נאָך אַלץ גע-פראָוועט געוואָרן, אַזוי לאַנג און ברייט, ביז דער „שלח-מנות" האָט זיך פאַרקילט און אַוועקגעשטאַרבן. הערשל האָט איינגעפאַקט דאָס קינדערשע גופל אין אַ קויש און צופוס עס אַוועקגעטראָגן איבער דער ווייסל קיין זאַקראַטשין צום בית-עולם, ווייל לענטשין האָט קיין בית-עולם נישט געהאַט.

זינט דעם אומגליק מיטן ממזר, האָט די משפחה סטאַק זיך אָפגעלאָזן און אַנגעהויבן פירן זיך הפקרדיק, גאַרנישט ווי פריער. עס זעט אויס, אַ די פאַרביטערונג און די בושא האָבן די מענטשן דערפירט צו אַזאַ מדרגה, אַז זיי האָבן שוין נישט געהאַט וואָס אַנצואווערן און זיי האָבן גענומען

שפיען אויף אלץ. הערשל האט זיך נישט אומגעקוקט מער אויף זיינע יינגלעך און נישט געהאלטן זיי מער אין חדר. אים האט אויך נישט גע- ארט, וואס מען האט גענומען מורמען אויף דער צווייטער טאכטער זיינער, וואס האט אויך געדינט אין ווארשע. זיין יינגסטע טאכטער, שאשע, וואס איז געבליבן אין שטוב, האט אויך געטאן וואס זי האט געוואלט. איך גע- דענק איינמאל, ווען מיר יינגלעך האבן זיך געבאדן אין טייכל ביים שטעטל, איז אָנגעקומען שאשע און אַריבערגעגאַנגען דאָס טייכל. דערביי האט זי פאַרקאַשערט איר קלייד איבערן קאַפּ, באַוויינדיק איר נאַקעטן קערפער פאַר אַלע יינגלעך אין די אויגן. מיר האָבן געלאַכט, געשריגן; זי האט זיך אויסגעדרייט און געהייסן זיך קושן.

— חסידאָקעס, אַ בראַך ענק אין די ביינער! — האט זי געשאַלטן און געקוקט אויף אונדז מיט האַס.

אירע ברידער, פייזעשל און שלמה'ע, האבן אויך געשלאָגן יעדן, ווער עס איז זיי אונטער דער האַנט געקומען, געזינדלט, באַליידיקט. זיי האָבן צוגענומען האַלץ פון קאַמערן, אַוועקגעלאַכנט אַ הון, אָפּגערוימט אַלץ וואָס נאָר עס האט זיך געלאָזט. זיי פלעגן אויך מאַכן העוויות צו כלה-מיידלעך פון לייטישע שטובן. איינמאל האָבן זיי אַפילו אַריינגעלאָזט צו זיך אין שטוב אַ ציגיינער-משפּחה, וואָס קיינער האט צו זיך נישט אַריינגעלאָזט. הערשל איז זעלטן געווען אין הויז. ער האט זיך אַרומגעשלעפט איבער די דער- פער, וואו ער האט געזוכט צו פאַרדיגען אַ שטיקל ברויט פאַר זיך און זיין הויז-געזינד. ער פלעגט נאָר אַהיימקומען אויף שבת און יום-טוב. אינגיכן האט מען גענומען רעדן אין שטעטל, אַז ער איז געוואָרן אַ „אַר-עדות“.

ווען איין פויער פלעגט פאַרפירן אַ פראַצעס קעגן אַ צווייטן און גע- דאַרפט אַן עדות פאַר זיך, האט מען געדונגען הערשלען און ער האט פאַר אַ קערבל עדות געזאָגט, ווי דער צד האט געוואָלט. דער ריכטער פון שטעטל, דער פרייך כריסטאָוסקי, פלעגט מאַכן שפּאַס איבער הערשלס אָפּטן עדות זאָגן.

— הערשקאָ קען שוין אַזוי גוט די שבועה אויף אויסנווייניק, אַז איך דאַרף זי נישט זאָגן מיט אים מער, — פלעגט דער פרייך זאָגן פאַר זיינע באַקאַנטע יידן.

פונדעסטוועגן האט ער געדולדעט זיין עדות-זאָגן. אַ וויצלער, אַן אויסברענגער און אַן אַפיקורס, האט ער פון אַלץ געמאַכט שפּאַס. — יעדער נעמט געלט, אַ חוץ דער יויזל, ווייל ער האט צוגעשלאָגענע הענט, — פלעגט ער זאָגן פאַר די יידן, צוואוינקענדיק מיט די אויגן.

צוליב זיין אַפיקורסות האָבן יידן אָט דעם פריץ אינגאָנצן פאַר קיין גוי נישט באַטראַכט און אַפילו געזאָגט אויף אים, אַז ער עסט נישט קיין חזיר ...

גאַנץ אַנדערש ווי דער ריכטער, האָט זיך מיין פאָטער באַצויגן צו הערשליש עדות. ער האָט געשיקט נאָך דעם ייד און אים גענומען אויף אַ פאַרהער. הערשל האָט נישט געלייקנט.

— רבי, ס'איז גאַרנישט, — האָט ער זיך פאַרענטפערט. — כ'טו עס דאָך פאַר ס'גאָיעם (גוים).

דער טאָטע האָט נישט אָנגענומען דעם תירוץ.
— פאַר יידן, צי פאַר גוים, אַ ייד טאָר נישט שווערן פאַלש. דאָס איז איינע פון די צען געבאָטן. די גאַנצע וועלט האָט געציטערט, ווען גאָט האָט געזאָגט אויפן באַרג סיני: זאָלסט נישט שווערן פאַלש.

הערשל האָט אַוועקגעמאַכט מיט די הענט.
— רבי, איך זאָג אַפילו נישט די שבועה ריכטיק, — האָט ער גע-

טענהט, — אַז דער „סענדזשע“ (ריכטער) זאָגט בודיע, זאָג איך היידע ...
ווען דער טאָטע האָט אים גענומען סטראַשען מיט גיהנום, האָט הערשלי שווערע זיפצן אַרויסגעלאָזט פון זיין מעכטיקער ברוסט.

— רב, כ'על שוין נישט, — האָט ער צוגעזאָגט. — כ'האָב עס געטאָן פאַר ווייב און קינדער ...

אַבער אינגיכן האָט מען ווידער גענומען רעדן אין שטעטל וועגן הערשליש יאָר־עדות.

וואָס מער מען האָט הערשליען באַרעדט, אַלץ פאַרביטערטער איז ער געוואָרן אויף אַלעמען. זיין פאַרביטערונג איז געווען אַ באַרעכטיקטע. ער האָט געוואָלט האַקן האַלץ, צו פאַרדינען זיין ברויט, טוען אַנדערע שווערע אַרבעטן; אָבער יידן האָבן געדונגען פאַר אַזאַ אַרבעט דעם שוואַב שמידט, נישט הערשליען. דער תירוץ איז געווען, אַז דאָס איז אַן אַרבעט פאַר אַ גוי, נישט פאַר אַ ייד. איך געדענק איינמאָל, ווי הערשל איז אַוועק פריי־טיק פאַרטאָג צו דער ווייס־און געכאַפט פיש. ער איז צוריקגעקומען אין שטעטל מיט נאַסע פאַרקאַשערטע הויזן ביז די קני, באַרוועס און אין בלויון העמד און הויזן, ווי אַ פויער. אין זיין האַנט האָט ער געהאַלטן עטלעכע ריטלעך מיט זילבערנע צאַפּלדיקע העכט.

— רביצין, קויפט לעבעדיקע העכטלעך, — האָט ער פאַרגעלייגט.
די מאַמע האָט ביי אים געקויפט. ער האָט זיך געקלאָגט, אַז ער גייט אַרום איבער די שטובן, נאָר קיינער וויל ביי אים נישט קויפן.

— ביי א גוי קויפט מען, ביי מיר נישט. — האָט ער געזאָגט מיט ביטערניש.

זיין ווייב, טעט, האָט געוואָלט גיין וואַשן וועט, אָבער אויך זי האָט מען נישט גענומען, נאָר גויעס, ווייל מען האָט געהאַלטן, אַז דאָס איז נישט קיין אַרבעט פאַר קיין יידענע.

די משפּחה האָט געמוזט זוכן דאָס שטיקל ברויט אויף אַנדערע וועגן, האָט מען זי דערפאַר באַרעדט, אויסגעמידן, און זייער פאַרביטערונג איז גע- וואַקסן. זייערע רייסענישן מיט בנימין שניידער האָבן זיך גאַרנישט איינ- געשטילט. אַזוי האָבן זיי אויך זיך אַרומגעריסן מיט אַנדערע משפּחות, מיט מרדכי שניידער, מיט יוסף שניידער. מען האָט זיך געקריגט איבער אַ טאַפ, איבער אַן עמער וואַסער, איבער אַ שפּאַן האַלץ, איבער לשון-הרע און רכיכות. איבערהויפט פלעגן אויסברעכן די קריגערייען אין יום-טוב טעג, ווען מען האָט געהאַט צייט. איינמאַל אין אַ שמחת-תורה איז אויסגעבראַכן אַזאַ געשלעג צווישן אַט די משפּחות, אַז מען האָט נישט בלויז גענוצט די הענט, נאָר אויך שטיינער און אַפילו מעסערס. זיי ווייבער און די קינדער האָבן זיך געשלאָגן צווישן זיך, געממת זיך. דער טאַטע מיינער איז געזעסן בלאַס און פאַרשעמט, הערנדיק די מעשים פון זיין עדה. דערנאָך פלעגן אַוועקגיין קלאַנעס אין געריכט און עדות-זאָגענישן און באַשולדי- קונגען אין פאַלש שווערן, און אַזוי אַן אַ סוף.

אַ חוץ הערשלען, זיינען אויך געווען נאָך עטלעכע יידן, וואָס האָבן דער עדה קיין כבוד נישט געבראַכט. איבערהויפט איז געווען צרות מיטן בלינדן מאיר, אַ פערדיגנב, וואָס פלעגט אַרע מאַנטיק און דאָנערשטיק אַרויספירן ביי אַן אַנדער באַלעבאַס אַ פערד פון שטאַל אַרויס. אַט דער מאיר, אַ הויכער יונג מיט איין אויג, ווייל דאָס צווייטע האָט ער פאַר- לירן אין אַ געשלעג מיט פוערים, האָט, נעבעך, געהאַט זייער אַ ביטערן סוף: ווען די שוואַבן האָבן אים איינמאַל געפאַקט גנבענען אַ פערד, האָבן זיי אַליין איבער אים אַ משפט געמאַכט און אים אַריינגעוואָרפן אַ לעבעדיקן אין אַ קעסל הייס וואַסער, אין וועלכן זיי האָבן אַפגעברייט געקוילעטע חזירים. די פאַליציי האָט געמאַכט אַן אויספאַרשונג, אָבער דאָס דאָרף האָט קיינעם נישט אַרויסגעגעבן. אויף דער צויה פון דעם בלינדן מאיר איז נאָכ- געגאַנגען זיין שוועסטער, מרדכי שניידערס ווייב, און אים באַוויינט מיט די זעלבע קראַנדיי, וואָס פרומע ווייבער באַוויינען זייערע פרומע מאַנען.

— אוי, ראיז דאָך געווען אַזאַ טייערער צדיק — האָט די יידענע געקלאַגט.

ביים גאַנצן אומגליק, האָבן מענטשן זיך נישט געקענט איינהאַלטן פון
עלעכטער איבער אַט די שבחים אויף דעם בלינדן מאיר.

דער בלינדער מאיר איז נישט געווען איינער אין דער משפחה. זיין
שוועסטערס יינגל, בערל, איז געגאַנגען אין פעטערס וועגן. אַט דער בערל,
מיט וועמען איך האָב געלערנט אין איין חדר, איז געווען אַ יונג אַ מוזיק
פון קינדווייז און אַ כעסן און אַ שלעגער, פאַר וועמען אַלע יינגלעך האָבן
געציטערט. ער האָט תמיד געטראָגן אין קעשענע אַ קנייפערל, אַ מעסערל
אַזא, וואָס ער האָט געהאַט אַ טבע צו שאַרפן אויף יעדן שטיין, וואָס ער האָט
אַנגעטראָפן. איינמאַל אין אַ יום-טוב האָט ער צוליב כיבוד-אב אַרויסגענו-
מען דאָס קנייפערל און אין בית-המדרש געשטאַכן דעם לוי אַברהם קאַצאַפּ.
די מעשה איז געווען, וואָס איז אונדזער שטעטל זיינען די שלעגערס
געווען אַלע כוהנים. הערשל איז געווען אַ כהן, און מרדכי שניידער איז
געווען אַ כהן, און אַפילו דער בלינדער מאיר איז געווען אַ כהן. יידן אין
בית-המדרש פֿעגן זיפצן יעדעס מאָל, ווען אַט די כוהנים האָבן אויסגעטאַן
די שטיוול, געוואָשן זיך די הענט און געבענטשט קהל.

— די אמתע בענטשער ... — האָט מען געזאָגט.

יידן לצים פלעגן נאָכן דוכנען באַגעגענען די בענטשער און אַנשטאַט
זאָגן זיי „ישר כוח, כהן“, ווי עס פירט זיך, האָבן זיי געזאָגט גיך „שטאַך,
כהן“. ווען די כוהנים האָבן דאָס אויסגעפונען, פלעגן זיי אַפדינען מיט דעם
זעלבן און אַנשטאַט זאָגן „ברוך תהיה“, וואָבן זיי געענטפערט „אַ בראַך
דיר“ ...

באַליידיקטער פון אַלע אַנדערע יידן איבער די שיינע כהנים זיינען
געווען די לויים, מערסטנס בכבודע יידן, לומדים, וואָס האָבן געדאַרפט
וואַשן די כוהנים די הענט. עס איז זיי דער עסק נישט אַנגעשטאַנען. דער-
פאר האָבן זיי מיט הנאָה געוואָשן די הענט ביי מיין טאַטן, וואָס איז אויך
געווען אַ כהן. איך פלעג זיך אַלע מאָל שעמען, ווען מיין טאַטע פלעגט
זיך אַוועקשטעלן צוזאַמען מיט אַט די איבעריקע כוהנים בענטשן קהל.

איינמאַל אין אַ יום-טוב, האָט דער לוי אַברהם, וואָס מען האָט אים
גערופן מיטן צונאַמען „קאַצאַפּ“, ווייל ער האָט געדינט פאַניען, אַפגע-
זאַגט זיך צו וואַשן די הענט דעם כהן מרדכי שניידער, דעם בלינדן מאירס
שוואַגער, ווייל, ווי ער האָט געטענהט, האָט דער מרדכי שניידער פאַרש
עדות געזאָגט אין געריכט קעגן אים, אַברהם קאַצאַפּ.

— אַ פאַלשער עדות טאַר נישט דוכנען און איך וועל אים די הענט
נישט וואַשן, — האָט געטענהט אַברהם קאַצאַפּ, אַ פראַסטער אַבער און ער-
לעכער ייד.

מרדכי'ס יינגל, בערל, האָט זיך אַזוי איבערגענומען מיט דער בושע, וואָס מען האָט אָנגעטאָן זיין פאָטער פאַר אַן עולם, אַז ער איז ווי אַ טיגער אַרויפגעשפרונגען אויף דעם הויכן געזונטן אברהם קאַצאַפּ און אים אַרייַן-געשטאַכן מיטן קנייפערל אין נאַקן, מקיים זייענדיק די מצווה פון כיבוד-אַב... .

אַבער אָט די עטלעכע משפחות זיינען געווען אַן אויסנאַם אין שטעטל. די איבעריקע יידן, הגם געבוירן און דערצויגן אין דערפער צווישן פויערים, זיינען מערסטנס געווען שטיצע פרומע לייט, וואָס האָבן קיין פליג אויף דער וואַנט נישט אָנגערירט. זיי האָבן אויך געלעכצט נאָך אַ וואָרט תורה. טייל פון זיי האָבן געזוכט זייערע יינגלעך צו מאַכן פאַר לומדים, אַנדערע האָבן זיך אויסגעברענגט און גענומען איידעמס לערנער פאַר זייערע טעכ-טער.

דער דאַרפס-גייער לייער פלעגט אַ גאַנצע וואָך וואַלגען זיך איבער די דערפער, אַבער ווען ער פלעגט אַהיימקומען אויף שבת, האָט ער גע-לערנט תורה אַ גאַנצן טאָג. דער ייד האָט זיך אַליין אויסגעלערנט לערנען „חוק“, וואָס באַשטייט פון שטיקלעך פון תנ"ך, משניות און גמרא. און ער פלעגט אַ גאַנצן שבת זיצן און אַניאַגן דעם „חוק“ פאַר אַ גאַנצער וואָך, הגם ער איז געווען מיד און צעבראַכן פון אַ גאַנצער וואָך שלעפן זיך מיט אַ זאַק איבער די דערפער.

דער שניידער יהונתן, אַ געשטופלטער ייד, האָט זיך אַזוי לאַנג געדרייט אַרום יידן לומדים, באַדינט זיי און צוגעהערט זיך צו זייער תורה, אַז ער האָט מיט דער צייט זיך אויסגעלערנט גיט נאָר חומש און רש"י, נאָר אַפילו אַ פרק משניות. אַזוי ווי ער האָט געהאַט אַ גוטע שטימע, האָט ער אויך גענומען דאַוונען פאַרן עמוד און דאַוונען אַן גרייזן, ווייַל ער האָט פאַר-שטאַנען דעם פירוש המילות. מיט דער צייט האָט ער זיך אויך אָנגעטאָן שבת אַן אַטלעסענע קאַפאָטע און גענומען פאַרן צו אַ חסידישן רבין. די שניידערס האָבן פון אים געלאַכט, וואָס ער איז געוואָרן אַ שיינער ייד און אַ חסיד; אַבער יהונתן האָט זיך פון זייער געלעכטער נישט געמאַכט. ער האָט אויך פאַר זיין טאַכטער, שרהלע, אַ שניידערין, גענומען אַן איידעם אַ לערנער, וועמען ער האָט אויסגעהאַלטן מיט קעסט.

דער פראַסטער יונגערמאַן, הערש לייב, אַ קרעפטיקער יונג, וואָס האָט ממש גבורות באַוויזן, האָט אויך געקראָגן חשק צו דער תורה. ער פלעגט צוגיין צו אַ יידן און בעטן, מען זאָל מיט אים לערנען אַ פרשה חומש. אַפילו יינגלעך פלעגט ער בעטן צו לערנען מיט אים. אין די פרייע שעהן פלעגט ער זיך אַרייַנטאָן אין דער תורה, ביז ער האָט זיך מיט דער צייט

אויסגעײערנט אפילו אַליין לערנען אַ בלאַט גמרא. זיין ברודער, יהושע, אַ שניידער, אַן אויסגעדינטער סאַלדאַט, וואָס האָט תמיד דערציילט נסים ונפלאות פון זיין דינסט ביי פּאַניען, ערגעץ טיף אין „ראַסיי“, פלעגט לאַכן פון זיין ברודער הירש לייב, וואָס איז געוואָרן אַ למדן אויף דער עלטער. אָבער הירש לייב האָט אים געשוויגן און געהאַלטן זיך שטאַל און אייזן ביי זיין לערנען. מיר, יינגלעך, פלעגן בעטן הירש לייבן, ער זאל באַווייזן זיינע גבורות. אָבער ער האָט נישט געוואָלט, ווייל ער האָט געוואָלט פאַר-געסן אין זיין אַמאַריק פּראָסט לעבן, אין וועלכן גבורה האָט זיך גערעכנט פאַר אַ מעלה. ער האָט בעסער געוואָלט זיין אַ חלוש, ווי אַלע איבעריקע לערנערס, די קעסט-איידעמלעך. בלויז איין מאָל אין פורים האָט ער, נאָך אַ כוסה, פאַרגעסן אין זיין לומדות און אַרויסגעוויזן גבורות. ער האָט זיך אַוועקגעשטעלט אין דער טיר פון אַ הויז, וואו חסידים האָבן געהוילעט, און קיינעם נישט געלאָזט אַרויסגיין. עטלעכע מנינים לומדים האָבן אים נישט געקענט רירן פון אַרט.

אויך משה מענדל קצב האָט זיך אויסגעלערנט אַ ביסל תורה און געהאַלטן זיך צווישן די לומדים און חסידים, הגם דער קצב פלעגט פון אים אַפט אַרויסשפּרינגען.

דער ייד האָט אַזוי געוואָלט מאַכן זיינע יינגלעך פאַר לומדים, אַז ער פלעגט זיי שלאָגן מכת רצח פאַר נישט וועלן לערנען. ער פלעגט זיי ממש טרעטן מיט די פיס.

די איבריקע פּראָסטע מענטשן, וואָס האָבן אַזעלכע השגות נישט געהאט, האָבן געזאָגט תהילים בציבור, געקומען הערן אַ מגיד, צוגעלייגט אַן אויער צו מיין פאַטערס דרשות, יעדן שבת תשובה און שבת הגדול.

טיפן און פיגורן אין אונדזער שטעטעלע מיט 40 יאָר צוריק

אינע פון די פארביקסטע פיגורן אין אונדזער שטעטל איז געווען ר' ברוך וואַלף, וואָס מען האָט אים גערופן דער קאַצקער, ווייל אין זיין יוגנט פלעגט ער פאַרן צום אַלטן קאַצקער רבין, ר' מענדעלע.

אַט דער ר' ברוך וואַלף, אַ הויכער אַלטער ייד, אַ קנאַציקער, אַדערדי-קער און ברייטבייניקער, האָט זיך געהאַלטן זייער גרויס צוליב דעם וואָס ער איז יונגעראַנווייז געפאַרן צום קאַצקער רבין און ער האָט נישט אויפֿ-געהערט צו דערציילן נסים ונפלאות פון זיינע קאַצקער נסיעות. ער האָט ליב געהאַט אַ סך מעשיות צו דערציילן און אַלע האָבן זיי געהאַט אַ שייכות מיט קאַצק. אַפילו דאָס וואָס זיין פנים איז געווען אויסגעקרימט אַזוי, אַז איין האלב פנים איז געגאַנגען ארויף און דאָס צווייטע אַראָפֿ, האָט אויך געהאַט צו טאָן מיט קאַצק.

— דאָס האָב איך אָפגעשפּאַרט יונגעראַנווייז, ווען איך בין געפאַרן אין אַ גרויסן פּראָסט קיין קאַצק און איך האָב געכאַפט אַ פּאַרקילונג. — האָט ר' ברוך וואַלף געזאָגט. — דער פּראָסט איז דעמאָלט געווען אַזוי גרויס, אַז אפילו דאָס פעסעלע אקעוויט (שנאַפּס), וואָס איך האָב געפירט מיט זיך אויפן וועג, איז פאַרפּרוירן געוואָרן אַזוי, אַז יעדעס מאָל, וואָס איך האָב געוואָלט נעמען אַ טרונק בראַנפן, האָב איך געמוזט אָפהאַקן אַ שטיקל איז און נאָגן...

די חסידישע יונגעלייטלעך אין בית-המדרש, פאַר וועמען ר' ברוך וואַלף פלעגט דערציילן זיינע נסים, פלעגן אים אָפּשטעלן.

— ר' ברוך וואַלף, ווי אַזוי קען דאָס געמאַלט זיין? עס איז דאָך ידוע, אַז שפּירט ווערט נישט פאַרפּרוירן, אַפילו נישט אין גרעסטן פּראָסט. — אַקסן-קעפּ! וואָס גלייכט איר אייערע היינטיקע פּרעסט צו די

ברענענדיקע פּרעסט פון פאַרצייטנס, — האָט ר' ברוך וואַלף זיך געביי-זערט. — היינטיקע פּרעסט זיינען קיין שמעק טאַבאַק נישט ווערט...

אַלץ וואָס האָט נישט געשטאַמט פון אַמאַליקע יאָרן איז ביי ר' ברוך וואַלפן קיין שמעק-טאַבאַק נישט ווערט געווען. דער היינטיקער בראַנפן איז קיין בראַנפן נישט געווען, די צדיקים קיין צדיקים נישט, די געבראַ-טענע גענדזלעך קיין גענדז נישט, די קאַרפן קיין פיש נישט, די חסידישע ניגונים האָבן קיין טעם נישט געהאַט, די גיבורים זיינען קיין גיבורים נישט

געווען. אָט אַ שטייגער, נעמט אים, ר' ברוך וואָספּן, ווען ער איז געווען אַ יונגערמאַן און אַמאָל געפאַרן קיין קאַצק, זיינען אים צוועלף גולנים באַ-פאַלן אין וואַלד און האָבן אים געוואָלט באַרויבן און דערהרגענען. וואָס האָט ער געטאָן? ער האָט געכאַפּט איין גולן ביי די פּיס און מיט אים גענומען אַזוי ממיתן אַזע איבעריקע עלף גולנים איבער די קעפּ. אַז זיי זיינען זיך צעלאָפּן ווי די מייז און ער, ברוך וואָלף, איז זיך במנוחה געפאַרן ווייטער קיין קאַצק. . . .

די יונגעלייט אין בית-המדרש האָבן פרובירט צווייפלען אין ר' ברוך וואָלפּס מעשה.

— ר' ברוך וואָלף, אפשר וועט איר אַפּלאָזן עפעס פון די צוועלף גולנים? לאַמיר זאָגן, אַז עס זיינען בלויז געווען זעקס גולנים. . . .
— חמורים, בהמות, אַקסן-קעפּ! אַז איך זאָג אייך צוועלף גולנים, זיינען דאָס געווען צוועלף גולנים. — האָט ר' ברוך וואָלף זיך געבייזערט.
— איר ווייסט דען וואָסערע גיבורים מענטשן זיינען געווען אין מיינע צייטן! . . .

איך האָב שטאַרק ליב געהאַט אויסצוהערן דעם יידס פּאַנטאַסטישע מעשיות — מעשיות פון סטאַדעס וועלף, וואָס פּלעגן אים באַפאַלן אויף זיינע נסיעות קיין קאַצק, און ער פּלעגט זיי בייקומען מיט די בלויזע הענט; מעשיות ווי ער פּלעגט אין קרעטשמעס פאַרמעסטן זיך מיט קאַצקער חסידים אין טרינקען אַקעווייט און ער פּלעגט מיט איין זופּ אויסטרינקען אַ טאַפּ בראַנפן פון הונדערט גראַד שטאַרק. ער איז אויך געווען אַזאַ נגיד אין זיינע יונגע יאָרן, אַז איינמאָל, ווען ער האָט געמאַכט אַ סעודה פאַר קאַצקער חסידים, האָט ער צו די ציבעלעס נישט גענוצט קיין שמאַליך, נאָר טייערן בוימל, וואָס אַ קליין פּלעשעלע דערפון האָט געקאַסט אַ רענדל און דער עולם אויף דער סעודה איז געווען אַזוי גרויס, אַז ער האָט אויסגענוצט לכּף הפּחות אַ מאה אַזעלכע פּלעשעלעך בוימל. . . . וויפּל די יונגעלייטלעך האָבן נישט געאַרבעט מעשים אַפּצודינגען כאַטש עפעס פון פרייז פון די בוימל-פּלעשעלעך, האָט מען נישט געקענט פּועלן ביים אַלטן, אַזוי האָט ער אויך נישט געלאָזט צווייפלען אין דעם כּוח פון זיין קול נגינה, וואָס ער האָט יונגערמאַנווייז געהאַט. ער האָט געהאַט אַזאַ שטאַרק קול, אַז איינמאָל ווען ער האָט געדאַונט מוסף פאַרן עמוד אום יום-כיפור אין ניישטעטל, האָט ער ביים „ותגער בשטן“ אַזאַ געשריי געטאָן, אַז ביים פּריץ, וואָס האָט געוואוינט אַ מייל ווייט פון שטעטל, האָט געפּלאַצט דאָס הייטל אין אויער. . . . די יונגעלייטלעך האָבן געוואָלט אַפּרייסן אַ האַלבן מייל פון שטח אַבער ר' ברוך וואָלף האָט קיין שפּאַן נישט אַפּגעלאָזט.

— אויסגעריסן זאלט איר ווערן, שנעקעס! — האָט ער זיך געקאַכט.
— אַז איך זאָג אייך אַ מייל, איז עס געווען אַ מייל... .

צוליב זיינע מעשיות האָט דער אַלטער פאַרנאַכלעסיקט זיין קראַם און
ער איז געווען אַ ביטערער אַרעמאַן. זיין אַלטע פֿלעגט אַפט קומען און אים
רופן פון בית-המדרש אַרויס.

— רע ברוך (שלעכטער ברוך), — פלעגט זי אים רופן, — וויפל איז
דער שיעור צו פֿליידערן? קום אַהיים שטיין אין געוועלב. איך דאַרף
עפעס אַפּקאַכן... .

אַבער ר' ברוך וואָלף האָט זי נישט געהערט. ער האָט געהאַלטן אין
דערצייילן איין וואונדערלעכע מעשה נאָך דער צווייטער. ווי ער האָט נישט
געהאַלטן פון פרנסה, האָט ער אויך נישט געהאַלטן פון דאַוונען און לערנען.
„אַ טרוגן בראַנפן און אַ טענצל איז ביי קאַצקער חסידים מער ווערט ווי
אַ פולער זאַק מיט דאַוונען און לערנען“, פלעגט ר' ברוך וואָלף זאָגן. ער
פלעגט אויך דערצייילן, אַז דער קאַצקער אַליין פלעגט זאָכן פון זיינע פרומע
חסידים, וואָס האָבן צופֿיר געדאַוונט, און איינמאַל האָט ער געזאָגט צו
אַ חסיד, וואָס האָט געטראַגן טלית און תפילין, ער זאל אויסטאַן דאָס לע-
דערנע געשפּאַן... . מיין טאַטע איז געוואָרן אַן אויפגעציטערטער הערנדיק
אַזעלכע רייד. אַבער ר' ברוך וואָלף האָט זיך געשוואוירן ביי באַרד און
פיאות, אַז ער האָט אַליין די ווערטער געהערט אין קאַצק. איינמאַל האָט
ר' ברוך וואָלף געמאַכט חוזק פון ווילנער גאון און געזאָגט, אַז זיצן אין גן-
עדן, זיצט ער יא, דער ווילנער גאון, אַבער דערפאַר וואָס ער האָט גע-
רודפט גוטע-ריידן, זיצט ער דאַרט אַפּגעזונדערט פון אַלע איבעריקע צדיקים
און דערצו איז זיין באַרד פאַרראַצט (אומריין)... .
מיין פאָטער האָט געזאָגט, אַז מען דאַרף קריעה רייסן צו ליב אַזעלכע
רייד וועגן ווילנער גאון.

ר' ברוך וואָלף האָט זיך אויסגעלאַכט.

— גאון, גאַנער, — האָט ער געזאָגט, — איין טרוגן בראַנפן אין
קאַצק האָט געהאַט מער ווערט ווי דעם גאונס גאַנצע לומדות אין ווילנע... .
גראַד יום-כיפור ביינאַכט צו כל-נדרי האָט זיך ר' ברוך וואָלף פאַר-
גלוסט אַוועקצוועצן זיך לערנען גמרא. יידן זיינען געווען אויסער זיך.
— ר' ברוך וואָלף, נו, אַ, כל-נדרי... .
ר' ברוך וואָלף האָט זיך נישט געפֿאַזן שטערן.
— כל-נדרי... כל-נדרי... — האָט ער נאַכגעברומט און געלערנט
אויפן קול אַלעמען צו פֿהעקעס: — שור שנגח את הפרה... .

מען האָט אים גאַרנישט געקענט טאָן, ווייל ערשטנס, איז ער געווען אַ ייד אַ זקן, און צווייטנס, איז ער געפאַרן אַמאָל צו ר' מענדעלע קאַצקער אַליין ..

דער ייד האָט ממש געלעבט פון זיינע מעשיות, פון זיינע עקשנות, צו טאָן אַרץ משה קאַפּויר און הויפטזעכלעך פון זיין ליגן אין באָד אויף דער העכסטער באַנק, וואו קיינער האָט נישט געקענט ליגן איבער דער גרויסער היץ. וויפל עמער דער בעדער האָט ניט געגאַסן הייס וואַסער אין באָד, האָט ר' ברוך וואַלף געשריגן, מען זאָל אים דערלאַנגען מער פאַרע. זיין קנאַכיקער אַלטער גוף איז געוואָרן רויט, ווי אַפּגעקאַכט. עס איז גאָר קיין שיעור נישט געווען צו דער היץ וואָס דער אַלטער האָט געקענט פאַרטראַגן. ליגנדיק איינער אַליין אין דער הויך, האָט ער געפּראָוועט זיינע שטיק.

— יידן, גולנים, איך ווער געפרוירן ... — האָט ער געוואַלדעוועט.

יונגעלייטלעך האָבן אים באַוואונדערט.

— ר' ברוך וואַלף, ווי אַזוי קענט איר ליגן אין אַזאַ גיהנום ?

— בהמות ! — ווען איך בין געווען אַ יונגעראַמאָן, האָב איך זיך אַמאָל

געבאָדן אין קאַכעדיקן קעסל אין מקווה, — האָט ר' ברוך וואַלף אַראַפּגע- שריגן פון דער העכסטער באַנק.

דאָס איז שוין געווען צופיל און אַלע נאַקעטע יידן האָבן זיך פאַנגאַ- דערגעלאַכט.

— ר' ברוך וואַלף, לאַזט אָפּ אַביסל, — האָט מען זיך געבעטן ביי

אים, — זייט זיך מודה, אַז דער קעסל האָט נישט געקאַכט ...

— אַקסן-קעפּ! ער האָט נישט געקאַכט, נאָר געצוואַלעוועט ... —

האָט ר' ברוך וואַלף געטענהט.

„צוואַלעווען“ מיינט ווען וואַסער צעקאַכט זיך ביז צו דער העכסטער

מדרגה ...

אַזאַ ייד איז געווען ר' ברוך וואַלף. איך האָב אים ליב געהאַט און

אַנגעקוואַלן פון זיינע טשיקאַווע מעשיות וואָס ער האָט זייער פאַרביק דער-

ציילט. ווען זיין אַלטע איז געשטאַרבן, האָט ר' ברוך וואַלף, אַן אַכציקער

שוין אוודאי, חתונה געהאַט נאַכאַמאָל מיט אַ יידענע וואָס איז געווען אַ

העלפט פון זיינע יאָרן. זי האָט אים אויך מיטגעבראַכט אַ שטיף-טאַכטער,

וואָס מען האָט איר גלייך אין שטעטל געגעבן אַ צונאַמען — דער „דאָטאַטעק“,

וואָס מיינט אין פּויליש אַ צולאַג ... דעם אַלטנס חתונה איז נישט געווען

קיין מזלדיקע. ער איז, נעבעך, גיך אַראַפּ, אויפּגעהערט צו דערציילן זיינע

מעשיות און אַוועק צו זיין ערשט ווייב אויף יענער וועלט ...

א טשיקאווער טיפ איז אויך געווען חנה רחל, וואס האט ליב געהאט קאליע צו מאכן ווייבער די מערכה ביי זייערע מאנען און ברענגען צו מחלוקה צווישן מאן און ווייב.

אט די חנה רחל, א ווייבל א ברען, א רעדערקע, א לשון-הרעניצע, א וויצלעריין איז געווען א גרויסער בריה אין קאכן און אין באקן. אירע קיכע-לעך און שטראדלען, איר געבראטנס, אירע געפילטע פיש און קוגלען זיי-נען געווען א שם-דבר אין שטעטל. אבער די יידענע האט זיך גישט בא-נוגנט דערמיט וואס זי האט געמאכט די אלע מעדנים פאר זיך און איר הויזגעזינד. זי האט ליב געהאט צו שיקן מתנות פון אירע גוטע מאכלים צו שכנים. זי האט געהאט צוויי טעכטערלעך, וועלכע זי פלעגט אפט ארומ-שיקן מיט טעלערלעך עסן צו אירע שכנטעס, דער עיקר אום שבת. איינע פון אירע טעכטערלעך פלעגט אויך זיין אן אפטער גאסט ביי אונדז אין שטוב אין די שבתים.

רביצין, די מאמעשי האט געשיקט קוגל, — פלעגט דאס מיידעלע זאגן גיך, — די מאמעשי האט געשיקט פיש. . .

ביי אונדז אין שטוב איז צוליב די געשמאקע מאכלים נישט געקומען צו קיין אויסרייד. מיין פאטער האט זיי אוודאי ליבער געהאט ווי די מאכלים פון מיין מוטער, וועלכע איז קיין בריה נישט געווען אין קאכן, אבער ער האט וועגן דעם נישט גערעדט. אנדערש איז עס געווען אין אנדערע שטובן, וואו די ווייבער זיינען קיין בריהס נישט געווען. חנה רחל פלעגט שיקן אירע מטעמים דורכאויס צו אט אזעלכע ווייבער. און עס פלעגט אפט טרעפן, אז א מאן פון אזא נישט-בריהשדיקער יידענע פלעגט אנהייבן א טענה אין שטוב נאכן פארזוכן חנה רחלס קוגל, אלמאי ביי אנדערע וויי-בער איז א קוגל א קוגל און ביי זיין שלימעזאניצע האט א קוגל קיין יידישן טעם נישט. אין איין משפחה האבן חנה רחלס קוגלען אנגעארבעט אזא מחלוקה, אז עס האט שיר נישט געהאלטן ביי א גט. מיין טאטע האט דעריבער געשיקט רופן חנה רחלען און איר געאסרט צו שיקן מתנות צו אירע שכנים. איך אליין בין נישט איבעריק צופרידן געווען פון אט דעם איסור. איך האב געבענקט נאך חנה רחלס געשמאקע פיש און קוגלען. . . אינטערעסאנטע טיפן זיינען אויך געווען די צוויי מענדלס, וואס איי-נעם פון זיי האט מען גערופן דער גרויסער מענדל און דעם צווייטן דער קליינער מענדעלע.

אט די צוויי יידן זיינען געווען די אנגעזעענסטע באלעבאטים אין שטעטל, אבער זיי צווישן זיך האבן קיינמאל נישט געלעבט בשלום. דער גרויסער מענדל איז געווען א שרייבער אין וועלדער. ער איז געווען א

הויכער ברייטבייניקער ייד, א תלמיד־חכם און א פייערדיקער גערער חסיד. אָבער דערביי איז ער געווען א ייד א גיבור, אַזוי אַז ווען ער פֿלעגט פֿאַרן אין וואָלד אַ פּויער גנבענען האַלץ, פֿלעגט ער אים אָננעמען ביים קאַרק און אים אַוועקפירן צו זיך אין דער „קאַנצעלאַריע“, וואו ער האָט אים גע־האַלטן אַרעסטירט, ביז דעם פּויערס משפּחה האָט אים אויסגעלייזט מיט אַ רובל פֿאַר זיין גנבה. לעבן זיין הויז פֿלעגן תּמיד שטיין פּויערן און זעגן קלעצער, פּון וועלכע זיי האָבן געשניטן ברעטער. איין גוי פֿלעגט שטיין אויפן קלאָץ, איינער פּון אונטן און זעגען פּון פֿאַרטאָג ביז אַוונט. אַנדערע פּויערן פֿלעגן פירן פֿאַר אים קלעצער פּון וואָלד צו דער ווייסל, וואו מען האָט זיי צונויפגעקלאַפט אין פֿליטן און געטריבן קיין דאַנציג. יעדן שבת־צו־נאַכטס פֿלעגן זיך אָנזאַמלען צענדליקער פּויערן ביי מענדלען אין שטוב, אויסזעצן זיך אויף דער פּאַדלאָגע, רויכערן, שפּיען און רעדן און וואַרטן אויף דעם זיין פֿאַר אַ וואָך אַרבעט. מיט די זעגן און העק האָבן זיי אויסגעזען ווי אַ באַנדע גוֹלנים. אָבער מענדל האָט זיך אַרומגעדרייט אין זיין אַטלעסענער קאַפּאַטע צווישן די פּויערן, גערעכנט און אויסגעצאָלט, און טאַמער האָט איינער פּרובירט אָנהייבן אַ געשלעג מיט אַ צווייטן, האָט ער, מענדל, דעם שלעגער אָנגענומען ביים קאַרק און אים אַרויסגעוואָרפן פֿאַר דער טיר. די גוים האָבן געהאַלטן אַ וועלט פּון זייער מענדל, געשעצט אים און מורא געהאַט פֿאַר אים. נאָך מער האָבן מורא געהאַט פֿאַר אים זיין ווייב און קינדער. זיין וואָרט איז געווען אַ געזעץ. ער איז געווען אַ תקיף אַ ייד, אָבער אַן ערלעכער און אַ גערעכטער. ער איז אויך געווען אַ גוטער בעל־תּפילה, אַ געניטער בעל־קריאה. צו דעם אַלעם איז ער געווען אַ פּריילכער ייד, אַ קלוגער, אַ שאַרפּער. פּון אים האָט תּמיד געשמעקט מיט וואָרד און ווינט. איך געדענק איינמאָל אַ פּרייטיק, אין וועלכן עס האָט זיך געטראָפּן אַ טראַגישע געשיכטע מיט אַט דעם מענדל.

געוויינלעך פֿלעגט מענדל זיין אַ גאַנצע וואָך אין זיינע וועלדער, וואו ער איז געווען אַ שרייבער ביי רייכע וואָלד־סוחרים און פּרייטיק פֿלעגט ער אַהיימקומען. איינמאָל, ווען ער איז געווען אין די וועלדער, איז קראַנק געוואָרן זיינס אַ קינד און איידער מען האָט זיך אומגעקוקט, איז עס גע־שטאַרבן. די אַרויסגעשיקטע שלוחים האָבן נישט געקענט געפינען דעם פּאַטער אין די וועלדער. אַזוי ווי אין אונדזער שטעטל איז קיין בית־עוֹרם נישט געווען, האָט מען גענומען דאָס טויטע קינד און עס געפירט קיין זאַקראטשין פּרייטיק אין דער פּרי, אַזוי אַז מען זאָל עס מקבר זיין פֿאַר שבת. ווען די לוויה איז געגאַנגען אויפן וועג איז גראָד אָנגעקומען דער גרויסער מענדל. דאָס איז געווען אַ טראַגישע באַגעגעניש. אָבער דער

שטאַרקער ייד האָט קיין וואָרט נישט געזאָגט און שווייגנדיק מיטגעגאַנגען באַגלייטן זיין קינד צום עולם־האַמת. קיין זאָך האָט נישט געקענט ברעכן דעם קרעפטיקן פעסטן ייד. מיט אַ קנאַפּ יאָר שפּעטער האָט זיין יידענע אים געבוירן אַן אַנדער קינד.

ווי הויך און קרעפטיק און פריילעך עס איז געווען דער גרויסער מענדל, אַזוי קליין און נישט־אַנזעעוודיק און פאַרביסן און אומעטיק איז געווען דער קליינער מענדעלע, וואָס האָט תמיד קאַנקורירט מיט דעם גרויסן מענדל אין זיין דעה זאָגן אין קהלשע זאַכן.

דער קליינער מענדעלע איז געווען פאַררעכנט פאַר אַ נגיד. פאַר דעם גרעסטן שניט־קרעמער. ער איז אויך געווען אַ ייד, וואָס איז געזעסן און געלערנט אַ סך און געווען אַ געוואַלדיקער פרומער. אָבער דער גרויסער מענדל פלעגט אים פאַרדעקן מיט זיין גרויסקייט און גבורה. און עס איז צווישן זיי אָנגעגאַנגען אייביקע קידער־ווידער און געראַנגל. דער קליינער מענדעלע איז געווען אַ פיצל יידעלע, שוואַרץ ווי קויל, מיט שפיציקע שוואַר־צע אייגענעך, מיט אַ קליין קויל־שוואַרץ בערדעלע, וואָס איז געוואַקסן בלויז אויפן קין, נישט אויף די באַקן. דאָס גאַנצע יידעלע איז געווען בלויז נאָז. אַט די נאָז איז געווען שאַרף און געבויגן און פאַרשפיצט ווי אַ שנאָבל ביי אַ רויב־פּויגל. דאָס יידעלע האָט קיינמאָל קיין שמיכל נישט געגעבן, און ווי קליין ער איז ניט געווען, האָט ער געהאַלטן אין מורא זיין צעוואַקסענע יידענע און די קינדער. ער איז געווען אַזוי פרום, אַז זיין יידענע האָט נישט געטאַרט טראַגן קיין שייטל, נאָר אַן אַטלעסענע קאַפּקע, ווי עס פלעגן נאָר טראַגן אַלטע ווייבער. זי האָט נישט געוואַגט קעגנשטעלן זיך דעם ווילן פון איר קליין מאַנעלע. אַזוי האָט ער אויך געהאַלטן אין מורא די באַלעבאַטים פון שטעטל. אָבער ער האָט זיך נישט געקענט קיין עצה געבן מיטן גרויסן מענדל, וואָס פלעגט חזק מאַכן פון אים ביי יעדער געלעגנהייט. איבער־הויפט פלעגט דער גרויסער מענדל חזק מאַכן פון קליינעם מענדעלעס רבין, דעם וואַרקער.

דער גרויסער מענדל האָט בכלל חזק געמאַכט פון אַלע אַנדערע רביים. דער איינציקער רבי איז געווען זיינער, דער גערער. ער פלעגט זיך באַרימען מיט פיל טויזנטער חסידים, וואָס דער גערער רבי האָט, מיט די לומדים און רבנים. עס זיינען דאָרט דאָ אַזויפיל רבנים, אַז נישט אַלע קענען זיצן ביים טיש און זיי שטייען צוגלייך מיט אַנדערע חסידים. היינט איז דער גערער געווען דער גרעסטער למדן און חכם און צדיק. זיין תורה איז גאַרנישט צו פאַרשטיין. די ניגונים אין גער זיינען די שענסטע. מיט איין וואָרט, עס איז דאָ איין גאָט און איין גערער רבי. די איבעריקע גוטע

יידן מאַכן זיך בלויז נאַריש. ווען זיי וואַלטן געהאַט שכל, וואָלטן זיי אַלע אַוועקגעלייגט זייער ראַביסטווע און געפאַרן קיין גער. מיין פאַטער פלעגט זיך שפּאַרן מיט מענדלען.

— פאַרוואָס מעג אַ קייסער האָבן אַ סך גענעראַלן און דער אייבער-שטער טאָר נישט האָבן מער ווי איין גענעראַל? — האָט דער טאַטע גע-פרעגט.

אַבער אויף דעם גרויסן מענדל האָט דער משל נישט געמאַכט קיין רושם. ער האָט ממש נישט געקענט הערן פון אַן אַנדער רבין, אַ חוץ דעם גערער. מיט דעם גרעסטן חזק פלעגט ער רעדן וועגן וואַרקער רבין, צו וועמען עס איז געפאַרן דער קליינער מענדעלע. וואַרעם אָט דער וואַר-קער רבי, וואָס האָט געוואוינט אין שטעטל אַטוואַצק ביי וואַרשע, איז געווען, זאָל ער עס מיר מוחל זיין, נישט קיין איבעריקער לַמְדן. מען האָט געזאָגט, אַז נישט נאָר קען ער נישט קיין בלאַט גמרא, נאָר ער איז אַפילו נישט געווען קיין גרויסער ידען אין חומש. אַבער דערפאַר איז ער געווען אַ געוואַלדיקער ירא-שמים, אַ פרומער, סכנת-נפשות, און אַזוי פרום זיינען אויך געווען זיינע חסידים. וואַרקער חסידים האָבן אַ סך געדאַונט, געוויינט, געקלאָגט, שטיקער מרה-שחורה געווען. זייערע ניגונים זיינען געווען טרויעריקע, זייערע תורות וויינגעדיקע. דער גרויסער מענדל האָט שטאַרק חשק געהאַט צו הערן עפעס אַ שאַרפע תורה פון וואַרקער. אַבער דער קליינער מענדל האָט גאַרנישט געהאַט וואָס צו דערציילן פון זיין רבינס תורה, און ער האָט דערפאַר דערציילט וועגן זיין געוואַלדיקער פרומקייט. ער האָט דער-ציילט, אַז דער רבי זיינער האָט צוויי ברונעמער אין זיין הויף — אַ מילכיִקן ברונעם און אַ פליישיקן ברונעם. וואָסער צו פליישיקע מאַכלים שעפט מען פון פליישיקן ברונעם און וואָסער פאַר מילכיִקע מאַכלים שעפט מען פון מילכיִקן ברונעם. דער רבי פֿאַזט אויך זיינע חסידים נישט טראָגן קיין קנעפלעך ביי די קעלנער פון די העמדער, ווייל דאָס איז מעשה-דייטש, נאָר זיי פאַרבינדן זייערע קעלנער מיט בענדלעך. די חסידים טאַרן זיך אויך נישט פאַרווייזן אין רבינס שטוב אין זייערע היטעלעך, ווי עס טראָגן פוי-לישע יידן, נאָר זיי מוזן טראָגן אַ רבנישן קאַפעלאַטש. אַבער אַזוי ווי יידן אין פּוילן טראָגן דאָך נישט אַזעלכע קאַפעלאַטשן, איז דאָ אין רבינס הויף איין קאַפעלאַטש, וואָס יעדער חסיד טוט אים אָן, ווען ער גייט אַריין צום רבין אָפגעבן אַ קוויטל. אין וואַרקער הויף טאַר אויך נישט אַריינקומען קיין פרעמדער חסיד. אַבער דער עיקר גיט דער וואַרקער צדיק אַכטונג אויף די ווייבער פון זיינע חסידים. די ווייבער פון די וואַרקער חסידים טאַרן נישט טראָגן קיין שייטלעך אויף די קעפּ, ווייל דאָס איז צו-אַפיקורסיש.

זיי דאַרפן גאַרן די קעפּ און טראַגן קאַפּקעס. דער רבי האָט אויך אין יעדער שטאָט זינס אַ משגיח, וואָס גיט אַכטונג אויף דער אויפפירונג פון זיינע חסידימס ווייבער. אויב אַ משגיח דערוויסט זיך, אַז עמעצנס אַ יידענע טראַגט אַ שייטל, לאַזט ער עס גלייך וויסן דעם רבין, און ווען דער מאַן פון אַט דער יידענע קומט קיין וואַרקע, הייסט אים דער רבי אַרויסוואַרפן בכבוד גדול.

אַט אַזעלכע מעשיות פלעגט דער קליינער מענדעלע דערציילן וועגן זיין רבין. אַבער דער גרויסער מענדל האָט בלויז געלאַכט פון אַט די צדיקישע נסים.

— ווייסעך וואָס, מילכיקער ברונעם, פליישיקער ברונעם, שייטלעך, קאַפּקעס, דאָס אַלץ איז גאַרגישט. איך וויל וויסן וואָסער תורה דער וואַרקער זאָגט, ר' מענדעלע, — האָט ער געטענהט.

ר' מענדעלע האָט נישט געהאַט וואָס צו ענטפערן און ער האָט דערייַ בער זיך אַרויסגעדרייט מיט אַ תירוץ.

— מיין רבי, זאל לעבן, זאָגט גישט... — האָט ער געטענהט — ער האַלט נישט דערפון...

— אַז מען קען, זאָגט מען, — האָט דער גרויסער מענדל דערויף געענטפערט.

איינמאָל ביי אַזאָ סיכסוך האָט דער גרויסער מענדל שוין צו-שאַרף חוזק געמאַכט פון וואַרקער.

— נו, ר' מענדעלע, אייער... רבי האָט עפעס מחדש געווען אין ווייבערישע קאַפּקעס? — האָט ער געפרעגט.

אין דער רגע איז דער קליינער מענדעלע געגעבן אַ שפרונג אין דער הויך און דערלאַנגט דעם גרויסן מענדל אַזאָ פלעם איבער דער באַק, אַז אַלע יידן אין בית-המדרש זיינען געבליבן פאַרציטערט.

דער גרויסער מענדל האָט נישט צוריקגעגעבן. דער פאַטש פון אַט דעם פיצעלע יידעלע איז געקומען אַזוי אומדערוואַרט, אַז דער גרויסער ייד, וואָס פלעגט בייקומען פויערן, איז געבליבן געליימט אויפן אָרט. דער קליינער מענדעלע איז געשטאַנען איינגעקאַרטשעט, גרייט אומצוקומען אויף קידוש-השם פאַר זיין רבין.

ערב יום-כיפור נאָך מלקות איז דער גרויסער מענדל צוגעגאַנגען צום קליינעם מענדעלע און אים אויסגעשטרעקט אַ האַנט:

— ר' מענדעלע, איך בעט אייך מחילה — האָט ער געזאָגט און דערייַ לאַנגט אים אַ גלעזל בראַנפן מיט לעקעך.

דער גרויסער מענדל האָט נישט געקענט לאַנג טראַגן קיין שנאה אויף עמעצן. די גבורה און די פרייד האָט אַרױסגעשפּראַצט פון דעם וואַלד־ייד. ער האָט אויך ליב געהאט מאַכן אָפּט אַ פּחיים, און ער האָט שוין תמיד אויס־געזוכט זיך אַ געלעגנהייט צו טרינקען מיט חסידים אין בית־המדרש. דאָ איז געווען אַ יאַרצייט, דאָ אַ שמחה, דאָ אַ סיום פון אַ מסכתא, אויף פסח פלעגט ער ברענגען מיין טאַטן אַ מתנה אַ פּלאַש געצערטן וויין. ווען ער פלעגט אַריינקומען צו אונדז אין שטוב, פלעגט ער מיטברענגען פרייד אין הויז. אַזוי פלעגט דער קליינער מענדעלע מיטברענגען אין הויז אַ שטיק מרה־שחורה. ער איז תמיד געווען אומצופרידן, תמיד געזאַרגט זיך איבער יידישקייט, וואָס ווערט נישט גענוג אָפּגעהיטן. ער פלעגט אויך מיך מוסרן פאַר מיין אַרומלויפן מיט פּראַסטע יינגלעך, און ברענגען מיר אַ משל פון זיין יצחקל, וואָס פירט זיך לייטיש און פרום. דער יצחקל איז יינגלויזיג שוין געווען אַן אמתער וואַרקער, אַ פּרומאַק און אַ וויינער. איך האָב נישט געקענט פאַרטראַגן זיין שאַקלען זיך און גלאַצן מיט די אויגן. אַממערסטן האָב איך נישט געקענט ליידן דאָס, וואָס ביי יעדער געלעגנהייט האָט מען מיר אַרױסגעשטעלט אַט דעם יצחקל פאַר אַ מוסטער.

— יצחקל שטייט נישט ביי דער טיר צווישן די באַלמעלאַכעס, — האָט מען מיך געשטראַפּט. — יצחקל לױפּט נישט אַרום איבער די פעל־דער ... יצחקל צערייסט נישט די קאַפּאַטע ... הימל און ערד און יצחקל ...

אַ פאַרביקער פאַרשוין אין אונדזער שטעטל איז אויך געווען יונה פּאָדגורע, א ייד, וואָס האָט געברענגט קוילן און געטריבן סמאַלע פון סאַסנע־ביימער אין די וועלדער. אַט דער יונה האָט געוואוינט הינטערן שטעטל, און ער האָט תמיד געהאַט די־תורות מיט זיין ווייב, דער יונהכע. דאָס דאַרפישע פאַרפאַלק האָט זיך געפירט ווי אמתע פויערן. די יונהכע פלעגט טראַגן שטיוול און אַ דאַרפישע פאַטשייִע אויפן קאַפּ. יונה פלעגט אום ווינטער טראַגן אַ רויטן שעפּסענעם פעלץ, פאַרגאַרטלט מיט אַ רימען. אויף די יאַרידים אין שטעטל פלעגט ער קומען מיט אַלע פויערן צוגלייך. ביי יעדן יאַריד פלעגט ער אַריינקומען צו אונדז, דערלאַנגען אַ מתנה אַביסל האַניק אָדער אַ קעזל און טענהן מיט אַ גראַב קול, פוֹר מיט שאַרפע גראַבע „רישן“:

— רררבי, גט מיך אָפּ מיט מיין מררשעט ... כּעל פון איר יונגער־הייט אין דער ערד גיין ... די יונהכע האָט געקלאַגט: — רבי, ער שלאַגט מיך, ער מאַכט מיר בלױע צייכנס אויפן לייב ...

איידער מען האָט זיך אומגעקוקט, האָט זי אָפּגעדעקט פאַרן טאַטן די בלוזקע און געוויון די צייכנס. מיין טאַטע האָט זיך אַוועקגעדרייט, נישט צו קוקן אויף קיין יידענע.

— נו, אָ, עט, — האָט ער געזאָגט, — אַ יידישע טאַכטער טאָר נישט אַזוי... עט...

אַבער די יונהכע האָט געטאַן אירס. יונה איז געשטאַנען מיט דער בייטש פאַרשטעקט אין רימען און זיך קוים געהאַלטן אויף די פיס פון די פיל שנאַפּסן, וואָס ער האָט געהאַט געמאַכט מיט די באַקאַנטע פּויערן זיינע.

— רררבי, איר וואָלט געמעגט פאַרוזכן איר עסק, — האָט ער זיך געקלאָגט. — חזירים, כ'בעט איבער אייער כבוד, וואָרטן עס נישט געגעסן... כ'האַב ביי איר קיין לעבן נישט.

דער טאַטע פלעגט שטענדיק אָפּשיקן יונה אַהיים, ער זאָל קומען ווען ער וועט זיין אויסגעניכטערט. איינמאַל האָט מען אים אָפּגעגט, אָבער נישט מיט זיין ווייב, נאָר מיט אַ ייד מיט אַ באַרד...

עס איז געווען אויף אַ ברית ביי יונהס אַן אייניקל. זיין זון, אַ וואָלד-וועכטער ביי אליעזר פאַרן אין די וועלדער, האָט געמאַכט אַ ברית. דער ברית איז אויסגעפאַלן אין אַ פּראַסטיקן ווינטער-טאָג, און דער בעל-ברית האָט געשיקט אַ פּויער מיט אַ שטיקן נאָך מיין פאַטער און נאָך דעם מוהל, ר' הענעכל שוחט. איך האָב מיך געבעטן ביי מיין טאַטן און ער האָט מיך מיטגענומען אין וואָלד אַריין. דער פּויער האָט אַרומגעהילט מיט שטרוי זיינע פאַרשויןען און געטריבן די פּערד איבער דעם געפּרוירענעם שניי, וואָס איז געלעגן אפּשר אַן אייל די הויך. דער פּראַסט האָט געברענט. דעם גוים וואָנצעס זיינען געווען שטיקער איין. פון די פּערדישע נאָזלעכער זיי-נען איינצעפלעך נאָכגעוואָנגען. די פאַרע פון מויל, וואָס מען האָט אַרויס-געלאָזט, איז גלייך געפּרוירן געוואָרן. ר' הענעכל שוחט, אַ קליין יידעשע מיט אַ קליין בערדעלע, האָט געהאַלטן אין איין קרעכצן:

— קאַלט, רב, קאַלט... קאַלט...

דער טאַטע האָט אים אויסגערעדט:

— אויפן ברית וועט איר זיך דערוואַרעמען, ר' הענעך. זיי וועלן אייך אויך באַצאלן פאַר דער טרחה.

— אייסעך וואָס, חזוק, — האָט ר' הענעכל געקרעכצט.

תמיד האָט ער געהאַט אַ טבע צו קרעכצן, דער ר' הענעכל. אַז ער פלעגט שעכטן אַ בהמה, האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט געשאַכטן אַ דקה'ע, וואָס מיינט אַ קליין בהמה'ע. אַז ער האָט געשאַכטן אַ גאַנדו, פלעגט ער

זאָגן, אַז ער האָט געשאַכטן אַ הינדעלע. אַז ער האָט פאַרדינט אַ קערבל, פלעגט ער זאָגן, אַז ער האָט געמאַכט אַ גילדן.

— חווק, רב, חווק, — פלעגט ער ליב האָבן צו זיפצן, כדי ער זאָל נישט דאַרפן אָפּצאלן קיין פּראַצענט פון דער שחיטה, ווי די קהילה האָט פון אים פאַרלאָנגט.

אזוי פלעגט ער אויך זאָגן „חווק“ אַז עס האָט זיך געמאַכט אַ שאלה אויף אַ בהמהשע לונג און לעבער און דער טאַטע האָט געזוכט אַ סרכה... ער פלעגט דערביי זיפצן, קרעכצן און פאַטשן די לונג און לעבער און שפייצן אויף איר...

פון זיין זיפצן און קרעכצן און זאָגן „חווק“ איז נאָך קעלטער געוואָרן אין ברענענדיקן פּראַסטיקן טאַג. אַ וואַרעמקייט האָט אַרומגענומען, ווען מען איז פאַרפאַרן צו דעם בעל-ברית'ס הייזל אין וואַלד, וואָס איז געשטאַנען איינגעטונקען אין שניי. אין שטוב איז געווען וואַרעם, ליכט האָבן געברענגט אין מעשענע לייכטער. דער עולם, בלויו וואַלד-יידן און זייערע ווייבער, געזונטע, אָפּגעברענגטע, פריילעכע, האָבן געאַטעמט מיט לעבן און פרייד. דער בעל-ברית, אַ קרעפטיק יידל, האָט געהאַלטן אין איין צוטראַגן כיבוד. דער עולם האָט געריבן אויף וואָס די וועלט שטייט. מער ווי געגעסן, האָט מען געטרונקן. יונה פּאָדגורע, דער זיידע, האָט געטרונקן מער פון אַלע. דער ייד האָט אין זיך ממש פלעשער בראַנפן אַריינגעגאַסן. ער האָט אויך געזונגען און געטאַנצט ווי אַן אמתער פויער. די וואַלד-יידן האָבן זיך שטאַרק געוויילט. מער פון אַלע אַנדערע האָט זיך געוויילט דער וואַלד-הענדלער אליעזר פּאַליץ. דאָס איז געווען אַ ייד אַ נגיד מיט אַ רויט שיין פנים, מיט אַ גאָלדענער באַרד, רונדיק אַרומגעשוירן. ער האָט אויך געטראַגן האַלב-דייטשמערישע מלבושים, שטייפע וועש און אַ יאַרמעלקע נישט פון סאַמעט, נאָר פון זייד, מעשה-דייטש. דער ייד איז געווען אַ גרויסער וויצלער און אַ שטיקל אַפיקורס. מען האָט געזאָגט אויף אים, אַז ער לערנט חומש מיט משה מענדעלסאָנס „ביאור“. איך פלעג דעם ייד שטאַרק ליב האָבן, ווייל תמיד ווען ער פלעגט אַריינקומען צו אונדז אין הויז מאַכן אַ שטר-מכירה, פלעגט ער איבערלאָזן דעם טאַטן אַ דרייער-רובל און מיר נאָך געבן אַ זילבערנעם פּערציקער אַ לעצט-געלט.

דער אליעזר פּאַליץ האָט געטריבן אַ סך ליצנות אויף דער שמחה, דערציילט מעשיות, אָפּגעחוזקט פון דער וועלט. מיטאַמאַל האָט ער גענומען נאָכמאַכן די ווייבערשע שטימע פון יונה פּאָדגורעס ווייב און קריגן זיך מיט יונקן. יונה איז געווען אזוי שיכור, אַז ער האָט דעם ייד מיט דער גאָלדענער געשוירענער באַרד אַנגענומען פאַר זיין אייגן ווייב. אַ וואַרט

צו אַ וואָרט, האָט יונה פּאָדגורע גענומען פּאָדערן אַ גט. זיין „ווייב“ איז איינגעגאַנגען, און „זי“ האָט זיך געגט מיט איר יונה ביי מיין טאַטען. מיין פּאָטער האָט, אַפּנים, אויך געמוזט זיין אַ קאַפּעטשקע בגילופין, וואָס ער האָט צוגעלאָזט צו אַזאַ קאַטאַוועס... איך האָב נאָך קיינמאַל אין מיין לעבן אַזוי זיך נישט געוויילט, ווי אויף אַט דער דאַרפישער שמחה.

צווישן די פּאַרשידענע מעשיות, וואָס יידן האָבן דערציילט ביי דער סעודה, האָט מיין פּאָטער אויך דערציילט די מעשה מיט יאַשע-קאַלב, אַ גע-שיכטע מיט אַ רבינס אַ זון, משה חיים קאַמענקער, וואָס איז אַוועק פון זיין ווייב, דעם שינאווער רבינס טאַכטער, און ווען ער איז צוריקגעקומען מיט פיל יאַרן שפעטער צו זיין עגונה, האָבן יידן אים באַשולדיקט, אַז ער איז נישט דעם רבינס איידעם משה חיים, נאָר אַ בעטלער מיטן נאַמען יאַשע קאַלב, וואָס האָט איבערגעלאָזט זיין ווייב, אַ תּמעוואַטע יידענע, אַן עגונה... מיין טאַטע האָט געקענט יאַשע קאַלב און ער האָט זייער שיין דערציילט פאַרן עולם דעם גאַנצן פּלאַנטער, וואָס איז אַרויסגעקומען אין יידישן לעבן איבער דער יאַשע קאַלב געשיכטע...

דער עולם איז געזעסן מיט אַפּענע מיילער און אויערן, פול מיט ניי-גיריקייט איבער דעם רעטעניש, וואָס קיינער האָט נישט געקענט לייזן, איך בין געווען איין שטיק חידוש.

ווען מיר זיינען אין אַוונט אַהיימגעפאַרן, האָט דער פּראָסט נאָך שטאַר-קער זיך צעברענט. דער פּויער האָט אונדז אַנגעזאַגט, מיר זאלן אַמאַל נישט איינדרמילען, ווייל מיר קענען געפרוירן ווערן. ר' הענעכל האָט געזיפּט:

— קאַלט רב, קאַלט... אומזיסט געשלעפט זיך...

— זיי האָבן איך, דאַכט זיך געגעבן אַ דרייערל, — האָט דער טאַטע אים איבערגעפרעגט.

— אייסען וואָס, אפּשר געקראָגן אַ פאַר גילדן, — האָט ר' הענעכל געזאַגט, מאַכנדיק גילדענס פון די רובעלס, ווי זיין שטייגער איז געווען, — חזוק, רב, חזוק...

וועגן אַט דעם שוחט'ל האָט מען אין שטעטל דערציילט אַ טשיקאַווע מעשה: ווען מען האָט אים אויפגענומען פאַר אַ שוחט אין שטעטל, האָט מען פאַרלאָנגט פון אים, ער זאל זיך אויך אויסלערנען מל זיין יינגלעך. אַבער הענעכל, וואָס האָט זייער לייכט געקענט שעכטן אַ בהמה, האָט מורא געהאַט צוצורירן זיך צו אַ קינד מיטן מוהל-מעסער. מען האָט אים דעריבער געהייסן לערנען זיך שניידן אויף אַ פעטרישקע. אַבער ער איז געווען אַזוי דערישראַקן, אַז ער האָט אַוועקגעכאַפּט די האַנט פון דער פעטרישקע.

פון א וועלט וואָס איז נישטאָ מער

— אוי, יידן, כ'האַב נישט ס'האַרץ דערצו, — האָט ער זיך געבעטן.
לצים האָבן אים דערפאַר גערופן ר' הענעך פעטרישקע. ר' הענעכל
האָט געלייקנט די גאַנצע געשיכטע.
— אייסעך וואָס, חזק! — האָט ער געמורמלט.

די מורא פארן „גרינעם דאָנערשטיק“, ווען דער

משומד טראַגט דאָס יויזל אין שפיץ פון דער

קאַטוילישער פראַצעסיע

וואָס מער מיין פאָטער האָט געוואַלט מיך אויסהיטן פון לעבן און האַלטן מיך פאַרשטעקט אין די הייליקע ספרים, אַלץ מער האָב איך זיך געריסן צום לעבן, וואָס איך האָב איינגעזאָפּט אין זיך מיט אַן אומגעהויערן באַגער. נאָך מער, דאָס לעבן האָט זיך אַריינגעריסן צו מיין פאָטער אין בית־דין שטוב, וואו איך האָב געדאַרפּט לערנען תורה.

אַנגעהויבן האָט זיך עס מיט די ווייבער, וואָס פּלעגן קומען פּרעגן שאלות־נשים. דער טאַטע פּלעגט מיך, געוויינלעך, אַרויסשיקן אין אַן אַב־דערן חדר, ווען אַ ווייבל פּלעגט זיך פאַררויטלען און נישט ענטפערן אויף זיין פּראַגע, וואָס פאַר אַ שאַלה זי האָט צו פּרעגן. אָבער איך האָב שוין געוואוסט וועגן וואָס עס גייט. איך האָב אויך נייגיריג צוגעלייגט אַן אויער צו דער טיר צו הערן די סודות־דיקע שאַלות און תשובות אין בית־דין שטוב. איך האָב אויך געהערט די צרות פון איינער אַ קליינער יידענע, וואָס פּלעגט קומען וויינען פאַר מיין טאַטן, אַז איר מאַן, אַן אַקסן־הענדלער, שלאַגט זי טייל־מאַל, ווען ער קומט אויף שבת אַהיים און זי טאַר אים נישט „דערלאַנגען קיין שלום־עליכם“...

— רב, — האָט די קליינע יידענע געוויינט, — וואָס בין איך שולדיק?
מיין פאָטער האָט מיך שפּעטער געשיקט נאָך דעם יידן און איך האָב געהערט פון אַנדערן חדר, ווי ער האָט אים שטאַרק אויסגעמוסרט פאַר זיינע נישט־יידישע דרכים.

— אַ ייד זאָל אויפהייבן אַ האַנט אויף אַ ווייב? ! — האָט מיין טאַטע זיך געקאַכט. — און נאָך דערפאַר, וואָס זי היט אָפּ יידישקייט?
דער ייד איז געשטאַנען מיט אַן אַראַפּגעלאָזטן רויטן קאַרק, וואָס איז געווען האַרט ווי ביי אַן אַקס.

— רבי, — האָט דער אַקסן־הענדלער געברומט, — אַ גאַנצע וואָך ווער איך אויסגעריסן אין די דערפער, אין די רעגנס און אין די קעלטן, שבת, אַז איך קום אַהיים, ווייז איך אַ ביסל עונג־שבת, צום סוף, עעע...

— א ייד מוז זיין א ייד, — האָט דער טאָטע אים דערויף געענטפערט.
דער ייד מיטן אַקסישן קאַרק האָט צוגעזאָגט, אַז ער וועט שוין זיין פרום
און גוט, אָבער זיין קלייניטשקע יידענע פּלעגט ווידער קומען מיט געוויינען,
אַז דער מאַן שלאָגט זי פאַר די זעלבע חטאים ...

איינמאָל אין אַ שמחת־תורה־דיקן טאָג, ווען יידן זיינען געווען פאַר־
נומען מיט טאַנצן מיט דער תורה, איז אַריינגעקומען אַ געלער יונגערמאַן,
אַ פלינסקער, וואָס איז געווען אַן איידעם אין לענטשין, און אין קעגנוואָרט
פון מיין מאַמען און אונדז, קינדער, געמאַכט אַ טומל, אַלמאַי עבער דער
בעדער האָט גישט געהייצט די מקווה אויף שמחת־תורה ביינאַכט פאַר זיין
ווייב.

דער טאָטע האָט אים איינגעשטילט :

— עט, נו, אַ, ביים טיש, פאַר קינדער אין די אויגן? ...

אָבער דער געלער יונגערמאַן, וואָס פּלעגט זיך אַרומשלעפּן מיט
סחורות אויף יאַרידן, האָט געמאַכט קולות :

— רב, איך האָב געהאַט אַ פאַרשטערטן שמחת־תורה ...

איינמאָל, צומאַרגנס נאָך אַ חתונה אין שטעטל, האָט זיך אין אונדזער
שטוב אויך היפש אַרומגעטומלט צווישן מחותנתעס, וואָס האָבן געהאַט
ספקות אין דער צניעות פון דער כלה איבער דער גאַנצער צייט, פון די
תנאים אָן, ביז איבער דער חתונה, איז קיין שלום גישט געווען צווישן די
מחותנים פון ביידע צדדים. די מעשה איז געווען, וואָס חתנס צד איז ניט
אַנגעשטאַנען דער יחוס פון כלהס צד. אמת, אויך חתנס צד איז גישט גע־
ווען פון געהויבענעם יחוס, אָבער כלהס צד האָט געהאַט אַ פּסול אין דער
משפּחה : אַ ברודער פון דער כלה איז געווען אַ משומד און אַ חזירניק
דערצו. אויף יעדן יאַריד אין שטעטל פּלעגט ער קומען פון דאַרף צוואַמען
מיט זיין גויע, צוליב וועלכער ער האָט זיך געשמדט, און אַוועקשטעלן זיך
מיט זיין טריפהנער סחורה — זייטן חזיר־פּעטס און קישקעס. טאַמער איז
אים דאָס נאָך ווייניק געווען, פּלעגט ער נאָך אַוועקשטעלן זיין טריפהנעם
מסחר לעבן זיין פּאַטערס שטוב, ווי אויף צו־להכעיס דערפאַר, וואָס די
משפּחה זיינע האָט אים פאַרשאַלטן און נאָך אים „שבעה“ געזעסן ביים
לעבן. די יאַריד־טעג, פּריילעכע פאַר אַלעמען, זיינען געווען טעג פון
טרויער און בושה פאַר דער משפּחה פון דעם משומד, דעם חזירניק.

אַן אמתער תּשעה־באַב פּלעגט זיין פאַר דער פאַרפּלעקטער משפּחה
און אויך פאַר אַלע איבעריקע יידן אין שטעטל, ווען עס פּלעגט אַנקומען
דער „גרינער דאַנערשטיק“, ווען אַט דער משומד פּלעגט גיין מיט דער
גויאישער פּראַצעסיע און טראָגן דעם יויזל פאַראויס. אין דעם „גרינעם

דאָנערשטיק“ פלעגן יידן בכלל זיין אומרואיק. די אָנגעפאָרענע טויזנטער גויים און גויעס, די שיקסעס אין די ווייסע קליידער, די שיקסלעך מיט די קארן־קרענצלעך אין די פלאַקסענע האָר, די גלחים מיט די קיטלן, די צלמים און הייליקע פאַרביקע בילדער און „וויזלען“ און עבודה־זרות האָבן אויפגעהעצט דעם המון, צערודערט די בלוטן אין אים, און יידן זיינען קיינמאָל נישט זיכער געווען, צי עס וועט נישט, חלילה, קומען צו עפעס. די גויים, וואָס זיינען, דאָכט זיך, געווען די מערהייט און די הערשער, האָבן פונדעסטוועגן תמיד געפילט זיך איבערלעך אומרואיק מיט זייערע „וויזלען“ אין קעגנוואָרט פון דעם קליינעם ביסל שוואַלצע יידן. זיי האָט זיך תמיד אויסגעוויזן, אָז די יידן לאָכן פון זיי, פאַראַכטן זיי, און זיי האָבן דעריבער ס'רוב געהאַט טענות צו די יידן פאַר גאַט־לעסטערונג, פאַר אָפּשפּעטן פון זייערע הייליקייטן. די יידן האָבן דעריבער נישט נאָר פאַרהאַקט די קראַמען, נאָר אויך צוגעשפאַרט די לאַדנס אין מיטן ליכטיקן זומער־טאָג, פאַר־קייטלט טיר און טויער און זיך באַהאַלטן אין די ווינקלעך. מיין פאַטער האָט מיר שטרענג אָנגעזאָגט, איך זאָל נישט קוקן דורך די שפּאַלטן אין לאַדן אויף די עבודה־זרות, ווייל דערמיט איז מען מטמא די אויגן און מען דאַרף דערפאַר פאַסטן גאַנצע פּערציק טעג. פאַרשטייט זיך, אָז דער יצר־הרע איז געווען שטאַרקער פאַר מיין טאַטן און ער האָט געפּוּעלט ביי מיר, איך זאָל דווקא יאָ קוקן אויף די פאַרבאַטענע זאַכן. איך האָב געוואַלט זען די געוואַלדיק פאַרביקע פּאַנען און בילדער, די רויט און בלוי באַמאַנט־טע פּיגורן פון מענער און ווייבער, וואָס גייען באַרוועס און האָבן גאַלדענע רייפּלעך איבער די קעפּ. עס איז אויך געווען טשיקאַווע צו זען די ווייס־געקליידטע שיקסעס, וואָס וואַרפן בלומען דעם גלח אונטער די פּיס, צו הערן זייערע קוויטשיקע בלעקעצערײען. קאַמיש זיינען געווען די פּויערן, וואָס האָבן געטראַגן קורצע קיטלען אויף זיך. זייערע טעמפּ שווערע שטיי־וואַלעס האָבן פרעמד אַרויסגעקוקט פון די הייליקע העמדלעך. גויעס באַ־האַנגענע מיט שוואַרצע קרעלן און „וויזלעך“, מיט וואַקסענע ליכט אין די הענט, האָבן געזונגען מיט היסטערישע קולות. די גלחים האָבן כּסדר גע־קלונגען מיט גלעקלעך, געשפּריצט הייליק וואַסער און געמאַכט הקפות אַרום דער היפּט־וויזל־פּיגור, וואָס איז געוועסן אויף קישלעך און איז גע־טראָגן געוואָרן פון פּיר ווייס־געקליידעטע שיקסעס. אַ וואַלד מיט צלמים און פענער האָבן זיך גענויגט און געפּלאַטערט. אין סאַמע אויבן־אָן איז געגאַנגען דער משומד מיט די געלע וואַנסן, טראַגנדיק דעם העכסטן צלם, צו וועלכן אַ נאַקעטער ייזל איז געווען צוגעשטאַגן. דאָס האָט מען אים אָנגעטאַן דעם כּבוד, ווייל ער איז איבערגעגאַנגען פון די יידן צו די גויים.

איך פלעג ווערן אויפגעציטערט ביים אַנזען אָט דעם גע־וואַנסנדיקן אָפֿ טריניקן. ווייבער פֿעגן שילטן די מוטער זיינע, וואָס האָט אים געדאַרפֿט אויסרינען נאָך אין איר בויך...

ווען די פּראָצעסיע איז אַריבער, די גויים און די גויעס זיינען געוואָרן אויס־הייליק און זיינען אַוועק אין די צוויי גויאישע שענקען טריניקן, טאַנצן און שִׂיאָגן זיך, האָבן יידן צוריק געעפֿנט די לאַדנס אין די קראַמען און געלייזט געלט. בלויז ביי די עלטערן פון משומד זיינען די לאַדנס געבליבן צוגעמאַכט אַ גאַנצן טאַג. פֿאַרשטייט זיך, אַז קיין גוטן נאַמען האָט אָט די משפּחה פון משומד, דעם חזירניק, גישט געהאַט, הגם זי איז נישט שוּדדיק געווען אין דעם אומגליק, וואָס האָט זיי געטראָפֿן. קיינער האָט זיך מיט זיי נישט געוואָלט משדך זיין. איינמאָל האָט אַ קצבס אַ זון, אַן אויסגעדינטער סאַלדאַט, זיך פֿאַרליבט אין דער שוועסטער פון דעם משומד און עס איז געקומען צו אַ שידוך, קעגן דעם ווילן פון חתנס עלטערן. אַ שעה פֿאַר דער חופּה האָט דעם חתנס פֿאַטער נאָך אַליץ געוואָלט קאַליע מאַכן דעם שידוך. ווען דער חתן און זיינע בחורים זיינען געזעסן אין דער כּלהס הויז און זיך משמח געווען, האָט זיך דעם חתנס פֿאַטער פּלוצלונג דערמאַנט, אַז דער מחותן זיינער האָט נישט געסיפּוקט הונדערט גיידן צום נדן פון טויזנט גילדן (150 רובל) און ער האָט געכאַפּט דעם חתן ביי דעם אַרבל פון זיין נייער געהאַקטער קאַפּאַטע, וואָס איז געווען באַצירט מיט זיידענע לאַצן, און געשלעפּט אים אַהיים. דער חתן, זיצנדיק פּייטיש צווישן די בחורים און רויכערנדיק איידל פֿאַפּיראַסלעך, האָט נישט געהאַט קיין חשק אַוועקצוגיין פון דער כּלהס שטוב פֿאַר דעם באַדעקנס. אַבער דער פֿאַטער האָט אים געריסן ביים אַרבל:

— קום, זון, כּווייל נישט די חתונה, כּווייל נישט...

דער כּלהס מוטער, אַן אומגליקלעכע יידענע סיי צוליב איר זון דעם משומד, סיי צוליב דעם, וואָס זי האָט מיט אַ צייט צוריק אין איין וואָך צוויי דערוואַקסענע זין פֿאַרצוירן אין אַ טיפּוס־קראַנקהייט, האָט פֿאַר צרות גענומען חלשן. די כּלה האָט געוויינט אויף איר כּלה־שטול, וואו מיידלעך האָבן געפֿאַכטן אירע צעפּ און זי באַקראַנצט מיט פעלד־בלומען. מיין פֿאַטער האָט זיך אַריינגעפּייגט און נישט געפֿאַזט צעשטערן די שמחה. מיט כּעס האָבן דעם חתנס עלטערן געפירט צו דער חופּה זייער זון, וואָס האָט גענומען אַ כּלה מיט אַ משומד אין דער משפּחה. צומאַרגנס האָט דעם חתנס ווייבערשער צד גענומען טשעפען זיך צו דער כּלה און ווכן חטאים אין איר צניעות. אויגזער שטוב איז געווען פּול מיט ווייבער, וואָס האָבן זיך גע־סודעט געדיכט, באַטראַכט בעטגעוואַנד און געפּליסטערט. מיין פֿאַטער

האָט אויסגעפונען, אַז זיי טשעפען זיך אומזיסט און אומנישט און ער האָט זיי פאַרטריבן פון שטוב.

— יידישע טעכטער טאַרן נישט מאַכן קיין בלבולים אויף אַ כשר קינד! — האָט ער זיך געבייזערט.

כאַטש איך בין אַריינגעשטופט געוואָרן אין אַן אַנדער חדר איבער דער גאַנצער צייט, וואָס אָט די ווייבערישע טומלעניש האָט אַנגעהאַלטן, האָב איך יעדער זאָך געזען און געהערט.

— דער יונג האָט טויזנט אויגן, ווי דער מלאך המות, — האָבן ווייבער אויף מיר געזאָגט, — וואו מען זייט אים נישט, דאָ וואַקסט ער.

זיי זייגען געווען גערעכט, אַן אומגעהויערע נייגיריקייט צו מענטשן און זייערע מעשים האָט געברענגט אין מיר פון מיין סאַמע קינדהייט אָן. דאָס וואָס איך האָב געזען אין איין מענטש, האָב איך נישט געזען אין טויזנט ספרים. איך האָב ניט געקענט זעטיקן מיין לעבנס-דורשט אין די ספרים און איך בין געלאָפן פון זיי צו ערד און פלאַנצן און בהמות און פייגל און מענטשן, דער עיקר צו פשוטע מענטשן, וואָס לעבן אַ גאַנץ לעבן, איך פלעג זיך אָפט אַריינכאַפן צו די ברידער מאיר און ברוך, משה סטאַ-ליאַרס יינגלעך. אָט די צוויי יינגלעך זיינען שוין גאַרנישט געווען מיינס גלייכן. זיי האָבן קוים געקענט דאווענען, אָבער דערפאַר האָבן זיי געקענט שניצן און הובליעווען און אַרבעטן מיט אַ שרויף און אַ שטאַמפּ און פאַר-קלעפן האַרץ מיט לאַיִן און מאַכן טישלעך און בענקלעך. זיי האָבן מיך צו-געלאָזט צו זייער פּאַטערס ווערקשטאַט, דערלויבט מיר הובליעווען און פיגעווען האַלץ, אַריינקלאַפן טשוועקעס, נאָר טשיקאווע איז געווען צו זען, ווי די יינגלעך העלפן צו דעם פּאַטער מאַכן טרונעס פאַר גויאישע מתים. משה סטאַליאַר האָט כמעט געלעבט פון אָט די טרונעס, וואָס גויים פון אַלע אַרומיקע דערפער פלעגן ביי אים באַשטעלן. אָפטמאַל פלעגן די פויערים באַשטעלן די טרונעס פאַר זייערע חולאים ביים לעבן נאָך. צום ערשטן פלעגן זיי ברענגען צו אַ חולה דעם פעלדשער פּאַוולאווסקי, וואָס האָט געקענט צוויי זאַכן: מאַכן אַ קאַנע און אויסשמירן מיט יאָד. ווען דעם חולה פלעגט דערפון נישט בעסער ווערן, פלעגט מען צופאַרן נאָכן גלח. אויפן גאַנצן וועג, וואָס דער גלח איז געפאַרן אין זיינע הייליקע קליידער, האָט דער „אַרגאַניסטער“, וואָס שפילט דעם אַרגעץ אין קירכע, געקלונגען מיט אַ גלעקל. יעדער גוי און גויע פלעגט גלייך אַראַפלאָזן זיך אויף די קניי ביים דערהערן דאָס הייליקע גלעקל. זיי האָבן זיך געוואָרפן אויף דער ערד קניען אַפילו אין טיפסטן שניי, אין דער גרעסטער בלאַטע. זיי האָבן אויך דערנאָך געקושט דעם גלחס פאַלע פון מאַנטל. אַז דעם גלחס

הייטיק וואָסער האָט אויף אַ חולה קיין פעולה נישט געהאט. פֿלעגן די גע-
זונטע קרובים נעמען אַ מאָס פון קראַנקן, פון זיין לענג און ברייט, און
לויט דער מאָס באַשטעלן אַ טרונע ביי משה סטאַליאַר. רייכע פויערן האָבן
באַשטעלט דעמבענע טרונעס, אָפגעפאַרבט מיט ברוינער אָדער שוואַרצער
פאַרב, באַצירט אויסנווייניק מיט זילבער-קאַלירטע מעטאַלענע צלמים, אויס-
געבעט אינעווייניק מיט ווייסע קישעלעך, אָנגעפילטע מיט הובליעכטס.
אַרעמע פויערן האָבן באַשטעלט טרונעס פון טענענהאַלץ, אָפט נישט-גע-
פאַרבט און באַצירט מיט אַ צלם פון שוואַרצער פאַרב. די פויערן פלעגן
זייער געשעפטסמעסיק איבערגעבען משה סטאַליאַר די מאָס, אַ שטריקל מיט
קנופ, און דינגען זיך איבערן פרייז.

— באַ, שוין געהאַט פאָולאָווסקין און דעם גלח, — האָבן זיי געזאָגט.
— קיין זאך העלפט נישט און מען דאַרף באַצייטנס אָנגרייטן אַ טרונע, אַזוי
אַז מען זאָל נישט דאַרפן יאָגן זיך שפעטער... דער קראַנקער וועט שוין
זיכער שטאַרבן...

משה סטאַליאַר פלעגט צושניידן ברעטער, פאַרבן און באַשלאָגן דעם
דעק מיט מעטאַלענע צלמים, וואָס ער האָט געבראַכט פון וואַרשע, אָדער
אָפפאַרבן אַ צלם מיט שוואַרצער פאַרב. מיין פאָטער האָט דעם סטאַליאַר
עטלעכע מאָל גערופן צו זיך און אים שטאַרק געמוסטערט איבער די צלמים,
וואָס ער מאַכט אויף די טרונעס.

— ר' משה, אַ ייד זאָל טאָן אַזוינס? — האָט ער אים געפרעגט. —
איר זענט דאָך אַן ערלעכער ייד...

— רב, אַן דעם וועל איך דאַרפן גיין בעטלען, — האָט ר' משה גע-
טענהט. — איך האָב אַ ווייב מיט קינדער... פרנסה — מלחמה...

מיין טאָטע פלעגט דערנאָך זיפצן און קרעכצן. איך האָב הנאָה געהאַט
צוצוקוקן זיך צו משה סטאַליאַרס אַרבעט און צו אים אַליין. דאָס איז
געווען אַ גרויסער געזונטער ייד, מיט צעוואַקסענע מאָזאַליסטישע הענט, אַ
האַרעפאַשניק, וואָס האָט תמיד געשמעקט פון האַלץ און פאַרב און דאַין.
ער איז אויך געווען אַ גוטמוטיקער און ער פלעגט מיך לאָזן נעמען אַ זעגל
אין דער האַנט אַריין. זיינע יינגלעך, מאיר און ברוך (מען האָט ברוך'ן גע-
רופן מיטן צונאַמען בוליע), האָבן אים געהאַלפן אויסבעטן די קישעלעך מיט
הובליעכטס. אָפטמאָל פלעגט משה הייסן איינעם פון זיינע יינגלעך, זיי
זאָלן זיך אַריינלייגן אין דער אויסגעבעטער טרונע, ער זאָל זען צי די מאָס
איז ריכטיק, די יינגלעך פלעגן עס טאָן אָן קיין מורא. זיי זיינען געווען
צוגעוואוינט דערצו. אָפטמאָל פלעגן זיי זיך אויך באַהאַלטן אין די טרונעס,
ווען זייער שטיפמוטער פלעגט זיי רופן, זיי זאָלן איר העלפן טראָגן וואַסער

צו דער באַליע וועש, איבער וועלכער זי פלעגט שטיין אָנגעבויגן און וואַשן.
די יידענע האָט תמיד געוואָשן וועש.

— בוליע, מאיר, ברענען זאָלט עטץ ווי אַ פייער! — האָט די יידענע
געשרלאָגן: — גייטס צום ברונעם נאָך וואסער.

די יונגען זיינען געלעגן אויסגעלייגט אין די טרונעס, אָנגעשפּאַרט מיט
די קעפּ אויף די ווייסע קישעלעך, אָנגעפילט מיט הובליעכטס, און זיך נישט
וויסנדיק געמאַכט. זיי האָבן פיינט געהאַט זייער שטיפּמוטער, הגם זי איז
געווען די שוועסטער פון זייער פאַרשטאַרבנער מוטער; זיי האָבן זי
נישט גערופן „מאַמע“, ווי זי האָט געוואָלט, נאָר „מומע“, און זיי האָבן
איר נישט געוואָלט העלפן אין דער וועש. זיי האָבן געהאַט אַ סיבה ביזן צו
זיין אויף איר, ווייל זי פלעגט זיי שלעכט באַהאַנדלען און מבויש זיין פאַר
יינגלעך. איינער פון די יינגלעך פלעגט אַ צייט לאַנג נעצן זיין בעטגעוואָנט,
הגם ער פלעגט שוין לערנען חומש אין חדר. און די שטיפּמוטער פלעגט
אַרויסהענגען דאָס לילעך אין דרויסן און ווייזן עס אַדע יינגלעך וואָס איר
שטיפּזון טוט... זי פלעגט אויך די יינגלעך שילטן און זידלען און רופן
מיט צונעמען. זיי פלעגן דעריבער זי האָסן און נישט אַנרופן זיך אויף
אירע קולות. זיי זיינען געלעגן פאַרשטעקט אין די נייע טרונעס און גע-
לאַכט פון דער וועלט...

זייער פּאָטער פלעגט אָפט אַפּשיידען די מאָואַליעס פון זיינע צעוואַקסענע
הענט. ער האָט זיי געשיילט מיט אַזאַ געמיטלעכקייט, ווי אַ שטייגער,
ער וואָלט געשיילט קאַרטאָפּל.

איך פלעג אויך זיין אַן אָפּטער גאַסט ביי מיינע חברים, קאָמן און נתן,
די יינגלעך פון משה מענדל קצב, וואָס האָט זיך געריבן צווישן די חסידים
און דווקא געוואָלט זיין אַ שיינער ייד, זיינע זין האָבן ביי קיין פּאַז נישט
געוואָלט זיצן און לערנען, ווי דער פּאָטער האָט פאַרלאַנגט פון זיי. משה
מענדל קצב האָט געוואָלט איינפּלאַנצן די תורה אין זיינע זין מיט קצבישן
כות. ער פלעגט בעטן זיך ביי די מלמדים, זיי זאָלן שלאָגן זיינע יינגלעך
אַן רחמנות.

— ממיתת זיי, די יונגאַטשעס, פאַר נישט קענען די גמרא, — האָט
ער זיך געבעטן ביי די מלמדים, וועלכע האָבן זיך נישט שטאַרק געלאָזט
בעטן צו טאָן אַזאַ טובה, — דורסט זיי אַן רחמנות!

אַ סך מאל פלעגט ער זיך ניט פאַרלאָזן אויף די מלמדים און אַליין
מיט די אייגענע הענט לערנען די זין ליב האָבן די גמרא. ער פלעגט זיי
שלאָגן ביז בלוט, אוועקוואַרפן אויף דער ערד און טרעטן מיט די פיס.

— ס'עט ביי מיר געהרגעט ווערן און ווערן לערנערס! — האָט ער געשריגן און געשלאַגן.

מיין פאָטער האָט זיך אָנגענומען פאַר די יינגלעך :

— ר' משה מענדל, מיט פעטש קען מען קיין תורה ניט אַריינקלאָפן. זיי ווילן נישט לערנען, דאָזט זיי ווערן בעלי-מלאכות.

אַבער משה מענדל האָט נישט געלאָזט רעדן צו זיך. עס איז אים נישט אָנגעשטאַנען, וואָס די קינדער שטערן אים מיט זייער פראַסטקייט אין זיין חסידישער ראַדע, אין וועלכער ער איז אַריין. אָבער מיט אַלע זיינע קלעפּ האָט ער גאַרנישט אויסגעפירט. די קינדער זיינע האָבן ביי קיין פאַל נישט געוואָלט זיין קיין „לייט“. צום ערשט האָט דער עלטערער בחור זיי-נער, דיפּע, אוועקגעלייגט די תורה און געוואָרן אַ באַלעגאַלע. דערצו האָט ער נישט געפירט קיין פאַרשוניען, נאָר קלעצער פון וואָלד צו דער ווייסל. צווישן אַלע שקצים, וואָס האָבן זיך פאַרנומען מיט אַט דער מלאַכה, איז ער געווען דער איינציקער יידישער בחור. אַ קורץ-געוויקסיקער, אַ בלאַנדער און אַ קרעמפּער, ווי אַ דעמבן קלעצל, איז ער נאָכגעאַנגען נאָך דעם לאַנגן קלאַץ זיינעם, וואָס איז געלעגן אויף פיר רעדער, פאַראייניקט מיט אַ פלאַקן. ער האָט געטראָטן שווער אין די שטעטשע זאַמדן און געטריבן דאָס פּערדל זיינס :

— וויאָ, העיטאָ, ווי... —

די שקצים פּענגן אים וועלן גיין אין דער לעבער, אָבער ער האָט זיך נישט געלאָזט שפּייען אין דער קאַשע. ער האָט זיך געקענט אַן עצה געבן מיט זיינע קורצע קרעפטיקע הענט.

נאָך אים איז זיין יינגערער ברודער, קלמן, אַ רויט-האַריקער און אַ באַשפּרענקלטער, אוועק פון דער גמרא און געהאַלפן דעם פאָטער אין זיין קצבות און אין טרייבן אַ ביקל פון אַ דאַרף צום שטעטל. איינמאַל האָט מיט דעם קלמן געטראָפן זיך אַן אומגליק. ווען דער פאָטער זיינער האָט געהאַקט פּדייש אויפן יאַטקע-קלאַץ, האָט קלמן אונטערגערוקט די האַנט אַביסל צו נאָענט צו דער האַק און דער פאָטער האָט אים, אומגערוקן, פאַר-שטייט זיך, אָפּגעהאַקט צוויי פינגער. דער יונג האָט מיט אַן אייזערנער גבורה, וואָס איז נישט געווען פאַר זיין עלטער, פאַרביסן די ליפּן און אַפילו נישט געוויינט. דער פעלדשער פּאַולאָוסקי האָט אים פאַרשמירט מיט יאָד די פאַרבליבענע האַלבע פינגער. איך האָב דעם בחור שטאַרק ליב געהאַט פאַר זיין איינפאַכקייט, פאַר זיין שעמען זיך און רויטלען זיך שטענדיק און פאַר זיין שטות. כאַטש ער איז געווען מיט שיינע עטלעכע יאָר עלטער

פון מיר, האָט ער זיך געחברט מיט מיר, דערציילט מיר אַזערליי יינגלערישע מעשיות און געהאַלטן זיך ווי אַ יינגל.

נאָך זיבער פון אים האָב איך געהאַט זיין יינגסטן ברודער, נתן, אויך אַ רויט-האַריקער און באַשפרענקלטער און אַ גוואַלדיקער ביישן, וואָס פלעגט ממש אָנגיסן זיך מיט רויטקייט, ווען עמעצער האָט גערעדט צו אים. אין קעגנזאָך צו זייער פּאָטער, וואָס האָט זיך געשאַרט צו לומדים און חסידים און געוואַלט זיין מער ווי ער איז געווען, האָבן די קינדער זיינע געהאַלטן זיך קליין און צוריקגעהאַלטן און געשעמט זיך פאַר מענטשן. אַזוי קליין און באַשיידן האָט זיך געהאַלטן זייער מוטער, מירל, אַ קליינע אויסגע-אַרבעטע יידענעטשקע, וואָס האָט נישט אויפגעהערט קינדערען ביי די הויכע פערציקער און יעדעס יאָר געבראַכט אַ ניי נפש אויף דער וועלט. די יידענע האָט תמיד אַדער געטראָגן אַדער געוויגן, אַדער געלעגן אין קימפעט. ביי דעם אַלעם האָט זי געקאַכט און געוואַשן און געלאַטעט און געצירעוועט און באַזאָרגט די גאַנצע גרויסע משפּחה אירע. די שטוב איז געווען פול מיט קינדער. דערביי פלעגט מירל זיך פירן, אַז ביי געבוירן אַ יינגל, פלעגט זי אויסליגן די קימפעט ביזן ברית און הערן הינטערן זיילעך די טעגלעכע קריאת-שמע ליענען פון די חדר-יינגלעך. גאַנץ אַנדערש האָט זי זיך גע-פירט ביי געבוירן מיידלעך. אויפן דריטן טאָג נאָכן האָבן האָט זי שוין געקאַכט און געוואַשן, ווי עס וואַלט גאַרנישט נישט געשען. איך האָב אַליין אַמאָל געזען די קליינע העלע יידענע קריכן אויפן בוידעם נאָך היי פאַר איר קו, גלייך דעם צווייטן טאָג נאָכן האָבן אַ מיידל. זי האָט אויך תמיד געקאַכט גרויסע טעפּ פאַר איר גרויסער משפּחה, און נישט נאָר פאַר דער משפּחה, נאָר אויך פאַר זייטיקע מענטשן. תמיד האָבן ביי איר געגעסן אַרעמעלייט, דאַרפס-יידן, תמיד איז אין איר שטוב געווען אַן אַנלויף פון באַקאַנטע און שכנות און קרובים און קרובות פון אַלערליי דערפער און וועדער. מירל האָט פאַר אַלעמען געקאַכט און געבאַקן. תמיד האָט אין איר שטוב געשמעקט מיט פּרעגלידיקע ציבעלעס, מיט קנאַבל-באַרשטן, מיט אָנגע-ריישטע גרינצן. אירע מאַכרים זיינען זיך צעגאַנגען אין מויל. זי האָט אויך מיך תמיד מכבד געווען מיט עסן און באַשוואוירן מיך מיט אַלע שבועות אין דער וועלט, איך זאָל איר נישט אַפּזאָגן. די יידענע האָט געקוואַלן, ווען מען האָט געגעסן ביי איר.

איך האָב געמוזט פאַרווכן אירע געבראַטענע לעבערס, די אייטערס, וואָס זי האָט געבראַטן אויף שטעקעלעך, די געפילטע מילצן און גריישלעך און ליינגלעך און גרויון. זיבער פון אַזוי האָב איך געהאַט איר שוואַרץ ראָזאָווע ברויט און די הירזש מיט מילך. אַט די צוויי זאכן זיינען נישט אַריינגע-

קומען אין אונדזער הויז, ווייל דאָס איז אַ מאַכל פאַר פּויערן. איך האָב מיך געקוויקט מיט די פּראָסטע מאַכלים. איינמאַל האָב איך אָפּילו ביי מירלעך געגעסן אַ פּאַרציע בן־פּקועה. אין אַ קו, וואָס משה מענדל האָט געפּאַזט שעכטן, האָט מען געפונען אַ קעלבל. אַזאָ קעלבל דאַרף מען נישט שעכטן. און עס האָט געהאַט אַ באַזונדערן טעם צו עסן פון אַ קעלבל, וואָס הגם מען שעכט עס נישט, איז עס פונדעסטוועגן כשר.

אַזוי גוטמוטיק און פּריינדלעך ווי מירל, איז געווען איר עלטסטע טאַכטער, פּריידל. ווי פאַר איר נאַמען פאַסט, איז זי געווען טאַקע אין שטיק פּרייד. אַלץ האָט געלאַכט אין אַט דער קליינגעוויקסיקער בלאַנדער און לעבעדיקער מויד, וואָס איז געווען ווי איין טראָפּן וואַסער צום צווייטן ענלעך צו איר מוטער. כאָטש זי האָט געאַרבעט טאַג און נאַכט, געהאַפּן דער מוטער אין דער גרויסער שטוב, דערצו האָט זי נאָך געמאַקן די קו, געפּיטערט די עופות, געהאַקט האַלץ און אָפּילו אַנגעטריבן דעם ברודערס פּערדל, אַז מען האָט געדאַרפט, האָט זי נישט אויפּגעהערט פּאַכן און זינגען און פּרייען זיך מיט דער וועלט. עס איז גענוג געווען, מען זאָל אויף איר אַ קוק טאַג, זי זאָל זיך אַראָפּזעצן אויף דער ערד און צעגלייך זיך פון געלעכטער. — פּריידל, וואָס איז דאָס געלעכטער? — האָט די מוטער זי געפרעגט און זיך אַליין אויך פּאַנאַנדערגעלאַכט.

— איך ווייס נישט, אָבער עס גרױסט זיך מיר צו לאַכן, — האָט פּריידל געענטפּערט.

אַזוי האָט זי געקוואַלן ביים פּוצן און שייערן די קופּערנע כלים, די רייפּן פון פּעסל וואַסער, די שבתדיקע לייכטער, די פּאַדלאַגעס. זי פּלעגט אַזויפיל כוחות אַריינלייגן אין די פּאַדלאַגעס, אַז זיי האָבן געבלאַנקט פון וויסקייט. זי האָט אויך באַצירט די ווענט מיט אַלערליי אויסגענייטע בילדער, ווי אַזוי אַברהם פירט יצחקן צו דער עקידה, ווי אַזוי די שבטים פאַר־קויפּן יוספּן צו די ישמעאליים. זי פּלעגט פון שטרוי אויך פּלעכטן אַלערליי קיישעצער, מיט וועלכע זי האָט פאַרפּוצט די ווענט. ביי דעם אלעם האָט זי נישט געוואַלט קיין כלה ווערן מיט אַ ישיבה־בחור, ווי דער פּאַטער האָט איר געוואַלט געבן, נאָר זי האָט זיך אָפּגעשטעלט ביים ברונעם מיט די געזעלן צו רעדן, לאַכן און שפּאַסן. שבת בייטאַג פּלעגט זי אויסשיטן די געשיי־ערטע פּאַדלאַגעס מיט געלן זאַמד, אַנשיטן אַ גרויסן טעלער מיט געטריקנטע באַניע־קערן און איינלאַדן אַלע באַלמעלאַכישע מיידלעך צו טאַנצן אין איר קיך. די געזעלן האָבן מורא געהאַט פאַר משה מענדלעך אַריינצוגיין טאַנצן מיט די מיידלעך. זיי זיינען דעריבער געשטאַנען ביי דער טיר, געקנאַקט קערלעך און געשפּאַסט מיט די טאַנצנדיקע מיידלערישע פּאַרלעך.

איך מיט נתנען פלעגן זיצן אין אַ ווינקל פאַרשטעקט און צוקוקן זיך צו די מיידלערישע פּאַלקעס, וואַלצן און שערס, נתן, אַ באַשפרענקל-טער, אַ שעמעוודיקער, גרייט אויפצופלאַמען, ווי נאָר עמעצער וועט צו אים אַ וואָרט אויסריידן, אָדער אַפילו בלויז אַ קוק טאָן אויף אים. האָט פאַר מיר אויסדערצייט אַלערליי פּאַנטאַסטישע מעשיות און פּאַסירונגען. מעשיות וועגן זיינע פיל פעטערס און מומעט און געשוועטער־קינדער, וואָס ער האָט געהאַט אין די הונדערטער; מעשיות וועגן זייערע חתונות און תּנאים און ליבעס און סכּסוכים און עסקים מיט גוים און טראַגעדיעס און גליקן. ער האָט אויך געקענט אַ וועלט מיט מעשיות פון גזלנים און מכּשפים און שטערנזענער. טאַטע־מאַמע פלעגן מיר דערגיין די יאָרן פאַר מיין חברן זיך מיט אַט דעם נתנען.

— וואָס איז דאָס פאַר אַ שכל אַרומצושלעפּן זיך מיט אַ פֿער־יינגל?
— האָט מיין פּאָטער נישט פאַרשטאַנען.

איך האָב אים נישט געקענט דערקלערן דעם שכל דערפון, פונקט ווי איך האָב אים נישט געקענט דערקלערן דעם שכל פון גליטשן זיך. אָבער איך בין גרייט געווען אָפּצוגעבן אַ גאַנצע וועלט פאַר אַט דעם רויט־האַריקן פּלאַמענדיקן נתן. מיר פלעגן אַוועקגיין איבער די דערפער, אָפּשטעלן זיך ביי ווינט־מילן מיט פּאַרלאַטעטע פּליגל, פּאַרקריכן צו דער ווייסל, וואו פויערן האָבן געטריבן פּליטן, צוקוקן זיך צו דעם פּריצישן הויף פון ריכטער כריסטאָוסקי, באַהאַלטן זיך הינטער בוימער און בערגלעך ביז די זון פאַר־גיט. די שויבן פון דאַרפישע כאַטעס פלעגן לייכטן ווי גינגאַלד אין די צעפּלאַטעטע זון־אונטערגאַנגען. שטיקלעך גלאַז אין זאַמד האָבן געבליש־טשעט מיט אַלע פּאַרבן פון צעשפּילטע איידלשטיינער. מיר פלעגן זיך קוילערן אויף דער ערד און לויפן און יאָגן זיך אָן אַ פּאַרוואָס און אַ פּאַר־ווען. בלויז אויסצופּאַדן פון זיך די כוחות פון יוגנט און דערוואַכונג, וואָס האָבן צעשפּאַרט אונדזערע יינגלערישע לייכטע גופים.

— באַטשאַן המלך, די נעסט ברענט! — פלעגן מיר מאַכן קולות צו די בושלעך, וואָס זיינען געפּלויגן אין דער בלויקייט פון הימלען. גאָר אויפּלעבן פלעגן מיר אין די טעג, ווען עס זיינען אויסגעפּאַלן אין שטעטל יאָרידים, „אַטפּוסטן“, הייליקע קאַטוילישע טעג, אין וועלכע די גלחים זיינען מכּפר די זינד פון די גלויביקע, און פּערד־מאַביליאַציעס. די „אַטפּוסטן“ פלעגן אויספּאַלן אין זומער, טויזנטער פויערן פלעגן זיך אָנקומען פון אַלע זייטן און שטראַמען צו דער קירכע, וואו זיי האָבן געבעטן מחילה אויף זייערע זינד, קניענדיק, זינגענדיק און הייליגענדיק זיך אונטערן פּרייען הימל. גלייך פון די תּפילות, ריינע ווי די שעפּעלעך, האָבן

זיי זיך געלאָזט שיכורן און טאַנצן און שלאָגן זיך איבער ווייבער און כלות. פאַר די יידן פון שטעטל זיינען די גויאישע הייליקע טעג געווען אַ קוואַל פון פּרנסה. די קראַמען זיינען געווען געפאַקט מיט קונים. די שוסטערס האָבן אַרויסגעשטעלט זייערע שיך, די שניידערס זייערע פּויערישע רעק, הויזן און שפּענצערס. אַרעמע יידן, ווייבער און קינדער האָבן אַרויסגעשטעלט טיש-לעך מיט לעקעכלעך און צוקערלעך און אַנדערע נאַשוואַרג. אַנדערע האָבן אַרומגעטראָגן פּלעשער קוואַס צו פּאַרקויפּן. אין די צוויי גויאישע שענקען האָבן פּויערן און שיקסעס געטאַנצט „קראַקאָוויאַקעס“ און „מאַזדקעס“, קנאַקענדיק מיט די געקאָועטע שטיוול, אַז עס האָט מיט די הייזער גע-טרייסלט. די שיקסעס האָבן געקוויטשעט, געלאַכט.

אויף די יאַרידים אין שעטל, וואָס פּלעגן אויספאַרן פיר מאָל אין יאָר, פּלעגן זיך אַנקומען יידן הענדלער און טאַנדעטניקעס פון אַלע אַרד-מיקע שטעט און שטעטלעך, פון נאַוידוואָר, זאַקראַטשין, טשערווינסק, בלוניע, סאַכאַטשאָו און אַפּילו פון דעם ווייטלעכן ווישעגראָד. שוסטערס און היטל-מאַכער, קירושנער און שניידער, אַקסן-הענדלער, פּערד-הענדלער, קצבים, פּעל-הענדלער, חזיר-האַר אויפקויפּער, אַלטע און יונגע, יידן מיט בערד און געזעלן מיט קורצע רעקלעך, ווייבער, מיידלעך, אַלע פּלעגן זיי אַנקומען מיט זייערע בוידן און ביידלעך און גיך אַוועקגעשטעלט זייערע טישן און שטעלעכלעך אויף דעם מאַרק, שלאָגנדיק זיך און קרינגנדיק זיך איבער אַ שטיקל פּלאַץ, איבער חזקה, איבער השגת-גבול. זיי פּלעגן נאָך פאַרכאַפּן די פּלעצער אַ נאַכט פּריער און אַפּוּצן אַזוי ביי זייערע דעראַ-בערטע פּאַזיציעס ביז צומאַרגנס, ווען דער יאַריד האָט זיך אָנגעהויבן. דער-ביי האָט מען זיך דורכגעוואָרפּן מיט זידל-ווערטער, מיט צונעמען, מיט אויסרעכענען זיך דעם יחוס. מען האָט זיך אויך געקייבעצט איבער די שטעט. דער עיקר פּלעגט מען דערגיין די יאַרן די ווישעגראָדער לייט, וואָס ריידן דייטשמעריש און פאַרענדיקן יעדעס וואָרט מיט אַ „כיע“.

— העי, ווישעגראָדער עכע, מעכע, דעכע! — האָבן זאַקראַטשינער טאַנדעטניקעס געלאַכט פון די יידן פאַר זייער פּאַרדייטשמערישן יידיש.
— ווישעגראָדער ריישעכץ, אַ וואַלקן גייט! — האָבן די נאַוידוואָר-רער היטל-מאַכער געשפּאַט.

דאָס איז אַן אָנצוהערעניש, אַז אין ווישעגראָד קאָכן אַלע ווייבער צו-געפּרעגלטע ציבעלעס, אַזוי אַז אַ וואַלקן גייט אַזש אַרויף פון שטעטל צום הימל...

די ווישעגראָדער פון זייער זייט האָבן נישט געשאַנקען די אָנגרייפּער זייערע און געחזקט פון זייערע שטעטלעך. אַנדערע האָבן זיך אויסגעלייגט

אויף זייערע פעק און געשלאָפן אונטערן פרייען הימל. אַנדער האָבן גע-
ברענט פייערן, זיך אַנצואוואַרעמען אין דער קאלטער נאַכט. פאַרטאָג, מיטן
ערשטן שפראַך, האָבן פרעמדע יידן געאיילט זיך אין בית-המדרש, אויף גיך
אַרויפגעוואַרפן אויף זיך אייגענע אַדער געבאַרגטע טלית און תפילין און
אַריינגעכאַפט אַ דאָווענען. פון אַלע וועגן האָבן זיך געצויגן פויערן, פאַר-
מעגלעכע פויערן מיט פערד און וואַגנס און מיט אַ צוגעבונדענער בהמה
פון הינטן; אַרעמערע פויערן — צופוס טרייבנדיק אַ חזיר ביי אַ צוגע-
בונדן שטריקל. בעדנערס מיט זייערע גייע עמערס, באַליעס, מולטערס און
פעסלעך; חזירניקעס מיט זייערע קישקעס; בעטלערס, באַהאַנגענע מיט
קרעלן, צלמים און וויזלעך; גויעס מיט קיישלעך עופות און אייער; מו-
זיקאַנטן מיט אַ דודל-זאַק; פריילעכע יידישע שמאַטניקעס מיט זייערע
ביידלעך שמאַטעס, ביינער און שפּילצייג; קונצנמאַכער, מאַלפּע-פירער, טע-
פער און זיפּן-פאַרקויפער, — אַלע האָבן זיי זיך געצויגן פון אַלע וועגן און
שטעגן, דער האַנדל האָט געקאַכט. יידישע קרעמער האָבן גערופן קונים,
גויים און גויעס האָבן זיך געדונגען, געפאַטשט אין קרעמערישע הענט,
בהמות האָבן געמרוקעט, פערד האָבן געהירזשעט, חזירים האָבן געקוויטשעט,
הינער און גענדו האָבן געקאַראַדאַטשעט, מוזיקאַנטן האָבן געשפּילט, שיכורים
האָבן געזונגען, שיקסעס האָבן געלאַכט. אַלץ האָט געציטערט פון לעבן
און באַוועגונג. פון צייט צו צייט זיינען אויסגעבראַכן געשלעגן צווישן
שיכורע פויערן און זיי האָבן זיך גענומען שפּאַלטן די קעפּ מיט דרענגער
און „קאַניצעס“, פלאַקנס, וואָס האַלטן אונטער די ברעטער אין וואַגנס
אַבער דער שטעטלדיקער סטראַזשניק, מיט דער הילף פון די עטלעכע אַנ-
געקומענע סטראַזשניקעס פון דאַרף מיטן קאַמישן נאַמען קאַפּיענאַס, וואָס
מיינט „רינענדיקע נאָז“, פלעגן מיט זייערע שווערדן איינשטילן די שלע-
גערס. ביי יעדן פויערישן געשפּעג פלעגן דערשראַקענע יידישע הענדלער
נעמען פאַקן די סחורות, אין מורא אַז „עס הייבט זיך אָן“. באַד האָבן
זיי ווידער צעפאַקט די סחורות און גענומען ווייטער האַנדלען...

פרנסה אין שטעטל האָבן אויך אַריינגעבראַכט די פערד-מאַביליזאַציעס.
איינמאַל אין יאָר פלעגט מען רופן אַלע פערד צו אַ קאַמיסיע און באַטראַכטן
זיי צי זיי זיינען ראוי צו מיליטערישער דינסט אין פאַל פון אַ מלחמה. טויזנט-
טער פערד פלעגן די פויערן ברענגען צו דער קאַמיסיע, וואָס איז באַ-
שטאַנען פון סאַכאַטשאַווער נאַטשאַליניק און עטלעכע קאוואַלעריע-אַפיצערן.
דאָס הירזשען פון די פערד האָט זיך געהערט ווי ווייט. די פויערן, וואָס זייערע
פערד זיינען געשטעמפּט געוואָרן מיט אַ צייכן אויפן הינטן, אַ סימן, אַז זיי
זיינען ראוי צו דער דינסט, זיינען געווען שטאַלץ ביי זיך און געלאַכט פון

די פויערן, וואָס זייערע שוואַכע קליאַטשעס זיינען דורכגעפאַלן. די דורכגע- פאלענע האָבן זיך געשעמט אין ווייטן האַלדו אַרײַן. בלויז די יידישע פערד-באַלעבאַטים האָבן זיך נישט שטאַרק איבערגענומען דערמיט, וואָס זייערע פערדלעך זיינען ניט דורכגעפאַלן. ביי אַט-די מאַבידיזאַציעס האָבן די טויזנטער אַנגעפאַרענע פויערן געגעבן היפש צו לייזן אין שטעטל. זיי האָבן אויך געשיכורט און געטאַנצט אין די גויאישע שענקען און אויפגע- געסן וועלטן מיט חזירים. אונדזער שכן, דער חזירניק פיאַסעצקי, אַ בלאַנ- דער פעטער גוי, וואָס מיט זיין פאַרריסענער נאַז, קליינע אייגעלעך און האַר- טע בערשטלדיקע פלאַקסענע האַר האָט ער שוין אַליין דערמאַנט אין אַ חזיר, האָט געקוילעט חזירים אויף וואָס די וועלט שטייט. דער גוי האָט געמוזט שטאַרק ליב האָבן דאָס קוילען די חזירים, ווייל ער פלעגט זיי אַנטאָן די ווילדסטע יסורים ביים אומברענגען זיי. ער פלעגט זיי שניידן און ברענען לעבעדיקערהייט און פראַווען אַזאַ אַרגיע מיט זיינע מעסערס און העק, אַז די קולות פון די געקוילעטע פלעגן אויפטרייסלען דאָס שטעטל. מיין טאַטע פלעגט אומגיין אַ בלאַסער פון רחמנות צו די באַשעפענישן, וואָס הגם זיי זיינען טמא, זיינען זיי פונדעסטוועגן גאַטס ברואים.

— איי, טאַטע זיסער, ווי ווערט מען שוין אויסגעלייזט פון די טמאים! האָט דער טאַטע געמורמלט, הערנדיק די שוידערלעכע געוויינערייען פון די דברים-אַחרים און די צעלאָזענע געזאַנגען און טענץ פון די שיכורע גוים און גויעס.

נאָך די יאָרײַם, „אַטפוסט“ טעג און פערד-מאַביליזאַציעס, פלעגן אַראַפקומען יידישע קבצנים אין שטעטל און פאַדערן פעטע נדבות ביי די בעלי-בתים, וואָס האָבן געמאַכט גוטע געשעפטן. פון צייט צו צייט פלעגט אויך אַראַפקומען אַן „אייניקל“, אַ ווייבעריש רבילע, וואָס פלעגט אַרומפאַרן איבער דער וועלט אין אַן אייגן ביידל, וואָס איז אַנגעטריבן געוואָרן פון אַ ייד אַ באַלעגאַלע, וואָס איז שוין אינאיינוועגס אויך געווען דעם רבילעס שמש. תמיד פלעגן אַט די „אייניקלעך“ פאַרפאַרן צו אונדז אין שטוב, כדי אַפ- צושטאַטן אַ וויזיט ביים רב. די מאַמע, די מתנגדישע טאַכטער, פלעגט שמייכלען איבער די רבי'לעך מיט די ספּאַדעקעס, גרויסע פיאות און זיידענע זשופיצעס, יידן עמי-הארצים, וואָס פלעגן זיך אַנגעבן פאַר בעלי-מופתים און צדיקים. אָבער דער טאַטע פלעגט זיי מקרב זיין, ווייל זיי זיינען מער- סטנס געווען בני-קדושים, אייניקלעך פון גרויסע צדיקים. אַלע פלעגן זיי זאָגן, אַז זיי שטאַמען פון בעל-שם, פון קאַזשעניצער מגיד און פון ייד הקדוש. טרינקענדיק מיט הנאה די טיי, מיט וועלכע די מאַמע פלעגט זיי מכבד זיין, פלעגן זיי אויסרעכענען פאַר מיין מאַמען דעם געוואַלדיקן יחוס

זייערען אי פון פאָטערס צד, אי פון דער מוטערס צד, און זיפצן אויף זייער גורל, וואָס נישט חסידים פאָרן צו זיי, נאָר זיי מוזן פאָרן צו חסידים און אַרומשלעפּן זיך אויף דער וועלט. זיי האָבן אויך תמיד געהאַט טענות צו איינעם פון זייער דינאַסטיע, וואָס האָט געהאַט פאַרכאַפט די מלוכה, די רבישע ירושה נאָך אַ זיידן, און זיי זיינען געבליבן אויפן וואַסער און מוזן זיין נע-ונד, אַרומשלעפּן זיך איבער דער וועלט.

— איי, רב, ס'איז אַ מבוזהדיקע זאַך דאָס אַרומשלעפּן זיך מיטן ביידל, — האָבן זיי געזיפצט. — תמיד אָן אַ היים, אָן ווייב און קינד, און קיין פרנסה איז אויך נישטאַ. אַלץ גייט אַריין אין פערדל און אין משמש, להבדיל ...

די מששים, פּראָסטע יידעלעך, האָבן זיך געפּאַרעט ביי די הייליקע אויסגעזאַרטע רבישע פּערדלעך אין דרויסן, דערלאַנגט זיי היי אין אַ טאַרבע און גערעדט מיט עם-האַרצישע לשון-קודשדיקע רייד, ווי עס פּאַסט פאַר אַ כלי-קודש.

— רביצין, כיוואָלט אַ בעלן געווען צו גיין זיך וואַשן, — האָבן זיי געזאַנגט, וואָס אויף פּראָסט לשון האָט עס געמיינט, אָז זיי ווילן אַפּעסן. אַוודאי האָבן די חסידים אין שטעטל נישט געוואָלט אומקוקן זיך אויף די רבילעך, די צדיקים פון ווייבער און פּראָסטאַקעס; אָבער די ווייבער און די באַלמעלאַכעס האָבן געוואָלטן פון אַט די פּראָסטע רבילעך און געקומען צו זיי זיך מזכיר זיין און געקויפט ביי זיי אַלערליי קמיעות, אַפּגעשפּראַכענע קרייטעכצער, טיילוואָס קוימ, הייליק גראַם, וואָס האָט זיך גערופּן מיטן שיינעם נאָמען „איזוב“, וועלפּישע ציין, אַפּגעשפּראַכענעם בורשטין, בוימל, קו-פּערנע דרייערס און נאָך אַזעלכע אַנטיקן. דער שמש, דער בעל-עגלה פּלעגט צופירן די ווייבער צום רבין, ער זאָל בענטשן זיי און זייערע קינדער. ער פּלעגט זיי פאַרפאַקן די איינגעקויפטע הייליקע מציאות און דינגען זיך ביים נעמען פּדיונות.

— יידענע, ס'קומט צוויי מאָל ח"י, אַ פּרוטה נישט ווייניקער, — פּלעגט ער טענהן, — און מיר לאָזט אויך עפּעס איבער, אין דעם זכות וועט איר געהאַלפּן ווערן.

דאָס רבילע פּלעגט גלאַצן מיט די אויגן, מאַכן אַלערליי העויות און מאַכן אויפן אַרט קמיעות, געשריבן מיט אַ גענדזענער פּעדער און מיט סופּרישן טינט אויף קליינע שטיקעלעך פאַרמעט. אַט די קמיעות פּלעגט ער איינפאַקן אין קליינע רויטע בייטעלעך און אַנזאַגן די חסידים און חסידותטעס זיינע, אָז זיי זאלן זיי טראָגן אַנגעהאַנגען אויפן האַלדז און, חס-וחלילה, זיי נישט עפּענען ...

צווישן די יידענעס, וואָס פלעגן קומען צו די רבילעך, זיינען אויך געווען ווייבער פון חסידים און פֿומדים. די מאַנען זייערע פֿלעגן זיי נישט לאָזן גיין צו די רבילעך, אָבער די ווייבער האָבן זיך בגנבה אַריינגעכאַפט צו די אייניקלעך און אויסגערעדט זיך פֿאַר זיי זייערע ביטערע הערצער. זיי האָבן נישט געוואָלט יוצא זיין מיט דעם, וואָס זייערע מאַנען זיינען זיי מזכיר ביי זייערע גרויסע גוטע-יידן. זיי האָבן געוואָלט האָבן זייערע אייגענע צדיקים, וואָס פֿאַרשטייען אַ ווייבעריש האַרץ. די ווייבער פלעגן דערנאָך כאַפֿן דעם אמתן חֵק פֿון זייערע מאַנען פֿאַר גלויבן אין אַט די ביידיל-צדיקים. אַ גרויסע חסידותטע ביי די „אייניקלעך“ איז געווען צירל, רפאָ שניט-קרעמערס. אַט די צירל, אַ הויכע, שיינע, רויט-באַקיקע יידענע, האָט איר מאַן, רפאָן, קיין קינדער נישט געבוירן, און זי פֿלעגט אויספֿאַרן צו אַלע צדיקים אין פּוילן געהאַלפֿן צו ווערן. צוליב דעם, וואָס די יידענע האָט קיין קינדער נישט געהאַט, האָט זי זיך געפֿילט זייער געפֿאַל, הגם זי איז געווען אַ נגידותטע. זי האָט תמיד געפֿלאַמט פֿון בושָה צוליב איר עקרהשאַפט און געשעמט זיך קוקן מענטשן אין די אויגן, באַזונדערס מאַנס-בידן. און זי פֿלעגט ממש אַפּגילטן די „אייניקלעך“ פֿאַר זייערע ברכות, קמיעות, עצות און רפואות. זי האָט געציטערט, דער מאַן אירער זאָל זי נישט גט'ן, ווי דער דין איז. לאַנגע יאָרן האָט רפאָ, איר מאַן, זי נישט געגט. ער האָט זי, אַפּנים, געמווט ליב האָבן, די באַטעמטע שיינ-געוויקסיקע יידענע, און אַנשטאַט גט'ן זי, איז ער מיט איר געפֿאַרן אויפּסניי צו אַלער-ליי צדיקים. ווען קיין זאָך האָט נישט געהאַלפֿן, האָבן זיך מאַן און ווייב געגט, ביידע האָבן געוויינט מיט ביטערע טרערן ביים גט'ן זיך. טשיי-קאווע איז געווען דאָס, וואָס ביידע האָבן חתונה געהאַט, ער מיט אַן אַנדער ווייב און זי מיט אַן אַנדער מאַן, און ביידע האָבן געהאַט קינדער.

צווישן די „אייניקלעך“ האָט מען געוואוסט וועגן אַט דעם נגידישן פֿאַרפֿאַלק אַן קינדער, וואָס האָבן יאָרן-לאַנג זיך בשום אופן נישט געוואָלט גטן און גרייט געווען אַלץ אַוועקצוגעבן פֿאַר אַ קינד. און די רבילעך פלעגן כמעט בלויז צוליב זיי אַראַפּקומען אין אונדזער שטעטל. צירל פלעגט זיי צאָלן מיט גאַלד-שטיקלעך, נישט מיט קיין קופּער. אַפילו רפאָ, איר מאַן, וואָס איז אַליין געפֿאַרן צו אַ גרויסן גוטן-ייד, האָט פונדעסטוועגן געגעבן פּדיונים די קליינע רבילעך — אפּשר וועלן זיי עפעס פּועלן אין הימל.

איינער אַ רבילע האָט אַמאָל מיר געגעבן אַ מתנה אַ קמיע, אַ באַ-פּיונינג דערפֿאַר, וואָס איך האָב אים געוויזן דעם וועג צו דער מקווה.

— זאָסט עס נישט אויסטאָן קיינמאָל, אפילו נישט צום שלאָף. —
האַט ער מיר אָנגעזאָגט, — און חס-וחלילה נישט עפענען. ס'איז אַ סכנה...
פאַרשטייט זיך, אַז ווי נאָר דער ווייבערישער צדיק איז אַוועק מיט
זיין ביידל, האָב איך גלייך געעפנט די קמיע און איבערגעדייענט עטלעכע
שורות פון לאַנגע אומפאַרשטענדלעכע תרגום-לשון ווערטער, מיט פּאַנטאַס-
טישע נעמען פון אַלערליי מלאכים און שדים און רחות. עס זיינען אויך
גראַט געווען אָנגעשריבן שורות פון הוילע „שינס“, „לאַנגע בונען“ און
„שלאָס-מעמען“... איך האָב די קמיע אַוועקגעגעבן מיר'ל משה מענדלס,
מיין חבר נתנס מוטער, פון וואָס זי איז געווען געוואָלדיק גליקלעך.

— קום אַרויס צו אונדז אין סאָד, וואָס מיר האָבן געדונגען ביים גלח,
— האָט זי געזאָגט. — וועסט דאָרט קענען עסן עפֿל און פלוימען וויפֿל
נאָר דו וועסט וועלן. מיין נתן איז דאָרט אויך דאָ.

איך האָב מיך נישט געלאָזט בעטן און פֿלעג אָפט אַוועקגיין צום גלח
סאָד, וואָס משה מענדל האָט אים געדונגען כמעט יעדן זומער און געהאַט
אַ חזקה אויף אים.

אויב מיר פלעגן נישט פאַרן אויף זומער צום זידן, פלעג איך אָפט
אַרויסגיין צו די סעדער אַרום שטעטל.

גלייך נאָך פסח פלעגן טייל לענטשינער יידן אַוועקגיין צו די שכנהשע
גויאישע סעדער-באַזיצער און אַפּדינגען די פרוכט, וואָס די בויער וועלן
ברענגען. געדונגען האָט מען די סעדער אויף בלינד, אָפּשאַצנדיק די
פרוכטן לויט די געבליטן. אויב די וועטערן זיינען געווען גוט, און ווערעם
האָבן זיך נישט אַריינגעכאַפט אין די פירות, האָט מען אָפּגעשפּאַרט עטלעכע
הונדערט גילדן אויפן ווינטער. אויב דאָס גערעטעניש איז געווען שלעכט,
איז מען אַרויס אָן ריווח פאַר אַ שווערן זומער אַרבעט, און אַמאָל אפילו
מיט היזק.

ביי אונדז אין שטוב פלעגן צוליב דעם אָפט פאַרקומען דינ-תורות צווישן
יידן, וואָס איינער דעם אַנדערן האָט באַשולדיקט אין אויסכאַפּן פון אים זיין
פריץ אָדער גלח. אויף וועמען ער האָט אַ חזקה. מיין פאַטער פלעגט מוסרן
די, וואָס האָבן עובר געווען אויף דער עבירה פון השגת-גבול. די סאָדאָווי-
קעס פֿלעגן אויך לאָזן שרייבן שטר-מכירות ביי מיין פאַטער, אין וועלכע
זיי האָבן „פאַרקויפט“ זייערע סעדער צו שמיזט דעם שבת-גוי, אַזוי אַז
שיקסעס זאָלן מעגן אום שבת רייסן אויבסט אין זיי. ווי נאָר די פירות
האָבן גענומען זיך באַווייזן אויף די בויער, פֿלעגן די סאָדאָוויקעס זיך
אַרויסציען אין די סעדער אַריין. אין מיטן סאָד פלעגט שטיין אַ בודע, גע-
מאַכט פון אַ שטרויענעם דאָך, וואָס מען האָט אַוועקגעשטעלט אויף דער

ערד. אין אַט דער בודע האָט מען אַריינגעשטעלט די בעטן, אויפגעהאַנגען דעם טלית-זאַק אויף אַ טשוואַק און מען האָט אין איר אַפּגעוואוינט עטלעכע חדשים ביז מען האָט אַראָפּגענומען די לעצטע פּרוכטן פּון די ביימער. גע- קאַכט האָט מען אין דרויסן אויף אַ שייטער.

כאַטש חסידים און שיינע יידן האָבן זיך נישט פאַרנומען מיט האַלטן סעדער, האָט אָבער משה מענדל קצב, וואָס האָט זיך געריבן צווישן חסידים, יאָ געדונגען יעדן זומער אַ סאָד. ער האָט געמוזט זוכן פּרנסה פאַר זיין פולער שטוב עסערס. און פאַר מיר האָט זיך אָנגעהויבן אַ גליקלעכע צייט. איך פלעג אָפּלייגן מיט נתנען אין די סעדער, עסן פּרוכט פּון די ביימער, העלפן רייסן קאַרשן, פאַקן פּרוכט אין קוישן און אין פעסלעך, וואָס מען פירט קיין וואַרשע אויפן מאַרק. שענער נאָך ווי די טעג זיינען געווען די אַוונטן אין די סעדער. משה מענדלס יינגלעך פלעגן אַרומגיין האַלטן וואַך קעגן גנבים, פייפן און שרייען מיט עכאַדיקע קולות. פריידל און אירע חברטעס, וואָס האָבן זיך אָנגעדונגען אין זייער סאָד צו רייסן אויבסט, האָבן געזונגען אין דער סאַמעט-שוואַרצער נאַכט זייערע בענקדיקע ליבע-לידער. פון הימל זיינן שטערן געפאַלן; פייערלעך האָבן געבלישטשעט פּון דאָר- פישע כאַטקעס, הינט האָבן געבילט. איך בין געווען איבערגעוועלטיקט פון גליק, זיצנדיק אין גלחס גרויסן סאָד. איך האָב בלויז ניט געוואַלט קושן דעם גלחס האַנט, ווי די קינדער פון די סאַדאַוויקעס האָבן עס געמוזט טאָן, און איך האָב זיך באַהאַלטן אין אַ ווינקל יעדעס מאָל, ווען דער גלח האָט זיך באַוויזן אין זיין לאַנג שוואַרץ קלייד, איבער וועלכן אַ מעשענער צלם איז געהאַנגען. אַפט פלעגט נאָכן גלח נאָכגיין אַ פעטע לאַכנדיקע גויע. דאָס איז געווען זיין דינסט, אָדער די „גאַספּאַדיני“, ווי מען האָט זי גערופן. נתן האָט מיר דערציילט גאַרנישט קיין שיינע זאַכן וועגן אַט דער פעטער גויע, וואָס וואוינט אין איין הויז מיט דעם קאַטוילישן פּרוש, וואָס טאָר קיין ווייב נישט האָבן . . .

אַז איך פלעג שוין צופיל אָפּיצן אין משה מענדלס סאָד, פלעג איך אַוועקגיין צו מיין חבר הערשל יונתן שניידערס, וואָס האָט אויך געוואוינט אין אַ סאָד אין אַ נאָענטן דאָרף. צוזאַמען מיט מיר פלעגט אויך אַרויס- קומען יואל, אַ יינגל וואָס זיין פאַטער האָט געהאַט אַ אַ בשמים-געוועזענע, בל אי ער איז געווען אַ גלעזער. יואל פלעגט מיטברענגען פולע קעשענעס מיט צוקער-לעקעכלעך, אין דער פאַרם פון מענטשעלעך און פערדלעך, וואָס ער פלעגט אַרויסשלעפּן פון פאַטערס געוועזענע, און שטיקער קיט, מיט וועלכן זיין פאַטער דער גלעזער פלעגט פאַרקייטעווען שויבן. איך האָב פון דעם קיט אויסגעקנאַטן אַלערליי מענטשן און בהמות און חיות. מיר האָבן אויך

צעקנאָטן ליים און אויסגעאַרבעט אַ וועלט מיט גולמס. אין זייערע אויגן־
לעכער האָט מען אַריינגעזעצט זשוקעס און משה־ריבנוס קיעלעך.
איך האָב טייער באַצאָלט פאַר מיינע שעהן אין די סעדער. ערגער נאָך
ווי מייך פאַטערס מוסר, זיינען געווען די האַרבע און לאַגישע שטראַף־רייד
פון מייך מוטער דערפאַר, וואָס איך בין קיין לייט נישט און עס וועט אויסן
וואַקסן פון מיר אַן איטשעלע שמואל פאַניעס. אָבער אַלע שטראַפן זיינען
ווערט געווען פאַר די ליכטיקע און גוטע טעג אין די סעדער, פאַר די
שוואַרצע סאַמעטענע נעכט, אויסגעהאַפטען מיט מיליאָנען שטערן, אין וועלכע
איך האָב דערפילט דעם סוד פון וועלט, לעבן און עקזיסטנץ.

חסידים גיבן זיך אָפּ מזל טוב צוליב דעם וואָס ד"ר הערצל איז געשטאַרבן

עטלעכע יאָר נאָכ'ן אומגליק מיט די צוויי קינדער, וואָס זיינען אַוועק אין איין טאָג, האָט מיין מאַמע געבראַכט נייע דורות אויף דער וועלט. צום ערשטן האָט זי געבוירן איין יינגל, מיט אַ יאָר-צוויי — אַן אַנדערס. ביי איינער אַ קימפעט איז מיין מוטער דאָס געבוירן נישט געגאַנגען לייכט און מיין פאָטער איז אַוועק אין בית-המדרש אַריין. אָבער אויפן וועג האָט מיך דער יצר-הרע איבערגענומען אין די הענט אַריין, און אָנשטאַט מיך לאָזן גיין אין מקום-קדוש, האָט ער מיך געהייסן אַרויסגיין צו מיין נייעם חבֿר, בריטאַן, אַ הונט.

ווי מערסטנס יידישע יינגלעך פון פרומע שטובן, האָב איך אַ צייט געציטערט פאַר הינט, אין וועמען איך האָב געזען שונאים פון ישראל. צו-גלייך מיט די שקצים, פלעגן די הינט נישט קענען פאַרטראָגן קיין לאַנגע יידישע פּאַלעס, און איך בין געווען זיכער, אַז די הינטישע שונאָה צו יידן איז אַן אייביקע, פון דור-דורות, און בלויז ווען דאָס פּאַלק ישראל איז אַרויס פון מצרים, האָט גאָט געמאַכט אַ נס, אַז די כלבים זאָלן נישט בילן דערויף, ווי עס שטייט געשריבן אין חומש, אַז אַ הונט האָט זיין צונג נישט אַרויסגע-שטעקט. יאָ, איך האָב מורא געהאַט פאַר די פיר-פיסיקע שונאים פון ישראל, די אייביקע פריינד פון גוים. אָבער צוזאַמען דערמיט האָט עס מיך געצויגן צו הינט מיט אַ געוואָלדיקן כוח. אונדזער שכן, דער פעפּדשער פּאַולאַווסקי, האָט געהאַט אַ זון אין מיין עלטער, אַנאַטאָל. אָט דער שייגעץ האָט געהאַט אַ הונט, מיט וועלכן ער פּלעגט זיך אָפט שפּילן. ער האָט דעם הונט געלערנט שטיין אויף די הינטערשטע פיס, דערלאַנגען די לאַפע אין דער האַנט אַריין און נאָך אַזעלכע חכמות. ער פּלעגט אויך אַריינקריכן מיט די פינגער דעם קלב אין גרגרת אַריין און דער הונט האָט אים נישט גע-ביסן, נאָר געלעקט און געקושט. איך בין גרייט געווען אַוועקצוגעבן אַ העלפט פון מיין לעבן צו האָבן אַזאַ הינטישן חבֿר. אָבער איך האָב זיך דערשראָקן פאַר מיינע אייגענע געדאַנקען.

אינמאַל האָט זיך אַ הונט צו מיר דערנענטערט הינטערן שטעטל. אין דער ערשטער רגע, אַז איך האָב געזען ווי אַ גרויסער, ברוינער געדיכט-האַרדיקער הונט גייט מיר נאָך, האָב איך געטראַכט צו לויפן; אָבער

איך האָב געוואוסט פון דערפאַרונג, אַז קיין זאך גיט אַ הונט נישט אַזוי פיל קוראַזש נאָכצוּיאַגן זיך נאָך אַ יידיש יינגל, ווי ווען מען אַנטלויפט פון אים, און איך האָב זיך אָנגענומען מיט העלדישקייט פון גרויס שרעק און גע- גאַנגען פאַמעלעך מיין וועג. דער הונט איז מיר נאָכגעגאַנגען, זעענדיק אַז די סכנה איז גרויס, האָב איך גענומען באַשיצן זיך מיט אַ פּסוק.

— „לא יחרץ כלב לשונו“ — האָב איך געמורמלט, ווי מען האָט מיך געלערנט זאָגן אַזאָ שפרוך אין באַגעגעניש מיט אַ כלב; אָבער דער הונט האָט זיך נישט וויסנדיק געמאַכט פון אַ פּסוק און מיר נאָכגעפּאַלגט יעדן טראַט. מיטאַמאָל האָט ער געעפנט דאָס מויל און באַוויזן שפיציקע ציין און אַ ראָזן לעקער. איך בין געווען זיכער, אַז ער גייט מיך אָנכאַפן ביי דער לאַנגער פּאַדע פון מיין צייגן כאַטאַט. אָבער דער הונט האָט בלויו געלעקט מיינע פיס, זיינע אויגן זיינען געווען פול מיט אונטערטעניקייט צו מיר, דעם יידישן יינגל, ווי איך וואָלט גאָר נישט געווען קיין אַפּשטאַמיקער פון ישראל. איך ווייס נישט, וואָס עס איז געווען אין מיר שטאַרקער — די ליבשאַפט צום הונט אָדער די מורא פאַר אים, אָבער איך האָב מיר איינ- געשטעלט דאָס לעבן און אים געגעבן אַ גלעט איבערן קאַפּ. דער הונט איז צו מיר צוגעפאַלן מיט אַזאָ אויסגוס פון פרייד און התלהבות, אַז ער האָט מיך שיר נישט אומגעוואָרפן.

פון דעמאָלט אָן האָט דער הונט מיך נישט אַפּגעלאָזט. ער האָט גע- מוזט זיין אַ פאַרלאָזן באַשעפעניש, היימלאָז און הונגעריק און ער האָט געזוכט שפיין און אַ מענטשנס הערשאַפט איבער זיך. ווען איך האָב אים בגנבה אַרויסגעטראָגן ברויט פון שטוב, האָט ער מיר געקושט די טריט, געוויינט, איך זאָל אים אַריינלאָזן אין הויז; אָבער איך האָב נישט געוואָגט אַריינצופירן אַ כלב אין אונדזער רבנישער שטוב. איך האָב אים אַ נאָמען געגעבן „ברייטאַן“, ווי אַ סך הינט האָבן אין אונדזער געגנט געהייסן.

ווען מיין מוטער איז געגאַנגען צו קינד, האָט „ברייטאַן“ געוואַרט פאַר דער טיר. ער האָט געיאַמערט, איך זאָל אים אַריינלאָזן. איך בין אַזוי איבערגענומען געוואָרן פון זיין האַלדן, אז איך האָב אים אַריינגעלאָזט אין אונדזער פּעדער-הייזער.

איך געדענק נישט ווי לאַנג מיין מאַמע האָט זיך געמאַטערט אין איר ווייבערישער פייך, אָבער איך געדענק, אַז קיינמאָל אין מיין יינגלעריש לעבן האָב איך נישט געהאַט דורכגעלעבט אַזעלכע שעהן פון תּענוג. איך האָב דעם הונט געלערנט שטיין אויף די הינטערשטע פיס, און געבן מיר שלום-עליכם מיט דער לאַפּע. זיין האַריקער פּוס איז געווען סאַמעט-זוייך און וואַרעם. זיינע אַראָפּהענגנדיקע אויערן זיינען געווען גלאַטיק ווי סאַמעט.

נאָך אַ צייט האָב איך מפקיר געווען מיין האַנט און זי אַריינגעשטעקט דעם
כלב אין גרויסן ציטערנדיקן מויל אַריין. דעם הונטס ציין האָבן צערטלעך
זיך צוגערירט צו מיין האַנט, פאַרזיכטיק, קיין קראַץ אַפילו נישט צו געבן
אין מיין הויט. זיין ראָזע צונג האָט באַגאווערט מיינע פינגער. ווער ווייסט
ווי לאַנג די קעגנזייטיקע צערטלעכקייטן וואַלטן אַנגעהאַלטן, ווען פלוצ־
לונג עפנט זיך נישט די טיר פון דרויסן און עס באַווייזט זיך נישט מיין
פאַטער, אַרומגערינגלט מיט אַ מנין בעלי־בתים, וואָס האָבן געזאָגט מיט
אים תהילים אַזוי לאַנג, ביז מיין מאַמע האָט געבראַכט אַ נייעם זון אויף
דער וועלט.

„ברייטאָן“ האָט זיך גלייך אַ לאַז געטאַן אויף מיין טאַטנס סאַמעטענער
זשופיצע, ווי געוויינלעך כלבים, וואָס האָבן עפעס אַ באַזונדערע שנאה צו
לאַנגע יידישע פאַלעס. מיין פאַטער איז פאַרגליווערט געוואָרן פון שרעק.
— אוי וויי מיר, — האָט ער געמורמלט, צוריקרוקנדיק זיך. — נו,
אַ, טרייב אַרויס דעם הונט!

איך וואַלט אים אוודאי אַרויסגעטריבן, דעם הינטישן חבר מיינעם,
ווען איך וואַלט אים נישט געווען געהאַט צוגעבונדן מיט אַ שטריקל צו דער
טיר פון פעדער־הייזל, ווי געוויינלעך גוים האַלטן צוגעבונדן הינט אין
די דערפער. איך האָב גענומען גיך אַפּבינדן דעם הונט, אָבער מיינע
הענט האָבן געציטערט און דאָס שטריקל נאָך מער פאַרפלאַנטערט. מיין
פאַטער האָט אויסגעדריקט עקל צום הונט, און נאָך מער צו מיר, דעם
הונטס חבר.

— אַזוי פירט זיך אַ גמרא־בַּחור, — האָט ער מיך געפרעגט —
אַנשטאט זאָגן תהילים פאַר דער מאַמען, האַסטו גאָר אַריינגענומען אַ הונט
אין הויז זיך צו שפילן?
דער מנין יידן האָט געשאַקלט מיט די קעפּ.
— שייך, זייער שייך, — האָבן זיי געזאָגט, — געפונען די ריכטיקע
צייט דערויף...

„ברייטאָן“ האָט געוויינט ווען איך האָב אים אַרויסגעטריבן פון הויז.
אין זיינע אויגן איז געווען איבעראַשונג און בושה. איך האָב נישט גע-
האַט קיין שענער פנים פון אים. מיין נאָמען אין שטעטל איז געפאַלן אַזוי
נידעריק, וואָס נידעריקער האָט ער שוין גאַרנשיט געקענט פאַלן.
אינגיכן האָב איך נאָך אַן ערגערע זאַך אַריינגעפירט צו אונדז אין הויז
— די פאַקן־מגפה, איינער פון מיינע חברים איז קראַנק געוואָרן אויף
פאַקן. איך בין געגאַנגען צו אים און געשפילט אין קנעפלעך ביי זיין
בעט. אין איינעם אַן אַוונט האָב איך געקראָגן הויכע היץ. נאָך מיר

האָבן געקראָגן הייך מיין עלטערע שוועסטער און מיין קליין ברודערל, איטשעלע, אַ רויט־האַריק זויג־קינד. דער פעלדשער פאָולאָוסקי האָט געזאָגט, אַז דאָס זיינען פאָקן, און נישט קיין ווינד־פאָקן, נאָר די אמתע. מיין מוטער, אָנגעשראָקן פון אומגליק מיט די צוויי טעכטערלעך מיט עט־לעכע יאָר פריער, האָט געהייסן ברענגען דעם דאָקטער פון זאָקראַטשין, וויפל עס זאָל נישט קאָסטן. דער דאָקטער האָט אַרויסגעטריבן אַלע ווייבער און מאַנסבי־ן, וואָס זיינען זיך אָנגעקומען צו אונדז אין הויז, ער האָט אויפ־געפראַלט די פענצטער, וואָס זיינען געווען גוט צוגעמאַכט, זיי זאָלן, חלילה, נישט אַריינלאָזן קיין ווינטעלע, און ער האָט גערעדט צו מיר פויליש מיט יידישע ווערטער געמישט :

— פאָקאָזש פופיק, שייגעין! צייג צינגעלע, טאָק...

ער האָט אָנגעשריבן אַ רעצעפט, גענומען די עטלעכע רובל מיט צוויי פינגער, ווי עס וואָלט אים גאָר נישט אָנגעשטאַנען צו נעמען געלט, און אַנ־געזאָגט מיר, דראַענדיק מיט אַ פינגער, איך זאָל נישט קראַצן די פאָקן, ווייל כּעֶז זיין געשטופֿט און נישט קריגן קיין כּלה.

איך בין גרייט געווען קיינמאָל קיין כּלה נישט צו קריגן, אַבי צו קראַצן די געפאָקטע הויט מיינע, וואָס האָט געברענט ווי אַ העליש פייער. מיין מאַמע איז געוועסן לעבן מיין בעט, צוגעהאַלטן מיינע הענט און גע־טענהט צו מיר:

— קראַץ נישט, קינד מיינס, וועסט האָבן שטופֿלען אין פנים ווי יונתן

שניידער...

נאָך היפשע עטלעכע וואָכן איז די הויט פון מיר אַראָפֿ, אָפּגעשיילט זיך פון קאָפּ ביז פיס. מיט אַ נייער הויט בין איך אויפגעשטאַנען פון בעט. דער טאַטע האָט מיך צוריק איינגעשפאַנט אין דער תּורה און אַליין גענומען לערנען מיט מיר, און דווקא די מסכת עבודה־זרה, אַ גמרא, וואָס האָט צו טאָן מיט דינים וועגן געצנדינער, געטשקעס און אַנדערע אַזעלכע זאַכן. צוליב וואָס איך האָב געדאַרפט וויסן די אַלע דינים וועגן עבודה־זרה, האָב איך נישט אָנגעהויבן צו פאַרשטיין ; אָבער מיין פאָטער איז געווען שטאַרק פאַרקאַכט אין דער מסכתא, ער האָט מחדש געווען חידושים און גערויטלעך זיך פון הנאָה, ווען ער האָט זיי מיר געזאָגט. זיי זיינען מיר נישט גע־קראַכן אין קאָפּ אַריין. די זון האָט מיך גערופֿן און געלאָקט.

ביי איינעם אַזאָ שיעור אין פּרק כּ״ה־צמרים, האָט זיך געעפנט די טיר, עס איז אַריינגעקומען טרייטל שניט־קרעמער, אַ הויכער דאַרער ייד, מיט אַ מאַדנער שוואַרצער באָרד, וואָס איין שפיץ אירער איז געווען אַ

פון אַ וועלט וואָס איז נישטאַ מער

לאַנגער, אַ געקרייזלטער, און דער אַנדער שפּיץ אַ קורצער און אַ גלאַטער.
דער ייד האָט געשיינט פון שמחה און געזאָגט הויך :

— מזל־טוב, רב!

— וואָס איז דער מזל־טוב, ר' טרייטל? — האָט מיין פּאָטער אים
איבערגעפרעגט.

— דאָקטער הערצל האָט אַ מיתה משונה איינגענומען! — האָט ר'
טרייטל געזאָגט.

דערביי האָט ער צוגעגעבן אַ מיאוסן גראָם צום נאָמען הערצל.
מיין פּאָטער האָט זיך פאַרקרימט איבער דעם מיאוסן וואָרט און גע־
וואַלט וויסן וועגן וואָס דער ייד רעדט.

— ווער איז דאָס דער דאָקטער הערצל? — האָט ער איבערגעפרעגט.
— אַ משומד, וואָס האָט געוואַלט פירן אַלע יידן צו דער שמה, —
האָט ר' טרייטל קלאָר געמאַכט, — אָבער ער האָט עס נישט דערלעבט.
— געלויבט דער אויבערשטער, — האָט מיין פּאָטער געדאַנקט און
פאַרענדיקט מיט אַ פּסוק „באבוד רשעים רבה“, דאָס הייסט, אַז ווען רשעים
קומען אום, דאַרף מען זינגען...

גלייך ווי ר' טרייטל איז אַרויס, האָט מיין טאָטע גענומען ווייטער
לערנען די מסכתא עבודה־זרה. נאָכן שיעור בין איך גיך געלאָפן צום
הויז פון שטעטלשן נגיד ר' יהושע, כדי אַנצוזאָגן זיין אייניקל פון שטע־
טעלע לעשנע די בשורה וועגן דעם דאָקטער, דעם משומד, וואָס האָט גע־
וואַלט אַלע יידן אַפּשמדן. דאָס לעשנער יינגל האָט געשאַלטן טרייטלען
מיט טויטע קללות.

— דאָקטער הערצל האָט געוואַלט אַדע יידן פירן קיין ארץ ישראל,
— האָט ער מיר געזאָגט. — קום, וועל איך דיר ווייזן זיין פאַרטרעט.

אין אַ לשון־קודש ביכל, אין וועלכן עס זיינען געווען אויסגעמאַלט
אַלערליי צייכענונגען, איז געווען אויך אויסגעמאַלט אַ ייד אין בלויון קאַפּ
אָבער מיט אַ גרויסער שיינער באָרד. אונטן איז געווען אַנגעשריבן זיין
נאָמען: ד"ר הערצל. דער מאַן מיט דער באָרד האָט גלייך געוואונען
מיין דרך־אָרץ און סימפּאַטיע. דעם נגידס אייניקל האָט מיט מיר אַ סך
גערעדט וועגן דעם ד"ר הערצל און ער האָט מיך אין איין וועגס אויס־
געלערנט אַ לשון־קודש לידל, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן:

חדר קטן, צר וחמים, ועל הכירה אש.

שם הרבי את תלמידיו מורה אֶף־בית...

כאָטש דאָס לידל האָט געהאַט אַ קנאַפע שייכות מיט דעם ד"ר הערצל,
האָב איך געזען דערין אַ צוזאַמענהאַנג. איך האָב כסדר געטראַכט וועגן

דעם מאן מיט דער שיינער באַרד, וואָס האָט געוואָלט פירן יידן קיין ארץ ישראל.

אינגליכן האָבן אַנדערע לייט אויפגערודערט מיין אַזוי-אויך אומרואיק יינגלעריש געמיט.

אין איינעם אַ טאָג, ווען ציגן האָבן געדרימלט אין גאָס און יידן אין זייערע קרעמלעך, האָט אַ שטויב זיך אָנגעטראָגן פון וועג און אויסגע- שילט פון זיך עטלעכע הויפישע לייטער-וואַגנס, אָנגעפאַקטע מיט מאַדנע לייט, פרעמדע און אומדערוואַרטעטע. אָנגעטאָן זיינען זיי געווען גרויס- שטאַטיש, מיט שטייפּע הויכע קראַגנס, האַרטע קאַפּעלישולעך, מיט גע- גאַלטע בערד און מיט וואַנסן. איינער פון זיי האָט געשפּילט אויף אַ האַר- מאַניע; אַן אַנדערער האָט געהאַלטן הינטערן רעקל צוויי טויבן, וואָס האָבן דורך די לאַצן אַרויסגעשטעקט זייערע קעפלעך. פון קרעמלעך און שטובן האָבן זיך די טיר און פענצטער געעפּנט און מענער, ווייבער און קינדער האָבן אַרויסגעשטעקט די קעפּ, גלאַצנדיק איבערראַשט אויף די פרעמדע פּריצים. נאָך גרעסער איז געווען די איבערראַשונג, ווען אַט די פּריצים האָבן גענומען רעדן יידיש צו די מיידלעך און ווייבלעך.

— שאַין וואַבעל, געבן זי מיר אַ קיש, — האָבן זיי גערעדט מיט אַ ברייט וואַרשעווער לשון.

איך בין, פאַרשטייט זיך, גלייך געווען אין דרויסן, צוזאַמען מיט די איבעריקע יינגלעך. מיר האָבן געקוקט אויף די פּריילעכע פאַרשויןען, וואָס האָבן באַלאַגערט די קרעמלעך, איינגעקויפט פאַפּיראַסן און זיך געטשעפעט מיט די פאַרקויפּערונגס.

— זעט, זיי זיינען יידן! — האָבן מיר זיך נישט געקענט צוגלויבן. פון פּריצס קנעכט האָבן מיר זיך דערוואוסט, אָז דאָס האָט זייער האַר אַראָפּגעבראַכט די לייט אַזש פון וואַרשע, זיי זאָלן אויסמאַלן די ווענט און די סופּיטן פון זיינע סאַליעס, וואָס ער האָט גאָר אָן אַ צאַל. זיי וועלן אויך איבערמאַלן אין קירכע די הייליקע בילדער, וואָס זיינען פון אַלטקייט אָפּגעקראַכן. איבער דער גאַנצער צייט וועלן זיי זיין אין שררהס הויף אויף דירה און קעסט. יידן האָבן זיך איבערגעקוקט. דאָס, וואָס יידן וועלן עסן אין הויף טריפות, און נאָך מער דאָס, וואָס זיי וועלן מאַלן יויזעלעך אין טיפּלעך, האָט אינגאַנצן צערודערט. שוויגנדיק, די קעפּ מער געבויגן ווי תמיד, זיינען באַלעבאַטים געגאַנגען צו מנחה און מעריב אין בית-המדרש. דאָס דאווענען האָט קיין טעם נישט געהאַט דעם טאָג.

חדר-יינגלעך זיינען שלעכט געגאַנגען אין חדר פון יענעם טאָג אָן, וואָס די פרעמדע זיינען אין שטעטל אָנגעקומען. איך האָב אינגאַנצן פאַר-

לאַזט די גמרא און שעהן לאַנג געדרייט זיך אַרום שררהס הויף און דורך די שפּאַרעס פון הויכן הילצערנעם פאַרקאַן געקוקט צו די פרעמדע און זייער אַרבעט. אין פאַפירענע שקאַרמיצן אויף די קעפּ, אין געפּלעקלטע הויזן מיט פאַרב זיינען זיי איבער לייטערס געקראַכן, אויף גלייכלע ווענט זיך געדראַפּעט און פון זייערע הענט זיינען פּוּיגאַ אַרויס, פאַרביקע און פאַנג-טאַסטישע, וואָס אַזעלכע זעט מען גאַרנישט; וואָסערלעך, ווינט-מילעך, ביימער, פאַסטעכער מיט פייפלעך, טאַנצנדיקע מיידלעך מיט צעלאַזענע האַר, פייגל אין דער לופטן זיינען פון זייערע פאַרשמירטע הענט פלינק אַרויס און אויף ווענט און טאַראַסן זיך באַזעצט. איך האָב פון קינדווייז אָן ליב גע-האַט צו מאַכן מענטשעלעך. איך האָב זיי אָנגעצייכנט מיט קרייד אויף ווענט, אָנגעשריבן זיי אויף שער-בלעטלעך פון ספרים, אויסגעקראַצט זיי מיט אַ נאַגל אויף פאַרפרוידענע שויבן אין ווינטער. אויך פון ליים פלעג איך אויסקנעטן אַלערליי גולמס און חיות. איך האָב דעריבער נישט אַפ-געריסן די אויגן פון די לייט, וואָס האָבן אַזעלכע שיינע זאַכן אויסגעמאַרט. זיי האָבן מיך נישט געטריבן, זיי האָבן בלויז פריילעך געוואונקען מיט די אויגן און געלאַכט.

— איטשע מאירא, האָסט עפעס אַ שיינע שוועסטער? — האָבן זיי געוואַלט וויסן.

איך האָב מיך פאַרשעמט און רויט געוואָרן.

ווי געשיקט זיי האָבן געאַרבעט, אַזוי האָבן זיי געזונגען. וועלטן מיט געזאַנג זיינען אין זייערע מילער געווען. דער מיט די טויבן אין רעקל האָט זיך אַרומגעדרייט, געזאַגט מבינות, געהייסן איבערמאַכן. די צוויי טויבן זיינע האָט ער גאַרנישט אַרויסגעלאַזט אויף קיין ווייל. אַדער ער האָט זיי געהאלטן אונטערן רעקל מיט די קעפלעך אַרויס, אַדער זיי זיינען געזעסן ביי אים אויף די אַקסלען, ווען ער האָט געדאַרפט נוצן די הענט. טאַטעס האָבן געפאַטשט יינגלעך און מיידלעך פאַר דרייען זיך אַרום די פרעמדע, פאַרשטאַסן אין שטוב, געדראַט מיט גיהנום פאַר דערנענטערן זיך צו די משומדים. קיין זאַך האָט נישט געהאַלפן. ווי פייער ציט שמעטער-ליינגען, כאַטש עס פאַרברענט זייערע פליגעלעך, אַזוי האָבן די אָנגעפאַרענע לייט געצויגן יינגלעך און מיידלעך. טאַטעס און מאַמעס האָבן געזיפצט און געסודעט זיך כסדר.

אין איינעם אַ טאָג, אַ הייסן און אַ העלן, ווען די זון האָט גאַנצע צעבערס מיט גאַרד געשטאַן אויב דעכער און ביימער, איז דער נאַטשאַפּיניק פון סאַכאַטשאַו אָנגעקומען מיט אַ גאַנצער קאַמפאַניע פון באַוואַפנטע פאַ-ליציאַנטן. ער איז געגאַנגען פאַראויס פון זיין קאַמפאַניע, מיט שנעלע

מיליטערישע טריט. די פאליציאנטן האבן געהאלטן אין די הענט זייערע קרומע לאנגע שווערדן. נאך זיי זיינען נאכגעגאנגען „סאלטעסעס“ פוי-ערישע עלטסטע, מיט בלעכלעך אויף זייערע ברוסטן און מיט גראבע פלאקנס אין זייערע הענט. דער נאטשאַלניק האָט געגעבן באַפעלן. די פּאָליציאַנטן און די פּויערן האָבן שוועל אַרומגערינגלט דעם פּריץ כּריס-טאַווסקיס הויף. דערנאָך האָט דער עלטסטער אַרויסגעצויגן די שווערד און מיט פּאַראַדנע טריט אַריין אין הויף. די פּאָליציאַנטן האָבן אים נאָכ-געטאַן. די זון האָט פּריילעך געשפּילט זיך אין די הוילע שווערדן, אין נאַטשאַלניקס לאַקירענע שטיוויל. דער נאַטשאַלניק האָט אַרויפּגעשריגן צו די אַרבעטסדיקע לייט אויף די לייטערס, געפּאַכעט מיט דער שווערד. די פּאָליציאַנטן האָבן זיך געטומלט, געוואָרפן זיך אויף יעדן פּון די פּרעמדע לייט. באַלד האָבן צוויי פּאָליציאַנטן געבראַכט צו פּירן דעם עלטסטן פּון די לייט, דעם וואָס האָט די יוזלעך אין קירכע איבערגעמאַלט. ער איז געגאַנגען מיט פּוילע טריט און געשווינגן. פּלוצלונג האָט ער מיט ביידיע הענט די לאַצן פּון זיין רעקס אַנגענומען און זיי האַסטיק צעעפּנט. דער נאַטשאַלניק איז אַ דערשראָקענער אַ שפּרונג אַפּ געגעבן. דער פּאַרפּעקטער מענטש האָט הויך געלאַכט. פּון זיין רעקס זיינען בלוז צוויי טויבן אַרויס-געפּלויגן, ווייסע, באַזילבערטע פּון דער העלער זון. די פּאָליציאַנטן האָבן מיט פּויערישע שטריק יעדן פּון די לייט צוזאַמענגעבונדן די הענט, יעדע צוויי מענטשן אינאיינעם פּאַרקניפט. ווען אלע זיינען געווען פּאַרטיק, האָבן די פּאָליציאַנטן אַרומגערינגלט די געבונדענע. די „סאַלטעסעס“ מיט די פּלאַקנס זיינען געגאַנגען אין אַ זיט. דער נאַטשאַלניק האָט מיט הערדישע טריט מאַרשירט פּאַראַויס. זיינע לאַקירענע שטיוויל האָבן געלאַכט צו דער זון. די פּרעמדע זיינען געגאַנגען אויסגעגלייכטע. נאָך זיי זיינען עטלעכע הויפּישע לייטער-וואָגנס נאָכגעפּאַרן, פּויל מיט זייערע זאַכן און קעסטלעך ביי די קרעמלעך זיינען דערשראָקענע יידן און וויבער געשטאַנען און שטיף געסודעט זיך. פּון די סאַלטעסעס האָט מען דערשנאַפט פּאַרוואָס מען פּירט די לייט אין שטריק געבונדן.

— זיי וועלן פאַרפּוילט ווערן אין קייטן, — האָבן יידן געמורמלט. —

זיי האָבן גערעדט אויפן קאַיסער...

פאַר די געבונדענע לייט האָט זיך אַ שטויב אויפּגעהויבן און געגאַנגען פּאַראַויס ווי אַ וועג-ווייזער. האַרט איבער די קעפּ זייערע האָבן די צוויי ווייסע טויבן געפּלאַטערט, אין דער זון זייערע פּליגלען געזילבערט און באַגלייט די מענטשן אין זייער שטויביקן וועג.

— אַ מצווה אויף די טריפעניאַקעס! — האָבן פרומע יידן געזאָגט.

איך האָב מיט אַדע כוחות איינגעהאַלטן די טרערן, וואָס האָבן מיר צוגעשפּאַרט, און פֿאַנג נאָכגעקוקט די אַוועקמאַרשירנדיקע לייט, וואָס האָבן צערודערט מיין יינגלעריש געמיט, אָן אומרואיקייט דערין אַריינגעטראָגן. טעג דערנאָך האָב איך ביי קיין פֿאַל נישט געקענט פֿאַרשטיין דעם לייכטסטן דף גמרא, צום פֿאַרדרוס און וואונדער פון מיין פֿאַטער. איך האָב נישט אויפגעהערט טראַכטן וועגן דעם מאַן מיט דער שיינער באַרד, וואָס וויל פֿירן יידן קיין ארץ־ישראל, וועגן די פרעמדע לייט, וואָס וועלן פֿאַרפוילט ווערן אין קייטן פֿאַר זייער רעדן אויפן קייסער.

אינגיבן האָב איך זיך דערוואוסט וועגן אַט די ביידע ענינים.

אין איינעם אַ טאָג איז אומגעריכט אַ ליטווישער ייד פֿאַרפֿאַרן צו אונדזער שטוב, אַ ייד מיט קירצלעכע קליידער און אַ גרויס פֿאַניש היטל אויפן קאַפּ. ער האָט געפֿירט מיט זיך אַ יינגל, אַנגעטאַן אין אַ רעקל און אין הויזן איבער די שיך, און געזאַגט מיין טאַטן, אַז אַט דאָס קורץ־גע־קליידטע יינגל וויל ער איבערפֿאַרן ביי אים צו דערנען תורה. ער האָט אויך גערעדט מיט דער מאַמען, זי זאל דעם יינגל געבן עסן און שלאָפן און אַכטונג געבן אויף אים, און דערפֿאַר וועט ער צאָלן פֿיר קערבֿעך אַ וואָך. דער ייד האָט גערעדט ליטוויש און איז געקומען פון אַרום גראַדנע. ווי אַזוי ער איז פֿאַרפֿאַרן אַזש קיין לענטשין, געדענק איך נישט מער. אָבער איך געדענק דעם יידס קירצלעכע קליידער און זיין פֿאַניש היטל, וואָס ביי אונדז האָבן אַזעלכע „דייטשישע“ מלבושים געטראָגן נאָר קלעזמער אַדער אַ רופּא. מיין פֿאַטער האָט דאָס ליטווישע יינגל אַנגענומען, אָבער ער האָט פֿאַרלאַנגט פון פֿאַטער זיינעם, אַז ער זאָל אים אויסטאַן די גויאישע מלבושים און אים אַנטאַן ווי אַ ייד. דער ליטווישער ייד האָט גלייך גע־היסן ברענגען אַ שניידער און באַשטעלט פֿאַר זיין יינגל אַ פֿאַנג כאַלאַטל, וואָס מען זאל אים אויפנייען אין דעם זעלבן טאַג.

דער ייד איז אַוועקגעפֿאַרן און אַנגעזאַגט זיין יינגל, ער זאָל שרייבן בריוו און לערנען תורה.

— שייקע, זיי אַ מענטש. — האָט דער ייד אַנגעזאַגט זיין זון, — דו הערסט, שייקעלע.

שייקע האָט צוגעזאַגט. אָבער ווי נאָר דער פֿאַטער איז אַוועק, האָט ער גלייך קיין מענטש נישט געוואָלט זיין. ערשטנס, האָט ער נישט גע־וואָלט אַנטאַן דאָס כאַלאַטל, וואָס דער שניידער האָט פֿאַר אים געמאַכט. ער האָט חוזק געמאַכט פון דער זשופּיצע. אַזוי האָט ער חוזק געמאַכט פון אַלעמען און אַלץ. קיין זאך איז אים ניט געפעלן געוואָרן ביי די פּוילישע. די ערשטע עטלעכע טעג האָט ער נאָך ווי נישט איז געלערנט ביי מיין פֿאַ־

טער, צוזאמען מיט מיר. באַלד האָט ער גענומען אויך ארויסדרייען זיך פון לערנען און אַרומלויפן וואו נאָר די אויגן האָבן אים געטראָגן. ער האָט אויך געקויפט אַפּט זיסקיטן אין די געוועלבלעך, אַלערליי צוקערלעך און לעקעכלעך, און גענאָשט אויף וואָס די וועלט שטייט. אָבער דער עיקר האָט דער יונג ליב געהאַט צו דערציילן מעשיות, אַלץ וועגן די גיבורים אין זיין ליטוויש שטעטל ביי גראָדנע. לויט זיינע מעשיות איז אויסגעקומען, אַז ביי זיי אין שטעטל וואוינען בלויז שמשון הגיבורס און אַז אַ גוי וואָגט גאַרנישט זיך צו באַווייזן אויפן ייִדישן מאַרק, ווייל די גיבורים מאַכן פון אים קרעפּל־פּלייש. מיין פּאָטער האָט נישט געוואָלט הערן די פּאַנ־טאַסטישע מעשיות און גערופן שייקען צו דער גמרא. שייקע האָט נישט געוואָלט אַנקוקן די גמרא און בעסער מיר דערציילט אַלערליי אויסטערלישע מעשיות פון זייער געגנט.

פון אים האָב איך זיך אויך דערוואוסט וועגן ציוניסטן און סאַציאַליסטן, וועגן סטרייקס און רעוואָלוציאַנערן, וואָס שיסן פּאַליציאַנטן, אַפּיצערן און אַפילו גענעראַלן און קייסאַרים.

איך בין צו דעם שייקען צוגעוואָסן געוואָרן. איך האָב געקוקט אין זיינע ברענענדיקע שוואַרצע אויגן, וואָס זיינען געווען פול מיט לעבן, לוסט און צעשפּילטקייט. איך האָב אָנגעמאַסטן זיין רעקל בגנבה. אויף די שפּאַצירן הינטערן שטעטל האָט ער מיך אויסגעלערנט אַ ייִדיש לידל, וואָס האָט זיך פּאַרענדיקט נאָך יעדער סטראָפּע מיט אַ רוסישן „העי, העי, העי דאַלאַי, סאַמאַדיערושאַויעץ איז ראָסעי“...

אינמאָל ביי אַזאַ שפּאַציר, האָט אַ שייגעץ אָנגערעייצט אויף אונדז אַ הונט. איך האָב געמיינט, אַז שייקע וועט זיך לאָזן לויפן, אָבער ער איז נישט געלאָפּן. מיט די בלויזע הענט האָט ער זיך געוואָרפן אויפן הונט און אים פּאַרטריבן. דאָס האָט אים גאָר אויפגעהויבן אין מיינע אויגן. איך בין גרייט געווען פאַר דעם שייקען אין פייער און אין וואַסער צו גיין. אָבער פונקט ווי אומדערוואַרטעט דער יונג איז אַראָפּגעקומען צו אונדז, אַזוי אומגעריכט איז ער אַוועק. ער האָט ביי קיין פּאַל נישט געוואָלט בלייבן ביי אונדז און איז אַנטלאָפּן אַהיים. ער האָט מיר איבערגעלאָזט זיין ניי כאַלאַטל און אַ מעסערס, אַ קליין מעסערל, געמאַכט אין דער פּאַרם פון אַ שטיוועלע, מיט אַ סך קלינגלעך און אַ פּראָפּן־ציער, מער פון אַלץ האָט ער איבערגעלאָזט אומרויאַקייט אין מיין האַרץ, בענקעניש נאָך עפעס גרוי־סעס און ווייטס און אומגעוויינלעכס.

באַלד איז דאָס אומגעוויינלעכע געקומען. עס האָט זיך אָנגעהויבן די מלחמה צווישן די רוסן און די יאַפּאַנטשיקעס.

ווער עס זיינען דאָס די יאָפּאַנטשיקעס און וואו זיי געפינען זיך האָט קיינער נישט געוואוסט. אָבער מען האָט געוואוסט, אַז זיי געפינען זיך ערגעץ ווייט, הינטער די הריי־חושך און אַז זיי שלאָגן זיך מיט פּאַניעס סאַל־דאַטן, צווישן וועלכע עס זיינען אויך געווען עטלעכע לענטשינער בחורים. אינגיכן האָט מען אויך גענומען רעדן, אַז מען וועט נעמען אויסגעדינטע סאַלדאַטן, און ווייבער פון אַזעלכע מענער האָבן באַצייטנס גענומען קלאָגן און וויינען. אויך צווישן די פויערן האָט מען גערעדט וועגן דעם, אַז מען וועט צונעמען די מענער אויף דער מלחמה. אויף יאָרידים האָבן זיך אַלערליי קלאָנגען אַרומגעטראָגן, קלאָנגען וועגן אויפשטאַנדן, בונטן און מרידות, קלאָנגען וועגן אַ בונט פון פּאַליאַקן, וואָס ווילן צוויק איינפירן אַ פּוילישע מלוכה. אויף איין יאָריד איז געקומען צו אַ בונט. איינער אַ שייגעץ מיטן נאָמען מיכאַלאַסצאַק, אַ דאָרפישער יונג, וואָס האָט געאַרבעט אין וואַרשע אין אַ פּאַבריק, האָט גענומען זינגען אַ לידל מיט חוּק אויפן קייסער. ער האָט אויך געלאַכט פון די רוסישע זעלנער און געלויבט די יאָפּאַנעזער. דערביי האָט ער געזאָגט, אַז דערפאַר רופן די יאָפּאַנטשיקעס זייער לאַנד יאָ־פּאַן, ווייל דאָס מיינט „יאָ־פּאַן“, איך בין אַ „פּאַן“, און לאַז מיר נישט קריכן אויפן קאַפּ פון די קאַצאַפּעס. די צוויי פּאַליציאַנטן האָבן געוואַלט דעם מאַיעסטעט־לעסטערער אַרעסטירן, אָבער מיכאַלאַסצאַק, אַ גיבור, האָט זיך געוואַרפן אויף זיי און אַראָפּגעריסן זייערע עפּאַליעטן און מעדאַלן. איין פּאַליציאַנט האָט אַרויסגעצויגן זיין שווערד, אָבער מיכאַלאַסצאַק האָט מיט די בלויע הענט אַרויסגעריסן די שווערד פון פּאַליציאַנטס הענט. כאַטש זיין האַנט איז געווען צעשניטן און געבלוטיקט, האָט מיכאַלאַסצאַק פּאַרטריבן די קייסערלעכע דיינער. ער האָט זיך אַריינגעריסן אין געריכט און אַראָפּגעריסן דעם צאַרס פּאַרטרעט און דעם אָדלער. אַזעקוואַרפּנדיק דעם קייסערלעכע פּאַרטרעט אויף דער גאַס, האָט ער אויף אים אָפּגעטאַן אַ נישט שיינע זאַך און ער האָט גערופן די פויערן, זיי זאָלן נאָכגיין נאָך אים, נעמען העק און ווילעס און פּאַרטרייבן די קאַצאַפּעס פון פוילן.

יידן האָבן גלייך אָפּגערייניקט די שטעלעכלעך אין מאַרק, פּאַרהאַקט טיר און טויער און באַהאַלטן זיך אין מורא פאַר דעם אויפגערייצטן המון. מיכאַלאַסצאַק האָט געשריגן, מען זאָל נישט מורא האָבן, ווייל עס איז „יעד־נאַשטש“, אייניקייט, הייסט עס, און מען מיינט נאָר די קאַצאַפּעס. אָבער יידן זיינען געבליבן פאַרשטעקט אין זייערע באַהעלטענישן. די צוויי פּאַ־ליציאַנטן האָבן זיך אויך באַהאַלטן ערגעץ אויף אַ יידישן בוידעם. אין מיטן דער נאַכט האָבן זיי זיך איבערגעטאַן אין יידישע קאַפּאַטעס, פּאַר־בונדן די באַקן מיט קעשענע־פּאַטשיילעס, ווי זיי וואַלטן געליטן פון צאַן־

ווייטיק, אזוי אז מען זאל נישט דערקענען זייערע געגאלטע בערד, און זיינען אנטלאפן פון שטעטל קיין סאכאטשאָוו.

אויפן דריטן טאָג איז דער סאכאטשאָווער נאטשאַלניק געקומען מיט עטלעכע פורן סטראָזשניקעס, באַוואַפנטע מיט ביקסן. די סטראָזשניקעס האָבן אַרעסטירט פּויערן, וועלכע זיי האָבן געבונדן אין שטריק. דער נאטשאַלניק אַליין האָט געפאַטשט אין מיטן גאַס די בונטאַושושניקעס.

— אין קייטן וועט איר פאַרפּוילט ווערן! — האָט ער געדונערט און געטופעט מיט די לאַקירענע שטיוול. — איך פאַרלאַנג, עס זאל זיין רואיק אין מיין „אויעזד“! ...

אַ צייט איז געווען רואיק, אָבער נישט אויף לאַנג. אין איינעם אַ פּריי-מאַרגן האָט דער נגידישער איידעם, יוסף רויזקעס, זיך דערוואוסט פון זיין „הצפירה“, וואָס איז געוויינלעך אַנגעקומען מיט אַ וואַך שפּעטער אַמוויי-ניקסטנס, וועגן אַ פאַגראַם אין ביאַליסטאָק.

וואו עס איז ביאַליסטאָק האָט מען נישט געוואוסט ביי אונדז. מען האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָרט וואוינען יידן פּיטוואַקעס. אָבער די נייסען אין דער לשון-קודשדיקער צייטונג זיינען געווען מוראדיקע. יוסף רויזקעס, דער פּיטווישער איידעם, האָט איבערגעזעצט אין יידיש די באַשרייבונגען וועגן די רציחות, ווען קינדער און זקנים, וואָס מען האָט צעהאַקט מיט העק, וועגן מעוברתע ווייבער, וואָס מען האָט זייערע בייכער אויפגעשניטן. די דאָווענער אין בית-המדרש זיינען געשטאַנען בלאַסע, דערשראָקענע. מיט גע-בויגענע קעפּ זיינען יידן אַהיימגעגאַנגען מיט זייערע טלית-זעקלעך צו עסן אַנבייסן. איך בין געווען אזוי צערודערט פון די מוראדיקע זאַכן, אַז איך האָב נישט געוואַלט עסן דעם אַנבייסן, וואָס די מאַמע האָט געגרייט פאַר מיר. איך האָב זיך אַוועקגעלייגט אויף אַ גרין-געפאַרבטן קופער, וואָס איז גע-שטאַנען ביי אונדז אין שטוב, און איך האָב געהאַט טענות צו גאַט, צום יידישן גאַט, וואָס ער האָט געלאָזט גוים-רוצחים טאָן אַזעלכע אַכזריות צו יידן, צו זקנים און קינדער, צו ווייבער און עופהלעך. טאַטע-מאַמע, אַליין געבראַ-כענע, האָבן מיך געטרייסט, געטענהט, אַז דאָס איז דערפאַר, וואָס יידן זינ-דיקן, און אַז יידן וועלן גיין אין גאַטס וועגן, וועט גאַט זיך דערבאַרעמען אויף זיי, ווייץ גאַט איז אַ גוטער, אַ גערעכטער. איך האָב די רייד ניט געקענט הערן.

— ניין, גאַט איז אַ שלעכטער! — האָב איך געשריגן אין ווייטיק. — אַ שלעכטער! ...

טאַטע-מאַמע האָבן פאַרשטאַפט די אויערן, נישט צו הערן די גאַט-לעס-טערונג.

די ביטערע נייעסן האָבן אָנגעהויבן אָנקומען אָפטער און אָפטער אין שטעטל. יידן האָבן זיי געבראַכט פון וואַרשע, וואו זיי האָבן געקויפט סחורות. אפילו מיין פאָטער האָט גענומען לייען די טרייפּהנע „הצפירה“ ביים נגידישן איידעם און לייענען די שלעכטע בשורות. אין די פאַרנאַכטן, צווישן מנחה און מעריב, האָבן יידן זיך צוזאַמענגעקוועטשט, ווי אַ סטאַדע שאָף אין מורא פאַר אַ וואַלף, און גערעדט וועגן יידישע צרות און סכנות. דאַרפס־יידן האָבן דערציילט וועגן אומרויאקייט אין די דערפער. אַנדערע האָבן געזאָגט, אַז קאַצאַפעס פון טיף רוסלאַנד זיינען אַראָפּגעבראַכט געוואָרן צו באַפאַלן דאָס שטעטל. אַלערליי וויסטע קלאַנגען האָבן זיך געטראָגן.

איינמאָל אין דער פריי, ווען מען איז געקומען דאווענען און מען איז צוגעגאַנגען אַרויסנעמען אַ ספר־תורה צום לייענען, ווייל עס איז געווען אַ תחנון־טאָג, האָט מען, צום שרעק, דערזען, אַז עס פעלט איין רייניקייט אין ארון קודש, דאָס קליינע ספר־תורהלע מיט די מעשענע עצי־חיימס, אין וועלכן מען פלעגט געוויינלעך לייענען אין מיטן דער וואָך. אין בית־המדרש האָט זיך אויפגעהויבן אַ טומל. מען האָט גלייך פאַרשטאַנען, אַז עפעס שלעכטס האָט געמוזט געשען. נאָך עטלעכע שעה אַרומזוכן, האָט מען דער־זען ווי אַ פיסל פון מעשענעם עץ־חיים שטעקט אַרויס פון וואַסער־לעבן בית־המדרש, אַ זומפיק וואַסער, אין וועלכן עס פלעגן אַרומשווימען קאַטש־קעס, און חזירים פלעגן זיך דאַרט קילן זייערע צעפאַרעטע פעטע לייבער.

אַזוי ווי מען וואָלט געפונען אַ הרוג, האָבן יידן געאייילט זיך ביים אַרויס־ציען די רייניקייט פון זומפ אַרויס. דער עולם איז נאַכגעלאָפן ווי נאָך אַ לזיה. מיין פאָטער האָט מיט ציטערנדיקע הענט געכאַפט דאָס פאַרבלאַט־טיקטע ספר אין זיינע אַרעמס און אויסגעלייגט עס אויף אַ פסולען טליח אויפן שולחן. אָבער עס איז געווען אינגאַנצן נאָס און קויטיק. די רייעות זיינען געווען פאַרפוילט און האָבן פאַרשפרייט אַ שלעכטן ריח. מיין טאַטע האָט געזאָגט איבערן ספר „ברוך דיין האמת“, ווי מען זאָגט איבער אַ נפטר. יידן האָבן געוויינט. דער טאַטע האָט געהייסן איינפאַקן דאָס ספר אין אַן אַרון און עס מקבר געווען אויפן בית־עולם אין זאַקראַטשין. דער טאָג פון דער קבורה איז געווען אַ טאָג פון תענית. יידן און ווייבער האָבן געפאַסט, אין בית־המדרש האָט מען געזאָגט סליחות און געלייענט „ויחל“.

אינגיכן האָט מען זיך דערוואוסט, אַז דאָס האָט אָפּגעטאַן דעם פויער גרוסקיס אַ זון, אַ חזירים־פאַשער, וואָס האָט געפיטערט זיינע דברים־אחרים נישט ווייט פון בית־המדרש. אָבער מען האָט נישט געוואָגט אים אָנצו רירן, ווייל מען האָט מורא געהאַט פאַר די אומרויאקע פויערן. מען איז

חסידים גיבן זיך אפ מזליטוב...

בלויז אוועק צום גלח אים פארמסרן. דער גלח האט צוגעזאגט, אז ער וועט
אים שוין באשטראפן אויף דער לעקציע פון רעליגיע אין קירכע.
אין בית-המדרש האט מען אנגעהויבן שמועסן, אז משיחס צייטן קומען
אן.

יידן פאַרריכטן נישט די דעכער פון זייערע הייזער, ווייל זיי

וואַרטן יעדן טאָג אויף משיחן

„משיח קומט אין יאָר תרס"ו" — אַזאַ בשורה האָט זיך גענומען טראָגן צווישן יידן און האָט באַהערשט מענער און ווייבער, קינד און קייט. ער־שטנס, האָט מען געזען אין די פּאָגראַמען, אין דער רעוואָלוציע און אין דער מלחמה, אַז דאָס זיינען די חבלי משיח, די פּיין פאַר משיחס אַנקומען. צווייטנס, האָט מען געזען צייכנס, רויטע פּלעקן אין די נאַכטיקע הימלען, וואָס האָבן ניט געמיינט קיין אַנדער זאַך, ווי דאָס אַנקומען פון משיח. דריטנס, האָט מען אויסגערעכנט ווי צוויי מאָל צוויי איז פּיר, אַז די מלחמה צווישן רוסלאַנד און יאַפּאַן איז, אין דער אמתן, די מלחמה צווישן גוג און מגוג, וואָס דאַרפן זיך שלאָגן איידער משיח קומט. פּערטנס, האָבן אַלע פּסוקים אין דער תּורה, אַלע מאַמרים אין דער גמראַ און אין אַנדערע ספרים געהאַט רמזים אויף דעם יאָר תרס"ו, אַז דאָס וועט זיין דאָס יאָר פון דער אויסלייזונג. דער גרעסטער ספּעציאַליסט אין אויסגעפּינען אָט די רמזים איז געווען מיין פּאָטער. וואו ער האָט זיך ניט צוגערירט צו אַ ספר, צו דער תּורה, צו דער גמראַ, צום זוהר, צו אַלערליי אַנדערע קבלה־ספרים, אומע־טום האָט ער אויסגעפונען און אויסגערעכנט לויט גמטריאות, אַז משיח קומט אין תרס"ו. מיין פּאָטער, דער שטענדיקער ענטוואַסט און גלויבער, פּלעגט פּלאַמען פון שמחה ביים דערציילן מיין מוטער וועגן די נייע רמזים זיינע, אין וועלכע עס קען קיין ספּק ניט זיין. מיין מוטער, די מתנגדישע טאַכ־טער, האָט גאָר ניט געזאָגט קעגן דעם, אָבער אירע גרויסע, גרויע, דורכ־דרינגלעכע אויגן האָבן אָפּגעקילט דעם טאַטנס ברען. דער טאַטע פּלעגט דעריבער אַנטלויפן אין בית־המדרש און דערציילן דאָרט די נייעסטע רמזים זיינע.

— יידן, עס איז קלאַר ווי דער טאַג, אַז דער קיץ איז נאָענט — האָט ער געזאָגט און געוויזן די פּסוקים און מאַמרים, וואָס ווי אַזוי מען האָט זיי ניט גערעכנט, ווי מען האָט זיי ניט געדרייט, אַפילו אויף צוריק, האָבן זיי אַלץ געפּירט צו תרס"ו. יידן בני־תורה האָבן אַריינגעקוקט אין די ספרים און געזען באַשיינפּערלעך, אַז אַזוי איז עס. פּראַסטע יידן האָבן געגלויבט אויפן וואַרט.

אין איינעם אַ טאָג איז אויך געקומען דער גרויסער מענדל פון גער און דער ציילט, אַז דער רבי אליין האָט זיך אַרויסגעכאַפט, אַז משיח קומט. געזאָגט האָט ער עס ביי אַזאַ געלעגנהייט: איינער פון רבינס שאַרפע חסידים און לומדים איז צוגענומען געוואָרן אין רוסישן מיליטער און אַוועקגעשיקט געוואָרן אויף דעם יאַפּאַנישן פּראָנט. דער חסיד האָט די גאַנצע צייט ניט פאַרזוכט קיין געקעכטס, נאָר דערנערט זיך מיט טרוקן ברויט און וואַסער, כדי ניט צו פאַרזוכן קיין טריפות. אָבער דאָס איז נאָך ניט געווען אַלץ. ווען דער חסידישער יונגערמאַן איז געפאַלן אויפן פעלד, האָט מען ביים אויסטאָן אים געפונען, אַז אונטער די זעלנערישע מלבושים האָט ער די גאַנצע צייט געטראָגן אויף זיך תכריכים און אַ טלית, אַזוי, אַז טאַמער פאַלט ער, זאָל ער באַגראָבן ווערן אין די הייליקע בגדים. די אַנדערע יידישע סאַדאַטן אויפן פּראָנט האָבן וועגן דעם געלאָזט וויסן קיין גער. ווען דער גערער האָט דאָס דערהערט, האָט ער געוויינט און גע- זאָגט, אַז עס איז משיחס צייטן.

וואָס איינגטלעך דעם חסידס תכריכים האָבן צו טאָן מיט משיחן איז ניט געווען גאַנץ קלאָר. אָבער עס איז גענוג געווען דאָס, וואָס דער גערער רבי האָט אַזוי געזאָגט. אַט דעם רבינס רייד האָבן זיך גענומען טראָגן אי- בער אַלע יידישע ישובים. אויך אַנדערע צדיקים האָבן געלאָזט פאַלן ווערטער וועגן קץ. אין די רוסישע מפלות אויפן פּראָנט האָט מען ווידער געפונען רמזים אויף משיחן. יידן אין בית-המדרש ביי אונדז האָבן אויפ- געהערט לערנען, האַנדלען, נאָר געהאַלטן אין איין רעדן וועגן דער גאולה. אין דער פרי, אין מיטן טאָג, דער עיקר צווישן מנחה און מעריב, האָבן יידן זיך צוזאַמענגעדריקט אין אַ רעדל און ביים טונקעלן שיין פון בית- המדרש נאַפּט-לאַמפ גערעדט וועגן איין זאַך — וועגן משיחס קומען. מען האָט אים דערוואַרט יעדן טאָג, יעדע מינוט. מען האָט כסדר צוגעהערט זיך צו עפעס, אויפגעכאַפט יעדן שאַרף, ווי אַט דערהערט מען דעם שופר של משיח. אַ טייל יידן האָבן אַזוי זיך אַריינגעלעבט אין דער גאולה, אַז זיי האָבן אַפילו גענומען פאַרנאַכלעסיקן זייערע עסקים, זייערע קרעמלעך און הייזלעך. איד געדענק ווי אין איינעם אַ פאַרנאַכט צווישן מנחה און מעריב האָט אַ ייד מיטן נאַמען יהושע גלוסקער דערציילט, אַז ער וועט ניט פאַר- ריכטן דעם דאָך פון זיין הויז אויף ווינטער, ווייל עס איז אים אַ שאַד די צייט און געלט.

— סיי ווי-סיי וועלן מיר אַוועק קיין ארץ-ישראל אינגיכן, צו וואָס דאַרף איך מיר דרייען דעם קאַפּ? — האָט ער געזאָגט.

בלויז איין ייד, דער אַלטער בערל, וואָס מען האָט געזאָגט אויף אים, אַז ער איז שוין ווייט אין די ניינציקער, האָט אויסגעלאַכט יהושע גלוסקער. — וועסט נאָך ניט איין מאָל מוזן דעקן דעם דאָך ביז משיח וועט קומען — האָט דער זקן געטענהט. — ווען איך בין געווען אַ יינגל, האָט מען מיר אויך דערציילט די אייגענע מעשה, אַז משיח קומט, פונדעסטוועגן האָב איך אָפּגעדינט פּאַניען פינף און צוואַנציק יאָר, און גאָר ניט ... דער עולם אין בית־המדרש האָט אָפּילו ניט געוואָלט הערן דעם אַל־טנס רייד.

— וואָס ווייסט איר וועגן אַזעלכע זאַכן? — האָט מען געזאָגט מיט פאַרדראָס, וואָס ער צעשטערט די האָפענונג.

מען האָט נישט שטאַרק געהאַלטן פון אַלטן בערל. צוליב דעם, וואָס ער האָט געדינט פינף און צוואַנציק יאָר פּאַניען, איז ער געווען אַ קנאַפּער לַמֶּדֶן אין ייִדישע זאַכן. ער האָט קוים מיט צרות געקענט דאַווענען. זיין ווייסע באָרד איז אויך געווען אַביסל צו רונדיק, אַזוי, אַז עס איז געווען אַ חשד, אַז ער שערט זי צו אַביסל אין די ברעגן. חוץ דעם פּלעגט ער אויך חוּזק מאַכן פון דעם טומל, וואָס יידן מאַכן ווען זייערע זין דאַרפן גיין דינען פּאַניען. אויך מיר סאַלדאַטן! — פּלעגט ער לאַכן פון די זעלנער, וואָס דינען בלויז פיר יאָר אין מיליטער. אָפּילו פון דער רוסיש־יאַפּאַ־נישער מלחמה האָט ער געלאַכט, ווייל זי איז קיין מלחמה ניט און זי קומט ניט צו דער טערקישער מלחמה, אין וועלכער ער, בערל, האָט גע־קעמפט און געקראָגן מעדאַלן פאַר זיינע העלדישקייטן. טאַמער איז נאָך דאָס אַלץ ווייניק געווען, האָט דער בערל געהאַט אַ זון אין אַמעריקע, וואָס מען האָט געזאָגט אויף אים, אַז ער גייט מיט אַ געגאַלטער באָרד און פירט זיך ווי אַ גוי. זיין פּאַטאַגראַפיע, טאַקע אָן דער באָרד און אין גויאישע קליידער, איז געהאנגען ביי בערלען אויף דער וואַנט פון זיין שטיבעלע. צוליב די אַלע זאַכן האָט מען וועגן דעם אַלטן ניקאַלאַיעווער קאַשע־פרע־סער קיין געהויבענע מיינונג ניט געהאַט און מען האָט ניט געוואָלט הערן זיינע ספיקות וועגן משיחן. אַלע ספרים און רבנים און גוטע יידן האָבן געזאָגט אַנדערש, און מען האָט זיי מער געגלויבט.

אַז משיח קומט אין תרס"ו איז קיין ספק נישט געווען. פּראַסטע יידן האָבן בלויז געוואָלט וויסן ווי אַזוי משיח וועט דאָס קומען, ווי אַזוי מען וועט דאָס גיין קיין ארץ־ישׂראל, ווען די טויטע וועלן צוריק אויפשטיין תחית־המתים, און ווי אַזוי עס וועט זיך לעבן אין ארץ־ישׂראל, און זיי האָבן געפרעגט דעריבער מיין פּאַטער. אַ שיינענדיקער, אַ פאַרפּלאַמטער, האָט מיין טאַטע מיט הייסע רייד אויסגעמאַלט פאַר דעם עולם אין בית־המדרש

אַלץ מיט אַנאַנדער. ער איז ניט געווען גאַנץ קלאַר אין דעם אופן ווי אַזוי משיח וועט קומען, ווייל אין די ספרים זיינען דאָ וועגן דעם אַלערליי מיי-נונגען, און עס איז שווער צו וויסן וועמענס מיינונג איז די ריכטיקע. אַ טייל האַלט, אַז עס וועט זיך אַראָפּלאָזן אַ גרויסער וואַקסן, אויף וועלכן אַלע יידן וועלן זיך אויפזעצן און פליען קיין ארץ-ישראל. אַנדערע האַלטן, אַז מען וועט אַריבערקומען אַהין דורך קפיצת-הדרך. אַבער ווי עס זאָג נישט זיין, וועט מען אַריבערקומען אַהין איינס און צוויי. דאָס חרובע בית-המקדש, וואָס שטייט גאַנץ אין הימל, וועט זיך גלייך אַראָפּלאָזן קיין ירושלים. עס וועט זיין צוריק די עבודה, כוהנים און לוויים און קרבנות. אַלע צדיקים וועלן צוריק אַראָפּקומען, זיי וועלן זיצן מיט זייערע קרוינען אויף די קעפּ, הנאָה האָבן פון רעם ליכט פון דער שכינה, און די גאַנצע תורה וועט ווערן קלאַר פאַר יעדערן, אַזוי, אַז עס וועלן ניט זיין מער קיין קשיות און ספיקות און חלוקי-דעות, וואָרעם גאַט, ברוך הוּא, אַליין וועט לערנען תורה מיט יידן. מיין טאַטנס פנים איז געווען איין פלאַם, זיינע בליע אויגן האָבן גע-ליכטן און טונקעלן בית-המדרש פון באַגייסטערונג.

ווייניקער באַגייסטערט בין איך געווען צוהערנדיק מיין פאַטערס רייד. אַזוי זיינען אויך געווען ניט שטאַרק באַגייסטערט די פּראָסטע יידן. אויס-געהאַרעוועטע, דערשלאַגענע, גערודפטע, האָבן זיי געוואַלט אַן אַנדער גאולה. זיי האָבן געוואַלט פלייש פון שור-הבר, וויין פון יין המשומר, גאַלד און זירבער און איידעשטיינער, און קוילעטשן, וואָס וואַקסן אויף ביימער, און קנעכט און דינסטן, וואָס וועלן קומען פון די גויאישע מלכים, פרינצן און פרינצעסנס, און קאַרעטן און פערד און מוזיק און סעודות און גרויסע וואַרעמע טעג, וואָס וועלן זיך ציען טויזנטער יאָרן איין טאַג. דאָס בייד פון אַ חברה צדיקים, וואָס וועט זיצן און לערנען תורה ביים רבנו של עולם, תורה אַן קשיות און אַן ספיקות, איז נישט געווען פאַר זיי קיין באַלוינונג פאַר די אייביקע פייך און שפלות אין גלות.

— רבי, נו, און קיין שור-הבר און יין-המשומר און אַלע אַנדערע גוטע זאַכן וועלן גאָר נישט זיין? — האָבן זיי געפרעגט אַנטוישטע.
מיין פאַטער האָט אַ לומדישן שמייכל געטאַן איבער די פּראָסטע פייט, וואָס ביי זיי איז דער עיקר גשמיות, עסן און טרינקען, און ער האָט זיי געטריסט:

— אַוודאי, אַוודאי, יידן, וועט זיין אַלדאָס גוטס, — האָט ער זיי פאַר-זיכערט, — אַבער דאָס וועט זיין גאַרנישט אין פאַרגלייך מיט דעם גרויסן רוחניותדיקן תענוג פון אַנווען דאָס ליכט פון דער שכינה. עס איז גאַר-נישט משיג צו זיין מיט אונדזערע חושים ווי גרויס דער תענוג וועט זיין.

די פּראָסטע יידן, און איך צווישן זיי, האָבן פּרייער אָפּגעאַטעמט. איך בין גרייט געווען אַוועקצוגעבן די צדיקים אַלע זייערע תּענוגים פון לערנען תּורה און קוקן אויף דער שכינה, אַבי מען זאל פאַר מיר איבערלאָזן דעם תּענוג פון האָבן עטלעכע גויאישע קנעכט, וואָס זאָלן מורא האָבן פאַר מיר. נאָך די אַלע יאָרן פון באַליידיקונגען פון די שקצים, נאָך אויסהערן זייערע שפּאַט־רייד און „זשיד־כּאַלאַמיד“, נאָך אַלע יאָרן פון מורא האָבן פאַר סטראַזשניקעס און נאַטשאַלניקעס, האָבן איך געהאַט גרויס חשק צו מאַכן די לייט פאַר מיינע קנעכט און זיי זאָלן זען דאָס גרויסקייט פון ישראל. מיינע הענט האָבן אויך געברענגט פון באַגער נוקם צו זיין זיך אין די רוצחים, וואָס האָבן געפּייניקט זקנים און קינדער און ווייבער אין יידישע שטעט און שטעטלעך אין רוסלאַנד.

איך האָב זיך אַזוי איבערגענומען מיט משיחס קומען, אַז איך פלעג טראַכטן וועגן דעם טאָג און נאַכט. ביים צוואויגן מיין קליינעם ברודער, פלעג איך מיר פאַרשטעלן, אַז די וויג איז אַ וואָג, אויף וועלכן עס זיצן טאַטע, מאַמע, שוועסטער און ברידער, צוזאַמען מיט די צוויי פאַרשטאַר־בענע שוועסטערלעך, וואָס זיינען אויפגעשטאַנען תּחית־המתים, און איך בין דער באַלעגאַלע, וואָס פירט זיי אַלעמען קיין ארץ־ישראל. איך פלעג אַזוי גיך טרייבן די וויג, אַז איך האָב נישט איינמאַל איבערגעקערט און אַרויסגעוואַרפן דאָס קינד פון וויגל. מיין מוטער פלעגט קוקן אויף מיר מיט אירע גרויסע גרויע אויגן און טענהן, אַז נישט אַנדערש, נאָר איך בין, שונא־ציון, פון זינען אַראָפּ... מיין שוועסטער, אַ פּאַנטאַוואַרקע און אַן ענטוואַסטקע, ווי מיין פאַטער, האָט נאָך מער אויפגערייצט מיין פּאַנ־טאַזיע מיט אירע מעשיות און געשיכטן און פאַרשטעלונגען וועגן דעם זיסן לעבן, וואָס קומט אויף אונדז אַ ליאַדע טאָג, ווען דער שופּר פון משיח וועט זיך לאָזן הערן אין דער לופט דריי טעג כּסדר און אַנזאָגן די בשורה, אַז יידן קערן זיך אום צו זייערע גרענעצן און געמערק.

ווי די פרומע יידן אין בית־המדרש, אַזוי האָבן די געזעלן הינטערן שטעטל זיך געסודעט און געוואַרט אויף זייער משיח.

קיין לענטשין זיינען אַראָפּגעקומען אַ חברה יונגע געזעלן, וואָס די יידישע וואַלד־הענדלער אין דער געגנט האָבן אַראָפּגעבראַכט, זיי זאָלן אויסאַרבעטן שינדלען. הינטערן שטעטל האָבן זיי לאַנגע שאַפעס אויסגע־בויט, אונטער וועלכע זיי האָבן געשיטן האַלי, געשניצט שינדלען, גע־פיגעוועט און גערייניקט זיי. די עטלעכע צענדליק שינדל־מאַכער האָבן צוגעצויגן צו זיך די שטעטלדיקע שניידער־ און שוסטער־יונגען, די היי־מישע געזעלן, און אָפּגערעדט זיי פון יידישקייט. די היימישע געזעלן

יידן פאַרריכטן נישט זי זעכער פון זייערע הייזער

האַבן אויפגעהערט דאווענען, גענומען גאַלן די בערדלעך, אַנטאָן זיך פאַפּי-
רענע קעלנערלעך און הערצלעך, באַצירן זייערע היטעלעך מיט זיידענע
בענדלעך, קירצן די קאַפּאַטעס ביז די קני. צו דעם האָבן די שינדל-
מאַכער זיך צונויפגעזאַמלט אין די שבתים, געטרונקען ביר, געטאַנצט און
געזונגען הפּקר-לידער. זיי האָבן אויך פאַרשפּרייט ביכלעך און בלעטלעך.
צווישן די לידלעך, וואָס זיי פּלעגן זינגען, איז געווען איינס, וואָס האָט
חזוק געמאַכט פון חסידים צוליב זייער שמחה פאַר אַרעסטירן סטריי-
קערס. איך געדענק נאָך איין סטראָפּע פון אַט דעם לידל:

שישו ושמחו בשמחת תורה,

מ'האָט שוין פאַר די סטרייקערס נישט קיין מורא ...

דאָס צווייטע לידל איז געווען וועגן קייסער אַליין:

נעכטן האָט ער געפירט אַ וועגעלע מיט קוילן,

היינט איז ער קעניג איבער פוילן;

נעכטן האָט ער געפירט אַ וועגעלע מיט מיסט,

היינט איז ער קאַפּיטאַליסט ...

אַזעלכע לידער פּלעגן די יונגען, די שינדל-מאַכער, זינגען פון וואָס
יידן פּלעגן ווערן אויפגעציטערט, עס זאָל נישט ברענגען קיין אומגליק אויף
קהל. די שינדל-מאַכער פּלעגן אויך לאַכן צו מיידלעך, אַנערדן זיי צו
גיין מיט זיי שפּאַצירן און טאַנצן. די יונגען האָבן אויך אָפּגעטאַן אַלערליי
שפּיצלעך און ליצנות. איינמאַל האָבן זיי אָפּגענאַרט אַ דאַרפּסייד, אַ
הענדלער פון חזיר-האַר, אַ ייד אַן אַלמן, אַ תּם און דערשלאַגענער, און אים
איינגערעדט, אַז זיי האָבן אַ שידוך פאַר אים. אָבער אַנשטאַט מיט אַ כלה,
האַבן זיי דעם אַלמן צונויפגעפירט מיט אַ יונגן שינדל-מאַכער, וואָס
האַט זיך איבערגעטאַן אין ווייבערישע קליידער. זיי האָבן דעם אָפּגענאַרטן
ייד געגעבן אַ צונאַמען „לייפּציקער כלה“ און ביי דעם נאַמען איז ער גע-
בליבן. אַ צווייטן מאַל האָבן זיי אויסגעשמירט מיט טינט די ווייסע קליי-
דער פון עטלעכע שטעטלשע באַלעבאַטישע מיידלעך, ווען יענע זיינען קליי-
שטאַנען מיט ליכטלעך אין די הענט ביי אַ חופּה פון זייערס אַ חברטע.
איינמאַל איז אַפילו געקומען צו אַן אומגליק. אין אַ שבת בייטאַג, ווען
די שינדל-מאַכער האָבן געפּראָוועט אַ הוליאַנקע, האָט איינער אַ לץ אַוועק-
גערוקט ביי זיין חבר דאָס בענקל, אויף וועלכן יענער איז געזעסן. דער
פאַר איז געווען אַזאַ פּאַטאַלער, אַז דער געליטענער האָט צעבראַכן רוק און
לענד און איז שפּעטער געשטאַרבן.

די שינדל-מאַכער האָבן נישט נאָר אַנגערעדט בחורים אין שטעטל קעגן
גאַט און דעם קייסער, נאָר אויך יונגעלייטלעך, טאַטעס פון קינדער. אַזוי

האַבן זיי אַריינגענומען אין די הענט אַריין איינעם אַ פרומען שטעטלשן שינדל-מאַכער און אים אַזוי אויפגעקלערט, אַז דער יונגערמאַן איז אַוועק קיין אַמעריקע און צוגעשיקט אַ פאַטאָגראַפֿיע פון זיך מיט אַ געגאַטער באַרד. דערביי האָט ער אין זיין בריוו צו ווייב און קינדער נישט געשעמט זיך מודה צו זיין, אַז ער אַרבעט אום שבת. דאָס ערגסטע איז געווען, וואָס זיין ווייב איז געפאַרן קיין אַמעריקע צו איר מאַן, דעם מחלל-שבתניק.

אויך ביי די גוים האָט זיך פאַרשפּרייט הפקרות און צעלאַזנקייט, און אַריינגעפירט האָט זי נישט קיין אַנדערער ווי דער שררה פון שטעטל, דער ריכטער כריסטאָוסקי.

די מעשה איז געווען, וואָס אַט דער פּריץ, אַן אַלמן, האָט זיך פאַר-ליבט אין וואַרשע אין אַ קאָמעדיאַנטקע, אַ צירק-פרוי, און חתונה געהאַט מיט איר. קעגן דעם ווילן פון זיין מוטער און אַנדערע קרובים, יחוסדיקע שליאַכטעס. אַט די צירק-פאַרשוּינטע האָט אַראָפּגעבראַכט אין הויף אַלע אירע קרובים, קאָמעדיאַנטן איינס און איינס, אויך אַלערליי אַקטיאָרן און לציים. די לייט האָבן זיך נאַריש געמאַכט, אָפּגעטאַן אַלערליי ליצנות און שמד-שטיק. זיי האָבן אויך אויסגעבויט אַ שפּיל-פּלאַץ מיט אַלערליי צירק-קונצן און פאַרוויילונגען, אויף וועלכע די פּוילישע שקאַצים און שיק-סעס זיינען זיך צונויפגעקומען. דער גלח פון שטעטל האָט געשטרעמט קעגן דעם פּריץ כריסטאָוסקי, אי פאַר זיין שידוך, אי פאַר זיין אַוועק שלעפּן די פרומע יוגנט פון קירכע און צוציען זי צו פאַרוויילונגען און ליצנות. אָבער דער פּריץ, אַן אַפּיקורס, האָט געלאַכט פון גלח'ס דרשות און מוסר. מען האָט אויך געזאָגט, אַז דער ריכטער כריסטאָוסקי איז איינס מיט די לייט, וואָס רעדן אויפן קייסער, און דערפאַר טאַקע האָט ער דאָס פּריער געהאַט אַראָפּגעבראַכט די מאַליאַרעס פון וואַרשע. אויף די יאַרידים אין שטעטל איז אָפט געקומען צו געשלעגן און מרידות. עס זיינען אויך געווען אַ פאַר רציחות. איינמאַל האָט אַ שייגעץ דערהרגעט זיין אייגענעם פאַטער מיט אַ האַק דערפאַר, וואָס ער, דער פאַטער, אַ וועכ-טער אין וואַלד, האָט אים, דעם זון זיינעם, נישט געלאָזט גנבענען אַ פּורל האַלץ. נאָכן מאַרד האָט ער זיך באַהאַלטן אין אַ קאַרטאָפּל-קעלער ביי זיך אין הויז. אַביסל שפעטער האָבן שקאַצים דערהרגעט אַ יידיש פאַר-פּאַלק אין וואַלד. ביינאַכט זיינען זיי אַריין אין שטיבל פון וואַלד-שריי-בער, ר' משה קרוק, און מיט העק דערהרגעט אים און זיין ווייב. אַט די רציחה האָט דאָס גאַנצע שטעטל אַריינגעוואָרפן אין פחד. מען האָט גוט געקענט דעם אַלטן משה און זיין ווייב, שטילע, רואיקע מענטשן, וואָס האָבן געלעבט ווי די טייבעלעך. אויך די רוצחים האָט מען גלייך

געכאַפּט, ווייל זיי האָבן איבערגעפּאַזט סימנים פון זייערע שטיוויל אין דער ערד. אָבער די רציחה האָט אַריינגעוואָרפן אין אַ פּחד אַלע יידן פון שטעטל און אין די דערפער אַרום. די שרעק איז געווען אזוי גרויס, אַז ווען אין איינעם אַ טאָג האָבן זיך באַוויון עטלעכע צענדליק רוסישע אַרבעטער, אין רויטע העמדלעך, קאַצאַפּעס, וואָס האָבן געאַרבעט אין די נאַענטע פּאַרטן, האָט מען גענומען פאַרהאַקן טיר און טויער, זייענדיק זיכער, אַז עס הויבט זיך אָן. די קרעמער, וואָס פלעגן פאַרן קיין וואַרשע נאָך סחורות, האָבן געבראַכט פּאַנטאַסטישע גייעסן וועגן דעמאָנסטראַציעס, באַ-ריקאַדן; וועגן יונגעלייט און מיידלעך, וואָס גייען אַרום מיט רויטע פענער און זינגען לידער קעגן קייסער; וועגן סאַלדאַטן, וואָס שטעכן מענטשן אין די גאַסן; וועגן אַ מויד אין אַ רויט קלייד, וואָס איז די ערשטע אי-בער אַלע מורדים; וועגן אַחדות-לייט, וואָס באַגראָבן גישט זייערע געפּאַלענע אין תּכריכים, נאָר אין רויטע פענער; וועגן אַפיקורסים, וואָס זאָגן, אַז דער מענטש האָט גישט קיין נשמה, נאָר עלעקטריע, און ווען די עלעקטריע גייט אויס, שטאַרבט מען; וועגן אַנדערע אַפיקורסים, וואָס טענהן, אַז גישט אַן אַפּשטאַמער פון דוד בן ישי איז משיח, נאָר דער דאַק-טער הערצל, און אַז זיינע לייט וועלן פירן יידן קיין ארץ-ישראל.

יידן פלעגן זיך נאָך מער צוזאַמענדריקן אין בית-המדרש צווישן מנחה און מעריב, אויסהערנדיק די אַלע שרעקלעכע זאַכן. קרעכצן און זיפצן האָבן זיך געטראָגן פון טונקעלן גאַטס הויז. ביי מיין פּאַטער איז שוין קיין ספק גישט געווען אין משיח אַנקומען אין יאָר תרס"ו.

— יידן, דאָס זיינען די אמתע חבלי-משיח, — האָט ער געזאָגט אַ האַפּערדיקער. — נאָך דאָס יאָר, אם ירצה השם, וועלן מיר געהאַלפן ווערן.

יידן האָבן געקוקט אויף יעדן וואַלקן אין הימל, ווי אַט-אַט וועט זיך דאַרט אַ שפּאַלט באַוויון און אַ בת-קול וועט אויסרופן, אַז דער קץ איז דאָ.

דער סעודה, האָט נישט געהאַט אין זיך די זיסקייט פון ראש-השנהדיקן „פויגל“ מיט האָניק. יידן זיינען געווען אַנטוישט, צערודערט. אַנטויש-טער און צערודערטער פון אַלע איז געווען מיין פּאָטער. ער האָט זיך געשעמט: געשעמט זיך פאַר די באַלעבאַטים, פאַר מיר, פאַר דער מאַמען, פאַר זיך אַליין.

איך בין געווען ביז, פאַרביטערט. אויס ארץ-ישראל, אויס שור-הבר און ליתן, אויס קנעכט און דינסטן. ווידער זיינען געווען די זאַמדן פון לענטשין, דאָס פאַרשמוציקטע פעלד אַרום בית-המדרש, אויף וועלכן עס האָבן זיך געפאַשעט חזירים, אונטער דער אויפזיכט פון גרוסקים שייגען, דער וואָס האָט פאַרשוועכט דאָס קליינע ספר-תורהלע. ווידער זיינען געווען די אייביקע גוים און די שקאַצים און זייערע הינט, די שוואַים פון יידישע יינגלעך. דער חזן אין בית-המדרש האָט באַזונדערס זיך צעגאַסן אין גע-וויין ביים „ובכן תן פחדך“, אַבער איך האָב נישט געגלויבט מער אין אַט דער תפילה, אַז גאָט וועט אַנשיקן זיין פחד אויף אַלע פעלקער און געבן כבוד צו זיין פאַלק דורך ישיש זון, זיין משיח, אין אונדזערע טעג. איך האָב אַלערליי זינדיקע געדאַנקען געהאַט ביי דער ראש-השנהדיקער שמונה-עשרה. ווען עס איז געקומען צו שופר-בלאָזן און מען האָט געדאַרפט זאָגן די יהי-רצונם צו די מלאכים, זיי זאָלן ברענגען די תקיעות פון יידן צו גאָטס כסא-הכבוד, האָט מיך דער יצר-הרע אַנגערעדט צו אַ שרעקלע-כער זאך. די מעשה איז געווען, וואָס אין מיין מחזור איז געווען אַפגע-דרוקט אַ וואַרנונג, אַז ביים זאָגן די יהי-רצונם זאָל מען זיין שטאַרק אַפגעהיט נישט אַנצורופן ביים נאָמען דעם שר של אש, דעם ממונה איבער פייער, ווייל אויב מען וועט דעם מלאך יא אַגרופן ביי זיין נאָמען, קען מען חלילה, חרוב מאַכן די גאַנצע וועלט. איך געדענק נאָך ביז היינט די וואַרנונג: „זהו זהו הזהר שלא להזכיר את שם שרי האש, המלאך הנורא... שלא להחריב חיו את העולם.“ מיך האָט שוין פאַנג געהאַט געצויגן דערצו, איך זאָל יא אַגרופן דעם נאָמען פון אַט דעם פייערדיקן מלאך. די וועלט איז געווען אין מיינע הענט, איך האָב זי געקענט לאָזן שטיין ווי זי שטייט שוין אַזוי פינף טויזנט זעקס הונדערט און זעכציק יאָר און אַ טאַג, און איך האָב זי געקענט חרוב מאַכן אין אַ רגע, ווי נאָר איך וועל אַרויסזאָגן דעם שווערן נאָמען פון דעם מלאך של אש. אַבער איך האָב מיך איינגעהאַלטן מיט איי-זערנע צוואַנגען דאָס נישט צו טאָן. ביי מיין גאַנצן חשק צו זען ווי אַזוי די וועלט וועט חרוב ווערן, האָב איך אַבער געוואוסט, אַז אויך איך וועל זיין איינער פון אַלע, וואָס וועלן פאַרברענט ווערן אין דער וועלט-שרפה, און איך האָב מיר געהיט די ביינער. אין ראש-השנה פון תרס"ו איז דער

גלויבן מיינער אין דעם וואָס שטייט געשריבן אין די ספרים שטאַרק צעניזוקט געוואָרן. אַלע ספרים האָבן געגעבן רמזים אויף משיחן און ער איז נישט געקומען. צוליב דעם איז אויך דאָס לעבן נישט געווען מער אַזוי גוט און זיס ווי פריער. און איך האָב איינגעשטעלט. כאָטש נישט גלויבנדיק אַזוי שטאַרק אין דער וואַרנונג, האָב איך אָבער נאָך אַלץ מורא געהאַט פאַר איר. שטיף, קיינער זאָל נישט הערן, פול מיט פחד און נייגי-ריקייט צוזאַמען, דערוואַרטנדיק דאָס ערגסטע, האָב איך אָנגערופן ביים נאַמען דעם מלאך פון פייער, פאַרמאַכנדיק דערביי די אויגן, איך זאָג נישט זען דעם חורבן, וואָס וועט גלייך דערויף אָנקומען, ווי אַ שרעקלעכער דונער פון הימל. אַ וויילע האָב איך געוואַרט, זעענדיק מיט מיינע געשלאָסענע אויגן אַ פלאַמיקע רויטקייט פאַר זיך. ווען איך האָב זיי געעפנט און גע-זען אַלץ ווי פריער, האָב איך פרייער אָפגעאַטמט, ווי איך וואָלט אַ שרעקלעכע קאַטאַסטראָפּע אויסגעמיטן. איך בין געווען גאַנץ, די יידן אין שוץ זיינען געווען גאַנץ. אָבער מיין גלויבן אין די ספרים איז נישט געווען גאַנץ. אין די פריערדיקע שפאַלטן פון ספיקות זיינען איצט טיפע ברוכן געווען. דאָס ערשטע מאָל האָב איך געקוקט אויף די כוהנים ביי זייער דוכענען, הגם מען האָט מיך געוואַרנט דאָס נישט צו טאָן, ווייל איך קען נאָך בלינד ווערן.

נאָך די ימים נוראים האָבן זיך אָנגעהויבן שווערע טעג אין שטעטל. האַרבסטיקע רעגנס האָבן געגאַסן פון די בלייענע הימלען, וואָס זיינען געלעגן נידעריק און פאַרטשעפעט זיך אין די וואַלקנדיקע ביימער. יהושע גלוסקער, וואָס האָט נישט געהאַט קיין חשק צו פאַרריכטן דעם דאָך זיי-נעם, גלויבנדיק אין משיח קומען, האָט אין רעגן געלאָטעט מיט שינדלען די לעכער אין צעפאַרענעם דאָך. ער האָט אויך אַריינגעשטעלט נייע שויבן אָדער פאַרלאָטעט אַלטע שויבן אין יידישע שטיבלעך. ביי אַרעמעלייט האָט מען די אויסגעבראַכענע שויבן פאַרשטעקט מיט שמאַטעס. די עטלעכע בחורים, וואָס האָבן געדאַרפט שטיין צום מיליטער, האָבן געזאָגט תהילים ביינאַכט אין בית-המדרש און געזונגען זייערע לידער :

בעסער געבוירן ווערן אָן אַ האַנט,

איידער דינען פאַניעס לאַנד ;

אוי וויי, כ'בין שוין פאַרדירן,

ס'איז דאָך גלייכער מען ווערט נישט געבוירן ...

די גויאישע פּריווּניקעס, אָדער „לאַסאָוּניקעס“, ווי מ'האַט זיי ביי אונדז גערופן, האָבן געשיכורט, געהוּליעט, פאַרטשעפעט יידן אין גאַס. יידן זיינען געגאַנגען איינגעהויקערטע אין און פון בית-המדרש. אויפן

שטעטל האָט געדריקט אַ שווערע מרה-שחורה, וואָס איז נאָך געווען שווער-רער און אומדערטרעגלעכער איבער די פריערדיקע ליכטיקע האַפענונגען. געבויגענער פון אַלע אַנדערע איז אַרומגעגאַנגען מיין טאַטע. ער האָט אַודאי נישט אַויפגעהערט גלויבן אין משיח, ווי תמיד, אָבער דאָס וואָס דער אַויסלייזער איז נישט געקומען אין תרס"ו, אין יאָר פון די שווערע חבלי משיח, אין יאָר אַויף וועלכן עס זיינען געווען אַלע רמזים אין דער וועלט, האָט אים שטאַרק געפייניקט.

— אַוי, רבנו של עולם, טאַטע דערבאַרעמדיקער, וויפיל איז דער שיעור צו לייזן? — האָט ער געפרעגט ביים שמאַטעדיקן הימל, וואָס האָט נישט אַויפגעהערט טריפן.

מיט דער פרנסה איז אַויך געווען שווער, שווערער ווי עס האָט נאָר געקענט זיין. אַלע האַפענונגען, אַז דאָס שטעטל וועט פאַרגרעסערט ווערן מיט נייע דאַרפסלייט, האָבן זיך אַויסגעלאָזט מיט גאַרנישט. טאַמער זיי נען צוגעקומען פון די דערפער עטלעכע נייע משפחות, האָבן זיך אַויך אַרויס-געקליבן פון שטעטל עטלעכע משפחות. אַזוי האָט זיך אַויסגעלאָזט מיט גאַר-נישט די אַייביקע האַפענונג. אַז מען וועט דורכפירן אַ באַן דורכן שטעטל און יידן ווערן אַנקומען זיך באַזעצן ביי דער ליניע, וואָס וועט ווערן אַ קוואַל פון פרנסה. און טאַמער איז נאָך דאָס געווען ווייניק, האָט אַויך דער נגיד פון שטעטל, ר' יהושע וואַלד-הענדלער, אַריבערגעצויגן זיך קיין נאָ-ווידוואָר. ווייזט אַויס, אַז די רציחה איבער ר' משה קרוק און זיין ווייב האָט אַיבערגעשראַקן דעם נגידישן יידן צו זיצן אין דעם שטעטל, וואָס איז באַוואַכט פון בלוז אַיין פאַליציאַנט, און ער האָט גענומען ווייב און קינדער, שניר און אַיידעמס, און אַוועק צו אַ קהילה מיט מער יידן. אַיך געדענק נאָך ביז היינט ווי מיין פאַטער איז געבליבן זיצן אַ פאַרלירענער, ווען דער נגיד מיט זיין אַיידעם, ביידע אין נייע שאַפן-פעלצן און אין טיפע קאַלאַשן, זיינען אַריינגעקומען זאַגן אַ זיי-געזונט פאַר זייער אַוועקפאַרן.

— דאָס שטעטל צעקריכט זיך — האָט מיין מאַמע געזאָגט אַ טרוי-עריקע.

נאָך דעם נגיד זיינען אַנדערע יידן אַוועק, ווער קיין נאָוידוואָר, ווער קיין זאַקראַטשין, ווער קיין וואַרשע. מיר זיינען געבליבן מיט אונדזער טרויער און עלנט. דער טאַטע האָט זיך נאָך מער אַריינגעוואַרפן אין זיינע חידושים. ער האָט זיך אונטער-גענומען דעמאָלט אַ גרויסע אַרבעט. אַזוי ווי אין פילע ערטער אין דער גמרא פירט תוספות מחלוקת מיט רש"י, פּרעגט קשיות אַויף אים און שטעלט אַרויס טענות צו אים — האָט מיין טאַטע גענומען אַויף זיך צו

פאַרענטפערן רש"ין אין גאַנץ ש"ס. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע, אַ גרויסע, אָבער דער טאַטע איז געווען גליקלעך אויסצופירן די אונטערנע-מונג זיינע. ער האָט געהאַט זיין סיבה דערפאַר.

— אַז איך וועל קומען אויף יענער וועלט און די מלאכי-חבלה וועלן מיך וועלן וואַרפֿן אין גיהנום פֿאַר מיינע גרויסע זינד — האָט דער טאַטע געזאָגט — וועל איך האָבן אַ מליץ-יושר אין רש"י דערפאַר, וואָס איך האָב אים פֿאַרענטפערט, און זיין זכות וועט מיר באַשיצן.

כאָטש איך בין געווען נאָך אַ יונג יינגל, האָט זיך מיר געגלוסט פֿאַכן פון מיינ טאַטנס מורא פֿאַר זיינע גרויסע זינד.

מיין מוטער האָט נישט געלאַכט, אָבער זי האָט געקוקט אויף אים מיט אירע גרויע גרויסע אויגן, וואָס זעען אַלץ, און געזאָגט שאַרף:

— רש"י וועט שוין זיין שטעטל אַליין באַשטיין. דו וואַלסט בעסער געטראַכט וועגן ברויט פֿאַר דער שטוב. דאָס איז אויך אַ מצווה...

— דער אייבערשטער וועט העלפֿן. ס'עט שוין, ברוך-השם, זיין רעכט האָט מיינ פֿאַטער געזאָגט, פול מיט בטחון.

אינגיכן איז געקומען אַ שטיקל ישועה.

פון מיינ באַבע טעמעלע, דעם טאַטנס מוטער, וואָס האָט געוואוינט אין טאַמאַשאַוו, לובלינער גובערניע, איז אָנגעקומען אַ בריוו, אַז דער טאַטע זאָל תיכף ומיד אַרויספֿאַרן צו איר, ווייל זי האָט פֿאַרקויפט איר הויז און די קראַם און זי וויל נאָך ביים לעבן איינטיילן דעם טאַטן דעם חלק ירושה, וואָס קומט אים.

— לבני היקר, הרב הצדיק ובן קדושים — האָט די באַבע געשריבן מיט אַ לשון-קודשדיקן טיטל צו איר אייגענעם זון און גלייך איבערגעגאַנגען אויף איר היימיש מאַמע-לשון, וואָס איז געווען אַ געמיש פון יידיש, לשון-קודש ווערטער און אָן אַ שיעור ברכות און ווינטשענישן. אונטערגעשריבן האָט זי זיך ווידער אין לשון-קודש און קיינמאָל נישט פֿאַרגעסן צוצוגעבן איר טיטל: „ממני הרבנית טעמע בלומע בת קדושים“ (פון מיר די רביצין טעמע בלומע, די טאַכטער פון הייליקע) . . .

די באַבע טעמעלע איז געווען זייער שטאַלץ סיי דערמיט, וואָס איר מאַן איז געווען אַ דיין און סיי דערמיט, וואָס זי האָט געשטאַמט פון גרויסן יחוס. איין זיידע אירער איז געווען דער באַרימטער רב ר' דוב בעריש מייזלס, וואָס אין קראַקע איז אַפילו אַ גאַס געוואָרן אָנגערופן אויף זיין נאָמען; אַן אַנדער זיידע איז געווען רב אין קרעמניץ; אַן עלטער-זיידע איז געווען רב אין סטאַניסלאָוו; אַ צווייטער עלטער-זיידע איז געווען רב אין דער

דייטשער שטאָט באַמבערג; אַן עלטער-עלטער זיידע איז געווען דער טורי-זהב (ט"ז), דער רב אין לעמבערג, און אַזוי ווייטער און ווייטער.

ווי זי איז געווען איינגעטונקען אין יחוס, איז עס אויך געווען איר מאַן, דער טאַמאַשאַווער זיין, וועמעס פאָטער איז געווען רב אין קינצק; דער זיידע איז געווען ר' משה חריף, רב אין וואַרשע; דער עלטער-זיידע איז געווען רב אין שטעקטשין; אַן אַנדער עלטער-זיידע — רב אין שוואַרץ-טומאה, און אַזוי ווייטער און ווייטער.

כאַטש די באַבע טעמעלע האָט אַ גאַנץ לעבן געהאַנדלט, כדי מפרנס צו זיין איר הויז-געזינד, האָט זי דער עיקר געלעבט מיט דעם יחוס פון אירע זיידעס, די רבנים, און מיטן יחוס פון איר מאַן און פון זייע זיידעס, די רבנים. זי פלעגט דעריבער קיינמאַל נישט פאַרפעלן צו טיטולירן איר אייגענעם זון און זיך אַליין מיט דעם יחוס אירן. אירע קאַרטלעך זיינען געוויינלעך געווען פון איין אינהאַלט — טיטלען, ברכות און וואונטשן. אַמאַל איז צו די ברכות צוגעקומען אויך אַ פאַר ווערטער, אַז זי האָט אַרויסגעשיקט חמשה ר"כ כסף אַדער עשרה ר"כ כסף, וואָס האָט געמיינט אַ פינפער-רובל אַדער אַ צענערל. אַבער דאָס איז ביי דער באַבע טעמעלע געווען אַ ביי-זאך. דער עיקר איז געווען די טיטלען און דער יחוס. דאָס מאַל איז אין קאַרטל, פול מיט טיטלען, געווען געשריבן, אַז עס האַנדלט זיך אין גרעסערע געלטער און אַז דער טאָטע זאָל תיכףקומען קיין טאַמאַשאַו מפני כמה וכמה טעמים . . .

מען האָט דעם טאָטן צו אַ נטיעה נישט געדאַרפט לאַנג בעטן. ער איז תמיד גרייט געווען צו לאָזן זיך אין וועג, צו באַפרייען זיך פון עול פרנסה, פון דער מאַמעס אייביקע טענות. אַזוי ווי עס איז גראַד נישט געווען קיין יידישער בער-עגלה, וואָס זאָל אים צופירן צו דער באַן, אַ וואַרסט צען פון שטעטל, האָט מען פאַרן טאָטן געדונגען אַ פויער, וואָס איז גראַד געפאַרן מיט אַ פאַר פערד צו דער באַן-סטאַנציע. אויפן וועג האָט דער טאָטע שיר נישט פאַרלוירן זיין לעבן ביים נישט קענען איינהאַלטן אַ פאַר פערד, וואָס האָבן זיך דערשראַקן פאַר אַ פייף פון אַ לאַקאַמאַטיוו.

ווי קומט מיין טאָטע צו פערד? די מעשה איז געווען אַזאָ: דעם פויער, וואָס האָט אים געפירט, האָט זיך מיטאַמאַל פאַרבענקט נאָך אַ טרונג בראַנפן. ער איז דעריבער אַריין אין אַ קרעטשמע און אַנגעזאָגט מיין פאָטער אויפן וואַגן, ער זאָל האַלטן אויף אַ ווייל די לייצעס און אַכטונג געבן אויף די פערד, ווייל זיי זיינען ווילדע. מיין פאָטער האָט נישט פאַרשטאַנען קיין איין גויאיש וואַרט און ער האָט דעריבער צוגעשאַקלט מיטן קאָפּ צום ערלס רייד און גע-

זאָגט די איינציקע צוויי גויאישע ווערטער וואָס ער האָט געקענט: „טאַק, טאַק, פּאַניע.“ דער גוי איז זיך פאַרזעסן אין שענק ביי די שנאַפּסן און ביי די מעשיות פון די איבעריקע פּויערים. מיין טאַטע איז געזעסן אויפן וואָגן און מסתמא געטראַכט וועגן דעם סאַמע נייסטן חידוש, ווי אַזוי צו פאַר-ענטפערן אַ קשיא, וואָס תוספות האָט געפרעגט אויף רש"י, ווי מיטאַמאָל איז אַ צוג דורכגעלאָפן פון דערווייטנס און צעלאָזט זיך מיט הילכיקע פיי-פּערייען. די פּויערישע פּערד, ווילדע, נישט צוגעוואוינטע צו באַנען און פייפּערייען פון לאַקאַמאַטיוון, האָבן זיך דערשראַקן און צעווילדעוועטע געלאָזט זיך פליען. מיין טאַטע, נישט ער האָט געוואוסט וואָס לייצעס זיינען, נישט ער האָט געוואוסט ווי אַזוי אַנצוטרייבן, און אוּדאי נישט ווי אַזוי איינצוהאַלטן צעווילדעוועטע פּערד. ער האָט דעריבער גענומען שרייען „שמע ישראל!“ אָבער די פּערד האָבן זיך צוליב דעם „שמע ישראל“ נישט פאַרהאַלטן און זיינען געפּלויגן ווייטער. זיי זיינען געלאָפן איבער וועגן און פּעלדער מיט אַזאַ בהלה, ביז זיי האָבן זיך אַנגעשטויסן מיט רעם דישל אין אַ בוים און זיך אָפּגעשטעלט.

ווען דער פּויער איז אַרויס פון שענק און געזען וואָס עס איז געוואָרן פון זיינע פּערד און וואָגן, איז ער אַריין אין אַזאַ בעס, אַז ער האָט געכאַפּט אַ דראַנג און געוואָלט מיין דערשראַקענעם פאַטער דורסן אויפן אַרט.

— ייד פאַרשאַטטענער! איך האָב דאָך דיר אַנגעזאָגט זאָסט האַלטן די לייצעס אין די הענט! — האָט ער געשריגן און זיך פאַרמאַסטן מיטן דראַנג.

צום גליק זיינען געשטאַנען עטלעכע יידן, וואָלד־שרייבער, וואָס האָבן מיין טאַטן אָפּגעראַטעוועט פון צעווילדעוועטן צאַרניקן פּויער. אין זיין לשון־קודש בריוול, וואָס דער טאַטע האָט מיטגעשיקט צו דער מאַמען טאַקע מיט אַט דעם זעלבן פּויער, האָט ער באַשריבן די גאַנצע פּאַסירונג און פאַר-ענדיקט דערמיט, אַז ווי נאָר ער וועט אַם־יִרצה־השם קומען אויף שבת קיין טאַמאַשאַוו, וועט ער בענטשן גומל, און ער וועט אויך שרייבן בריוו אָפּט.

אָבער מער ווי דאָס בריוול איז קיין בריוו נישט אַנגעקומען. עס זיינען פאַרביי טעג, וואָכן, און נישט מען האָט געהערט פון טאַטן, נישט מען האָט געזען עפעס. די מאַמע, אַ גרויסע זאַרגערין און איבערקלערערין, האָט גע-שיקט בריוו איינעם נאָכן אַנדערן. זי האָט געזאָגט תהילים, מנדר געווען אַלע מאָל אויפּסניי צו אַכצן גראָשן פאַר ר' מאיר בעל־הנס, אָבער קיין זאָך האָט נישט געהאַלפן. אין שטוב איז געווען חושך. די מאַמע האָט נישט געקאַכט, נישט געגעסן, נאָר געהאַלטן אין איין קלאַנג און וויינען און זאָגן

תהילים און לויפן אנטקעגן דעם פאסט-טרעגער, דעם שוואב קראווע, אָבער דער שוואב האָט זי באַגעגנט מיטן זעלבן ענטפער :

— גיבט ניקס, ראַבינערשע . . .

זייער שלעכטע וואָכן זיינען דאָס געווען אין אונדזער הויז. די מאַמע איז געווען זיכער, אַז מיטן טאָטן האָט געטראָפן דאָס ערגסטע. די צייטן זיינען געווען אומרויאיקע, פול מיט מרידות און רציחות און שחיטות. דער מאַמעס תהילים-זאָגן, דריי מאַל תהילים איינס נאָכן אַנדערן, נישט אויסצורעדן דערביי קיין איין וואָרט, האָבן אַנגעפילט מיט צער און טרויער. די איינציקע טרייסט פאַר מיר איז געווען, וואָס איך בין געווען פריי פון תורה און פון עול און איך בין גאַנצע טעג אַרומגעלאָפן מיט מיינע חברים און אַרומגעשלעפט זיך מיילן ווייט צו אַלע ברעגן און וועלדער און פעלדער.

נאָך אַ וואָך זעקס איז מיינ פאַטער אַנגעקומען — אַ פאַררויטלטער, אַ פריילעכער, פול מיט בטחון און מיט גוטע בשורות, אַז עס וועט שוין מיט גאָטס הילף זיין רעכט . . .

וואו איז ער געווען? פאַרוואָס האָט ער נישט געשריבן ?

מיינ טאַטע האָט געהאַט טויזנט ענטפערס. ערשטנס, האָט ער עפעס יאָ געשריבן, נאָר עס איז מסתמא נישט אַנגעקומען דאָס קאַרטל ; צווייטנס, האָט ער געהאַט עסקים צוליב דער ירושה, וואָרעם ברידער און קרובים האָבן געהאַט מיט אים טענות און סכסוכים און דין-תורהס, ווייל זיי האָבן געוואָלט אַ גרעסערן חלק, אָבער מיט גאָטס הילף איז ער דורכגעקומען מיט זיי און זיך אויסגעגלייכן; דריטנס, האָט ער געהאַט צו זען אַן אַ שיעור פריינד און אַלטע חברים און די חסידים פון ר' יהושעלעס חסידים-שטיבל אין טאַמאַשאַוו, וואָס האָבן לכבוד אים געמאַכט סעודהלעך, אויף וועלכע מ'האַט זיך שטאַרק משמח געווען ; פערטנס, האָט ער שוין אינאיינזעגס זיך אַריבערגעכאַפט איבער דער גרענעץ, וואָס איז לעבן טאַמאַשאַוו, און אַריבער קיין גאַליציע, צום שיניאָווער רבין, וועמען ער האָט שוין נישט געהאַט געזען יאָרן, זינט ער איז אַוועק פון טאַמאַשאַוו. אין הויף האָט מען זיך שטאַרק געפרייט מיט אים. דער רבי אַליין האָט אים געזעצט ביים טיש, מכבד געווען אים מיט וויין און שיריים און געשמועסט תורה מיט אים. די חסידים האָבן זיך מיט אים געפרייט און געטרונקען משקה און געמאַכט סעודהלעך און אים ניט געלאָזט אַוועקפאַרן ; פינפטנס, איז ער שוין צוגעפאַרן צו זען זיין ברודער ישעיה, וואָס איז אַנטלאָפן פון רוסיש-פוילן, כדי נישט צו דינען פאַניען, און זיך באַזעצט אין גאַליציע, וואו ער האָט ברוך-השם מצליח געווען און איז אַ סוחר אַ נגיד און בכבודיקער מענטש. דער ברודער ישעיה

פון א וועלט וואָס איז נישטאָ מער

און זיין ווייב און קינדער און קרובים האָבן זיך שטאַרק געפרייט מיט אים און געמאַכט פאַר אים סעודות און קבלת-פנימס און אים נישט געלאָזט אַוועקפאַרן . . . הכלל, ער האָט נישט געקענט זיך אַפרייסן און דערפאַר האָט עס געדויערט אַזוי לאַנג ביז ער איז אַהיימגעקומען . . . און אַהיימגעקומען איז ער, חלילה, נישט מיט ליידיקן, ווייל, ערשטנס, האָט אים דער ברודער ישעיה געגעבן אַ מתנה אַ שטריימל, איז עס איין יופי אין דער וועלט. אַט איז עס, אַ גרויס שטריימל מיט גלאַנציקע שוואַרצע האָר און מיט אַ הויכן ווערד פון סאַמע סאַמעט. ער האָט אים אויך געשאַנקען אַ טלית, אַ טייערן טלית, וואָס האָט געקאָסט אפשר פופציק רייניש אַוודאי. צו דעם אַלעם האָט ער אויך געבראַכט פיר הונדערט קערבלעך, וואָס איז אויסגעפאַלן אויף זיין חלק פון די געִטער, וואָס די באַבע טעמעלע האָט אַפגענומען פאַר איר קראַם אין מאַרק. דאָס געלט, אין סאַמע גרויסע פאַפירלעך, ליגט אינגעוויקלט אין אַ פאַלע פון דער קאַפּאַטע, וואָס די באַבע טעמעלע האָט אַליין פאַרנייט, אַזוי אַז גנבים זאָלן דאָס געלט נישט אַרויסנעמען אין וועג. די מאַמע, מיט פאַרוואַרף אויף דעם פריילעכן טאַטן, וואָס האָט אין שמחהלעך און אין חסידישע סעודהלעך פאַרגעסן אין אירע דאגות און געלאָזט זי אַזוי פיל ליידן אומזיסט, האָט נישט געמאַכט מער קיין פאַרוואַרפן . . .

— או, פנחס מענדל, גאָט זאָל דיר נאָר מוחל זיין פאַר דעם צער, וואָס דו האָסט מיר אַנגעטאַן — האָט זי געזאָגט — גיי וואָש זיך צום עסן. דאָס איז געווען אַלץ וואָס זי האָט געזאָגט, נישט אויסשטרעקנדיק אפילו די האַנט צום טאַטן, ווייל אַזאָ זאָך וואָלט געווען פאַררעכנט פאַר אַ חטא אין אַ רבנישער שטוב.

שטילערהייט, קיינער זאָל ניט זען, האָט די מאַמע אויפגעעפנט מיט אַ שערל די פאַלע פון טאַטנס סאַמעטענער קאַפּאַטע און אַרויסגענומען די באַנקנאַטן, וואָס זיינען דאָרט געווען פאַרנייט. דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן האָב איך געזען אַזוי פיל געלט און אַזעלכע שיינע באַנקנאַטן מיט אַדלערס און קייזערלעכע קעפּ. צווישן די פאַפירן איז אויך געווען אַן איינ-און-איינציק גאַלד-שטיקל, אַ צענער-רובל. איך האָב עס גענומען אין דער האַנט אַריין מיט גרויס אַפשיי.

— ס'איז אַ רענדל — האָט דער טאַטע געזאָגט, און עס מיר אַרויסגע-נומען פון דער האַנט.

דערפאַר האָט ער מיר געגעבן אַ מתנה אַ ניי סידורל און אַ פאַר גרויסע תפילין אין אַ תפילין-זעקל, וואָס איך וועל דאַרפן אינגיכן, ווען איך וועל ווערן בר-מצווה.

— ווייסט, דאָס איז אַ פֿאַר תּפּילין, וואָס די פּרשיות זיינען געשריבן פּון ר' משה סופּר אַליין — האָט דער טאַטע געזאָגט פּרוּם — ר' משה סופּר איז געווען אַ צדיק און ער פּלעגט גיין אין מקוה יעדעס מאָל איידער ער האָט געשריבן דעם שם אין אַ ספּר־תּורה, אין אַ מזוּזוה אָדער אין אַ פֿאַר פּרשיות. עס איז אַ זכּיה צו האָבן ר' משה סופּרס אַ פֿאַר תּפּילין.

איך האָב באַטראַכט די גרויסע אַלטע שווערע תּפּילין מיט די ברייטע פֿאַרפעסטטע רצועות און איך בין גאָר ניט באַגייסטערט געווען פּון דער גרויסער מתנה. איך האָב דערוואָרט בעסערע מתנות פּון וועג. חוץ דעם האָב איך געוואָלט האָבן שיינע קליינע לייכטע תּפּילינלעך, נישט אַ פֿאַר אַלטע גרויסע און ברייט־רצועהדיקע פֿאַרפעסטטע תּפּילין. דאָס, וואָס ר' משה סופּר איז געגאַנגען אין מקוה אַזוי פּיל מאָל ביים שרייבן די פּרשיות, האָט מיך גאַנץ ווייניק אינטערעסירט. בעסער דערפּון איז שוין געווען דאָס זילבערנע טינטערל, וואָס מיין פֿאַטער האָט מיר געגעבן. דאָס האָט ער געקראָגן פּון דער באַכע טעמעלע — אַ טינטערל, וואָס האָט זיך צוזאַמענגע־שרויפט און געהאַט אַ דעקעלע פֿאַר זאַמד, מיט וועלכן צו באַשיטן פּריש־געשריבן פֿאַפּיר. דאָס איז געווען אַ קליין געשניצט טינטערל מיט אַ פּראַבע פּון 84 זילבער.

די מאַמע האָט זיך אויף קיין מתנה נישט געפרעגט. אָבער מיין שוועסטער האָט געוואָלט וויסן וואָס דער טאַטע האָט איר געבראַכט. דער טאַטע האָט זי אָנגעקוקט מיט חידוש.

— וואָס קען מען ברענגען אַ מיידל אַ מתנה ? — האָט ער געפרעגט.
דערפֿאַר האָט ער געבראַכט יאַרמעלקעס און ציצה־כּנפּותלעך פֿאַר מייען ברידערלעך, וואָס זיינען נאָך געווען קליינע קינדער.

אין שטוב האָט זיך אָנגעהויבן אַן עסק וואָס צו טאָן מיט די עטלעכע הונדערט רובל. אַ וויילע האָט מען געטראַכט, אַז די מאַמע זאָל עפענען אַ געוועלבל און צוהעלפּן צו דער פּרנסה, ווי מערסטנס נשים צדקניות טוען עס. אָבער, ערשטנס, איז די מאַמע געווען אַ רבנישע טאַכטער, וואָס האָט קיינמאָל קיין מסחר נישט געפירט און נישט געטויגט צו אַזעלכע זאַכן; צווייטנס, איז אין שטעטל געווען איבערגענוג געוועלבלעך, שוין צופּיל, אַזוי אַז עס איז נישט געווען קיין באַדערפעניש אין נאָך איינס; דריטנס, וואָלטן די קרעמער אין שטעטל געהאַט פּאַראַיבל, וואָס דער רב מאַכט אַ מסחר און נעמט צו זייער ברויט. צוליב די אַלע זאַכן איז געבליבן, אַז מען זאָל דאָס געלט האַלטן און עס זאָל זיין אַ נדן פֿאַר מיין שוועסטער וואָס וואַקסט אונטער און אינגיכן וועט מען קענען אָנהויבן רעדן איר שידוכים. דאָס

געלט האָט מען געהאַלטן פאַרשטעקט בסוד. אַזוי האָט מען אויך געהאַלטן בסוד די געשיכטע וועגן דעם געלט. עס איז געזינטער געווען, אַז קיינער זאָל נישט וויסן דערפון. אָבער יידן אין שטעטל האָבן זיך שוין דערוואוסט וועגן דעם. צווישן יידן איז קיין סודות נישטאַ. און איינער אַ ייד מיטן נאָמען חיים יוסף, דער מאַן פון חנה רחלען, וואָס פלעגט קאַליע מאַכן דעם שלום-בית צווישן פאַר-פעלקער — אַט דער חיים יוסף, אַ ייד וואָס האָט געהאַט אַלערליי פרנסות — אי ער האָט געהאַט אַ פאַבריקל פון קוואַס, אי אַ לעדער-קראָם, אי ער איז געווען אַ קאַמאַשן-מאַכער, אי אַ חסיד דערצו — ער האָט גענומען דעם טאַטן אין די הענט אַריין און אַזוי לאַנג מיט אים איינגעטענהט, ביז ער האָט געפועלט ביי אים. ער זאָל אַרויסנעמען די פאַר הונדערט רובל און אַריינגיין מיט אים אין שותפות אין זיין לעדער-קראָם.

חיים יוספס פלאַן האָט שטאַרק נושאַ-חן געווען ביי מיין פאַטער. וואָרעם באמת, וואָס פאַר אַ תכלית איז דאָס צו האַלטן געלט ביי זיך. אי עס ברענגט גאַרנישט אַריין, אי גנבים קענען זיך, הלילה, דערוויסן, און אַריינכאַפן זיך ביינאַכט אין הויז, אַדער אַ שרפה קען, הלילה, אויסברעכן. פאַרשיידנס קען טרעפן. איז נישט בעסער, אַז דער טאַטע זאָל מאַכן שותפות אַ לעדער-קראָם מיט אים, חיים יוספן? די קראָם עקזיסטירט שוין אייגנטלעך און זי וואָלט געקענט מאַכן גאַלדענע געשעפטן, נאָר וואָס דען — ער, חיים יוסף, האָט קיין געלט נישט אַריינצולייגן אין קויפן נייע סחורה. ער איז פאַרדרייט מיט געלט אין קוואַס-פאַבריקל. ווען ער זאָל קענען אַריינלייגן עטלעכע הונדערט רובל אין דער לעדער-קראָם, וואָלט זי געבראַכט פרנסה בריווח, אפשר צען רובל אַ וואַך אַוודאי. דעריבער זאָל דער טאַטע ווערן אַ שותף. אַרבעטן אין דער קראָם וועט ער נישט דאַרפן, ווייל ער, חיים יוסף, וועט שוין אַליץ פירן ווי פריער. אָבער צוליב דעם אַריינגעלייגטן געלט וועט דער טאַטע זיין אַ גלייכער שותף צום ריווח. ער וועט זיך קענען זיצן רואיק און לערנען תורה און פון דער זייט וועט אים אַריינפאַלן ריווח יעדע וואַך, אַמאָל אַ פינפערל, אַמאָל אַפילו מער, ווי גאָט וועט געבן.

— נו, פרעג איך אייך, רבי: איז עס נישט קיין עבירה צו האַלטן געלט אין שטרוי-זאַק, ווען עס קען אויפריכטן צוויי יידן מיט ווייבער און קינדער? — האָט געפרעגט חיים יוסף, גלעטנדיק דערביי זיין געל בערדל — און מיטן געלט זענט איר תמיד בטוח, ווי ביי זיך אין קעשענע.

— אַוודאי, אַוודאי, ר' חיים יוסף — האָט צוגעשאַקלט מיין טאַטע, דער שטענדיקער אַפטימיסט און גלויבער — עס איז זייער אַ גלייכע זאַך ...

מיין מאמע האט געהאט אירע ספיקות און דעם טאטן געראטן נישט צו איילן זיך מיט אזעלכע זאכן. חיים יוסף איז נישט אפגעטראטן. ער האט גערעדט זיסע רייד, איינגעטענהט, צוגעזאגט גליקן, גאלדענע בערג, אזוי לאנג, אזוי ברייט, ביז ער האט מיין פאטער איבערגערעדט. דער טאטע האט אנגעשריבן עטלעכע בויגנס מיט פאפירן, אין וועלכע עס איז געווען אנגעשריבן אלע התחייבותן צווישן די שותפים. א וועלט מיט באווארענישן זיינען אין די פאפירן געווען אנגעשריבן. חיים יוסף האט די אלע פונקטן אפילו נישט געוואלט איבערלייענען.

— רב, איר קענט אריינשרייבן אלץ וואס איר ווילט נאך — האט ער געזאגט און אונטערגעשריבן די פאפירן מיט א געציקטער האנטשריפט. דער טאטע האט אונטערגעשריבן פון זיין זייט און האט ארויסגעגעבן דעם יידן דאס געלט. די שיינע באנקנאטן מיט די אדערס און קייסערלעכע פארטרעטן. די שותפים האבן זיך געגעבן די הענט. געוואונטשן זיך מזל-טוב. די ערשטע וואך נאכן אפמאך, פרייטיק אינדערפרי, איז אריינגעקומען חיים יוסף טעכטערל און געבראכט א פאפירן דרייערל מיט אביסל קופער-געלט. די מאמע האט עס צוגענומען און געשמייכלט. דאס איז געווען א געוואלדיקער צושטייער צו דער פרנסה. די צווייטע וואך, צו דער מינוט, איז דאס מיידעלע געקומען מיט עטלעכע קערבלעך ריווח פון שותפות. אויף דער דריטער וואך איז דאס מיידעלע נישט געקומען מער. דער טאטע האט געווארט עטלעכע טעג צוליב איידלקייט. ווען דאס מיידעלע איז אלץ נישט געקומען, האט דער טאטע מיך געשיקט צו חיים יוסף. חיים יוסף האט צוערשט נישט גערעדט מיט מיר. ער האט גערעדט מיט א הינקעדיקן גויאישן שוסטער, וואס האט געקויפט ביי אים לעדער. ווען ער איז פארטיק געווארן מיטן הינקעדיקן שוסטער, האט ער גענומען צושניידן לעדער, טאן אלערליי אנדערע ארבעטן. איך האב אים געמוטערט:

— ר' חיים יוסף, דער טאטע האט מיך געשיקט צו אייך . . .

חיים יוסף האט זיך געמאכט נישט-העווינדיק און געטאן אלערליי אויסגעזוכטע ארבעטן. ווען איך האבן שוין פארלוירן דאס געדולד און געזאגט אים, ער זאל מיר ענטפערן, האט חיים יוסף מיך אנגעקוקט ווי ער וואלט מיך נישט געקענט און געזאגט מיט האלבע רייד:

— א דו ביסט עס . . . זאג דעם טאטן, אז איך בין געווען פארנומען שטארק פארנומען, און אז איך וועל שוין שיקן פאר צוויי וואכן, בלי-נדר. אין דעם בלי-נדר האב איך דערפילט, אז ער וועט נישט שיקן. מיין מאמע איז גלייך געווארן אומרויאיק, ווען איך האב דעם שותפס ענטפער גע-

בראָכט. דער טאָטע איז געווען אַפטימיסטיש ווי אַלע מאָל.
— וואָס דיר פּאַלט איין? — האָט ער געהאַט טענות צו דער מאַמען —
אַ ייד האָט געגעבן די האַנט, פּאַפּירן אונטערגעשריבן.

חיים יוסף האָט נישט געשיקט זיין מיידעלע מער, נישט דעם קומענדיקן
פרייטיק, נישט קיין אַנדער פרייטיק דערנאָך. דער טאָטע האָט צו אים
געהאַט טענות, גערעדט וועגן יושר, יידישקייט, חתימות אויף פּאַפּירן. דער
ייד האָט געקוקט אויף אים ווי מען קוקט אויף אַ חסר-דעה, און געריבן
די הענט אין אומגעדולד.

— כ'האַב נישט, רב. דאָס געשעפט ברענגט גאַרנישט אַריין.

— גיט'זשע מיר צוריק דאָס געלט — האָט דער טאָטע געטענהט.

— דאָס געלט? — האָט חיים יוסף איבערגעפרעגט, ווי ער וואָלט גאַר-
נישט געוואוסט וועגן אַזאַ זאַך — דאָס געלט איז נישטאָ. כ'האַב עס אַריין-
געלייגט אין סחורות; כ'האַב אָפּגעצאָלט חובות די לעדער-הענדלער אין
וואַרשע. . .

קיין טענות און מענות האָבן נישט געהאַלפּן. אין שטוב איז געווען חושך.
דער טאָטע האָט זיך אויך געשעמט פאַר דער מאַמען. זי האָט אים געוואָרנט
נישט צו גלייבן, אין שטעטל האָט מען אויך געלאַכט פון טאָטן פאַר זיין
בטלנות, פאַר זיין לאָזן זיך אָפּנאַרן. די לאַגע איז געוואָרן ביטער, ערגער
מיט יעדן טאָג. איינמאָל איז געוואָרן אין שטוב אַזוי שלעכט, אַן ס'איז
ממש נישט געווען פאַרוואָס צו קויפּן אַ ברויט. מיר זיינען שוין שולדיק
געווען די בעקערס פון פריער, די מאַמע האָט דעמאָלט אַרויסגענומען פון
אַ באַהעלטעניש אַ שטיקל צירונג, דאָס איינציקע שטיקל צירונג וואָס איז איר
נאָך געהאַט פאַרבליבן פון דער חתונה, און געשיקט דעם טאָטן קיין וואַרשע,
ער זאָל עס פאַרזעצן אין אַ לאַמבאַרד. דאָס איז געווען אַ קאַפּ שפּילקע מיט
אַ בריליאַנטל, וואָס מען האָט עס גערופּן ציטער-שפּילקע, ווייל צוליב דעם
וואָס דאָס גאַלדענע פּיסל איז געווען געקאַרנט, געקרייזלט ווי אַ פּיאה, האָט
עס געהאַט אַ טבע צו ציטערן כּסדר. דער טאָטע האָט איינגעבונדן די שפּילקע
אין אַ שפּיץ פון אַ רויטער קעשענע-פּאַטשיילע און איז אַוועק קיין וואַרשע.
מיט צוויי טעג שפּעטער איז ער צוריקגעקומען און געזאָגט דער מאַמען,
אַז ער האָט געקראָגן אין לאַמבאַרד פּופּציק רובל פאַר דער שפּילקע. ער
האַט אַריינגעשטעקט די האַנט אין קעשענע, אַרויסצונעמען די פּופּציק רובל,
אַבער דאָס געלט איז אין דער קעשענע נישט געווען. דער טאָטע איז בלאָס
געוואָרן. מען האָט דורכגעזוכט אַלע קעשענעס, אַבער מען האָט קיין גראַשן
נישט געפונען.

דער פארשטערטער ראש־השנה

— וויי איז מיר! גנבים אין באן האבן עס ביי מיר געמוזט אַרויסנעמען
— האָט ער געביטערט — וואָס טוט מען?
— גיי וואָש זיך צום עסן — האָט די מאַמע געזאָגט און געקוקט מיט
גרויסע דורכדרינגלעכע אויגן אויפן טאַטן, וואָס איז געווען איין שטיק
פאַרצווייפלונג.
— ווער האָט זיך געקענט ריכטן? — האָט מיין פאָטער געהאַלטן אין
איין מורמלען — כ'בין געזעסן אין באַן צווישן יידן, יידן מיט בערד...
— מיט בערד, צי אַן בערד, גיי עסן — האָט די מאַמע געזאָגט — דאָס
עסן ווערט קאַלט.
דער טאַטע איז נישט געגאַנגען עסן. אנשטאָט דעם האָט ער אַרויס־
גענומען אַ ספר און אַריינגעקוקט דערין.
— רבונו של עולם, מסתמא וויסטו בעטער! — האָט ער געטענהט,
קוקנדיק אין ספר אַריין...

לענטשיין ווערט צו ענג פאר אונדז

מיט יעדן טאָג איז געוואָרן דאָס שטעטל ענגער און ענגער פאר אונדז. עס איז געקומען דערצו, אַז אפילו מיין פאָטער, דער גרויסער אָפטימיסט, האָט שוין נישט געקאָנט לעבן מיט זיין בטחון, און ער האָט באַשלאָסן אַוועקצולייגן זיין גרויסע אַרבעט אין פאַרטיידיקן רש"י און לאָזן זיך זוכן אַן אַנדער רבנות. תחילת האָט דער טאַטע פרוּבירט צורעדן דער מאַמע, זי זאָל אַוועקפאַרן מיט די קינדער אויף אַ צייט צו אירע עלטערן קיין בילגאַריי, און אַז גאָט וועט אים העלפן און ער וועט זיך אויסזוכן דאָס ריכטיקע רבנות, וועט ער קומען נאָך אונדז און אונדז ברענגען בכבוד גדול צו דעם נייעם אָרט. אָבער מיין מוטער האָט נישט געוואָלט הערן דערפון. זי האָט נישט געוואָלט אין אירע יאָרן אַנוואַרפן זיך אַליין מיט פיר קינדער איר פאָטער אויפן האַלדז. דער טאַטע האָט דעריבער געלאָזט אונדז אין שטעטל און געלאָזט זיך פאַרן קיין ראָדזימין, מיט דער האַפענונג, אַז דער ראָדזימינער רבי, זיין פריינד, וועט אים העלפן דערגרייכן אַ בעסער רבנות. געפאַרן איז ער אויף אַ קורצער צייט, אָבער ווי עס איז שוין געווען זיין שטייגער, האָט ער אָנגעטראָפן אויף די וועגן אַן אַ שיעור פריינד און נאָענטע, וואָס האָבן זיך מיט אים געפרייט און אים נישט געלאָזט אַזוי גיך אַוועקפאַרן. צוליב זיין פריינדשאַפט און נאַאיוויטעט און גלויבן אין מענטשן, האָבן מענטשן געוואָלדיק ליב געקראָגן מיין פאָטער, געוואָרן צו אים צוגעבונדן, אים ממש נישט אָפגעלאָזט פון זיך, צוגעזאָגט אים אַלערליי גליקן און פאַנ-טאַזיעס. דער טאַטע האָט געגלייבט, געוואָלט גלייבן אין ניסים און איז שטאַרק באַגייסטערט געוואָרן פון יעדן צוואַנג און הבטחה. יעדע עטלעכע טעג זיינען אָנגעקומען נייע לשון-קודשדיקע בריוולעך, געשריבן מיט פערל-דיקע רבנישע אותיותלעך אין האַפ-ברונדיקע שורות, פול מיט גליקן וועגן אַלערליי רבנותן אין אַלערליי שטעטלעך. אין איין שטעטל האָבן אים די ראָדזימינער חסידים צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן אים ירצה השם זען; אין אַ צווייט שטעטל האָט ער אַ צד, און הגם דער אַנדערער צד וויל אַן אַנדער רב, האַפט ער אָבער, אַז זיין צד וועט מנצח זיין און עס וועט זיין גוט און וואויל. און אין איין שטעטל האָט ער שוין אפילו געהאַלטן אַ דרשה, וואָס האָט, געלויבט דער אייבערשטער, שטאַרק אויסגענומען סיי ביי די לומדים, סיי ביי די פראַסטע

יידן. מען האט אים אויך דארט גרויס כבוד אָנגעטאָן און געמאַכט סעודות פאר אים כדי המלך, אָבער קיין כתב רבנות האָט מען אים דערווייל נישט געגעבן. ווייל עס זיינען דאָ אַלערליי מניעות, אָבער מיטן אייבערשטנס הילף וועט זיך אַוודאי אַלץ ענדיקן בכי טוב און מיט הצלחה . . .

אַלע בריוולעך פלעגן זיך ענדיקן דערמיט, אַז ער קען נאָך דערווייל נישט אַהיימקומען, ווייל גראַד איצט האָט זיך געמאַכט אַ ניי רבנות, וואָס דאַרף זיין אַזוינס און אַזעלכעס, אָבער ווי נאָר ער וועט קריגן דאָס ריכטיקע כתב רבנות, וועט ער אַהיימקומען און אַלץ וועט זיין, מיט גאָטס הילף, רעכט; און אַזוי ווייטער און ווייטער.

די מאַמע האָט מיט גרויסע גרויע אומעטיקע אויגן געלייענט די האָר פּערדיקע בריוולעך פון טאַטן און געשאַקלט מיטן קאָפּ, פול מיט סקעפטיציזם.

— וואָס שרייבט דער טאַטע? — האָב איך געפּרעגט.

— גיי, גיי, גיי לערנען אַ בלאַט גמרא — האָט די מאַמע געזאָגט, נישט וועלנדיק פּטרן אַ וואָרט אויף די בריוולעך.

איך האָב נישט געוואָלט לערנען קיין בלאַט גמרא. איך בין געווען אומ-רואיך און הפקר, און געפאַלן ביי זיך, און קידער-ווידערדיק, גרייט זיך צו וואַרפן אויף יעדן, וואָס וועט מיר זאָגן אַ וואָרט מוסר פאַר מיין אומלייטיש-קייט. אין אַ סיצן זומער כאַלאַטי, אין וועלכן איך האָב געהאַט געמאַכט אַ געוואַלד-ריס, און מיין מאַמע האָט פאַרגייט מיט אַ לאַטע אין געשטאַלט פון אַ „דלד“, מיט אַ פאַר פלאַקסענע פּיאַות, וואָס איך האָב זיי יעדן טאָג צוגעשוירן בגנבה אַלץ קירצער און קירצער. בין איך אַרומגעלאָפן מיילן-ווייט, געטראָגן פון יוגנטלעכער אומרואיקייט פאַר רייף ווערן. איך פלעג אַריינ-פאַלן פון איבערגעטריבענער שמחה צו איבערגעטריבענער טרויעריקייט און איך האָב אָפּגעטאָן אַלערליי נאַרישע זאַכן. איינמאָל האָב איך זיך צוגעשאַרט שטילערהייט צו דער מקוה און בגנבה אַריינגעקוקט דורך אַ שפּאַלט אין טיר, כדי צו זען ווי ווייבער גיין טבילה. ווי פון אונטער דער ערד אין אויס-געוואקסן עמעצער, און גיט קיין אַנדערער ווי דער קליינער מענדעלע, דער וואַרקער חסיד מיט דער גרויסער נאָז, וואָס האָט אומעטום געזוכט און גענישטערט און דערשנאַפט זינד. אַן אַנדערס מאָל האָב איך אַרויסגענומען דעם שופר פון באַהעלטעניש אין בית-המדרש און גענומען בלאָזן אינמיטן יאָר, אַזוי אַז יידן זיינען זיך אָנגעלאָפן אויף ביזן וואונדער, מייענדיק, אַז משיח קומט. איינמאָל האָב איך גענומען אינמיטן לערנען שפּרינגען איבער די באַרערעס פון באַלעמעד. און ווידער האָט מיך געפאַקט ביי דער מלאכה נישט קיין אַנדערער ווי דער קליינער מענדעלע.

— וואַקסט אַ לייט, ר' יהושעלע! — האָט דער קליינער מענדעלע גענוי-
מען מיך רופן מיט אַ ר' — נישטאָ וואָס צו רעדן — דער טאַטע פאַרט און
דער זון שפּרינגט . . .

דאָס איז געווען אַ שטאַך וועגן מיין טאַטנס אַרומפאַרן און לאָזן דאָס
שטעטל אָן אַ רב.

אין איינעם אַ פּרייטיק איז אויף מיר אַנגעפאַלן אַזאַ אַפּעטיט, אַז איך
האָב זיך צוגעכאַפט צו די פיש און אויפגעגעסן ביזן לעצטן שטיקל, נישט
איבערלאָזנדיק קיין איין שטיקל פיש אויף שבת. ווען די מאַמע האָט דערזען
די ליידיקע פאַן פיש, האָט זי מיך נישט געשלאָגן, נישט געזידלט אפילו.

— שעמסט זיך נישט? — האָט זי מיך געפרעגט און געקוקט אויף מיר
מיט אירע גרויסע אויגן.

איך האָב מיך יאָ געשעמט; אַזוי געשעמט, אַז כ'וואָלט געווען גליקלעך
די מאַמע זאָל מיך שלאָגן. איר קוק איז געווען ערגער ווי יעדער שטראָף.
עטלעכע וואָכן נאָכדעם האָב איך געטאָן אַליץ אין שטוב: געטראָגן וואַסער
פון ברוגעם, געהאַקט האַלץ, געלאָפּן איינקויפן, אַבי אויסצוקויפן זיך פון
דער נאַרישער זינד אויפצוועסן די פיש. איינמאָל, ביים האַקן האַלץ,
האָט אַ שטיק האַלץ מיר געטראָפּן אין דער נאָז און איבערגעהאַקט דעם
ביין אויף דער העלפט. איך בין עטלעכע שעה געזעסן אין די גרעסטע
יסורים און נישט דערציילט דער מאַמען, וואָס עס האָט געטראָפּן מיט מיר.
ערשט ווען מיין פנים איז געוואָרן אינגאַנצן געשוואָלן, האָט די מאַמע דערזען
מיין צרה און מיך אַוועקגעפירט צום פעלדשער פּאַוולאַווסקי. פאַרשטייט זיך,
אַז ער האָט מיך אויסגעשמירט מיט יאָד און גענומען צוואַנציק גראַשן דערפאַר.

אינגיכן האָט מען ווידער געדאַרפט אַנקומען צום פעלדשער פּאַוולאַווסקי.
מיין מוטער האָט געקראָגן אַ שווערע מכה אויף דער ברוסט און זי האָט
געליטן שרעקלעכע יסורים. ווען אַלע ווייבערישע, היימישע מיטלען האָבן
נישט געהאַלפּן, האָט מען גערופן פּאַוולאַווסקי. קיין געלט צוצופאַרן צו
אַ דאָקטאָר איז נישט געווען. דער פעלדשער האָט געזאָגט, אַז מען דאַרף
גלייך אָפּערירן. ער האָט אַרויסגענומען אַ מעסערל פון קעשענע, עס אפילו
נישט אַרומגעוואָשן, און געמאַכט די אָפּעראַציע.

ווי אַזוי מיין שוואַכע מוטער האָט געקאַנט איבערטראָגן די שווערע
אָפּעראַציע, אַן אַ שלאָף-געטראָנק, דורכגעפירט דורך אַ ניט-געוואַשענעם
פּויער, וואָס האָט זיין מעדיצינישע קונסט געלערנט אין אַ רוסישער קאַזאַרמע
— הייב איך ניט אָן צו פאַרשטיין. דער אַסיסטענט ביי דער אָפּעראַציע בין
איך געווען, ווייל מיין שוועסטער האָט ניט געקענט צווען קיין בלוט.

מער ווי אלעמאל האָט מען געדארפט דעם טאָטן אין דער היים, אָבער ער איז נישט געווען, ער האָט געהאַלטן אין איין זוכן רבנות. נאָך לאַנגע וואָכן איז ער געקומען, ווי תמיד, פול מיט גליקן און מעשיות וועגן דעם, וואָס מען האָט אים דאָס צוגעזאָגט, יענעס צוגעזאָגט. די מאַמע האָט שווייגנדיק אויסגעהערט אַלע גליקן און געוואָלט וויסן תכלית.

— אַ כתב-רבנות האָסטו געבראַכט ?

— ניין, — האָט דער טאָטע געזאָגט — אָבער דער רבי האָט מיר צוגעזאָגט, אַז ער וועט מיר מיט דער צייט קריגן אַ שטעטל, דערווייל וועלן מיר זיצן אין ראַדזימיץ ביים הויף.

די מאַמע האָט געוואָלט וויסן, וואָס אַזוינס דער טאָטע מיינט מיט זיצן ביים הויף. דער טאָטע האָט דערציילט באַריכות דעם גאַנצן פּלאַן, וואָס דער רבי האָט געמאַכט פאַר אים. דער רבי האָט אָנגעזאָגט זיינע חסידים זיי זאָלן זען שאַפן אַ רבנות פאַרן טאָטן. אָבער אַזוי ווי האָט קען דויערן לאַנג, זאָל דער טאָטע דערווייל לערנען יורה-דעה מיט די בחורים אין דער ראַדזימינער ישיבה, וואָס דער רבי האָט געגרינדעט צו יענער צייט. חוץ דעם וועט ער איבערקוקן דעם רבינס כתבים, די תורהס און די פּשטלעך, וואָס דער רבי זאָגט, און צוגרייטן זיי צום דרוק. פון אָט די צוויי זאָכן וועט זיין פרנסה מיט דער ברייטער האַנט, און אַז עס וועט זיך מאַכן דורך דער צייט אַ גוט רבנות, וועט ער איבערלאָזן די ישיבה און ווערן רב אין אַ שטעטל.

— האָט דער רבי געמאַכט מיט דיר אַ כתב ? — האָט די מאַמע געפרעגט.
— חלילה ! דעם רבינס וואָרט איז גענוג — האָט דער טאָטע געזאָגט.
— וויפל האָט ער דיר צוגעזאָגט צאָלן שכירות ? — האָט די מאַמע גע-
וואָלט וויסן.

— דער רבי האָט געזאָגט, אַז וועגן פרנסה דאַרף איך מיך נישט זאָרגן, ס'וועט זיין מיט גאָטס הילף בריווח — האָט דער טאָטע געזאָגט אַ שיינענדיקער.
— די זאָך געפעלט מיר נישט — האָט די מאַמע געזאָגט, ווי אָפּגיסנדיק מיט קאַלט וואָסער דעם טאָטנס ענטוויאַזם — איך האָב ליב אַ כתב, אַ וואָרט, מען קען זיך נישט לאָזן אויף הפקר מיט קינדער . . .

די סכסוכים צווישן טאָטע-מאַמע האָבן זיך אָנגעהויבן אויפּסניי. די מאַמע האָט אַרויסגעבראַכט די אַלטע טענות צום טאָטן פאַר זיין נישט וועלן באַלייגן אָן עקזאַמען, פאַר זיין לעבן מיט פּאַנטאַזיעס, פאַר נישט קלערן וועגן אַ תכלית. דער טאָטע האָט נישט געענטפערט און גענומען זיך צו זיין אַלטער עובדא — פאַרענטפערן רש"ן. אָבער אויך ביי דער אַרבעט האָט ער קיין מנוחה נישט געהאַט. די באַלעבאָטים אין שטעטל,

שמיכלענדיק אין די בערד איבער דעם, וואָס דער רב זייערער האָט קיין בעסער רבנות נישט געקראָגן, האָבן אָפּן געטענהט, אַז זיי קענען נישט דערלאָזן צו אַזאַ זאַך, אַז מען זאָל זיי אַוועקוואַרפֿן, זוכן אַנדערע שטעטלעך, און צוריקקומען צו זיי, ווען עפעס בעסערס איז נישטאָ. זיי קענען נישט דער-לאָזן, אַז דער רב זאָל כסדר האַלטן אין איין אַרומפאַרן און איבערלאָזן דאָס שטעטל אויף הפּקר, אַזוי אַז עס איז נישטאָ אפילו וועמען אַ שאלה צו פרעגן. חוץ דעם זיינען פאַר דער צייט געהאַט אויסגעבראַכן מחלוקות אין שטעטל צווישן די חסידים און די פּראָסטע לייט. פאַר דער גאַנצער צייט האָט צווישן אַט די צוויי גרופּן קיין שלום נישט געהערשט. די פּראָסטע לייט, וואָס זיינען מערסטנס געווען בעלי-מלאכות און דאַרפֿס-גייער, האָבן מקנא געווען די חסידים, וואָס זיינען אַלע געווען קרעמער און טייל פון זיי נגידים. די חסידים האָבן פאַראַכט די פּראָסטאַקעס פאַר זייער עם-הארצות. עס איז געווען די אַלטע קנאה-שנאה צווישן העכערע און נידעריקערע קלאַסן, אָבער די קנאה-שנאה האָט מערסטנס געפונען איר אויסדרוק אין יידישע זאַכן. די פּראָסטע לייט, וואָס האָבן זיך גערופן מתנגדים, האָבן געדאַוונט נוסח אשכּנז, די חסידים האָבן געדאַוונט נוסח ספרד. אָבער אַזוי ווי די חסידים זיינען געווען די בעלי-תפּלה, די בעלי-קריאה, בעלי-תקיעה, האָבן זיי געדאַוונט פאַרן עמוד און טאַקע אין זייער ספרדישן נוסח. די וואָס האָבן געדאַוונט נוסח אשכּנז זיינען געוואָרן אויפגעקאַכט יעדעס מאָל, וואָס אַ חסידישער בעלי-תפּילה האָט אָנגעהויבן דאַווענען נישט פון מזמור שיר חנוכה, נאָר פון הודו; אָדער האָט אָנגעהויבן די קדושה ביי נקדישן ובעריצן, נישט ביי נקדש.

— נו, אַ נקדש! — האָבן די מתנגדים גערופן און געזאַגט זייער אשכּנזישע קדושה, הגם דער חזן האָט זיך געהאַלטן ביי זיין ספרדישער. נאָר אויפגעקאַכט פלעגן די מתנגדים ווערן, ווען די חסידים פלעגן נישט זאָגן לכה דודי, נאָר זינגען מיט חסידישע האַפּקעס.

ביי יעדן דאַווענען פלעגט קומען צו וויסטע מחלוקת. מיין פאַטער פלעגט די צדדים איינשטילן. אָבער ווען ער איז נישט געווען אין שטעטל, פלעגן די מחלוקות זיך צעפלאַקערן. די פּראָסטאַקעס האָבן אויך געטענהט, אַז די חסידים נעמען זיך די שענסטע עליות, די בעסטע הקפות, נעמען זיך אַראָפּ די סמעטענע און לאָזן איבער פאַר די מתנגדים די זייערמילך — הגבה-גלילה און אַנדערע אַזעלכע נישט-וויכטיקע עליות. אין איינעם אַ שבת, האָט מען אויפגערופּן צו דער תורה איינעם פון די פּראָסטע לייט — דעם טאַנדעטיניק שיע פּאַניע, אַ ייד, וואָס האָט תמיד דערציילט מעשיות

פון פאָניען, וועמען ער האָט געדינט. משה מענדל קצב, דער ייד, וואָס האָט זיך געדייט אַרום חסידים, האָט געוואָלט מאַכן שפּאַס און ער האָט איינגערוימט דעם טאַנדעטניק, אָו מען האָט אים אויפגערופן צו דער תּוּכּהּ. דאָס איז געווען אַ ליגן, ווייל מען האָט יענעם שבת גאַרנישט גע-לייענט די תּוּכּהּ. אַבער דער טאַנדעטניק איז געוואָרן אין כּעס און ביי דער תּוּרָה אַ קלאַפּ געטאַן אין שולחן און דערלאַנגט אַ זעלנערישן מי-שברך אַלע חסידים אין זייערע מאַמעט אַריין. די חסידים האָבן אים גערופן פּושע-ישראל, עס-האַרץ. אַנדערע פּראָסטע לייט האָבן זיך אַנגענומען פאַרן טאַנדעטניק. עס איז געקומען צו אַ וויסטער מחלוקה ביים דאָווענען, און אפילו צו פעטש. פאַרשטייט זיך, אָו משה מענדל קצב האָט פאַר-קאַשערט די אַרבל פון זיין חסידישער אַטלעסענער קאַפּאַטע און געטיילט קצבישע פעטש דעם פּראָסטן צד. אַזוי ווי מין פּאַטער איז נישט געווען אין שטעטל, האָבן זיך די געפּאַטשטע און די פּאַטשער אַנגעקלאַגט קעגנזיי-טיק אין געריכט. דער פּריץ כּריסטאָוסקי האָט ביי קיין פּאַל נישט געקענט פאַרשטיין די אַלע יידישע טענות איבער עליות, תּוּכּהּ, נוסח אַשכּנז, נוסח ספרד. די יידן האָבן אים פּרובירט אויסטייטשן אין פּויליש, אָו די הויפּט-מחלוקה נעמט זיך צוליב אַנהייבן דאָס דאָווענען ביי מזמור שיר חנוכה אַדער ביי הודו.

— טע חסידיאָקי מואוויאַן הודו נאַפּשוד — האָט אים איינער פון די פּראָסע לייט דערקלערט — אַ מי, פּראָסטאַקי, מואוויאַן מזמור שיר חנוכה נאַפּשוד...

דאָס הייסט, אָו די חסידים זאָגן הודו פּריער און די אשכּנזים זאָגן מזמור שיר חנוכה פּריער.

דער ריכטער האָט זיי אַפּגעשיקט צום רב, ער זאָל זיי אויסגלייכן. אַבער דער טאַטע איז נישט געווען אין שטעטל. האָבן די חסידים גאַר אַרויסגענומען די שענסטע ספר-תּוּרָה פון אַרֶון-קודש, דעם נגידס ספר-תּוּרָה, מיט אַלע אויסגעצירטע ידן און בלעכן, און געמאַכט זיך אַן אייגן חסידים-שטיבל. די פּראָסטאַקעס זיינען געבליבן אַן בעלי-תּפּלה, אַן בעלי-קריאה און בעלי-תּקיעה. . . די מחלוקת האָט געברענט. ביידע צדדים האָבן באַשוואַדיקט דעם טאַטן, אָו דאָס אַלץ איז אַרויסגעקומען צוליב דעם, וואָס ער זיצט נישט אין שטעטל, נאָר ער פאַרט אַרום זוכן זיך אַנדערע רבנותן. טייל באַלעבאַסטעס האָבן זיך אַפּגעזאָגט צו קויפּן ביי דער מאַמען הייוון צו די חלות, וואָס איז געווען אַ ביישטייער צו דער פּרנסה, מישטיינס-געזאַגט.

— און קיין שאלה צו פרעגן איז נישטאָ ביי וועמען, דאָרף מען אויך פאַר קיין הייוון נישט צאָלן טייערער — האָבן ווייבער געטענהט . . .

די שיינע באַלעבאַטים האָבן אָפּגעהאַלטן אַ שטילע אסיפה און צוגע-
שיקט מיט אַ יינגל די פּאָדערונגען, וואָס זיי האָבן דעם טאַטן אַרויסגעשטעלט.
דאָס איז געווען אַ מין אולטימאַטום צום רב זייערן, און אויב ער וויל
בלייבן רב אין לענטשין, דאָרף ער אויספירן די פּאָדערונגען, וואָס ווערן
אים אַרויסגעשטעלט. דאָס פּאַפּיר איז געווען געשריבן אין לשון-
קודש און האָט געהאַט אַ לאַנגן צעטל מיט תקנות לויטן אלף בית.

די ערשטע תקנה איז געווען, און דער רב טאָר נישט אַרומפּאַרן, נאָר
זיצן אויף אַן אָרט, כדי ער זאָל נישט ברענגען צו קיין מכשולים אין דער
קהלה. די צווייטע תקנה איז געווען, און אויב ער וויל פּאַרלאָזן דאָס
רבנות, זאָל ער מודיע זיין דעם שטעטל באַצייטנס, אַזוי און עס זאָל קענען
נעמען אַן אַנדער רב. די דריטע תקנה איז געווען, און די הייוון, וואָס די
רביצין פּאַרקויפט, זאָל זיין גוט און פּריש, ווייל עס טרעפט, און צוליב
אַלטער הייוון קומען די חלות אויף שבת נישט אַרויס געראַטן און יידן
האָבן פּאַרשטערטע שבתים.

נאָך אַ גאַנצן צעטל אַנדערע תקנות, זיינען אויך געקומען תקנות וועגן
דעם רבס אויפפירונג. די באַלעבאַטים האָבן פּאַרלאָנגט, און דער רב
זייערער זאָל נישט דאַווענען פּאַרן עמוד, ווייל דאָס געהערט נישט צו אַ
רב, נאָר צו באַלעבאַטים; און ער זאָל נישט בלייבן נאָכן דאַווענען אין
בית-המדרש רעדן מיט די בעלי-מלאכות, נאָר גלייך אַהיים גיין, ווייל ווען
אַ רב האַלט זיך נישט אין דער מעלה, רופט ער נישט אַרויס קיין גע-
העריקן דרך-אָרץ פּאַר זיך ביי די באַלעבאַטים. צווישן אַנדערע איז אויך
געווען אַ תקנה, און דער רב זאָל נישט נעמען קיין שמעק טאַבעק ביי
הערשל סטאק, וואָס איז געווען דער נבזה אין שטעטל. אַזוי ווי די פּאַר-
פּאַסער פון דעם אולטימאַטום האָבן נישט געוואוסט ווי אַזוי עס איז
אין לשון-קודש אַ שמעק טאַבעק, האָבן זיי געשריבן היימישליעך: תקנה י.
— שהרב לא יקח שמעק טאַבעק מן הנבזה הירשלי, המכונה סטאק, ודי
לחכימא ברמיזא . . .

מיין פּאַטער האָט געפּלאַמט פון בושה, ווען ער האָט איבערגעלייענט
די תקנות, וואָס מען האָט אים אַרויסגעשטעלט. איבערהויפט האָט אים
געאַרט דאָס, וואָס מען לערנט אים דרך-אָרץ. אַ באַשיידענער, און עניו,
אַ פּריינדלעכער, האָט ער ביי קיין פּאַל נישט געקענט פּאַרשטיין, און אַ
רב זאָל נישט טאָרן רעדן מיט בעלי-מלאכות, אַדער נישט אָננעמען קיין

לענטשין ווערט צו ענג פאַר אונדז

שמעק-טאַבעק ווען עמעצער איז אים מכבד. מיין מאַמע האָט איבערגעלייענט
די תקנות און געזאָגט מיט כּעס :
— גענוג לענטשין ! איך זאָל אפילו וויסן צו בלייבן אָן ברויט, וועל איך
דיך נישט לאָזן בלייבן דאָ מער, נאָך דעם כתב מיט די תקנות . . .

א י נ ה א ל ט

- 7 י. זינגער, דער מענטש און דער קינסטלער — אהרן צייטלין — — — — —
- 15 א שמחה אין שטעטל — ניקאלאי דער צווייטער ווערט געקרוינט פאר קייסער — —
- 24 צו דריי יאר טוט מען מיר אן אַ טלית און מען שפּאַנט מיך איין אין יאָך פון תורה —
- 33 אַ טראַגעדיע צוליב דעם, וואָס מען האָט אין הימל פאַרביטן די יוצרות — — — —
- 42 די מלחמות צווישן ישראל און עמלק שבת גאַכן טשאַלנט — — — — —
- אַ דייטש מאַכט אַן עלילת דם און מען שמייסט אים לעבן באַד פאַר גאַנץ קהל אין
- 52 די אויגן — — — — —
- אַ ייד אַ מלמד פאַרגלוסט זיך צו ווערן אַ מלאך אום פורים און ער פאַרלירט,
- 59 נעבען, אַן אויג — — — — —
- איך פאַר דאָס ערשטע מאָל אויף אַ באַן און די ניסים ונפלאות, וואָס פאַרלויפן
- 74 זיך מיט מיר — — — — —
- 86 מיין זידע, דער מושל, און מיין באַבע, וואָס בונטעוועט זיך קעגן מלכות — — — —
- 95 ר' יחיאל, דער הייבערשער לערער — ביי מיין זיידן אין בית-דין שטיבל — — — —
- 105 די הייבערשע מלוכה אין קיך — — — — —
- 113 מיינע צוויי פעטערס און מומעס — — — — —
- אַ פרומע קאַץ, וואָס האָט ליבער צו הערן תורה ווי כאַפּן מייז — — — — —
- 124 פראַדל, „דער פּלעק“ אין דער משפּחה — — — — —
- 129 צוליב כיבוד-אַב ברעכט אַ ייד שוויבן ביי אונדז און בעט דערנאָך מחילה אין די זאַקן —
- 143 איך פאַרליב זיך אין אַ ווייבל וואָס איז צוויי מאָל אַזוי אַלט ווי איך — — — — —
- 160 יידן זאָגן תהילים פאַר אַ „קראַנקער“ בתולה און זי ברענגט אַ ממזר אויף דער וועלט —
- 179 טיפּן און פיגורן אין אונדזער שטעטעלע מיט 40 יאָר צוריק — — — — —
- 191 די מורא פאַרן „גרינעם דאָנערשטיק“ ווען דער משומד פון שטעטל טראַגט דאָס יויזל
- 205 אין שפיץ פון דער קאַטוילישער פּראַצעסיע — — — — —
- 224 חסידים גיבן זיך אָפּ מזל-טוב צוליב דעם וואָס ד"ר הערצל איז געשטאַרבן — — — —
- יידן פאַריכטן נישט די דעכער פון זייערע הייזער, ווייל זיי וואַרטן יעדן טאָג
- 238 אויף משיחן — — — — —
- 246 דער פאַרשטערטער ראש-השנה צוליב דעם וואָס משיח איז נישט געקומען — — — —
- 260 לענטשין ווערט צו ענג פאַר אונדז — — — — —

ווערק פון י. י. זינגער

- פערל, דערציילונגען, 1923
- אויף פּרעמדער ערד, דערציילונגען, 1923
- שטאַל און אייזן, ראַמאַן, 1927
- ניי-רוסלאַנד, רייזע-אינדרוקן, 1927
- יאָשע קאַלב, ראַמאַן, 1932
- די ברידער אַשכּנזי, ראַמאַן, 1935
- פּרילינג, דערציילונגען, 1937
- חבר נחמן, ראַמאַן, 1938
- משפּחה קאַרינאַווסקי, ראַמאַן, 1943
- פון אַ וועלט וואָס איז נישטאַז מער, 1946

